

Ο

Μηνιαία επιθεώρηση
τεύχος 83 (12), Οκτώβριος 1987
τιμή τεύχους 200 δρχ.

ΠΟΛΙΤΗΣ

Αύταρχικός κρατισμός
καί δημοκρατικός σοσιαλισμός

ΒΑΡΝΑΛΗΣ – ΚΑΒΑΦΗΣ ΑΝΟΜΟΙΟΙ ΑΝΤΙΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 30 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1987
τεύχος 84(12), νέα περίοδος, δρχ. 200
Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα
τηλ. 32.28.791 και 32.39.645

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουνάλης, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Έλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Τή διόρθωση των δοκιμίων έκανε ό Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ό Χρήστος Πικριδάς, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασίου, τή στοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου, ή Άλίκη Πελεκάνου και ή Μαριάννα Σωτηροπούλου. Διαφημίσεις: Έλενα Χουλιάρα.

Έκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Έκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 και 36.23.877.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 72
(Μάιος 1976-Όκτ. 1986
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ: Έ Η αυτοκατάργηση του Κοινοβουλίου	7
Παντελή Μπουκάλα, Οί στρατηγοί του τρόμου	8
Σαράντου Καργάκου, Μία έκπομπή για τήν «Πανσπουδαστική»	9
Σπύρου Γεωργάτου, Ό «Περίοικος» και ή ντροπή μας	9
Γιώργου Καρρά, Όταν τά έρωτηματολόγια άπαντούν	10
Τζό Βαρδάκη, Ταξικοί φίλοι και ταξικοί έχθροι	12
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Οικονομικός πυρετός σημαίνει εύρωστία;	13
Άγγελου Έλεφάντη, Περεστρόικα στην ιστορία	15
Άγγελου Έλεφάντη, Αυταρχικός κρατισμός	16
Γιώργου Καρρά, Άπλή αναλογική και άπλοϊκή πολιτική	24
Μιχάλη Χλέτσου, Περισσότερο ή όλιγότερο κράτος;	27
Λόη Λαμπριανίδη, Για τόν προγραμματισμό της ανάπτυξης	30
Πιέρ Ζυκέν, «Άδελφικά έλεύθερος» (συνέντευξη)	35
Δήλωση Π. Ζυκιέν για τίς προεδρικές εκλογές στη Γαλλία	38
Γιώτα Κραβαρίτη, Έργατικό δίκαιο και κορπορατισμός	42
Μάξ Χορκχάμερ, «Έ εκλειψη» του Λόγου	49
Γιάννη Δάλλα, Βάρναλης-Καβάφης	60
Μαριλίζα Μητσού, Για τή «Μορφολογία του Παραμυθιού» του Πρόπ	67
Παντελή Μπουκάλα, ΚΕΡΜΑΤΑ	78
Δημήτρη Κυρτάτα, «Βίος όσίας Μαρίας»	80
Σάββα Πατσαλίδη, Λογοτεχνικές άξίες και έξουσιαστικός μηχανισμός	82
Νίκου Πολίτη, «Είκοσι όκτώ φεστιβάλ ελληνικού κινηματογράφου	88
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπη ετήσια 2.500.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Άθήνα τηλ. 32.28.791. Έκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Ἡ αὐτοκατάργηση τοῦ Κοινοβουλίου

Τό αὐταρχικό κράτος, ἡ ὑποκατάσταση τῶν ἄμεσα ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν ἀπὸ ἀδιαφανεῖς κρατικές ὑπηρεσίες, ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς ἐκτελεστικῆς ἐναντι τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας δέν εἶναι φαινόμενα πού ἐμφανίστηκαν μόλις χθές. Ὡστόσο ἡ πρόσφατη ἱστορία μέ τίς ὑποκλοπές ἤρθε νά ὑπογραμμίσαι τό γεγονός ὅτι σήμερα ὑπάρχει ἕνας ἐπικίνδυνος συμβιβασμός μέ αὐτά τά φαινόμενα.

Δέν εἶναι καί τόσο ἀπλή ἡ ὑπόθεση τῶν ὑποκλοπῶν, οὔτε καλύπτεται ἀπὸ τό γενικό ἐρώτημα κατά πόσο πρέπει ἢ δέν πρέπει ἕνα κράτος νά παρακολουθεῖ ὀρισμένες συνδιαλέξεις. Γιατί ὅσο ἀφελῆς θά ἦταν κανεῖς ἂν ἀρνιόταν ὅτι ὑπάρχουν παρακολουθήσεις πού πρέπει νά γίνονται (ἡ νομιμότητα τῆς μεθόδου καί ἡ διασφάλιση τῶν πολιτῶν ἀπὸ αὐθαιρέσεις εἶναι ἕνα ἄλλο ἀλλά ὄχι ἄλυτο ζήτημα), ἄλλο τόσο γιά ἀφελεῖς μᾶς περνάει ἡ κυβέρνηση, ὅταν ἐντάσσει τίς περιπτώσεις τῶν ὑποκλοπῶν πού ἀποκαλύφθηκαν σέ αὐτή τή γενική κατηγορία: κανένα «ἐθνικό συμφέρον» δέν διακυβεύεται στή συνομιλία ΚΚΕ καί ΕΑΡ γιά τήν ἀπλή ἀναλογική ἐκτός κι ἂν ταυτίσουμε τό ἐθνικό συμφέρον μέ τά συμφέροντα τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Δέν εἶναι ἀπλή αὐτή ἡ ἱστορία καί γιά ἕνα δεύτερο λόγο. Μέσα σέ μιά βδομάδα ἀφ' ὅτου ἀποκαλύφθηκε ἡ ὑποκλοπή τῆς συνομιλίας ΚΚΕ καί ΕΑΡ ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ συνομιλία στελέχους τῆς ΕΑΡ μέ δημοσιογράφο καί μάλιστα ἰδιαίτερα «ευαίσθητης» στό θέμα ἐφημερίδας, ἐνῶ ὑπῆρξαν καί ἄλλα παρόμοια κρούσματα πού δέν ἔφτασαν μέχρι τίς ἐφημερίδες. Τό ΠΑΣΟΚ, χωρίς νά εἶναι σέ θέση νά ἀρνηθεῖ ὅτι γίνονται ὑποκλοπές, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀποκάλυψη τους εἶναι ἔργο τρίτων ξένων, ὑπηρεσιῶν καί γίνεται σκόπιμα προκειμένου νά ἐκφοβιστεῖ ἢ νά πιεσθεῖ ἡ κυβέρνηση ἐνόψει τῶν συνομιλιῶν γιά τίς βάσεις.

Ἄλλά ἀπό τίς δύο ἐπικρατοῦσες ἐκδοχές εἴτε, δηλαδή, οἱ ἀποκαλύψεις ὀφείλονται σέ λάθη τῶν ἀνθρώπων τοῦ ΠΑΣΟΚ, εἴτε σέ κάποιους πού θέλουν νά ἐκθέσουν τό ΠΑΣΟΚ, κάθε μιά εἶναι χειρότερη ἀπὸ τήν ἄλλη, ἀφοῦ καί οἱ δύο ἀφοροῦν τόν τρόπο πού λειτουργεῖ ἡ δημοκρατία στήν Ἑλλάδα. Τό θέμα τῆς σύστασης διακομματικῆς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς ἦταν ἔτσι ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβεβλημένο, γι' αὐτό καί ἀναγκάστηκε τό ἴδιο τό ΠΑΣΟΚ νά τήν ὑποστηρίξει. Ἄλλ' ἡ ἐξαίρεση ἀπὸ τήν ἔρευνα τῶν ὑπηρεσιῶν «πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐθνική ἀμυνα καί τή δημόσια ἀσφάλεια», ἐξαίρεση πού σχεδόν ἀδιαμαρτύρητα πέρασε ἀπὸ τήν Βουλή, τί ἄραγε σημαίνει; Μήπως ὅτι ἡ παρακολούθηση ὑπὲρ τοῦ ΠΑΣΟΚ, τῶν πολιτικῶν καί ἀντιπάλων, ἢ ἡ διάβρωση ἀπὸ μιά τρίτη, ξένη, μυστική ὑπηρεσία, ἐφόσον πρόκειται γιά τήν ΕΥΠ εἶναι καλῶς καμωμένες;

Μήπως ἀκόμα ὅτι ὑπάρχουν κρατικές ὑπηρεσίες πού βρίσκονται πέρα καί πάνω ἀπὸ τή δικαιοδοσία τῆς βουλῆς; Ἄλλά σ' αὐτή τήν περίπτωση δύο τινά μπορεῖ νά συμβαίνουν: εἴτε ἡ δράση τῆς ΕΥΠ εἶναι παράνομη καί γι' αὐτό δέν πρέπει νά γίνει γνωστή στούς βουλευτές, εἴτε ἡ ΕΥΠ εἶναι μὲν καθόλα ἐντάξει ἀλλά οἱ βουλευτές θεωροῦνται πιθανοί προδότες, πρόσωπα ἀνάξια ἐμπιστοσύνης, ἀπὸ τό βασικό λίκνο τῆς δημοκρατίας μας, τήν Ἐθνική Ὑπηρεσία Πληροφοριῶν.

Σέ κάθε περίπτωση ἡ Βουλή, μέ τήν ἀπόφαση πού πῆρε τήν περασμένη Παρασκευή, κήρυξε ἐαυτήν ἀναρμόδια σέ ζητήματα λειτουργίας τῆς δημοκρατίας καί ἔδωσε ἀντίθετα τό προβάδισμα στίς ὑπηρεσίες ἀμυνας καί ἀσφάλειας πού ἐποπτεύονται μόνο καί ἀπευθείας ἀπὸ τόν πρωθυπουργό. Ἄν αὐτό δέν εἶναι παρά ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς θλιβερῆς πραγματικότητος, προξενεῖ πάντως ἐντύπωση ὅτι πρῶτο τό ἴδιο τό κοινοβούλιο ἔσπευσε νά αὐτοκαταργηθεῖ ἀναγνωρίζοντας τά τετελεσμένα γεγονότα: ὅτι δηλαδή τό δημοκρατικό πολίτευμα δέν εἶναι πιά παρά μιά διαδικασία νομιμοποίησης καί συναίνεσης πρὸς τήν κρατική ἐξουσία, ἡ ὁποία αὐτονοοῦμένη ὑπάρχει δι' ἐαυτῆς.

Οί στρατηγού του τρόμου

Προαπαιτούμενο του κατά Δροσογιάννη «μη είνουχισμού» των «όργάνων της τάξης» ο είνουχισμός των πολιτών, ιδεολογικός και πολιτικός. Αυτό τουλάχιστον τό ήθικό δίδαγμα εξέπεμψε τό γουέστερν των πόλεων που παρακολούθησαμε τίς τελευταίες εβδομάδες από τή μικρή θόνη της τηλεόρασης και τούς μεγατίλους των έφημερίδων. Όλη ή Άθήνα μιά γιάφκα. Κάθε διανοούμενος και δυνάμει έγκέφαλος της «17 Νοέμβρη», του Ε.Λ.Α. ή κάποιας «παραφυάδας» τους. Κάθε πεζοδρομίστας (άναρχικός, αυτόνομος, οικολόγος, άριστεριστής, άνέντακτος...) κι ένας πιστολέρο.

Ποικίλα τά είδη του τρόμου που άνέμειξαν στό κοκτέιλ-θρίλερ οί κρατούντες:

1. Ό τρόμος της τηλεόρασης: Ό Πρέκας είχε τό δικαίωμα νά ζήσει μέχρι νά φτάσουν οί κάμερες. Μέχρι τά ΜΕΑ νά δημιουργήσουν κλίμα «λαϊκής συναίνεσης». Μετά δέν του δόθηκε ούτε καν τό δικαίωμα του δικού του θανάτου. Ή σκηνή της εκτέλεσης παίχτηκε πολλές φορές στην τηλεόραση. Τά κανάλια άνέλαβαν νά διοχετεύσουν τόν τρόμο σέ κάθε σπίτι. Γιά νά πειστεί ή σιωπηλή πλειοψηφία νά παραμείνει σιωπηλή και ν' αναλάβει νά πείσει και τούς γόνους της γιά τό ποιοί είναι αυτόνόητα άγγελιοι του «Καλού» και ποιοί οί «Κακοί». Ή γραμμική λογική της έξουσίας (πολιτικοποιημένος-έξτρεμιστής-όπλοφόρος-νεκρός) δέν δυσκολεύεται νά άλώσει τούς περίτρομους πολυκατοικίδιους θεατές.

2. Ό τρόμος των διανοουμένων: Οί παλαιότερες πρωθυπουργικές έντολές εκ Κίνας γιά αναζήτηση «έγκεφάλων» στό χώρο των διανοουμένων άναζωπυρώθηκαν και έδωσαν «ψωμί» και «καρφιά» στις έφημερίδες της κυβερνήσεως, τήν *Άθριανή* και τόν *Δημοκρατικό Λόγο*. Μέγα άποδεικτικό στοιχείο: «Τό ύφος των τελευταίων προκηρύξεων της "17 Ν." είναι δημοσιογραφικό». Ράβδος έν γωνία, άρα βρέχει. Βρέχει ύπονοούμενα έναντίον των διανοουμένων. Γιά νά τά μαζέψουν λίγο.

Ό καιρός που ό κ. Παπανδρέου εκλιπαρούσε τούς «πνευματικούς άνθρώπους» νά τόν «άμβισθητήσουν» είναι πιά πολύ μακρινός. Τώρα, όποιος τολμά και ένίσταται γραπτώς γιά τήν κρατική τρομοκρατία, όποιος άνθίσταται στην κατάφωρη παραβίαση άτομικών και πολιτικών δικαιωμάτων θέτει αυτόμάτως ύποψηφιότητα γιά τήν άρχηγία κάποιας από τίς πολλές «όργανώσεις» που «έξαθρώθηκαν». Ό ήπιότερος χαρακτηρισμός είναι «μίσθαρνο όργανο της CIA» και ή μικρότερη τιμωρία ό Έβρος ή ή Λέρος. Όλοι οί τιμωρητικοί μηχανισμοί επί σκηνής.

3. Ό τρόμος των εισβολών: Φοβάται κανείς πιά νά αγοράζει περιοδικά, νά μαζεύει προκηρύξεις και άποκόμματα, νά χει ρολόι. Οί ΕΚΑΜ που θά μπουκάρουν, μέ μόνο τό δικαίωμα της βίας, θά τόν «πέισουν» ότι τό σπίτι του είναι γιάφκα. Φοβάται κανείς νά χει τηλέφωνο. Οί κοριοί, ό άόρατος τρόμος, του σκάβουν τό λάκκο. Είτε μιλάει είτε όχι. Φοβάται κανείς νά συνενυρίσκει μέ φίλους του. Οί άνευ είσαγγελέως άστυνομικοί εισβολείς θά τόν «πέισουν» ότι «συνέστησε συμμορία». Φοβάται κανείς νά διαδηλώσει, έστω και έντός άσύλου, μήπως και συλληφθεί. Γιατί άν συλληφθεί μιά φορά, θεωρείται αυτόδικαίως ύποπτος έφ' όρου ζωής. Έστω κι άν άθωώθηκε, ή σύλληψή του και μόνο συνιστά τεκμήριο παραβατικότητας.

4. Ό τρόμος των ειδημόνων Επιτελικός σύμβουλος του κ. Δροσογιάννη και χειριστής των «άντιτρομοκρατικών» σχεδιασμών είναι ό βασιανιστής της χούντας Νίκος Σουλιώτης, άστυνομικός ύποδιευθυντής σήμερα. Έτσι καταγγέλλει ό Πέτρος Στάγκος στό *Άντί* της 23ης Όκτωβρίου. Άθικτες οί δομές, ίδιες οί ιδέες γιά τό ποιοί είναι δυνάμει «τρομοκράτες», ίδιες οί μέθοδοι άπόσπασης των όμολογιών. Ίδια τά πρόσωπα (άπό τούς μακροχαφιέδες ως τούς ύψηλόβαθμους), ίδιος ό άπόλυτος σεβασμός της Δικαιοσύνης...

Πάνω στην κοινωνία πατάει λοιπόν ό κ. Δροσογιάννης γιά νά μπορέσει νά «άκουμπήσει» τή «17 Νοέμβρη». Ξέρει ό στρατηγός τί ζητεί: τή Γερμανία...

Παντελής Μπουκάλας

τος ἀμέσως ἀρπάζει τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ ντοπάρει τοὺς ἀναγνώστες του παρατηρώντας εἰρωνικά ὅτι «...οἱ γιατροὶ θὰ δουλεύουν μόνον 13 ὥρες τὴν ἡμέρα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρες, διότι φαίνεται ὅτι εἶναι ξεροκέφαλοι καὶ ἀνεπίδεκτοι μαθήσεως, σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἡμετέρους, καὶ γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁσάκις παρίσταται ἀνάγκη προστρέχουμε στοὺς... ξεροκέφαλους» (ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

Δὲν ἔχω νὰ πῶ πολλά ἐπὶ τῆς τεχνικῆς οὐσίας τοῦ θέματος στὸν ἐμπαθὴ κ. «Περίοικο». Δύο μόνον πράγματα: πρῶτον, ὅπως ἡ ἴδια ἐφημερίδα (οἱ *New York Times* δηλαδή) ἔχει γράψει πολ- λάκις μέσα στὰ τέσσερα τελευταῖα χρόνια, ἡ ἐντατικοποίηση τῆς δουλειᾶς τῶν ειδικευμένων στὰ ἀμερικανικὰ νοσοκομεῖα ἔχει ξεπεράσει κάθε ὄριο φυσικῆς ἀντοχῆς. Πρὸ ἐτῶν δημοσιεύθη- καν συνεντεύξεις (ἐπώνυμες) γιατρῶν πού ἔλεγαν ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι στὰ νοσοκομεῖα (ὅπως καὶ οἱ ἐλεγκτὲς ἐναέριας κυκλοφορίας στὶς ΗΠΑ) ἔχουν φτάσει στὸ σημεῖο νὰ κοιμοῦνται μῖα φορά τὴ βδομάδα. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν ἔχει προκύψει ἀπὸ καμιά «ἐφεση», ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς σιδερέ- νιους περιορισμοὺς τοῦ μεγαλοϊατρικοῦ κατεστημένου στὶς ΗΠΑ στὴν πρόσληψη νέου προσωπί- κου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ἐκλεκτικὴ ἐπιλογή ξένων (δηλαδή «τριτοκοσμικῶν») γιατρῶν πού ἀντέχουν στὴν ὑπερεκμετάλλευση.

Δεύτερον, ποιὸς τοῦ εἶπε τοῦ κ. «Περίοικο» ὅτι οἱ νοσοκομειακοὶ γιατροὶ στὴν Ἑλλάδα δου- λεύουν λιγότερο; Μήπως ἔπεσε στὰ χέρια του κάποια στατιστικὴ μελέτη πού μᾶς ἔχει ξεφύγει; Ἐπειδὴ, ἀπὸ σύμπτωση, συμβαίνει νὰ βρισκομαί τὸν τελευταῖο καιρὸ σ' ἓνα μεγάλο νοσοκο- μεῖο τῆς Νέας Ὑόρκης, προσκαλῶ καὶ προκαλῶ τὸν κύριο σχολιογράφο, ὁ ὁποῖος, προφανῶς, δὲν ἔχει ἰδέα περὶ ἰατρικῆς ἐκπαίδευσης ἢ κοινωνικῆς δυναμικῆς στὶς ΗΠΑ, νὰ μᾶς ἐπισκεφτεῖ κάποια μέρα πού θὰ ῥθει κι αὐτός νὰ ψωνίσει τὸ βιντεάκι του. Καὶ νὰ συζητήσουμε τότε ἂν ὁ ἴδιος θὰ δεχόταν στὴ δική του δουλειὰ τὰ ἀνάλογα ὠράρια, ἢ, *πολύ περισσότερο*, ἂν θὰ δεχόταν ὁ ἴδιος τὶς ὑπηρεσίες ἐνός παραπαίοντος προσωπικοῦ πού ξεκουράζεται μῖα φορά τὴ βδομάδα.

Τὶ νὰ πεῖ κανεὶς. Ἐν βάλουμε στὸ λογαριασμὸ αὐτὸ τὸ σχόλιο καὶ τὶς ἀπόψεις πού δημοσιεύον- ται στὸ ἴδιο φύλλο διὰ στόματος κ. Β. Ξανθόπουλου (προέδρου τοῦ Φυσικοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης), ὁ ὁποῖος μᾶς προτείνει νὰ ἀμείβονται οἱ καθηγητὲς στὰ ΑΕΙ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπίδοση τοῦ τμήματός τους, καταλαβαίνουμε ἀμέσως τὶς συγγένειες τοῦ «νεοφιλελευθερισμοῦ» καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνευθυνότητος. Αὐτὸ θὰ εἶναι νὰ παρατηρήσω ὡς πολίτης. Ὡς ἄνθρωπος ὡστόσο, ἠθικὴ ὄντοτητα θέλω νὰ πῶ, τὸ μόνο πού μπορῶ νὰ ἀρθρώσω εἶναι ὅτι ντρέπομαι πού διαβάζω τὸ *Βῆμα* καὶ τὸν «Περίοικο» καὶ πὼς ἐπίσης ντρέπομαι πού θὰ ἔχω συντροφιά μου στὸ Πανεπι- στημιο Κρήτης τὸν κ. Ξανθόπουλο. Βλέπετε, ἐκτός ἀπὸ τὴ «διαφωνία» ὑπάρχει καὶ ἡ ἔννοια τῆς αἰδοῦς.

Σπύρος Δ. Γεωργιάτος

“Οταν τὰ ἐρωτηματολόγια ἀπαντοῦν

Πρὶν ἀπὸ τὸ συνέδριο πού ἱδρυσε τὴν ΕΑΡ, οἱ ὀργανωτὲς ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ «πολιτικούς ἐπι- στήμονες» ὥστε ἡ ἐπιστῆμη, καὶ δὴ ἡ πολιτικὴ, νὰ ἐρευνήσουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἰδρυτι- κῶν μελῶν μέσω ἐρωτηματολογίου. Τὸ τί σήμαινε τὸ ἴδιο τὸ ἐγχεῖρημα ἐνός ἀγγλοσαξονίζοντος ἐρωτηματολογίου πού θὰ ἐβγαζε πολιτικὰ συμπεράσματα γιὰ τὸ νέο κόμμα (συμπεράσματα πού δὲν μποροῦσε, φαίνεται, νὰ βγάλει ἡ ἴδια ἡ προσυεδριακὴ καὶ συνεδριακὴ διαδικασία) ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδεολογικὴ προέλευση τῶν ἰδίων τῶν ἐρωτημάτων — ὅλα αὐτὰ τὰ εἶχαμε σχολιάσει τότε ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ *Κάππα* («Τὰ ρῶ τοῦ ἐρωτηματολογίου», 1.5.87). Τώρα, στὸ πρῶτο τεῦχος (Ὀκτώβριος) τῶν *Ἐπιχειρημάτων*, περιοδικοῦ πού ἐντάσσεται στὸν ἰδεολογικό-πολιτικό χώρο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς, ἔχουμε καὶ τὶς ἀπαντήσεις (ἀπάντησαν περὶ τὸ 70% τῶν συνέδρων).

Ἡ ἔρευνα ὑπογράφεται ὡς «εἰδικὴ συνεργασία». Καὶ μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι «οἱ ἀντιπρόσωποι ἐνός κομματικοῦ συνεδρίου ἀποτελοῦν μιά ἀπὸ τὶς ὁμάδες ἐκείνες πού μποροῦν νὰ συγκαταλεγοῦν στὴ λεγόμενη μεσαίου ἐπιπέδου ἐλίτ (*Middle Level Elit*). Αὐτοὶ δὲν διαμεσολαβοῦν ἀπλῶς τοὺς κομμα-

Δια γυμνού σφάλλου

τικούς εκλογείς τους, τήν κομματική βάση», αλλά επιπλέον συνιστούν τήν ομάδα που, «μεσω τών διευθυντικών κοινωνικών και πολιτικών της ρόλων, εξασφαλίζει τή σύνδεση μεταξύ κόμματος και πολιτικού συστήματος, διαμεσολαβούν τό κόμμα στήν κοινωνία — και τό αντίστροφο...». Όλα αυτά τά κάνει λοιπόν ή έν λόγω έλίτ, ή όποία σημειωτέον —πρός άποφυγήν παρεξηγήσεων— δέν είναι «άπλοιο Opinion Makers». Τό περιεχόμενο και ή ίδια ή γλώσσα διαμορφώνουν ένα σαφές πρότυπο κόμματος όπου από δώ είναι τό κόμμα, από κεί ή κοινωνία και τά ήγετικά στελέχη διαμεσολαβούν τό ένα στό άλλο. Θα μπορούσε όμως νά άποδώσει κανείς τά παραπάνω άποκλειστικά στους πολιτικούς επιστήμονες και τήν επιστήμη τους. Ός εκ τούτου άς δοϋμε και μερικές άπαντήσεις των ίδιων των συνέδρων και πώς διαμεσολαβούν.

° Η χώρα-πρότυπο είναι άναμφισβήτητα ή Σουηδία: τό 45% τήν έχει ως πρότυπο για τήν άτομική έλευθερία και τό 62% για τήν κοινωνική ισότητα. Τό 69% τήν άποδέχεται δέ έφ' όλης τής ύλης. Η άξιοπρεπής σοσιαλδημοκρατία ως δεδηλωμένο πρότυπο.

Ίσαμε κάποια όρια όμως. Γιατί σχετικά μέ τό πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης υπάρχουν σοβαρές άπιστίες στό σουηδικό μοντέλο, σέ βαθμό μάλιστα πού νά ξεγεγείρονται και αυτοί τουτοι οί κατά τά άλλα ψυχραιμοί πολιτικοί επιστήμονες: «έκτός των 'κλασικών' φίλων τής Σουηδία, υπάρχουν τώρα δύο εκπροσωπήσεις του μοντέλου 'γρήγορης', 'άποτελεσματικής', 'δυναμικής' κ. λπ. ανάπτυξης: είναι εκείνοι πού επιλέγουν τόν γερμανικό κι εκείνοι πού προτιμούν τόν ιαπωνικό 'δρόμο'. Μέ ποσοστά, παρακαλώ, 25% και 20% αντίστοιχα. Σοσιαλδημοκρατία μέν, αλλά ταχύρρυθμη ει δυνατόν. Και χωρίς άναστολές: τό 39% των ιδρυτών τής ΕΑΡ βαθμολογεί «κακά» τά συνδικάτα. Ίσως έπειδή τους παραπέφτουν «συντεχνιακά»;

Μοιραία λοιπόν τό 1/3 θεωρεί ότι ή κοινωνία μας δέν χαρακτηρίζεται από αυτό πού όνομάζεται πάλι των τάξεων (ένώ άλλο 1/3 θεωρεί ότι «μαλλον» χαρακτηρίζεται). Τούτο μεταφράζεται ως έξης: σέ έρώτημα νά κατατάξουν τόν εαυτό τους σέ κοινωνικές κατηγορίες (οί όποιες περιλαμβάνουν τήν άστική τάξη, τήν εργατική, τους ύπαλλήλους, τους άγρότες, τίς γυναίκες, τους νέους, τους διανοούμενους κ. λπ., όλα αυτά και άλλα άτάκτως έρριμμένα), 86 άτομα δηλώνουν ότι κοινωνικά άνήκουν στους νέους, 34 ότι κοινωνικά άνήκουν στίς γυναίκες. Φταίει ή άπάντηση, φταίει ή έρώτηση, φταίει ή κοινωνία πού μās τά μπερδεύει;

«Σχετική τομή ύπάρχει έπίσης άνάμεσα σέ αυτούς πού προτιμούν μιά στάση άπέναντι στήν πολιτική έναρμονισμένη μέ κάποιες ιδεολογιστικούς (;) ή ιδεολογικού χαρακτήρα έπιταγές για 'πίστη στίς άρχές' και τους περισσότερο 'ρεαλιστές' ή άκόμα και 'κυνικούς'». Πρόκειται για εκείνους πού θεωρούν ότι στήν πολιτική πρέπει είτε νά θυσιάσεις και καμιά άρχή είτε και νά προσαρμόζεσαι στίς περιστάσεις έρήμην άρχών. «Οί δύο τελευταίες κατηγορίες άποτελούν τό 40% περίπου εκείνων πού άπάντησαν (τάση πού σέ όρισμένα σημεία της συναντά τόν 'τεχνοκρατισμό' πού ένδέχεται νά ύπάρχει στήν έπιλογή του 'γερμανικού' και 'ιαπωνικού' δρόμου οικονομικής ανάπτυξης)». Έδω κυριολεκτικά ξεσπάθωσαν οί πολιτικοί επιστήμονες, καλή τους ώρα.

Κάπου έδω νά σταματήσουμε. Άποτέλεσμα: τό ΠΑΣΟΚ είναι πολύ κακό και άλλότριο (μόνο τό 6% του δείχνει «συμπάθεια»: διπλάσιοι άκριβώς συμπαθούν ειδικά τόν άρχηγό του...) γιατί είναι κόμμα κεντρώο (34%) ή κεντροδεξιό (38%). Ένας μόνο σύνεδρος τό θεωρεί άριστερό. Έπομένως: σέ περίπτωση πού δέν κατέβαινε ή ΕΑΡ στίς εκλογές, 27% των ιδρυτών τής ΕΑΡ θά ψήφιζαν ΠΑΣΟΚ (στό κείμενο μέσα, τό νούμερο είναι 36%! Δέν γνωρίζω ποιο από τά δύο άληθεύει). Και μή νομίσετε ότι οί υπόλοιποι σίγουρα δέν θά τό ψήφιζαν: άπλώς τό 26% σιώπησε στή συγκεκριμένη έρώτηση. Δέν ύπήρξε έρώτηση για νά μάθουμε τί θά ψήφιζαν οί σύνεδροι άν άν κατέβαινε και ή ΕΑΡ στίς εκλογές, αλλά δέν είχε έλπίδες νά τίς κερδίσει...

Συμπέρασμα: δέν έχει, φαίνεται, κανένα νόημα πιά νά προσπαθει νά άναδείξει κανείς τίς αντιφάσεις τής ΕΑΡ. Δέν πρόκειται καν για αντιφάσεις: οί άνθρωποι ύπερηφάνως έπιδεικνύουν τή σουηδο-γερμανο-ιαπωνική ιδεολογία τους, ρεαλιστικο-κυνικού χαρακτήρα και τεχνοκρατικο-αταξικών άποχρώσεων. Γιατί κι άν δέν είναι όλοι αυτής τής ιδεολογίας, είναι ή τελευταία πού παίζει τό ρόλο του... opinion maker. Και άν ό Λ. Κύρκος άναρωτήθηκε δημόσια, πρό ήμερών, γιατί δέν άκολούθησαν τόν νέο φορέα παλαιού τύπου όσοι συγκροτούν σήμερα τό ΚΚΕ έσωτερικού-Άνανεωτική Άριστερά, εκείνοι δέν άναρωτιούνται καθόλου πιά γιατί άπέδρασε ή Middle Level Elit προς βόρεια μοντέλα μέσω Άπω Άνατολής.

Γιώργος Καρράς

Ταξικοί φίλοι και έθνικοί έχθροί

Στό Λαύριο ή κλωστοϋφαντουργία «Αιγαίον» Α.Ε. απέλυσε τό Σεπτέμβριο πέντε εργατές χωρίς τήν παραμικρή προειδοποίηση. Ή αίτία τής απόλυσης: πρώτον, θεωρήθηκαν από τή βιομηχανία ως μή παραγωγικοί, άνεπιθύμητοι, και δεύτερον είναι μουσουλμάνοι μόνιμο κάτοικοι τής Θράκης πού άρνήθηκαν νά μεταφέρουν τά πολιτικά τους δικαιώματα στό Λαύριο.

Σέ διάβημα μουσουλμάνου εργάτη πρός τίς ύπηρεσίες του ύπουργείου Έργασίας στό Λαύριο δόθηκε ή άπάντηση ότι ύπάρχει κρατικό έγγραφο πού ύπαγορεύει τήν απόλυση δσων μουσουλμάνων άρνοούνται νά μεταφέρουν τά πολιτικά τους δικαιώματα και επίσης ότι στην απόλυση των πέντε εργατών τής κλωστοϋφαντουργίας δέν ύπάρχει καμία νομική παρατυπία, διότι σύμφωνα μέ τό νόμο ό εργοδότης δικαιούται νά άπολύει έτησίως 2% του προσωπικού του. Για τό ίδιο θέμα οι διοικητικοί σύμβουλοι του σωματείου τής έν λόγω βιομηχανίας, δήλωσαν σέ πρόσφατη δλομέλεια του σωματείου ότι έναντιώνονται γενικά στίς προσλήψεις ξένων αλλά είναι ένάντια σέ επέμερους άπολύσεις και έν πάση περιπτώσει τό σωματείο δέν μπορεί νά κάνει τίποτα διότι πρόκειται περί έθνικού θέματος...

Η μειονότητα των μουσουλμάνων τής Θράκης, πού ζεί και άναπαράγεται σέ συνθήκες κοινωνικής άπομόνωσης και περιθωριοποίησης, ώθείται ή άναγκάζεται νά διασκορπιστεί σέ δλη τήν Έλλάδα· σύμφωνα μέ τήν έλληνική κρατική πολιτική, ή πολυπληθής παρουσία της στή Θράκη δημιουργεί δημογραφικό πρόβλημα στό έλληνικό στοιχείο ένώ αντίθετα ή κοινότητα των μουσουλμάνων αύξάνεται, μέ σοβαρές έθνικές επιπτώσεις. Τό κράτος, δηλαδή, διαβλέποντας τίς αξιώσεις πού μπορεί νά προβάλλει μία οργανωμένη φιλοτουρκική μειονότητα, επιθυμεί νά τήν άφομοιώσει στό έλληνικό κοινωνικό σώμα. Ήπειδή ή Θράκη είναι ό χώρος τής κοινής καταγωγής αλλά και τής ιδιαίτερης οργάνωσης τής κοινωνικής ζωής τής ομάδας (έκκλησίες, σχολεία, πολιτική άντιπροσώπηση), ό διασκορπισμός της σέ δλη τήν Έλλάδα θά μειώσει τήν ικανότητα τής συλλογικής της άναφοράς και άναπαραγωγής και άρα θά έξασθενήσει τήν ιδιαίτερή της ταυτότητα. Γι' αυτό άκριβώς τό λόγο οι μουσουλμάνοι κάτοικοι τής Θράκης άδυνατούν νά βροδν στό χώρο τους μόνιμη εργασία ένώ αντίθετα τους προσφέρονται διάφορα σοβαρά κίνητρα έγκατάστασης σέ άλλα μέρη τής Έλλάδος, όπως π.χ. οικιστικά δάνεια, μόνιμες και συχνά δημόσιες εργασίες κ.λπ., υπό τόν όρο ότι θά μεταφέρουν τά πολιτικά τους δικαιώματα στόν τόπο τής εργασίας τους, δηλαδή υπό τόν όρο ότι θά άποκόψουν τους δεσμούς τους από τή μόνη συλλογική δυνατότητα έκφρασης πού διαθέτουν αυτή τή στιγμή στην Έλλάδα.

Όμως ένώ από τή μία πλευρά ή κρατική πολιτική θέλει και προσπαθεί νά έξαφανίσει αυτήν τήν ιδιαίτερη πολιτισμική και θρησκευτική ομάδα, από τήν άλλη ή ίδια πολιτική τήν άναπαράγει ως κοινωνικό γκέτο μέ ιδιαίτερα έρμητικό χαρακτήρα, έπειδή άκριβώς τήν άναπαράγει ως ταξική ύποομάδα μέ τά πιο έντονα προλεταριακά χαρακτηριστικά: τή συνεχή άνασφάλεια στην άγορά εργασίας, τήν άδυναμία πρόσβασης στό εκπαιδευτικό σύστημα, τήν άδυναμία βελτίωσης τής θέσης της στην παραγωγική διαδικασία. Δηλαδή πρόκειται για μία ομάδα μέ άσφυκτικά μεγάλους βαθμούς κοινωνικής άναπαραγωγής πού άδυνατεί νά παρακολουθήσει τους ρυθμούς ανάπτυξης και εξέλιξης των αντίστοιχων κοινωνικών στρωμάτων τής έλληνικής κοινωνίας. Στή γεωργική οικονομία ως άγροεργάτες έποχικοί περιπλανώμενοι για άνεύρεση εργασίας και ως μικροί (ελάχιστοι) καλλιεργητές —κυρίως μέ έννοκίαση άγρών— συντηρούν τίς λιγότερο άποδοτικές, τίς λιγότερο έκμηχανισμένες γεωργικές έκμεταλλεύσεις. Ός έμποροι — επαγγελματίες μέ περιορισμένες δυνατότητες συναλλαγών συντηρούν επαγγέλματα πού τείνουν νά έξαφανιστούν από τήν έλληνική κοινωνία. Ός βιομηχανικοί εργάτες άναλαμβάνουν τίς πιο άνειδίκευτες, βρόμικες και κακοπληρωμένες εργασίες.

Και όσο πιο άθλιες είναι οι συνθήκες μέσα στίς όποιες άναπαράγεται αυτή ή ομάδα, τόσο πιο δελεαστική γίνεται ή λύση τής άφομοίωσης, του έξελληνισμού στην προκειμένη περίπτωση· και ή συνέχεια είναι γνωστή: ή ομάδα στην προσπάθειά της νά προστατευτεί θά γίνεται όλο και πιο κλειστή. Στό Λαύριο, για παράδειγμα, κάποιος μουσουλμάνος μετέφερε τά πολιτικά του δικαιώματα. Βρήκε εργασία σέ δημόσια ύπηρεσία κ.λπ. Αυτόματα βρέθηκε από τήν άλλη μεριά του στρατοπέδου, θεωρήθηκε έχθρός, άποκλειστηκε από τήν ομάδα και άπομονώθηκε από τους

συντρόφους του. Μέ τον τρόπο αυτό η ομάδα ενισχύει τους δεσμούς που τή συγκροτούν αλλά συγχρόνως απομονώνεται ακόμα περισσότερο από την υπόλοιπη κοινωνία μέσω του παραμορφωτικού κλίματος της «έξωτερικής απειλής».

Υπάρχει και η ταξική μοναξιά

Η ταξική καταστολή της απόλυσης θα αποκρυβεί. Έτσι τό σωματείο της επιχείρησης θα θεωρήσει τόν έαυτό του μή άρμόδιο για όποιαδήποτε κίνηση θα μπορούσε νά άμφισβητήσει τήν έργοδοτική πολιτική, αυτήν που η έθνική πολιτική νομιμοποιεί και παροτρύνει. Και σ' αυτό τό σημείο βρίσκεται τό θλιβερότερο ίσως χαρακτηριστικό αυτών των προλεταρίων· τό ότι δηλαδή έπειδή άκριβώς οι συνθήκες ζωής και άναπαραγωγής τους άντιμετωπίζονται όχι ως κοινωνικό ταξικό πρόβλημα της έλληνικής κοινωνίας (ή κοινωνία των δύο ταχυτήτων κ.λπ.) αλλά ως άπόρροια της έθνικής τους ιδιομορφίας, δέν γίνονται άναγνωρίσιμοι ως υποκείμενα και άντικείμενα της ταξικής πάλης: τά δικαιώματά τους δέν θά γίνουν άντικείμενο ταξικής διεκδίκησης ούτε θά τούς συμπαρασταθεί κανείς ένάντια στις άπολύσεις. Δηλαδή είναι έρμαιο των πίο άδυσώπητων ταξικών νόμων (άναλφάβητος, άνειδίκευτος και... Τουρκος) και άνίκανοι νά συνάψουν όποιαδήποτε συμμαχία για τήν υπεράσπισή τους στο παιχνίδι των έργοστασιακών συσχετισμών.

Η έργατική τάξη ως έμπειρική πραγματικότητα είναι ένα σύνολο κοινωνικών ομάδων-κατηγοριών που ούτε η ταξική τους ένταξη (προσόντα στην άγορά εργασίας) καθορίζεται μέ τούς ίδιους όρους ούτε και τό οικονομικό τους επίπεδο είναι όμοιογενές. Υπάρχουν μικροί, μικρότεροι και έλάχιστοι. Τό παιχνίδι της κοινωνικής άναπαραγωγής παίζεται μέ τέτοιους όρους ώστε νά συσκοτίζονται οι σχέσεις που καθορίζουν μέ ένιαίο τρόπο μοίρες, κοινωνικές διαδρομές έξάρτησης και κοινωνικής ύποταξης, νά παραμορφώνεται η έκμεταλλευτική σχέση και νά άναδεικνύεται η λεπτομέρεια των «συγκεκριμένων κατακτήσεων».

Άλήθεια, πότε θά μάθουμε νά διαλέγουμε τούς φίλους μας και τούς έχθρους μας;

Τζό Βαρδάκη

Ο οικονομικός πυρετός σημαίνει οικονομική εύρωστία;

Η περιοριστική πολιτική των δύο τελευταίων έτών μοιάζει νά φέρνει άποτελέσματα στους τομείς εκείνους, η μάλλον στον τομέα εκείνο τόν όποιο έξαρχής άφορούσε: τήν άναδιανομή δηλαδή του εισοδήματος εις βάρος των έργαζομένων και τήν αύξηση των επιχειρηματικών κερδών. Παράλληλα, η διεθνής συγκυρία των δύο τελευταίων έτών επέδρασε ευνοϊκά στο συναλλαγματικό ίσοζύγιο άφου η πτώση της τιμής του πετρελαίου έμπόδισε τήν επιδείνωση του έμπορικού ίσοζυγίου και ταυτόχρονα η μείωση της τιμής του δολαρίου αλλά και των επιτοκίων άνακούφισε κάπως τή χώρα από τό δανειακό βάρος που σέρνει. Οι δύο αυτοί παράγοντες είχαν άποτέλεσμα μία κάποια μείωση του πληθωρισμού στο 15% για φέτος, μείωση που ίσως ήταν κατά δύο-τρεις μονάδες μεγαλύτερη άν δέν παρενέβαινε η εισαγωγή του Φ.Π.Α. στις άρχές του έτους. Άλλά άκόμα και έτσι τά τραπεζικά έπιτόκια είναι πλέον έλαφρώς θετικά ενώ η προσδοκία για τό 1988 είναι πως θά καταστούν θετικότερα, άν μή τι άλλο έπειδή ό πληθωρισμός του χρόνου δέν θά επιβαρυνθεί από κάποιον νέο Φ.Π.Α. Η αύξηση των επιχειρηματικών κερδών σε συνδυασμό μέ τά θετικά έπιτόκια συμβάλλουν σε μιάν άναζωογόνηση της ιδιωτικής άποταμίευσης, ενώ δέν φαίνεται νά απέχουν πολύ από τήν πραγματικότητα οι πληροφορίες για επανεισαγωγή στη χώρα μας συναλλάγματος που τά περασμένα χρόνια είχε διαφύγει στο έξωτερικό. Οι αύξημένες (ιδιαι-

Δια χειρὸν ἀφθαλμοῦ

τερα ἂν τίς ὑπολογίσει κανεῖς σέ δολάρια) εἰσφορές τῆς ΕΟΚ καί ἡ αὐξηση τῶν ἀδηλων πόρων συντελοῦν σέ μιά περαιτέρω συναλλαγματική ἀνακούφιση, ἔτσι ὥστε γιά πρώτη φορά ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας νά διαθέτει ἄξια λόγου συναλλαγματικά ἀποτελέσματα.

Βέβαια τοποθετώντας τά πράγματα στίς πραγματικές τους διαστάσεις θά λέγαμε ὅτι ἡ καλύτερη εὐση τῶν ἀριθμῶν ὀφείλεται ἀποκλειστικά στήν εὐνοϊκή διεθνή συγκυρία καί εἶναι ὡς ἐκ τούτου εὐθραυστη. Τά διαρθρωτικά προβλήματα τῆς οἰκονομίας παραμένουν καί ἡ «σταθερά ἐπιδεινούμενη» ἔλλειμματικότητα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου ἀποτελεῖ ἀδιάψευστο μάρτυρα γι' αὐτό. Ἡ κυβέρνηση, τυπικά, δικαιούται νά ἐλπίζει ὅτι ἡ αὐξηση τῶν κερδῶν τῶν ἐπιχειρήσεων θά ὀδηγήσει σέ μιά ἐπενδυτική τόνωση καί στόν βιομηχανικό τομέα. Στήν οὐσία ὁμως τό πρόβλημα τῆς παραγωγῆς εἶναι πολύ πιά περίπλοκο ἀπό τόσο, ἀφοῦ εἶναι ἀμφίβολο ἂν τά κοινωνικά δεδομένα τῆς Ἑλλάδας ἐπιτρέπουν τόσο στό ἐπίπεδο τῆς παραγωγῆς, ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς εἴτε αὐξηση εἴτε ἐπέκταση τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων, πολύ περισσότερο σήμερα πού ἡ πολιτική τῆς λιτότητας ἔχει περιορίσει καί τήν ἀγοραστική δύναμη τοῦ κόσμου, τουλάχιστον σέ ἐπίπεδο καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἡ αὐξηση τῆς κίνησης καί τῶν τιμῶν στό Χρηματιστήριο, πού θά μπορούσε κανεῖς νά ἀναφέρει ὡς οἰωνό μιάς τόνωσης τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητας, μαρτυρεῖ μᾶλλον τό ἀκριβῶς ἀντίθετο: τήν ἐπενδυτική ἀπραξία καί τόν περιορισμό σέ ἤδη ὑπάρχουσες διεξόδους. Τό χρήμα συνωστίζεται καί οἱ τιμές ἀνεβαίνουν στό χρηματιστήριο ὄχι μόνο γιά τά μερίσματα τῶν μετοχῶν εἶναι τώρα πιά αὐξημένα (πού εἶναι τό ἕνα χαρακτηριστικό τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ) ἀλλά καί γιά τήν ἀντιπροσώπων οἰκονομική στασιμότητα δέν ἐπιτρέπει τή διοχέτευση τοῦ χρήματος σέ ἄλλες κατευθύνσεις (τό δεύτερο κύριο χαρακτηριστικό τῆς πολιτικῆς αὐτῆς).

Ἡ οἰκονομική στροφή τοῦ '85 ἐξάντλησε κοντολογίς τά ὄρια τῶν «ἐπιτυχιῶν» τῆς. Τά ἀποτελέσματα ἦρθαν κυρίως στόν τομέα τῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος καί —λόγω τῆς διεθνούς συγκυρίας— στόν συναλλαγματικό τομέα. Ἀπό ἐδῶ καί πέρα ὁμως τά πράγματα δυσκολεύουν. Ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου θά ἐπιδεινώσει πάλι τό ἐμπορικό ἰσοζύγιο. Περαιτέρω μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ (πέρα ἀπό τή συγκριτική μείωση λόγω τῆς φετινῆς ἐπιβάρυνσης τῶν τιμῶν ἀπό τόν Φ.Π.Α.) θά προϋπέθετε δραστική μείωση τῶν ἐλλειμμάτων τοῦ δημόσιου τομέα. Στόν τομέα ὁμως αὐτόν τό ΠΑΣΟΚ δέν πέτυχε —ἀλλά καί δέν τόλμησε— ἀπολύτως τίποτα: οὔτε θέλησε νά περιορίσει τά ἐλλείμματα οὔτε νά ἐπεκτείνει (μέ τό ὑπάρχον δυναμικό) τίς δραστηριότητες τοῦ δημόσιου τομέα. Ἡ ἀναμενόμενη αὐξηση τῶν ἐπιτοκίων διεθνῶς θά καταστήσει τά ἐλληνικά ἐπιτόκια λιγότερο ἐλκυστικά ἐνῶ ὁ ἐξωτερικός δανεισμός τῆς χώρας θά ἐπιβαρυνθεῖ ἐκ νέου μέ αὐξημένα τοκοχρεολύσια.

Παρ' ὅλα αὐτά ἐνῶ μέχρι πρῖν λίγους μήνες ὁ τόνος τῶν κυβερνητικῶν δηλώσεων ἦταν προσηκτικός (βαδίζουμε σέ σωστό δρόμο ἀλλά δέν ἐπιτρέπεται καμιά παρέκκλιση), τόν τελευταῖο καιρό περισσεύουν οἱ θριαμβολογίες, ἡ παρουσίαση τῶν «ἐπιτευγμάτων» καί οἱ ἐξαγγελίες ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα νά δρέψει ὁ λαός τούς καρπούς τῶν διετῶν στερήσεων του. Ἀπ' ὅ, τι φαίνεται ἡ κυβέρνηση προσανατολίζεται γιά φέτος σέ μιά πολιτική σταθεροποίησης τῆς ἀνισότητος πού κατακτήθηκε τά δύο προηγούμενα χρόνια, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι δέν θά ἔχουν καί νέα ἀπώλεια εἰσοδήματος, ἐνῶ τό 1989, ἔτος στό ὁποῖο προγραμματίζονται καί οἱ ἐκλογές, ὁ κόσμος θά κληθεῖ νά γευτεῖ τά εὐεργετικά ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς τετραετίας.

Οἱ κυβερνητικές θριαμβολογίες ἔχουν λοιπόν αὐστηρή πολιτική σκοπιμότητα. Στήν πραγματικότητα τά ὄραϊα νούμερα πού ἐξαγγέλλονται τελευταῖα (καταθέσεις, θετικά ἐπιτόκια, αὐξηση κερδῶν) ἀφοροῦν μιά μικρή κατηγορία τοῦ πληθυσμοῦ — μόνο γι' αὐτούς καλύτερα ἔγιναν τά πράγματα. Τά ἴδια νούμερα, ἂν τά δεῖ κανεῖς ἀπό τήν ἀντίστροφη σκοπιά, σηματοδοτοῦν τήν ἐπιδείνωση τῆς θέσης τῶν ἐργαζομένων, ἀφοῦ ἡ πίτα δέν μεγάλωσε, ἀλλάξε μόνον ἡ μοιρασιά τῆς. Τό ζήτημα εἶναι ἡ ἰδεολογική ὑποδοχή πού βρίσκουν οἱ κυβερνητικές ἀνακοινώσεις, τό γεγονός δηλαδή ὅτι ὑπάρχει κόσμος ἑτοιμος νά πιστέψει ὅτι ἡ «ἐθνική οἰκονομία» πρέπει κατόπιν αὐτῶν νά πηγαίνει καλά, ἄσχετα ἂν ἡ «ἀτομική» οἰκονομία τοῦ καθενός δέν τό ἔχει ἀκόμα ἀσθανεῖ. Ὅταν μάλιστα, προεκλογικά, ἡ κυβέρνηση κάνει, ὡς εἰθισται, κάτι καί γιά τήν ἀτομική οἰκονομία τῶν πολλῶν, ἡ πίστη θά ἐπιβεβαιωθεῖ, ἡ ἀπάτη θά ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Γιά τό ΠΑΣΟΚ αὐτό εἶναι τό στοίχημα τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

«Περεστρόικα» στήν ἱστορία

Σέ ἀποκλειστική συνέντευξη πού παραχώρησε στό *Ριζοσπάστη* (Κυριακή 11.10.1987) Σοβιετικός ἱστορικός καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν διαβεβαίωσε ὅτι ἐντάξει ἡ περεστρόικα ἀλλά πολιτική—ἄρα καί δικαστική—ἀποκατάσταση τῶν ἱστορικῶν ἡγετῶν τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης δέν ὑπάρχει λόγος νά γίνει. Ἄρκει κατά τόν Σοβιετικό ἱστορικό τό γεγονός ὅτι σήμερα πιά στήν ΕΣΣΔ δέν ἀποσιωποῦν ὅπως παλιότερα, τά ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν· τά ὑπόλοιπα θά τά βρεῖ ἡ ἱστορική ἔρευνα πού εἶναι ἐλεύθερη, ἐπιστημονική, ἱστορικο-διαλεκτική κ.λπ. κ.λπ.

Ἀπό τή μεριά τοῦ *Ριζοσπάστη* οὐδέν σχόλιον, ἴσως γιά νά μή θεωρηθεῖ ὁ σχολιασμός αὐτῆς τῆς θέσης τοῦ Σοβιετικοῦ ἐπισήμου ἀνάμειξη στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τοῦ ἀδελφοῦ κόμματος. Ἐνδεχομένως, βέβαια, τά πράγματα νά ἀλλάξουν αὔριο στή Σοβιετική Ἐνωση—ἄλλωστε ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ὑπάρχει πολύ μεγάλη πίεση πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, πολλά λέγονται καί γράφονται— ὅποτε καί ὁ *Ριζοσπάτης* θά ἀνακαλύψει μετὰ ἀπό πενήντα χρόνια ὅτι ὁ Μπουχάριν, ὁ Τρότσκι, ὁ Κάμενεφ, ὁ Ζηνόβιεφ, ὁ Ρύκωφ καί τόσο ἄλλοι δέν ἦταν ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας οὔτε πράκτορες τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Θά ἀνακαλύψει δηλαδή κάτι πού τό γνωρίζουν οἱ πάντες. Θά ἀνακαλύψει ἐπίσης ὅτι οἱ πολιτικές σκοπιμότητες τοῦ σταλινισμοῦ, ἀπό τή δεκαετία τοῦ '30 ὄρθωσαν ἕναν ἀνήκουστο μῦθο πάνω στόν ὁποῖο οἰκοδομήθηκε τό νεότερο σοβιετικό καθεστῶς μέ τά ἑκατομύρια τῶν θυμάτων, τά Γκουλάγκ, τή στυγνή καταπίεση καί τήν κατάργηση τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας. Θά εἶχε, ὁμολογουμένως, πολλά νά διδάξει καί ν' ἀπομυθοποιήσει ἔστω κι ἕνας ἀπλός σχολιασμός τῆς δήλωσης τοῦ Σοβιετικοῦ ἱστορικοῦ, τόσα πολλά πού ἡ καθ' ἡμᾶς «περεστρόικα» εἶναι δύσκολο νά τά ἀντέξει.

Διότι, ὅπως καί μέ τήν ἔκθεση Χρουσῶφ, πού τροφοδότησε τήν «ἀποσταλινοποίηση» τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ἔτσι καί σήμερα μέ τοὺς νέους προσανατολισμούς τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος οἱ μεταρρυθμίσεις εἶναι ὑποχρεωμένες νά στηριχθοῦν πάνω σέ μιά ριζική ἀποσταλινοποίηση. Ἄν ὄντως μέ τήν περεστρόικα τίθεται πρόβλημα ἀπελευθέρωσης μιᾶς νέας κοινωνικῆς δυναμικῆς γιά τό παρόν καί τό μέλλον, μιᾶς δυναμικῆς πού θά ἀνάτρεπε τίς στρεβλώσεις καί τήν πολιτική ἀνελευθερία τοῦ καθεστώτος, τότε εἶναι ἀναγκαῖο αὐτή ἡ κοινωνία νά ξαναδεῖ τό παρελθόν τῆς. Ἄλλά τό πρᾶγμα δέν ἐμοιαζε εὐκόλο. Ἄν ὁ Μπουχάριν π.χ. ξαναενσωματωθεῖ στόν πραγματικό ἱστορικό του ρόλο, πού σημαίνει ὅτι δέν θά παρουσιάζεται πιά ὡς ἐκεῖνος πού ἐξώθησε τήν Καπλάν στήν ἀπόπειρα δολοφονίας κατά τοῦ Λένιν οὔτε ὅτι εἶχε σχέση μέ τίς ξένες ἱμπεριαλιστικές δυνάμεις ὅπως «ἀπέδειξε» ὁ Βισίνσκυ στίς δίκες τοῦ 1938 πού ὀδήγησαν στήν ἐκτέλεσή του, ἂν ἐπιπλέον φανεῖ ὅτι τό πραγματικό πρόβλημα τότε ἦταν ἡ ἀντίθεσή του στή βία «ἀποκουλακοποίηση» πού κατέστρεψε τήν ἀγροτική σοβιετική οἰκονομία μέ ἐντελῶς σαθρά ἀποτελέσματα στόν τομέα τῆς βιομηχανικῆς ἀνασυγκρότησης, τότε (ξανά) τίθεται ἕνα μείζον πρόβλημα ὄχι μόνο ἱστοριογραφίας, ἀλλά καί θεωρίας καί πολιτικῆς: ἡ σταλινική διδασκαλία ὅτι τό κόμμα—δηλαδή ἡ ἐκάστοτε ἡγεσία του— ἐνσαρκώνει τήν κίνηση τῆς ἱστορίας, ὅτι ἡ πολιτική του εἶναι ἡ πολιτική μεταγραφῆ τοῦ Λόγου τῆς ἱστορίας ἀρχίζει καλά. Ἰσως μάλιστα φανεῖ ὅτι δέν ὑπάρχει καν ἄλλος Λόγος τῆς ἱστορίας καί ἐπομένως τό κόμμα ἐκτός τοῦ ὅτι μπορεῖ καί νά σφάλει δέν εἶναι παρά ἕνα καί μόνο στοιχεῖο τῆς ἱστορικῆς κίνησης καί ὄχι πάντα στήν ἐπαναστατική ὁχθη. Πῶς μπορεῖ ὅμως νά δικαιολογηθεῖ τό μονοκομματικό σύστημα στήν ΕΣΣΔ ἂν τέτοιες «ἀποκαλύψεις» γίνουν κοινή συνείδηση;

Ἡ ἀποκατάσταση τῶν ἱστορικῶν πρωταγωνιστῶν καί τῆς πραγματικῆς ἱστορίας στήν ΕΣΣΔ κι ἄλλοῦ θά εἶχε ἐτοῦτο τό παράδοξο ἀποτέλεσμα: θά ἀπεκάλυπτε ὅτι ἡ ἱστορία καί στή μετεπαναστατική Σοβιετική Ἐνωση ἦταν γεμάτη συγκρούσεις ταξικές καί πολιτικές, τομές, ἀσυνέχειες ὅπου ὁ ρόλος τοῦ κόμματος δέν εἶναι ὑποχρεωτικά ὁ ρόλος τοῦ συνεποῦς ἐκφραστῆ τοῦ προλεταριάτου ἢ τοῦ συνεχιστῆ τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης, ὅτι ἐκεῖνη ἡ ἐπανάσταση δέν συνεχίζεται εὐθύγραμμα μέσα στή σταλινική περίοδο, στή χρουσσοφική, τή μπρεζνιεφική κι ἀπό κεῖ στή σημερινή περεστρόικα. Ἐκεῖνη ἡ ἀφίσα δηλαδή στούς τοίχους τῆς Ἀθήνας τῆς «Ἐπιτροπῆς ἑορτασμοῦ τῶν 70 χρόνων τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης» δέν θά μπορούσε μέ τόση σιγουριά νά γράφει «70 χρόνια στήν ὑπηρεσία τῶν λαῶν», «70 χρόνια στήν ὑπηρεσία τῆς Εἰρήνης».

Αὐτές τίς μέρες συμπληρώνονται 70 χρόνια ἀπό τήν Ὀκτωβριανή ἐπανάσταση. Τό «νόημα» πού ἀποδίδεται σέ τοῦτο τόν ἑορτασμό εἶναι σαφές: ἡ συνέχεια ἀπό τόν Ὀκτώβρη ὡς σήμερα. Δικαιούμαστε, τό λιγότερο, νά ἀμφιβάλουμε: αὐτό τουλάχιστον ἀποκαλύπτουν οἱ δίκες τῆς Μόσχας, τά Γκουλάγκ, οἱ ἐπίσημες σοβιετικές σιωπές καί ἡ διαβεβαίωση τοῦ Σοβιετικοῦ ἱστορικοῦ στό *Ριζοσπάστη* ὅτι πρόβλημα ἀποκατάστασης τῶν ἱστορικῶν πρωταγωνιστῶν δέν τίθεται.

Τό ἴδιο δικαίωμα στήν ἀμφιβολία μᾶς ἐπιβάλλει καί ἡ σιγή τοῦ *Ριζοσπάστη*. Δύσκολη ἡ «περεστρόικα» στήν ἱστορία.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Στό όριο τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας

ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΣ ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ

του "Αγγελου Έλεφάντη

ΑΝΑΓΚΗ ΑΝΑΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΩΝ

Ίσως βρισκόμαστε πολύ πέρα από την υπόθεση του Γκράμσι σύμφωνα με την οποία μηχανισμοί, που στην κοινή παραδοχή και την καθομιλουμένη γλώσσα θεωρούνται ιδιωτικοί, στην πραγματικότητα υπάγονται στη δημόσια, την κρατική σφαίρα, είναι κρατικοί. Πραγματικά, η επέκταση του δημόσιου τομέα, του κρατικού παρεμβατισμού και η υπαγωγή σε κρατικές ρυθμίσεις ευρύτατων τομέων τής κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής, ή ένσωμάτωση σε κρατικούς θεσμούς ανεξάρτητων δραστηριοτήτων, με δύο λόγια, ή γενική κρατικοποίηση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κράτος ως έλεγχος, ρύθμιση, επιτήρηση, κανόνας, προσταγή, κύρωση, καταστολή αλλά και ως παραγωγός συστημάτων αξιών και συμπεριφορών έχει απορροφήσει ακόμη και τις τελευταίες δυνάμεις τής αυτόνομης και αυτοκαθοριζόμενης ατομικής ή συλλογικής έκφρασης υποτάσσοντάς τες στη «δική» του λογικότητα.

Τό κύριο πρόβλημα φυσικά δέν είναι ή διεύρυνση τών όριών τής κρατικής σφαίρας ούτε ή μεγαλύτερη δραστηριότητα τών κρατικών μηχανισμών ως προς τήν πλαισίωση και χειραγώγηση τών μαζών. Τό ζήτημα δέν είναι ποσοτικό γιατί επιπλέον πολλές από τις μεταλλαγές του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους δέν είναι μετρήσιμες. Προβάλλει επομένως ή ανάγκη

Πλέουμε σε πελάγη αυταρχικού κρατισμού· τό κράτος Μολώχ κατακυριεύει όχι μόνο τήν πολιτική σφαίρα, δηλαδή τό χώρο τών πολιτικών αποφάσεων και τής άσκησης τής εξουσίας, όχι μόνο αόξάνει ο ρόλος του στόν καταμερισμό εργασίας, στις διαδικασίες συσσώρευσης κεφαλαίου, στη διαχείριση και αναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης αλλά, μέσω ενός ιδιαίτερα λεπτοφυγμένου συστήματος ιδεολογικών, διοικητικών και κατασταλτικών μηχανισμών, διεισδύει βαθιά σε όλα τά κύτταρα του κοινωνικού ίστου, σε όλες τις μορφές συμβίωσης και διαβίωσης τών ανθρώπων, οργανώνει ακόμη και τή σφαίρα του συμβολικού και ιδιωτικού χώρου.

έντοπισμού τών ποιοτικών χαρακτηριστικών του σύγχρονου κράτους, χαρακτηριστικών που τό διαφοροποιούν σε σχέση με τις ιστορικές μορφές του από τις όποιες προέρχεται και που προοιωνίζονται τις τάσεις τών μελλοντικών μεταμορφώσεων του. Τό ζή-

τημα αποκτά άμεσα πολιτική σημασία, διότι από τή διαλεύκανση του μυστηρίου «σύγχρονο κράτος» εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό ή πολιτική στρατηγική τής Άριστερας. Άλλά και για ένα επιπλέον λόγο: ή φάση τής ανασυγκρότησης του καπιταλισμού που ώθει προς τήν κοινωνία τών «δύο τρίτων» και ή ανάπτυξη νέων πλεγμάτων διεθνών ολοκληρώσεων θέτουν έντελώς νέα προβλήματα που είναι αδύνατο να αντιμετωπισθούν με έννοιες και επεξεργασίες διαπλασμένες στην εποχή βασιλείας του κράτους Προνοίας, του κράτους του κεύσανισμού.

Μιά παρατήρηση παρεμπιπτόντως. Δυστυχώς στόν τόπο μας και διεθνώς ή θεωρητική έρευνα γύρω από αυτά τά προβλήματα, ύστερα από μίαν ζωογόνα έξαρση που γνώρισε τή δεκαετία του '60 και τή δεκαετία του '70, έχει σε μεγάλο βαθμό ύποχωρήσει τά τελευταία χρόνια, γνώρισμα κι αυτό τής γενικότερης ύποχώρησης του εργατικού κινήματος και του μαρξισμού. Έπτά χρόνια μετά τό θάνατο του Νίκου Πουλαντζά τά πράγματα όχι μόνο δέν προχώρησαν αλλά μπορεί να καταγράψει κανείς σημαντικές όπισθοχωρήσεις, αποπροσανατολισμούς, θολώματα και καινοφανείς έκκεντρικότητες που μάς απομακρύνουν ακόμη περισσότερο από τήν ουσία τών ζητημάτων και από τήν κατανόηση τών νέων φαινομένων. Ή αναφορά εδώ στόν Νίκο Πουλαντζά δέν είναι τυχαία ούτε έρχεται να έξοφλήσει τό χρέος που ή επέτειος του θα-

νάτου του υπενθυμίζει. 'Απλώς πρέπει νά ξαναθυμηθούμε τόν Πουλαντζά, δηλαδή νά τόν ξαναδιαβάσουμε. 'Όχι μόνο γιά νά τιμήσουμε τή μνήμη του αλλά γιατί οί επεξεργασίες του γιά τό κράτος μās είναι απαραίτητες αν θέλουμε νά αποδελτιώσουμε τήν άδιαφάνεια πού μās περιβάλλει και νά παρακάμψουμε τή ρηχότητα του μοντερισμού. Κάποιες έπισημάνσεις πού ακολουθούν του όφείλουν πολλά.

Πρέπει νά ξαναθυμηθούμε τόν Νίκο Πουλαντζά, δηλαδή νά τόν ξαναδιαβάσουμε. 'Όχι μόνο γιά νά τιμήσουμε τή μνήμη του αλλά γιατί οί επεξεργασίες του γιά τό κράτος μās είναι απαραίτητες γιά νά αποδελτιώσουμε τήν άδιαφάνεια πού μās περιβάλλει και νά αντιμετωπίσουμε τή ρηχότητα του μοντερισμού.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΕΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΕΙΣ

Καταρχήν τό σημερινό έθνικό κράτος τείνει νά ένσωματωθεί σέ διεθνικά πλέγματα διακρατικών σχέσεων, διε-

θνείς θεσμούς και διεθνοποιημένες πρακτικές. Τό έθνικό κράτος δέν διαλύεται βέβαια μέσα σέ κάποιο υπερκράτος τών πολυεθνικών έταιρειών πού υπερκαθορίζει δήθεν όλες τές πολιτικοοικονομικές διαδικασίες πού συντελούνται στό πλαίσιο τής έθνικής επικράτειας. Τό έθνικό κράτος δέν καταργείται ούτε αναιρείται ή κεφαλιώδης σημασία του γιά τή λειτουργία του συστήματος κυριαρχίας στό πλαίσιο του. 'Η διεθνοποίηση όμως τής άγοράς, ή σημερινή διαμόρφωση του συστήματος διεθνών σχέσεων και συνασπισμών και ή έσωτερικευση τών έξωτερικών παραγόντων επιβάλλουν μιά *συρρίκνωση* τής έθνικής κυριαρχίας. Τό κράτος ύφίσταται μιά βαθιά επίδραση στους θεσμούς του και στους πολιτικούς προσανατολισμούς του έντασσόμενο, όπως είπαμε, σέ ευρύτερους υπερεθνικούς συνασπισμούς. Αυτό σημαίνει ότι οί οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις πού άσκούν τήν ήγεμονία σέ κάθε έθνικό κράτος χάνουν μέρος τής άνεξαρτησίας τους, ένσωματώνονται κι αυτές σέ ευρύτερα πλέγματα συνεργασίας-συμμαχίας-άλληλεξάρτησης πού υπερβαίνουν τά έθνικά όρια. 'Η αρχή τής έθνικής κυριαρχίας κάμπτεται και τή θέση της καταλαμβάνει ή κοινή υπερεθνική κοινότητα έντός τής όποιας, ανάλογα μέ τό συσχέτισμό δυνάμεων πού επικρατεί, διαμορφώνονται οί δεσμευτικές γιά τό έθνικό κράτος κατευθύνσεις.

Κάμπτεται επίσης και ή αρχή τής λαϊκής κυριαρχίας πού μόνον έμμεσα μπορεί νά επηρεάσει τές καταστάσεις πού διαμορφώνονται στό υπερεθνικό πλέγμα. Σέ αυτό τό πλαίσιο, άκριβώς, οικοδομούνται όχι μόνο οί υπερκρατικοί θεσμοί αλλά και δραστηκότατες υπερεθνικές υπηρεσίες πού διαμεσολαβούν τές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, οργανώνουν τές συμπράξεις, τές συνεργασίες, τές ανταλλαγές πληροφοριών αλλά και τές μεθοδεύσεις στρατηγικού χαρακτήρα πού άπτονται του γενικότερου προβλήματος τής συσσώρευσης του κεφαλαίου και του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.

'Εθνική κυριαρχία και λαϊκή κυριαρχία, ένω δέν καταργούνται ως στατικές άρχές του σύγχρονου έθνικού κράτους, πρέπει νά αντιμετωπίζονται μέσα από τό πρίσμα τών διεθνοποιημένων διαδικασιών πού αναδεικνύουν τά νέα στοιχεία τών ταξικών συσχετισμών, τόσο στό επίπεδο τών ήγετικών τάξεων όσο και στό επίπεδο τών κυριαρχούμενων τάξεων. 'Αν — και τούτο είναι φανερό — οί άρχουσες τάξεις μέσα στίς νέες συνθήκες πού επιβάλλουν οί διεθνείς ολοκληρώσεις και μέσα από τους *άναμφισβήτητους ανταγωνισμούς τους*, κατορθώνουν νά διαμορφώνουν τά θεσμικά και τά πολιτικά πλαίσια άσκησης κοινής πολιτικής, κάθε άλλο παρά αυτόνομη είναι ή κοινή στρατηγική γιά τές λαϊκές δυνάμεις και τές δυνάμεις τής 'Αριστεράς. Χαρακτηριστική άπ' αυ-

τή τήν άποψη είναι ή περίπτωση τής ΕΟΚ όπου οί δυνάμεις τής Άριστεράς όλων τών άποχρώσεων κυμαίνονται από τόν πλήρη και άγρονο άπομονωτισμό (π.χ. ΓΚΚ, ΚΚΕ, Πορτογαλικό Κομμουνιστικό Κόμμα κ.λπ.) έως τή διαχείριση του μονοπωλιακού καπιταλισμού π.χ. Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία, Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα κ.λπ. Τό αίτημα ενός νέου προγραμματικού διεθνισμού παραμένει ακόμη άβέβαιο και θολό στό βαθμό πού δέν επιτυγχάνεται ή ένορχήστρωση τών δυνάμεων του εργατικού κινήματος, τών νέων κοινωνικών κινημάτων, τών κινημάτων τών άνέργων, τών μεταναστών, τών γυναικών, τής νεολαίας.

**ΑΛΛΟΙΩΣΗ ΤΟΥ
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ—
ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ**

Τό δεύτερο χαρακτηριστικό πού πρέπει νά έχουμε στό νοϋ είναι ότι έχει άλλοιωθει ριζικά τό δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό σύστημα. Ο κυρίαρχος λαός δέν είναι παρά πλάσμα μιās παρωχημένης φιλελεύθερης ιδεολογίας, οί αντιπρόσωποι του λαού, οί πληρεξούσιοι, αντιπροσωπεύουν περισσότερο τίς κομματικές γραφειοκρατίες από τίς όποιες προέρχονται και όχι τόν ίδιο τό λαό. Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχει παραχωρήσει τή θέση τής στή *συναινετική δημοκρατία* στήν όποία ως γενική άρχή ισχύει ή *έκχώρηση εξουσιών* και όχι ή άρχή τής αντιπροσώπευσης συμφερόντων. Η προσπάθεια γιά τήν άπόσπαση και κάρπωση τής λαϊκής συναίνεσης αποβαίνει κεντρικό ζήτημα τής πολιτικής διαπάλης, ζήτημα γύρω από τό όποιο αναπτύσσονται τεχνικές προκαθορισμού τής κοινής γνώμης (π.χ. στάρ σύστημα, δημοσκοπήσεις, διαφημιστικές εκστρατείες κ.λπ.).

Άλλοίωση του αντιπροσωπευτικού συστήματος δέν σημαίνει κατάργηση τής ανάγκης νομομοποίησης τής εξουσίας. Άλλωστε δέν πρόκειται άκριβώς γιά τή διασφάλιση μιās κάποιας νομιμοφάνειας διότι ή συναίνεση άποτελεί ούσιώδη παράγοντα του συστήματος και μόνο χάρη σ' αυτήν επιτυγχάνεται ή έκχώρηση εξουσιών πού επιτρέπει στίς πολιτικές δυνάμεις τής εξουσίας και στόν κρατικοδιοικητικό μηχανισμό τήν έν λευκώ διαχείριση τής έντολής.

Η άλλαγή αυτή συνοδεύεται από μιάν άλλη σύστοιχη της: τό σημερινό κράτος άποβαίνει δλοένα και λιγότερο κράτος δικαίου, πού σημαίνει ότι κάμπτεται ή άρχή τής νομιμότητας. Άν στήν άστικοφιλελεύθερη δημοκρατία ή άρχή τής νομιμότητας επιβάλλει στίς έκτελεστικές άρχές τήν ύ-

πακοή σέ γενικούς και άφηρημένους κανόνες δικαίου, τούς νόμους πού έκδίδονται από τά αντιπροσωπευτικά σώματα μέ προκαθορισμένες ρυθμιστικές άρχές, έγγυημένα τά άτομικά δικαιώματα και τίς πολιτικές έλευθερίες, κάμψη τής άρχής τής νομιμότητας δέν σημαίνει έπικράτηση τής αυθαιρεσίας και κατάργηση παντός νομικού πλαισίου. Άντίθετα ζούμε τή βασιλεία τής πολυνομίας. Άλλά ό νόμος δέν πηγάζει πρωτογενώς από τή λαϊκή βούληση όπως αυτή συμπυκνώνεται στή λαϊκή έντολή και δι' αυτής στήν εθνική αντιπροσωπεία. Φυσικά, ό κοινοβουλευτισμός, ως θεσμικό και ιδεολογικό προκάλυμμα του άλλοιωμένου και «άλλοτριωμένου» αντιπροσωπευτικού συστήματος, παραμένει θεμελιώδης θεσμός τών «δυτικών δημοκρατιών». Άς έξηγηθούμε όμως. Τό Κοινοβούλιο έχασε από καιρό τήν κύρια λειτουργία του μέσα στό σύστημα τής διάκρισης τών εξουσιών: δέν νομοθετεί πλέον πρωτογενώς, ή δέν παράγει πρωτογενώς δίκαιο, ούτε έλέγχει τήν έκτελεστική εξουσία.

Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχει παραχωρήσει τή θέση τής στή συναινετική δημοκρατία, στήν όποία ως γενική άρχή ισχύει ή έκχώρηση εξουσιών και όχι ή άρχή τής αντιπροσώπευσης συμφερόντων.

Πράγματι, τή θέση του νόμου έχει πάρει ή διοικητική πράξη, ή ύπουργική άπόφαση, τό ύπουργικό διάταγμα, ή έγκύκλιος, οί ύπουργικές οδηγίες, ή διοικητική ρύθμιση έν γένει. Χαρακτηριστική άπ' αυτή τήν άποψη είναι ή διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στήν όποία οί τυπικοί νόμοι άπλώς διαμορφώνουν τό πλαίσιο έντός του όποιού θά κινηθεί ό υπό τόν άρμόδιο ή συναρμόδιο ύπουργούς διοικητικός μηχανισμός μέ ποικίλα διατάγματα, πράξεις, έγκυκλίους και έπιμέρους άποφάσεις, οί όποιες θά συγκεκριμενοποιήσουν τίς γενικές και έν πολλοίς αντιφατικές ρυθμίσεις του νόμου. Υπάρχει έτσι μιá άδιαφάνεια και υπερδιόγκωση του ρόλου του Έκτελεστικού ένω τό Νομοθετικό σώμα χάνει τίς άποφασιστικές νομοθετικές του άρμοδιότητες καθώς και τίς άρμοδιότητες έλέγχου του Έκτελεστικού. Έτσι από τό κράτος δικαίου έκείνο πού άπομένει είναι τό κράτος και τελικά σέ όλόκληρη τήν αντιπροσωπευτική δημοκρατική διαδικασία έκείνο πού διακυβεύεται είναι ή ψήφος, και μόνο ή ψήφος, γιά λόγους νομιμοποίησης τής έξουσιαστικής πράξης.

Η οικονομική κρίση και ή νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική δέν συνδυάζονται μέ λιγότερο κράτος όπως κανοναρχούν οί ιδεολόγοι του νεοφιλελευθερισμού πού δήθεν άπαιτούν τήν άπαγκίστρωση τών κοινωνικών διαδικασιών από τόν κρατικό έναγκαλισμό. Άντίθετα στό πλαίσιο τής κρίσης άποδεσμεύονται δλοένα και περισσότερο μηχανισμοί άνεξέλεγκτης παρέμβασης, μηχανισμοί στενά συνδεδεμένοι μέ ισχυρά συμφέροντα τής αγοράς. Τό σύνθημα γιά λιγότερο κράτος του νεοφιλελευθερισμού άν κάτι σημαίνει είναι ή άποσυσχέτιση τών πολιτικών άποφάσεων τής εξουσίας από τόν κοινωνικό έλεγχο, ή έξαλλαγή τών διαδικασιών τής αντιπροσώπευσης σέ άπόκρυφες διοικητικές πράξεις, σέ πραγμάτωση δηλαδή τής έξουσιαστικής πράξης στό πεδίο τής διοικητικής διαδικασίας πού άποτελεί προνομιακό χώρο υπεράσπισης τών ισχυρών συμφερόντων και τών συμφερόντων τών ισχυρών. Έκεί, στό καταφύγιο τής διοικητικής πράξης και του διοικητικού άπόρρητου, στή διασταύρωση τής κρατικής γραφειοκρατίας-ύπαλληλίας και τών ισχυρών συμφερόντων οικοδομείται τό πανίσχυρο έρεισμα τής άστικής τάξης, τό μεγαλύτερο, τό μονιότερο και τό πιο διακλαδωμένο μέσα στόν κοινωνικό ιστό, κόμμα της.

Τό σύστημα αυτό, όπως ήδη τονίστηκε, συνεπάγεται ένα καθεστώς γενικής έκχώρησης εξουσιών. Προϋποθέτει ώστόσο τή συναίνεση και τή διδυμη άδερφή της, τήν άπολιτικοποίηση τών μαζών, ώστε ακόμη και οί έκρηκτικότερες κοινωνικές έντάσεις, δυσαρέσκεις ή κινητοποιήσεις νά μήν προσβάλουν τήν ευστάθεια και τή λειτουργία τών θεσμών. Γιά τό σκοπό αυτό άλλωστε έχουν διαμορφωθεί λεπτεπίλεπτοι και έξαιρετικά δραστικοί μηχανισμοί διαμόρφωσης και χειραγώγησης τής κοινής γνώμης μέ πρώτο και κύριο τήν τηλεόραση και τόν τύπο μεγάλης κυκλοφορίας. Δέν είναι μόνο ή ένστάλαξη ή ή έγχάραξη έκείνης τής ιδεολογίας πού οδηγεί στήν πειθήνια διαβίωση ή στήν άποδυνάμωση τών ανθρώπινων ενεργειών μέσα στήν άποχαυνωτική «άπόλαυση» του θεάματος τής ζωής. Η δραστηκότητα τών ΜΜΕ, και ιδιαίτερα τής τηλεόρασης, σπνρίζεται σέ μιάν άμεση *σωματική* επένεργεια καθόσον άπορροφούν σημαντικό τμήμα του έλεύθερου χρόνου τών ανθρώπων, τό παροχετεύουν στήν άνεργεια και τήν παθητικότητα, τό καθυποτάσσουν στήν άσταμάτητη ροή τής εικόνας, μήν επιτρέποντας τή διαμόρφωση κάποιας έλεύθερου πεδίου προσωπικής έκφρασης και δημιουργίας. Ο προσωπικός χώρος και χρόνος είναι φόρου ύποτέλιχ στο θέαμα, άποεξανθρωπίζεται διαχεόμενος μέσα σέ μιάν άδιάφορη «κοινωνικοποίηση» όπου τό σημαντικό και τό άσήμαντο ί-

σοπεδώνονται και μετασχηματίζονται σε επίσης αδιάφορη «ενημέρωση».

Εξάλλου η τυπική ισότητα των ευκαιριών δεν μεταφράζεται σε ισοδυναμία του συνόλου των δυνάμεων που συμμετέχουν στην αγορά του πολιτικού ανταγωνισμού. Δεδομένου ότι οι πολιτικοί ανταγωνιστές —πολιτικά κόμματα, κινήσεις, κινήματα, συνδικάτα κ.λπ.— κατέρχονται στο στίβο του ανταγωνισμού με εξ ύπαρξης άνισες μετοχές θά επικρατήσουν όλοένα και περισσότερο χαρακτηριστικά πολιτικού ολιγοπωλίου πίσω από μία επιφάνεια πολυδύναμης πολυφωνίας, πλουραλισμού, πολυκομματισμού κ.λπ. Η κραυγή «ολιγότερο κράτος» ετούτο το ολιγοπώλιο προσπαθεί να διαφυλάξει και να ισχυροποιήσει. Τουτό άλλωστε είναι και το νόημα της σκληρής πάλης για τό πέρασμα στον τομέα δράσης του ιδιωτικού κεφαλαίου μηχανισμών που παραδοσιακά εντάσσονταν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους (Σχολείο, τηλεόραση). Ίδιωτικοποίηση στην προκειμένη περίπτωση δεν σημαίνει αποκρατικοποίηση αλλά έμπορευματοποίηση —πώς άλλιώς άλλωστε;— και ολιγοπώλιο άπροσπέλαστο.

**ΤΑ ΚΡΑΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ
ΕΞΟΥΣΙΑΣ**

Ανάλογος είναι ο μετασχηματισμός των κρατικών κομμάτων, των κομμάτων της εξουσίας που διαμεσολαβούν τή λαϊκή έντολη. Τά κόμματα της εξουσίας ενώ στην πραγματικότητα, ως προς τήν ιδεολογία και τούς κοινωνικούς τους προσανατολισμούς, είναι ταξικά εμφανίζονται ως διαταξικά, «λαϊκά», κόμματα δηλαδή πολυσυλλεκτικά, έθνικου άκροατηρίου, μηχανισμοί όργάνωσης της συναίνεσης και ένσωμάτωσης των μαζών. Σωστά παρατηρούσε ο Γ. Πάσχου πρίν μερικούς μήνες¹:

«Ο τύπος του λαϊκού κόμματος περιέχει τήν υποβάθμιση του πολιτικού προγράμματος και τήν κυριαρχία των τακτικών έλιγμών κορυφής, τήν άποιδεολογικοποίηση και τήν προσωποποίηση της πολιτικής, τή συγκρότηση όργανώσεων βάσης με άμφιβολη όμως έσωκομματική έμβέλεια και δημοκρατικότητα, τήν προσπάθεια να άποσυνδεθεί τό “πολυσυλλεκτικό” κόμμα από ταξικές διαιρέσεις και άποσαφηνισμένες κοινωνικές ιεραρχήσεις για να συναντήσει τίσ μάζες των παλαιών και νεότερων μεσαίων στρωμάτων, τήν έπαγγελματοποίηση της πολιτικής και των πολιτικών κ.ο.κ.».

Η λογική αυτή, ώστόσο, δεν είναι λογική μιός αυτοδύναμης γραφειοκρατικοποίησης των κομμάτων πού θά 'ταν ανεξήγητη άλλωστε. Είναι η λογική πού προκύπτει από τή δύναμη των πραγμάτων καθώς άλλάζει ο πολιτικός ρόλος των κομμάτων στο σύστημα εξουσίας. Δεδομένου ότι, όπως ήδη τονίστηκε, ύπάρχει μιά μετατόπιση από τό Νομοθετικό στο Έκτελεστικό, τά κόμματα ύπάγονται όλοένα και περισσότερο στα πραγματικά κέντρα λήψης αποφάσεων και ρύθμισης των προβλημάτων, συνδέονται όλοένα και περισσότερο με τά γραφειοκρατικά έπιτελεία της διοίκησης, εκεί άκριβώς πού διαμορφώνονται οι μακρόπνοοι και μακροχρόνιοι σχεδιασμοί, έπιτελεία πρός τά όποια άλλωστε προσφέρουν, είτε σε μόνιμη βάση (μόνιμο υπάλληλο και λειτουργία) είτε εύκαιριακά (ειδικοί σύμβουλοι, έπιτροπές κ.λπ.) τό κύριο πολιτικό τους προσωπικό. Παρατηρείται έτσι μιά δσμοση κρατικής κομματικής και κρατικής γραφειοκρατίας, μιά ταύτιση προοπτικών και σχεδίων, μιά συμπληρωματικότητα στίς μεταξύ τους σχέσεις, και γι' αυτό ο χαρακτηρισμός τους ως κρατικών άποδίδει τίσ πραγματικές λειτουργίες τους. Άπ' αυτή τήν άποψη, η παραδοσιακή σοσιαδημοκρατία διαμόρφωσε τό πρότυπο των σχέσεων κόμματος-κράτους, τό όποιο τώρα λίγο πολύ έχει επικρατήσει σε όλα τά κρατικά κόμματα εξουσίας.

**Η εξουσία
προσωποποιείται, έπενδύεται τά
χαρακτηριστικά του
χαρισματικού ήγέτη, γιατί
αυτός μέσω της προσωπικής
πλειοψηφίας πολυσυλλεκτικού
χαρακτήρα συμπυκνώνει τή
λαϊκή συναίνεση.**

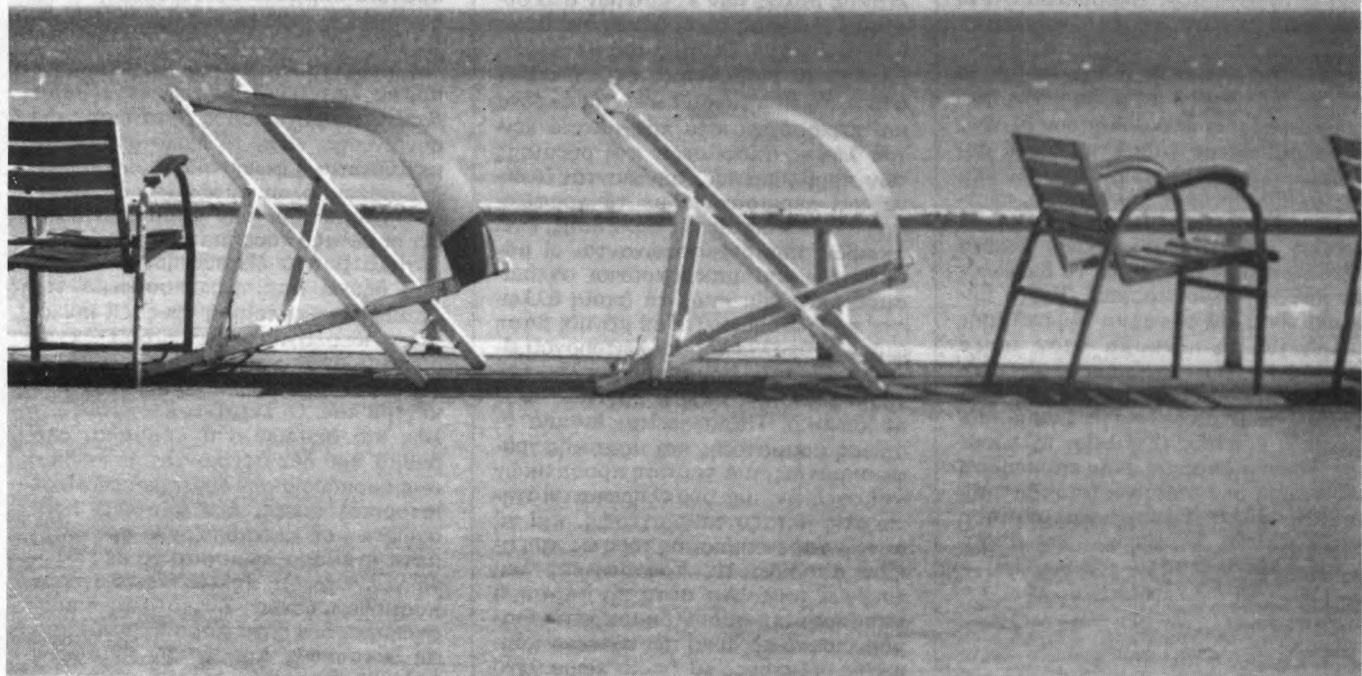
Κρατικοποίηση των κομμάτων όμως σημαίνει ότι συνδέονται στενά με τίσ κορυφές του Έκτελεστικού —Πρόεδρο, Πρωθυπουργό— πού, άκριβώς, για να μπορεί να άσκει τό ρυθμιστικό του ρόλο μέσα στον κυκεώνα των αντιθέσεων, των συγκρούσεων και της αντιπαλότητας των συμφερόντων, αυτονομείται και τίθεται στο άπυρόβλητο των άμεσων πολιτικών συγκρούσεων, προστατευόμενος από τήν άχλύ της χαρισματικής του προσωπικότητας. Η εξουσία προσωποποιείται, έπενδύεται τά χαρακτηριστικά του χαρισματικού ήγέτη, γιατί αυτός κατά κανόνα, μέσω της προσωπικής, πολυσυλλεκτικού χαρακτήρα, πλειοψηφίας συμπυκνώνει τή γενική λαϊκή συναίνεση. Ο δημοψηφισματικός άλλωστε χαρακτήρας των έκλογικών άναμετρήσεων αναγκαστικά έξωθεί πρός τήν άνάδειξη του ενός προσώπου, πρός τήν επικρά-

τηση της άρχης του ενός άνδρος, πράγμα πού άργά η γρήγορα άποκτά και θεσπισμένους διακανονισμούς. Μέ βάση αυτό τό άρχηγικό πρότυπο άναδομούνται όλοι οι κομματικοί φιλελεύθεροι θεσμοί, λίγο πολύ όλα τά κρατικά κόμματα εξουσίας άποκτούν τον άρχηγό τους γιατί ο άρχηγός άποτελεί προϋπόθεση για τήν διεκδίκηση της κρατικής εξουσίας. Τό υπόλοιπο κόμμα λειτουργεί ως *ίμάντας μεταβίβασης*, ως μηχανισμός όργάνωσης της συναίνεσης, είναι τό ήχειο στο όποιο μεγεθύνεται η φωνή του άρχηγού.

Συνέπεια όλων αυτών των άλλαγων στο χαρακτήρα των κομμάτων είναι ότι οι μεταξύ τους διαφορές έχουν σε μεγάλο βαθμό εξασθενήσει, πράγμα πού δξύνει άκόμη περισσότερο τήν άποιδεολογικοποίησή τους. Οι κυριότερες ιδεολογικές λειτουργίες εκχωρούνται στον κρατικό μηχανισμό, ιδίως στα έξειδικευμένα πρός τούτο κέντρα του. Οι έντάξεις έπομένως μελών και όπαδών στα κόμματα, στο βαθμό πού δεν όφείλονται σε έπιβιώσεις παραδοσιακών συμπεριφορών ή σε ιστορικές αιτίες, δεν άποτελεί προσχώρηση σε προσιδιάζοντα προγράμματα ή άκόμα περισσότερο σε έπιλογή γενικότερων πολιτικοίδεολογικών κοσμοθεωρήσεων. Συχνότατα, η προσχώρηση δεν είναι παρά έκμετάλλευση εύκαιριών, προσδοκία εύκαιρών, πρόσκαιρη μετατόπιση όφελιμοθηρικού χαρακτήρα χωρίς μονιμότερη βάση. Θά μπορούσε να μιλήσει κανείς για επικράτηση ενός γενικευμένου ιδιότυπου πελατειακού συστήματος.

Ενώ λοιπόν παραμένει ο πολυκομματικός τύπος των σύγχρονων δημοκρατιών, στην πραγματικότητα, η όργανωτική όμοιότητα των κομμάτων, η προγραμματική τους προσέγγιση και η ιδεολογική τους συγγένεια, η πολυσυλλεκτική τους πελατεία άλλά κυρίως η συμπληρωματικότητα τους πρός τον διοικητικοκρατικό μηχανισμό μετατρέπει τό πολιτικό σύστημα σε δικομματικό: άν στίς ΗΠΑ η στην Άγγλία έχουμε τήν καθαρότερη μορφή του, στίς άλλες ευρωπαϊκές χώρες η πολυκομματική έπιφάνεια δεν μπορεί να καλύψει τήν πραγματικότητα του δικομματισμού.² «Ο αυταρχικός κρατισμός δεν άφήνει καθόλου άλλη έκλογή στα κόμματα, τόνιζε ο Ν. Πουλαντζάς: η όφείλουν να ύποταχθούν στην κρατική διοίκηση η όφείλουν να παραιτηθούν από τή δυνατότητα συμμετοχής σ' αυτήν».³ Αυτή δε άκριβώς

1. Γ. Πάσχου, «Η κρίση των κομμάτων και η Άριστερά», *Πολίτης*, τεύχ. 77, Μάρτιος 1987, σ. 40.
2. Γ. Καρρά, «Άπλη άναλογική και άπλοική λογική», *Πολίτης*, παρών τεύχος.
3. Νίκου Πουλαντζά, *Τό κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, εκδ. Θεμέλιο 1982, σελ. 333.

ή ωμή πραγματικότητα υποχρεώνει, και κόμματα της Άριστεράς να υποταχθούν στη λογική της κρατικοποίησης, διότι τό άγγχος της πολιτικής υπεροχής ή του πολιτικού περιθωρίου είναι άβάσταχτο. Άλλωστε στίς περιπτώσεις πού κόμματα της Άριστεράς, π.χ. τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα αλλά και τά σοσιαλιστικά κόμματα στήν Ίσπανία, τήν Πορτογαλία, τήν Ίταλία, σχημάτισαν δικές τους κυβερνήσεις ή συμμετείχαν σε συμμαχικές κυβερνήσεις άφομοιώθηκαν πλήρως άπ' αυτή τή λογική.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ: ΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Ο διοικητικός μηχανισμός στή φάση της άποδυνάμωσης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της άνόδου του άυταρχικού κρατισμού δεσπόζει στό σύνολο της πολιτικής ζωής. Η διοίκηση θά αναλάβει τό ρόλο της οργανώτριας δύναμης των κοινωνικών σχέσεων, του κοινωνικού προγραμματισμού, αυτή είναι ή άφανής, ωστόσο ή κύρια, πολιτική δύναμη της έξουσίας.

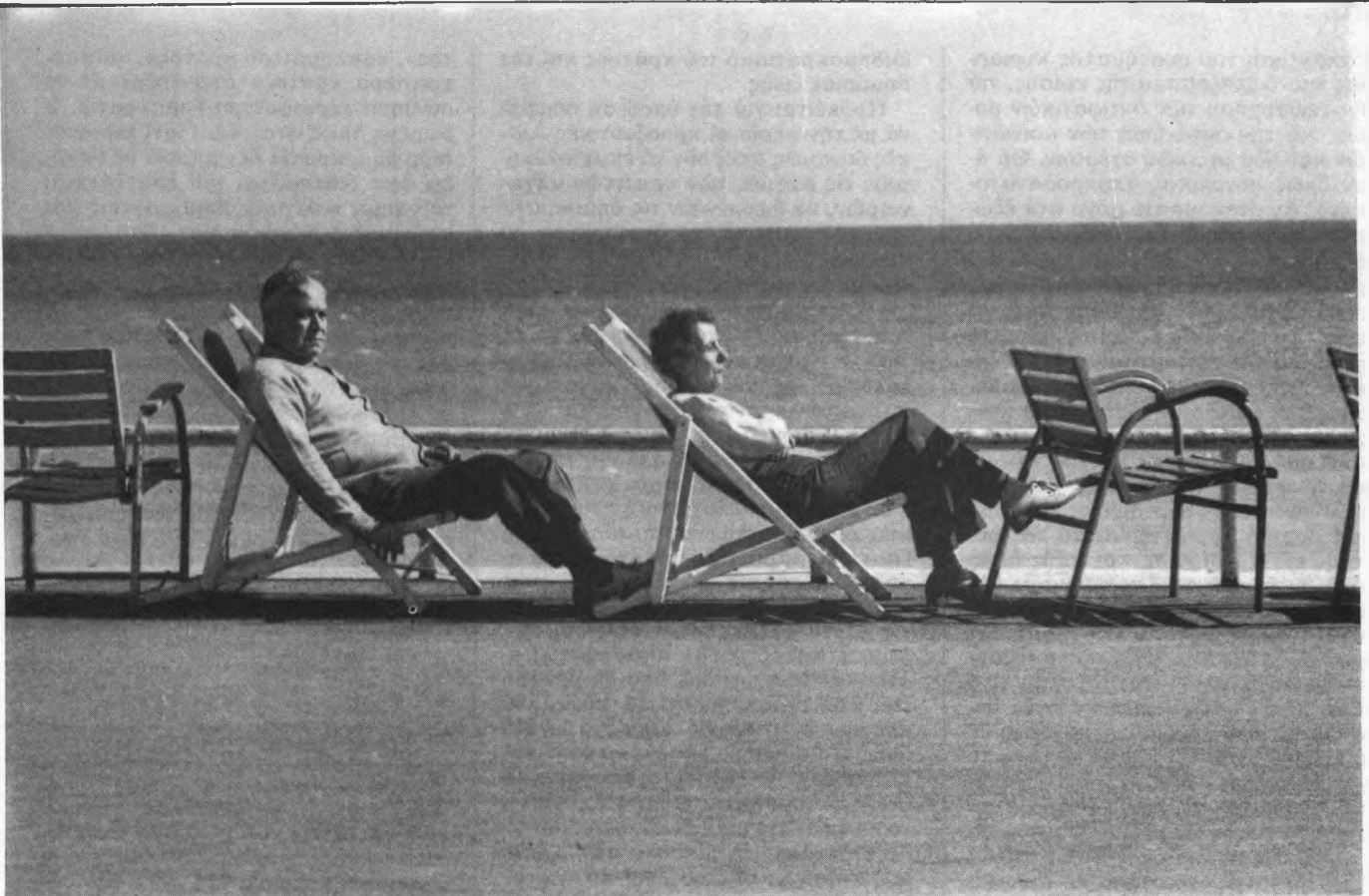
Η εξέλιξη αυτή ήταν τό αποτέλεσμα της προοδευτικής ανάπτυξης

μιάς χαώδους και άυστηρά ιεραρχημένης γραφειοκρατίας πού δρᾷ πέραν του νόμου, μιάς τεράστιας δύναμης μέ τούς τεχνοκράτες, τούς έξπέρ, τά πλάνα ανάπτυξης, χωροθέτησης των δραστηριοτήτων, πολεοδομικής άνασυγκρότησης, κατανομής των πόρων, δημοσιονομικών ελέγχων, έλέγχου της εργατικής δύναμης, νομισματικής πολιτικής, δημοσίων επενδύσεων κ.λπ., μέσα σε πλήρη κοινωνική άδιαφάνεια, μακριά άπό τούς κοινοβουλευτικούς ή άλλους κοινωνικούς ελέγχους. Κορυφή της είναι πάντα τό Έκτελεστικό (Μάξ Βέμπερ), αυτό πρὸς τό όποιο έχουν εκχωρηθεί οί έξουσίες διά της λαϊκής έτυμηγορίας. Η τελευταία όμως, έτσι όπως εκφράζεται μέσα άπό τά μαζικά κόμματα αλλά και τά ενσωματωμένα στό όλο σύστημα συνδικάτα ή άλλα σώματα λαϊκής κυριαρχίας (π.χ. Τοπική Αυτοδιοίκηση), δέν είναι σε θέση νά επηρεάσει ούτε τή λήψη των αποφάσεων ούτε τίς διαδικασίες αντιμετώπισης των πολλαπλών αντικειμένων πού διαχειρίζεται ή κρατική γραφειοκρατία. Διότι άνάμεσα στόν πολίτη και τίς υπηρεσίες δέν υπάρχει παρά μιά έμμεση σχέση, στήν όποία ό πολίτης εμφανίζεται μονίμως ως οίονει κατηγορούμενος, άπολογούμενος και όφειλέτης.

Τό γραφειοκρατικό «φαινόμενο» βέβαια δέν άποτελεί σύγχρονη έφεύρεση: άπό τίς τεράστιες γραφειοκρατίες

των «υδραυλικών κοινωνιών» της πρωτοϊστορίας ως τό σύγχρονο κράτος Λεβιάθαν ή ιστορία της εμφανίζει ένα τεράστιο πλήθος παραλλαγών, μιά χωρίς προηγούμενο συσσώρευση τύπων, μορφών και λειτουργιών πού συνοδεύουν τήν ίδια τήν ανάπτυξη του κράτους. Έκείνο πού προσιδιάζει στή σημερινή γραφειοκρατία, έκτος άπό τήν τεράστια ποσοτική της ανάπτυξη, είναι τό γεγονός ότι ή κρατική νομοποίηση έστιάζεται κυρίως στό δίδυμο Έκτελεστική έξουσία-διοίκηση. Έκεί φτιάχνεται ό μύθος της άποτελεσματικότητας, της πρόβλεψης, της έγκυρότητας, της όργάνωσης, του σχεδιασμού, του μοντερνισμού, πρὸς τά εκεί προσβλέπουν οί κατηγορίες των διανοουμένων επαγγελματιών πού διαμορφώνονται, άκριβώς, σε συνάρτηση μέ τή διοίκηση, τήν όργάνωση των κοινωνικών σχέσεων, τόν έλεγχο και τή διαχείριση της πληροφορίας· εκεί άκριβώς, βασισόμενος στήν υλικότητα της διοίκησης και τήν καθολικότητα της λειτουργίας της, πλάθεται ό μύθος γιά τήν υπερβατικότητά της πού άνανεώνει τό μύθο (και τίς θεωρίες) του υπερβατικού κράτους, άκριβώς γιά νά συγκαλύψει τίς ταξικές κοινωνικές σχέσεις πού θεμελιώνουν τό όλο οικόδομημα.

Ο ρόλος αυτός της διοίκησης θά ήταν άδιανόητος άν τό κακόφημο της γραφειοκρατίας δέν συνδυαζόταν μέ μιά θετικότητα των υπηρεσιών πού

προσφέρει, υπηρεσιών που αντιστοιχούν σε κάλυψη ούσιωδων αναγκών του σύγχρονου βίου όπως η ασφάλεια, η υγεία, ο σχεδιασμός, η περίθαλψη, η πρόνοια, οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες, η κάλυψη των ατόμων με ειδικές ανάγκες, η γηροκομία, η βρεφοκομία, η εθνική άμυνα κ.λπ. 'Η εικόνα του καφκικού δαιδάλου της κρατικής γραφειοκρατίας αντισταθμίζεται και επικαλύπτεται από την εικόνα της κοινωνικής προσφοράς που περισσότερο από ποτέ καλλιέργησε το κράτος πρόνοιας. Πρέπει όμως να έχουμε υπόψη ότι οι υπηρεσίες κοινής ωφελείας διαθέτουν αυτήν τη «θετικότητα» διότι κατά κανόνα αποτελούν κατακτήσεις των λαϊκών τάξεων. Πρόκειται όμως για κατακτήσεις οι οποίες, σε κάθε περίπτωση και ανεξάρτητα από τη αναμφισβήτητη θετικότητα τους, ρυθμίζονται κάτω από την ηγεμονία του κράτους και των κυρίαρχων τάξεων. 'Η σφραγίδα της υπαγωγής των κυριαρχούμενων είναι τυπωμένη στους σχετικούς θεσμούς, πράγμα που τους αποδίδει και τόν αντιφατικό τους χαρακτήρα.

Ο ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΣ ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ

Τό κράτος όμως του κενυσιανισμού έχει ήδη δώσει τη θέση του στο κρά-

Κύρια γνωρίσματα του αυταρχικού κρατισμού είναι η παρακμή των θεσμών της πολιτικής δημοκρατίας, η ένσωμάτωση των λαϊκών μαζών σε κρατικοποιημένους θεσμούς, ή σύγχυση των «κρατικών» κομμάτων και της διοίκησης, ή συνολική κρατικοποίηση της κοινωνικής ζωής.

τος του σύγχρονου αυταρχικού κρατισμού. 'Ήδη οι κορυφές της γραφειοκρατίας, στή διαπλοκή τους με τα κρατικά κόμματα και τις κορυφές της εκτελεστικής εξουσίας χειραφετούνται ενώ η ύπαρκτη κρίση του κράτους, των κομμάτων και του πολιτικού συστήματος δέν προσβάλλει δραστικά τους μηχανισμούς της πολιτικής ένσωμάτωσης, δέν προκαλεί έκτακτες και καταλυτικές ρωγμές στο έσωτερικό των κύριων θεσμών.

'Από τό σύνολο των παρατηρήσεων που ως τώρα εκτέθηκαν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τό φιλελεύθερο κράτος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας έχει υποστεί σοβαρούς μετασχηματισμούς και δίνει τη θέση του σε έ-

ναν νέο τύπο που ο Νίκος Πουλαντζάς είχε ονομάσει *κράτος του αυταρχικού κρατισμού*. Πρόκειται για τη νέα μορφή αστικού πολιτεύματος, για τη νέα μορφή του κράτους του μονοπωλιακού καπιταλισμού στή φάση της ανασυγκρότησής του. Συνδέεται επομένως με σημαντικές μεταβολές, που πραγματοποιήθηκαν ή βρίσκονται εν εξέλιξη, σχετικώς με την αναδιάταξη του καταμερισμού εργασίας μεταξύ Βορρά-Νότου, με αλλαγές στήν ίδια την εργασιακή διαδικασία και τη δομή της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου που επιβάλλει ή εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, την έντατικοποίηση των ρυθμών, την αύξηση της σχετικής υπεραξίας και της παραγωγικότητας της εργασίας, τη δημιουργία δομικής ανεργίας. 'Η φάση αυτή της συσσώρευσης του κεφαλαίου μεγάλωσε τις ανισότητες ανάμεσα στήν εργατική τάξη και τις κυρίαρχες τάξεις ενώ παράλληλα δξυνε τόν κατακερματισμό της, πολλαπλασίασε τις έσωτερικές διαστρωματώσεις της εργατικής τάξης και των μικροαστικών τάξεων και παράλληλα δξυνε τις αντιφάσεις στό έσωτερικό των κυρίαρχων τάξεων. Πρόκειται δηλαδή για φαινόμενα που προσβάλλουν αποφασιστικά τις ηγεμονικές σχέσεις και που προκαλούν αστάθεια ηγεμονίας.

'Ο αυταρχικός κρατισμός, νοούμενος ως συνολική αναδόμηση των θεσμών της αστικής δημοκρατίας είναι

ή απάντηση του συστήματος κυριαρχίας για τό ξεπέρασμα τής κρίσης, για τήν πειθάρχηση τών αντιφατικών ροπών, για τήν όργάνωση τών κοινωνικών καί τών ταξικών σχέσεων. Θά ήταν όμως συνολικός αποπροσανατολισμός άν στεκόμαστε μόνο στα έξωτερικά χαρακτηριστικά του κρατικού αυταρχισμού: π.χ. τό ηλεκτρονικό φακέλωμα, τή διόγκωση τών κατασταλτικών μηχανισμών, τή βίαιη άστυνόμευση τής ιδιωτικής ζωής, τή βάνουση επέμβαση για τήν καταστολή τών εργατικών αγώνων, τήν εκδίωξη τών μεταναστών από τά μητροπολιτικά κέντρα κ.λπ. Άναμφισβήτητα οι πλευρές αυτές υπάρχουν όχι ως λεπτομέρειες ή παθολόνα στοιχεία του συνολικού κρατικο-διοικητικού συστήματος. Άποτελούν δομικά χαρακτηριστικά του συστήματος κυριαρχίας καί κάθε άλλο παρά θά έπρεπε να ύποτιμώνται: άλλωστε δέν είναι παρά ή κορυφή του παγόβουνου. Όστόσο ό αυταρχικός κρατισμός δέν εξαντλείται στην έξαρση τών μηχανισμών καταστολής. Στο κάτω κάτω κάθε μορφή άστικής δημοκρατίας δουλεύει καί μέ αυταρχική: τό κράτος ποτέ δέν έπαψε να είναι τό μονοπώλιο τής «νόμιμης» βίας, καί ύπήρξαν έποχές τής φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας πού θά μπορούσαν να συναγωνιστούν πολλά ολοκληρωτικά καθεστώτα σε σκληρότητα, άστυνόμευση καί καταπίεση.

Τά κύρια χαρακτηριστικά του αυταρχικού κρατισμού είναι ή συρρίκνωση, ή παρακμή τών θεσμών τής πολιτικής δημοκρατίας, ή ένσωμάτωση τών λαϊκών μαζών σε κρατικοποιημένους θεσμούς πού λειτουργούν προληπτικά έναντι τών λαϊκών αγώνων, είναι ή ένσωμάτωση στο χώρο τής άναπαραγωγής καί τής συσσώρευσης του κεφαλαίου τομέων τής κοινωνικής ζωής πού παρέμεναν παραδοσιακά έξω από τις αντίστοιχες διαδικασίες, είναι ή σύγχυση κρατικών κομμάτων καί διοίκησης, ή κάμψη τής άρχής τής λαϊκής κυριαρχίας, είναι ή συνολική κρατικοποίηση τής κοινωνικής ζωής.

Τά στοιχεία αυτά είναι εκείνα πού μπορούν να δώσουν λαβή για μία νέα στρατηγική τής Άριστεράς.

Ο ΑΔΥΝΑΤΟΣ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΣ

Η απάντηση στις γενικές καί ειδικές εκδηλώσεις του αυταρχικού κρατισμού είναι συνήθως ή πάλη για τόν «εκδημοκρατισμό του κράτους». Θά έλεγα ότι εδώ συναντάμε τό νόστο του άριστερου κείνσιανισμού πού ύπαγόρευσε μίαν όρισμένη πολιτική στις δυνάμεις τής Άριστεράς σε όλη τή μακρά περίοδο τής βασιλείας του κράτους Πρόνοιας. Σήμερα εξακολουθεί να προβλέπει ως πρώτο στάδιο τόν

εκδημοκρατισμό του κράτους καί τής δημόσιας ζωής.

Πρόκειται για τήν ύπόθεση σύμφωνα με τήν όποια οι προοδευτικές-λαϊκές δυνάμεις μπορούν να εκμεταλλευτούν τις ρωγμές τών κρατικών μηχανισμών, να διευρύνουν τις δημοκρατικές κατακτήσεις, να επεκτείνουν τό κοινωνικό κράτος, να μειώσουν τή δύναμη τών μονοπωλίων, να διαχειρισθούν δημοκρατικά τήν οικονομία, να εκσυγχρονίσουν άπαρχαιωμένες δομές τής. Οι στόχοι αυτοί στην πολιτική όρολογία τής έλληνικής Άριστεράς συμπυκνώνονται στα συνήματα «άριστερός δημοκρατικός εκσυγχρονισμός» (ΕΑΡ) ή «πραγματική άλλαγή με κατεύθυνση στο σοσιαλισμό» (ΚΚΕ).

Σ' αυτή τή συλλογιστική πρυτανεύει μία, σχεδόν μεταφυσική, άισιοδοξία: Πιστεύει, παρότι δέν υπάρχει καμιά άπόδειξη —άντίθετα μάλιστα— πως ό,τι κατακτά τό λαϊκό κίνημα είναι για πάντα κατακτημένο. "Ότι νομοτελειακά προοδεύουμε άποσπώντας έστω καί τοκομερίδια από τή δύναμη του καπιταλισμού, ότι τά πράγματα προχωρούν συνεχώς μπροστά. Αυτή όμως ή άισιοδοξία δέν βλέπει ότι ό καπιταλισμός, άνεξάρτητα από τις κρίσεις του —μάλιστα χάρη στις κρίσεις του— επέδειξε μίαν έκπληκτική δυναμική σε όλο τόν εικοστό αιώνα έτσι πού καμιά κατάκτηση του εργατικού καί λαϊκού κινήματος να μην είναι σύγυρη, καμιά νίκη να μην έχει μεταστραφεί στο αντίθετό τής, να μην έγινε εφιαλτήριο μιάς νέας καπιταλιστικής δυναμικής.

Ό αυταρχικός κρατισμός προκαλεί μίαν έκρηξη δημοκρατικών διεκδικήσεων καί έγγράφει στην ήμερήσια διάταξη όχι τόν εκδημοκρατισμό τών δομών πού τόν έκτρέφουν αλλά τήν άνατροπή τους.

Τό δεύτερο όμως καί σημαντικότερο στοιχείο τής αντίληψης πού πρυτανεύει σε δυνάμεις τής έλληνικής Άριστεράς —καί όχι μόνο τής έλληνικής— είναι ότι θεωρεί τό κράτος όντολογικά ούδέτερο, άρα χρησιμοποιήσιμο από τις λαϊκές δυνάμεις καί τήν Άριστερά για τούς δικούς τους σκοπούς. Πενήντα χρόνια όμως σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης σε όλόκληρη τήν Εύρώπη, παλαιότερα καί έντελώς πρόσφατα, θά μπορούσαν να άποδείξουν τό αντίθετο, άν ύποτεθεί ότι άπόδειξη χρειάζονται καί τά αυτόδηλα. Παρά ταύτα, στην πραγματικότητα πού κυριαρχείται από τά συνήματα «περισσότερο κρά-

τος», «σκληρότερο κράτος», «αυταρχικότερο κράτος» άπαντούμε με τό σύνθημα περισσότερη δημοκρατία, ιδωμένη όμως στατικά. Γιατί περισσότερη δημοκρατία δέν μπορεί να ύπάρξει όσο διατηρείται καί έπαυξάνεται τό χάσμα πολιτικής δημοκρατίας καί κοινωνικής δημοκρατίας, όσο, πολύ περισσότερο, ή πολιτική δημοκρατία γνωρίζει τις συρρικνώσεις πού περιγράφουμε. Καί θά ήταν άδύνατο να πραγματοποιηθεί όσο αίτίες πού προκαλούν αυτή τή συρρίκνωση παραμένουν δραστικές. Θά έλεγα ότι τό *ρεφορμιστικό σχέδιο τής έξελικτικής, εκ των έσω, μετεξέλιξης του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους σε δημοκρατικότερο, καί μάλιστα σε όργανο από κει καί πέρα του σοσιαλιστικού μετασηματισμού, άποτελεί μίά ούτοπική φαντασίωση.*

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ

Η Άριστερά δέν έχει άλλο τρόπο ύπαρξης παρά εκείνον πού ύποδεικνύουν οι λαϊκοί αγώνες, εκείνον πού ή κοινωνική καί πολιτική πάλη τών τάξεων άναδεικνύει καί πού συχνά δέν αντίστοιχεί στην προφάνεια τών προκατασκευών. Οι λαϊκοί αγώνες αναπτύσσονται πάντα σε σχέση με τόν συγκεκριμένο αντίπαλο καί σε σχέση με τά συγκεκριμένα προβλήματα πού τίθενται. Άν αντίπαλος σήμερα στο κοινωνικό καί στο πολιτικό επίπεδο είναι ό αυταρχικός κρατισμός, οι κοινωνικές δυνάμεις πού τόν έκτρέφουν καί οι πολιτικές έξουσίες πού τόν σφυρηλατούν δέν θά 'ταν δύσκολο να διαγνώσουμε μέσα στο ίδιο τό πεδίο τής ταξικής πάλης τις νέες μορφές λαϊκών αγώνων. Άλλωστε ή άνάλυση τών δομών του κρατικού αυταρχισμού θά ήταν έντελώς έξωπραγματική άν δέν λάβαινε ταυτόχρονα ύπόψη τής ότι τό νέο σύστημα οικοδομείται μέσα από πολλαπλές αντίστάσεις καί συγκρούσεις: δέν παγιώνεται μέσα στην ύποταγή καί τή σιωπή του πληθους.

Η εμφάνιση αντικρατιστικών καί αντιαυταρχικών κινήματων πού μιά πρόχειρη περιγραφική όνοματολογία χαρακτήρισε «νέα κοινωνικά κινήματα» καθώς καί ή άδυσώπητη, άν καί συχνά τυφλή, κοινωνική σύγκρουση πού δέν έπαψε να αναπτύσσεται στο πεδίο τής συσσώρευσης του κεφαλαίου, τά οικολογικά ρεύματα καί ή οικολογική προβληματική, ή πολιτισμική άνταρσία καί ή ιδεολογική ρευστότητα πού χαρακτηρίζουν τήν εποχή μας άποτελούν τά συγκεκριμένα στοιχεία πάνω στα όποια άξίζει τόν

κόπο να οικοδομηθεί μιά στρατηγική της 'Αριστεράς. 'Ο αυταρχικός κρατισμός είναι ισχυρός, όχι όμως παντοδύναμος ούτε μονοκράτορας. Είναι ο ίδιος που προκαλεί μιάν έκρηξη δημοκρατικών διεκδικήσεων, είναι ο ίδιος που έγγραφει στην ημερήσια διάταξη όχι τόν έκδημοκρατισμό των δομών που τόν φέρνουν στο προσκήνιο αλλά τήν ανατροπή τους, εστω κι αν για τήν ώρα δεν έχουμε να κάνουμε ακόμη παρά μέ κινήσεις βυθοῦ.

Δέν θά μπορούσαμε επομένως να αντιτάξουμε στόν κρατικό αυταρχισμό καί στίς ιστορικές μας αυταπάτες τίποτε περισσότερο - τίποτε λιγότερο από τό δρόμο των μαζών. Κι αυτός ο δρόμος δέν είναι ούτε κοινοβουλευτικός ούτε εκλογικός. 'Η εκλογική μάχη δέν είναι παρά μιά στιγμή στή βασανιστική πορεία των μαζών που βοηθάει στήν αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων μέσα στό κράτος καί, κυρίως, μέσα στό κοινωνικό σώμα. *'Ο δρόμος των μαζών είναι ή πεμπουσία του δημοκρατικού δρόμου στό σοσιαλισμό.*

● Πρώτον γιατί επισημαίνει ως στρατηγικό στόχο τόν ίδιο τό σοσιαλισμό, εδράζεται επομένως στήν επικαιρότητά του που τήν αναδεικνύει ή σύγχρονη κρίση των κοινωνιών του ανεπτυγμένου καπιταλισμού. Δέν τόν παραπέμπει σε κάποια άπώτερα στάδια, δέν τόν διαμεσολαβεί μέ κάποια ενδιάμεσα στάδια «αλλαγής» ή «εκσυγχρονισμού», αλλά χτυπά στή ρίζα του προβλήματος του συνολικού κοινωνικού καί πολιτικού μετασχηματισμού.

● Δεύτερον γιατί ο δρόμος των μαζών δέν μπορεί παρά να είναι δημοκρατικός, γιατί οι μάζες δέν είναι ούτε μοναχικά άτομα ούτε ξεκομμένες πρωτοπορίες ούτε υπερβατικά επιτελεία ούτε οι επαγγελματίες της πολιτικής ούτε ή επαγγελματοποίηση της πολιτικής. Είναι ο πολύς κόσμος σε κίνηση, είναι ο έν κινήσει λαός, διαμέσου των κομμάτων καί των οργανώσεων του αλλά καί διαμέσου της ανάπτυξης δικών τους, ανέκδοτων, πρωτοβουλιών. Καί δέν μπορεί να μην είναι δημοκρατικός αφού αντίπαλος του είναι ο αυταρχικός κρατισμός. Δέν πρόκειται για μιά έξ αντιδιαστολής κατασκευή. Οι μάζες διαμορφώνονται ως δυνάμεις αντίπαλες του αυταρχικού κρατισμού ακριβώς μέσα από τή διεκδίκηση της ελευθερίας καί της δημοκρατίας· χάρη στους αγώνες για τήν κοινωνική καί πολιτική δημοκρατία μετασχηματίζονται από χειραγωγημένο πλήθος σε δύναμη πολιτική

στήν όποια επαναπροσδιορίζονται οι έννοιες καί οι πρακτικές της αντιπροσώπευσης, της άμεσης δημοκρατίας, της έξουσίας, της παραγωγής, της κατανάλωσης, των κοινωνικών σχέσεων, του πολιτικού συστήματος, που δέν τίς καταργεί αλλά τίς τοποθετεί στό επίκεντρο της πολιτικής καί της κοινωνικής ζωής.

'Απ' αυτή τήν άποψη αποτελεί ψευδοπρόβλημα αν τό λαϊκό κίνημα καί ή 'Αριστερά εκμεταλλεύονται ή όχι τους κρατικούς μηχανισμούς καί θεσμούς, αν προσπαθούν διά των μηχανισμών να διευρύνουν τίς κατακτήσεις καί να ενισχύσουν τίς θέσεις τους.

'Αναμφισβήτητα οι κρατικοί μηχανισμοί αποτελούν ένα πεδίο ταξικής σύγκρουσης αφού έξ όρισμού στό έσωτερικό πολλών έξ αυτών (π.χ. εκπαιδευτικός μηχανισμός, οικονομικός κ.λπ.) έντάσσονται λαϊκά στρώματα καί τάξεις. 'Η ένταξη αυτή δέν είναι πράξη βούλησης· κανείς δέν άποφασίζει π.χ. να ένταχθεί στόν εκπαιδευτικό μηχανισμό. 'Η ίδια ή κοινωνική όργάνωση τόν έχει έντάξει. 'Από τήν άλλη μεριά όμως ή ένταξη είναι μιά ύπαγωγή στίς κυρίαρχες τάξεις καί τό κράτος διότι οι κρατικοί μηχανισμοί άρθώνονται καί τελούν υπό τήν ήγεμονία τους. 'Η πάλη επομένως που δυτως ή άλλως διεξάγεται μέσα στους κρατικούς μηχανισμούς μπορεί να είναι κορπορατιστικού τύπου —όπως συνήθως συμβαίνει— αλλά μπορεί να έχει ως αντικείμενο τήν ιδεολογική ήγεμονία, που όμως σε καμία περίπτωση δέν άποδίδει τήν έξουσία στίς λαϊκές δυνάμεις. 'Η διεύρυνση όμως του πεδίου ιδεολογικής έπιρροής της 'Αριστεράς που μπορεί να έπιτευχθεί καταγράφει μιάν σημαντική ανάπτυξη του μαζικού κινήματος μέ γενικότερες πολιτικές καί ιδεολογικές συνέπειες· ή αυτονόητη ανάγκη της άμυντικής πάλης στό έσωτερικό των κρατικών μηχανισμών, για να μην εκφυλίζεται σε κορπορατισμό, πρέπει να γίνει πάλη για τήν ιδεολογική ήγεμονία. Καί τούτο είναι ο κύριος στρατηγικός στόχος των πολιτικών δυνάμεων του σοσιαλισμού.

Οι μάζες, ο έν κινήσει λαός είναι φορέας ενός νέου λαϊκού πολιτισμού, μιάς νέας λαϊκότητας. Κάποτε τήν ονόμαζαν κομμουνισμό. Είναι καιρός να αισθανθούμε τήν ύπερηφάνεια αυτής της λέξης.

Ἐν ὄψει τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς

ΑΠΛΗ ΑΝΑΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΛΟ·Ι·ΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

τοῦ Γιώργου Καρῶ

Εἶναι ἡ πρώτη φορά μετὰ ἀπὸ τῆ μεταπολίτευση πού ὁ δικομματισμός καί ὁ δίδυμος ἀδερφός του, ὁ μονοκομματισμός, φαίνεται πῶς δέν στέκονται καλά στά πόδια τους. Καί αὐτό ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό ὅτι ὁ δικομματισμός δέν εἶναι καί τόσο δικομματι-

σμός ὅταν οἱ ἐχθρες ἀνάμεσα στά δύο ἀστικά κόμματα ἔχουν πιά χάσει καί τό τελευταῖο πέπλο τῆς ὅποιος ἐπὶ τῆς οὐσίας διαφοροποίησης· καί ἀπὸ τό ὅτι ὁ μονοκομματισμός δέν εἶναι καί τόσο μονοκομματισμός ὅταν καί τά δύο ἀστικά κόμματα ὑπάρ-

χουν μόνο χάρη σέ ἀτυπους συνασπισμούς ἀνάμεσα σέ ὁμάδες ποικίλων προελεύσεων, ἴσως δέ καί προορισμῶν, πού τίς συνέχει εἴτε μιά κοινή κοινωνική (καί ὄχι πολιτική) ἰδεολογία εἴτε ὁ ρεαλισμός —καί ἡ πραγματικότητα— τῆς ἐξουσίας.

Ἡ τυπική εἰκόνα τοῦ δικομματισμοῦ, ὅπως τὴν ἔχουμε ἐδῶ στήν Ἑλλάδα ἢ ὅπως ὑπάρχει στή Βρετανία (ὅπου βέβαια τό ἐκεῖ Ἐργατικό Κόμμα, ὅ,τι καί νά ᾿ναι, πάντως δέν εἶναι ΠΑΣΟΚ), εἶναι μᾶλλον ἀπλουστευτική. Γιατί καί στή Γαλλία, μέ τά τόσα κόμματα πού κατά καιρούς ἔχουν συμμετάσχει στήν κυβέρνηση, δικομματισμό ἔχουν. Τό ἴδιο καί στήν τρικομματικά δικομματική Γερμανία. Τό ἴδιο φυσικά καί ἐκεῖ πού ἡ πολιτική δη-

μοκρατία καί πολυφωνία φέρεται ὡς τό ὑψιστο παράδειγμα πολυκομματισμοῦ. Στήν Ἰταλία δηλαδή, ὅπου συναντᾶμε τό πῖο στυγνὸ εἶδος δικομματισμοῦ, ἢ σωστότερα μονοκομματισμοῦ: ἀπὸ τῆ μιά τό ΙΚΚ μαζί μέ τίς μικρές ἀριστερές δυνάμεις, μόνο καί μόνιμα ἐκτός ἐξουσίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὄλοι (σχεδόν) οἱ ἄλλοι ἐναντίον του. Εἴτε λοιπόν ὡς ἀμιγῶς δικομματικός εἴτε ὡς ἐκκωφαντικά πολυκομματικός, ὁ δικομματισμός-μονοκομματι-

σμός κυριαρχεῖ στήν Εὐρώπη. Εἴτε μέ πλειοψηφικά εἴτε μέ ἐνισχυμένες εἴτε μέ ἄδολες.

Ἡ κυριαρχία λοιπόν τοῦ δικομματισμοῦ —σωστότερα: τῶν δυνάμεων πού, ποιά ἔτσι, ποιά ἄλλιῶς, διαχειρίζονται τόν καπιταλισμό καί τὴν κρίση του— δέν ὀφείλεται προφανῶς στο ἐκλογικὸ σύστημα: τό τελευταῖο μπορεῖ νά ἀμβλύνει τὴ λαϊκὴ θέληση, μπορεῖ νά ἐνισχύει τίς ἀρχουσες πολιτικές δυνάμεις, πάντως δέν δημιουργεῖ τά

σημερινά αδιέξοδα. Η κυριαρχία του δικομματισμού, έτσι όπως τή γενικεύσαμε προηγουμένως, δεν είναι καν απόρροια κάποιων πρωτογενών πολιτικών συσχετισμών, είναι έκφραση κοινωνικών συσχετισμών. Είναι έκφραση της σχέσης κοινωνία-πολιτική όπως αυτή υπάρχει και ξει στις πράξεις και στα κεφάλια των πολλών.

Λέγοντας κοινωνικών συσχετισμών, δεν εννοώ την πάλη των τάξεων γενικώς και άοριστως. Έννοώ μία μόνο πλευρά της, την κυρίαρχη περί πολιτικής ιδεολογίας, και αυτή δεν είναι μία τάχα «άπλη» πολιτική ιδεολογία, είναι καίριο δεδομένο του κοινωνικού συσχετισμού. Και η κυρίαρχη ιδεολογία περί πολιτικής (σωστότερα: η μοναδική) είναι εκείνη που βλέπει την πολιτική ως *πολιτική του νομοθέτη*. Ως πολιτική παρέμβαση αποδέχεται εκείνη την παρέμβαση που είναι νομικά τεκμηριωμένη και που αναμένεται να έχει όπωςδήποτε νομικά, θεσμικά αποτελέσματα: άλλως είναι παρέμβαση, πράξη, μάταιη, περιθωριακή, ούτοπική. Και κυρίως: αναποτελεσματική.

Πόρτες ανοίγουν, πόρτες κλείνουν, γραβάτες γυαίνουν, κοστούμια μπαίνουν. Ένιότε και καμιά φούστα χάριν της αισθητικής της ισότητας. Άρμόδιοι συζητούν και συσκέπτονται. Αυτή είναι η εικόνα της πολιτικής που έχουμε από την τηλεόραση και τα ταμπλόιντ. Η Άριστερά πρακτικά δεν την άμφισβητεί. Η διαμαρτυρία της για την τηλεόραση, π.χ., συνοψίζεται στο ότι δεν προβάλλονται και τα άριστερά κόμματα. Δηλαδή δεν δείχνονται ακόμα μερικές αθουσές συνεδριάσεων, βήματα, εξέδρες, πάνελ, ειδικοί. Και μικρόφωνα. Και ακροατήρια, πολλά ακροατήρια.

Η κυρίαρχη σήμερα αντίληψη για την πολιτική είναι εκείνη της «έπιστημης» πολιτικής, είναι η επίσημη αντίληψη για την πολιτική. Είναι, ως εκ τούτου, η πολιτική των «φορέων». Τι φέρουν αυτοί οι φορείς; Φέρουν έναν τύπο κανοναρχημένης, τυποποιημένης, τελετουργικής δράσης, χωρίς άπρόοπτα, χωρίς όργη, μία ρουτίνα άρμοδιών διαύλων. Και οι φορείς κυρίως φέρουν τις ψήφους των μελών τους. Η όργανωση του αιδόρητου κατέστρεψε το αιδόρητο της όργανωσης.

Τά κόμματα δεν έχουν πιά τίποτα να πουν στον κόσμο, τά κόμματα της Άριστερας από μοχλοί έβιναν κι αυτά «φορείς». Και δεν έχουν να του πουν όχι γιατί δεν έχουν και σωστές απόψεις, αλλά γιατί η αντίληψη τους δεν περιλαμβάνει τη δράση του κόσμου για λογαριασμό του, για αυτό και ως αυτό που είναι, παρά μόνο —στην καλύτερη των περιπτώσεων έννοείται— ως στήριγμα για τις κομματικές πρωτοβουλίες και βλέςεις. Λέμε αυτά και θέλουμε εκείνα: στηρίξτε μας για να τά κάνουμε. Έμεις θα κάνουμε και

έσεις θα έλέγχετε. Έμεις, είτε μόνοι μας είτε με άλλα κόμματα. Άλλά η απάντηση στο δικομματισμό δεν είναι οι διακομματικές.

...ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΠΛΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΗΣ

Σήμερα λοιπόν άνοφαιίνεται τό τέλος του έγχώριου δικομματισμού, έτσι όπως τον γνωρίσαμε τά τελευταία χρόνια. Είναι μοναδική ευκαιρία για τις άριστερές δυνάμεις να παρέμβουν για να δείξουν ότι η ψήφος δεν φέρνει τη λαϊκή δυναμική παρά η λαϊκή δυναμική την ψήφο, για να προσβάλουν άκριβώς τους άθεάτους μηχανισμούς παραγωγής του δικομματισμού, δηλαδή της ίδιας της άστικής πολιτικής, για να δείξουν ότι η Άριστερά υπάρχει λόγω της κίνησης της κοινωνίας και για την κίνηση της κοινωνίας, και όχι τη τελευταία για την Άριστερά. Τώρα όμως που είναι ευκαιρία να υπομειωθεί ή ίδια ή έννοια της εκχώρησης έξουσιών, ή ίδια ή έννοια της πολιτικής ως ειδικευσης, ως τελετουργίας των στεγανών και των μικροφώνων, του καθωσπρεπισμού και της θεσμολαγνίας, της υπερπολιτικοποίησης που ανακάλυψε ως άλλοθι την κοινωνία τάχα μου των πολιτών για να άγνοήσει την κοινωνία των πραγματικών ανθρώπων — τώρα είναι πού κάποιιο μās διαβεβαιώνουν ότι η «πολιτική» έχει άξιους άναπαραγωγούς: ο άπλος πολίτης, στις εκλογές, «καλείται να ψηφίσει μία κυβερνητική λύση. Όχι μία άντιπολίτευση ή τη διαμόρφωση κάποιου ένδεχόμενα νέου πολιτικού σκηνηκού. Καλείται να ψηφίσει για κυβέρνηση» (άρθρο στην *Αυγή*, 10/10). Και τώρα είναι λοιπόν που βρέθηκε ο στόχος του νυν ύπέρ πάντων άγωνος: άπλη άναλογική. Μέ ήγέτες τό ΚΚΕ και την ΕΑΡ.

Ένώ λοιπόν τά πράγματα είναι ώριμα, μετά από έξι χρόνια ψηφογενών άπογοητεύσεων, να άμφισβητήσουμε την πολιτική των πολιτικών, την πολιτική της εκχώρησης των πολιτικών δικαιωμάτων, της χειραγώγησης, της συσκότισης, της άλλοτριώσης, ή Άριστερά έπαναφέρει πεισματικά την κουβέντα σε αυτό που άποτελεί, λέει, τον «κεντρικό στόχο»: εκπροσώπηση από καλύτερες θέσεις.

Δέν άμφισβητώ φυσικά την άπλη άναλογική. Την ιδεολογία της άπλης άναλογικής θεωρώ ότι πρέπει να πολεμήσουμε. Και την άναδεικνύει, πρωτόπορα όπως πάντα, ή ΕΑΡ: ή άπλη άναλογική «θα επιτρέψει (...) να υπάρξει σταθερή πορεία προς προοδευτική δημοκρατική κατεύθυνση» (Κύρκος). Η άπλη άναλογική θα φέρει σταθερά τη δημοκρατία. Γιατί; Είναι άπλο. Γιατί

«τό κεντρικό είναι να καταστραφεί τό δικομματικό παιχνίδι που στηρίζεται στο εκλογικό σύστημα που τό παράγει» (ξανά Κύρκος). Τό δικομματισμό τον φτιάχνει λοιπόν τό εκλογικό σύστημα. Άλλάζει αυτό, φεύγει και ο έπάρατος δικομματισμός. Και ποιος έρχεται; Μά έμεις: «ή διεκδίκηση, λοιπόν, εκλογών με άπλη άναλογική», έπισημαίνεται άρμοδιώς μίν τύχει και δεν καταλάβαμε, «πρέπει να συνοδευτεί με συγκεκριμένη πολιτική πρόταση, με διεκδίκηση κυβερνητικών ευθύνων από την ΕΑΡ...». Γιατί, όλα κι όλα, ή ΕΑΡ τονίζει ότι είναι ύπέρ των «ισχυρών κυβερνήσεων». Γιατί αυτές «λύουν τά προβλήματα». Άλλά καλές ισχυρές, όχι σάν τις άλλες...

Η ώμή τοποθέτηση της φιλόδοξης ΕΑΡ άπλως δείχνει πώς άκριβώς ήχει στά αυτά τό κόσμο τό αίτημα για άπλη άναλογική που θελλωδώς προβάλλεται σήμερα. Και δείχνει τό γιατί δεν έχει καμιά άπολύτως κοινωνική δυναμική και δεν πρόκειται και να άποκτήσει. Γιατί είναι αίτημα ιδιοτελές, από πολιτικούς, με πολιτικούς, για πολιτικούς. Η, σωστότερα, από κόμματα, με κόμματα, για κόμματα. Δέν λύνει κανένα πρόβλημα του λαού, λύνει προβλήματα των κομμάτων (άγωνιστικής παρέμβασης μέχρις έσχάτων τώρα, βουλευτών άμα καθιερωθεί) τά όποια θα λύσουν, με τό καλό, τά προβλήματα του λαού. Λίγο είναι, διάβολε, πού, πάει και τελείωσε, ή άπλη άναλογική «θα έξασφαλίσει τη διακυβέρνηση της χώρας από προοδευτικά σχήματα», πού λέει και ο Κύρκος; Όπως, καλή ώρα, στην Ιταλία;

Δέν άρκει να έπισημαίνουμε ότι ή άπλη άναλογική δεν είναι πανάκεια. Άκόμα σημαντικότερο και από την ίδια την άπλη άναλογική είναι να πολεμήσουμε εκείνες τις άπόψεις που τη θεωρούν πανάκεια, εκείνες τις άπόψεις που σπρώχνουν τό λαό ακόμα πίο πολύ στη γωνία και την άφωνία για να μπει στο κέντρο ή κομματική πολυφωνία, πού άποθύνουν τη γενικευμένη εκπροσώπηση με τό να τη θέλουν δικαιοτέρα, ο καθένας για την πάρτη του και ο θεός για όλους.

* * *

Ναι στην άπλη άναλογική, λοιπόν. Όχι μόνο γιατί είναι γενικώς δίκαιη ούτε μόνο γιατί θα ανταποκρίνεται καλύτερα στις πολιτικές διαθέσεις της κοινωνίας. Άλλά και γιατί μπορεί να καταστρέψει ίσως έναν επικίνδυνο μύθο που άναστέλλει την πολιτική λόγω λειψής εκπροσώπησης: και γιατί, ακόμα, μπορεί να έξαναγκάσει σε συγχρωτισμούς και συγκλίσεις πού δεν θα 'ναι ειδυλλιακές όπως τις παρουσιάζουν, αλλά έκρηκτικές, τεταμένες και γι' αυτό ίσως γόνιμες. Ναι στην άπλη άναλογική, εάν μπορεί κανείς να κινηθεί έξω από την ιδεολογία της άπλης άναλογικής.

Περισσότερο ή λιγότερο κράτος;

του Μιχάλη Χλέτσου

Οπως στις δυτικές χώρες έτσι και στην Ελλάδα η συζήτηση για το ρόλο του κράτους είναι στην ημερήσια διάταξη. Έπιπλέον στην Ελλάδα υπάρχουν και κάποιες ιδιαιτερότητες δσον αφορά την ανάπτυξη της. Η μέν Δεξιά πιστεύει ότι ο φταίχτης για την υπάρχουσα κατάσταση είναι το κράτος, ή δέ κυβέρνηση και ή 'Αριστερά (σέ μεγάλο βαθμό) πιστεύουν ότι τό κράτος μπορεί νά βγάλει την Ελλάδα από την κατάσταση τής στασιμότητας όπου βρίσκεται και νά τήν οδηγήσει στόν δρόμο τής ανάπτυξης και τής ευημερίας. Πολλοί βέβαια μās λένε ότι αυτό πού βρίσκεται σέ κρίση στην Δύση είναι τό κράτος προνοίας ενώ στην Ελλάδα δέν μπορούμε νά μιλούμε γιά κράτος προνοίας γιατί ούδέποτε υπήρξε. "Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι λόγω τής παρασιτικής μορφής πού πήρε ή ανάπτυξη στην Ελλάδα ή επέμβαση του κράτους ήταν μεγαλύτερη απ' ό,τι στην Δύση.

Έδω θά θέλαμε νά παρατηρήσουμε τά εξής. Σέ όλες σχεδόν τές συζητήσεις γιά τό κράτος υπάρχει σύγχυση σχετικά μέ τές έννοιες δημόσιος τομέας και κράτος και πώς αντιλαμβάνονται την επέμβαση του κράτους και γενικά τό ρόλο του υπό τήν έννοια τής οικονομικής πολιτικής. Έπίσης γίνεται ένας σαφής διαχωρισμός τών δραστηριοτήτων του κράτους και όταν μιλάμε γιά περισσότερο ή λιγότερο κράτος έννοούμε πάντα τές οικονομικές του δραστηριότητες.

Τέλος, θά θέλαμε νά επισημάνουμε ότι τόσο οί νεοφιλελεύθεροι όσο και οί μετακεϋνσιανοί έχουν κάποια μυωπία γιατί οί μέν πρώτοι ζητάνε λιγότερο κράτος στηριζόμενοι πάντοτε σέ τυχόν άποτυχίες τής οικονομικής πολιτικής, οί δέ δεύτεροι ζητάνε περισσότερο κράτος στηριζόμενοι πάντοτε στίς τυχόν επιτυχίες τής οικονομικής πολιτικής.

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι νά δείξει ότι τό ερώτημα περισσότερο ή λιγότερο κράτος είναι μιá παγίδα. Προσπαθώντας νά επιχειρηματολογή-

Μετά τό 1974, όποτε όλες οί άνεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες μπήκαν σέ μακροχρόνια κρίση (πληθωρισμός και ύφεση ταυτόχρονα), ξανάρχισε έντονα πλέον ή συζήτηση γιά τόν παρεμβατικό ρόλο και τό μέλλον του κράτους στην οικονομία. Μετά από μακρόχρονη παρουσία του κράτους προνοίας ιδιαίτερα στή Δυτική Ευρώπη, άρχισε μιá συστηματική διαμάχη έναντίον του και έναντίον τής επέμβασης του κράτους στην οικονομία. Βρισκόμαστε σέ κρίση και δέν μπορούμε νά βγοϋμε από αυτήν. Ποιός φταίει; Τό κράτος, μās άπαντούν οί νεοφιλελεύθεροι. 'Ο μόνος τρόπος γιά νά βγοϋμε από τήν κρίση είναι τό κράτος, μās άπαντούν οί μετακεϋνσιανοί και άρκετοί μαρξίζοντες.

σουμε γιά περισσότερο ή λιγότερο κράτος οδηγούμαστε σ' ένα πεδίο μάχης νεοκλασικών-μετακεϋνσιανών και όσο και άν προσπαθήσουμε νά πείσουμε ότι μιλάμε γιά άλλο κράτος, δέν κάνουμε τίποτα άλλο από τό νά είμαστε κατά κάποιο τρόπο μετακεϋνσιανοί. "Έτσι αφήνουμε άθικτο τό κύριο πρόβλημα πού είναι ή έκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και πού στό καπιταλιστικό σύστημα παρουσιάζεται μέσω τής άπόσπασης του πλεονάσματος πού παράγουν οί εργαζόμενοι οί όποιοι δέν κατέχουν μέσα παραγωγής. Θά θέλαμε νά δείξουμε ότι τό πρόβλημα κράτος συνδέεται άμεσα μέ τόν τρόπο άπόσπασης του πλεονάσματος στόν καπιταλιστικό

τρόπο παραγωγής. Προσπαθώντας ν' άποδείξουμε αυτό, θά άπαντήσουμε και στή βασική ερώτηση: μπορούμε νά δοϋμε ξεχωρά τές οικονομικές δραστηριότητες του κράτους από τές όποιοσδήποτε άλλες δραστηριότητές του;

Ι. ΚΕ'Υ'ΝΣΙΑΝΟΙ-ΜΟΝΕΤΑΡΙΣΤΕΣ - ΚΡΑΤΟΣ. ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Γιά νά δοϋμε ποιά είναι ακριβώς σήμερα ή διαμάχη γιά τή φύση και τό ρόλο του κράτους πρέπει νά ξεετάσουμε σέ γενικές γραμμές σέ τί συνίσταται ή νεοφιλελεύθερη και σέ τί ή κεϋνσιανή οικονομική θεωρία. Καταρχήν θέλουμε νά σημειώσουμε ότι τόσο άνάμεσα στούς νεοφιλελεύθερους όσο και άνάμεσα στούς κεϋνσιανούς υπάρχουν διάφορες άπόψεις. Θά προσπαθήσουμε νά παρουσιάσουμε έν συντομία τά βασικά σημεία αυτών τών θεωριών.

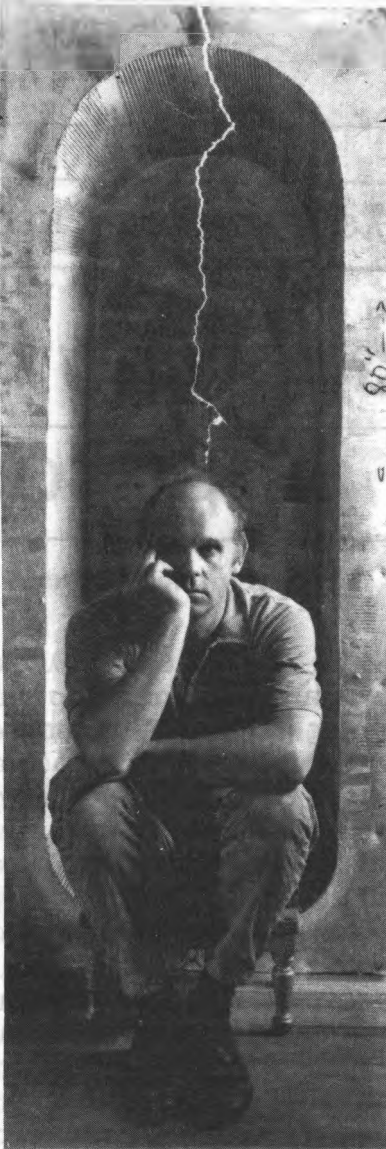
Η νεοκλασική θεωρία άντλώντας τά επιχειρήματά της και γενικότερα τή φιλοσοφία της από τό «laissez faire» πιστεύει στόν έλεύθερο άνταγωνισμό και στίς λειτουργίες τής άγοράς. Διακηρύσσει τήν έλευθερία του άτομου νά πράττει σύμφωνα μέ τήν προσπάθειά του νά μεγιστοποιήσει τήν κοινωνική του ευημερία. 'Όποιαδήποτε άνισορροπία ύπάρξει στίς λειτουργίες τής άγοράς θά άποκατασταθεί άτομάτως από τές ίδιες τές λειτουργίες τής άγοράς. Δηλαδή όταν βρισκόμαστε σέ κρίση (π.χ. άνεργία ή πληθωρισμός ή και τά δύο μαζί), ή έξοδος από τήν κρίση θά πραγματοποιηθεί μόνο μέσα από τές ίδιες τές λειτουργίες τής άγοράς. Σύμφωνα μέ τή λογική τών νεοφιλελευθέρων διάφορα «κοινωνικά» μέτρα, όπως επιδόματα άνεργίας κ.λπ., θεωρείται ότι έμποδίζουν τούς μηχανισμούς τής άγοράς νά λειτουργήσουν και νά άποκαταστήσουν τήν ίσορροπία πού έχει διαταραχθεί. 'Όποιαδήποτε επέμβαση του κράτους στην οικονομία είναι έπιζή-

μια. Οί επιχειρήσεις άσφυκτιούν από τούς φόρους και δέν μπορούν νά λειτουργήσουν. Ή θεσμοθέτηση διαφόρων δικαιωμάτων τών εργαζομένων από τό κράτος είναι άνασταλτικός παράγοντας γιά τήν πραγματοποίηση νέων επενδύσεων. "Όσοι παίρνουν επίδομα άνεργίας, οικογενειακά επίδομα κ.λπ. έχουν συμφέρον νά κάθονται παρά νά εργάζονται.

"Αρα γιά τούς νεοφιλελεύθερους ή αίτία τής σημερινής κρίσης και ή έξοδος από αυτήν βρίσκονται στόν όρο κράτος. Τί ζητούν; Λιγότερο κράτος πού σημαίνει λιγότερες δαπάνες, λιγότεροι φόροι, χτύπημα τών θεσμοθετημένων συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, μικρότερη επέμβαση τού κράτους ώστε νά μπορέσουν νά λειτουργήσουν οί μηχανισμοί τής αγοράς.

Οί κεύνσιανοί πιστεύουν —άντίθετα από τούς νεοφιλελεύθερους— ότι μιά άνισορροπία πού μπορεί νά εμφανιστεί, δέν εξαφανίζεται μέ τήν καλή λειτουργία τής αγοράς. Χρειάζεται κάποιος νά παρέμβει ώστε νά διορθωθεί. "Όταν π.χ. εμφανιστεί άνεργία, δέν μπορεί νά εξαλειφθεί από μιά μείωση τών χρηματικών μισθών όπως πιστεύουν οί νεοκλασικοί διότι οί χρηματικοί (όνομαστικοί) μισθοί δέν μπορούν νά πέσουν κάτω από ένα επίπεδο λόγω τών συλλογικών συμβάσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους και στους εργοδότες. Επίσης, ή παρουσία ισχυρών συνδικάτων, τόσο από τήν πλευρά τών εργαζομένων όσο και από τήν πλευρά τών εργοδοτών, δημιουργεί μονοπωλιακές τάσεις στην αγορά εργασίας πού δέν επιτρέπουν τήν όμαλή λειτουργία τής (όπως σε περίπτωση πλήρους ανταγωνισμού). Πολλές φορές υπάρχει πρόβλημα επενδύσεων και τό κράτος επεμβαίνει γιά νά διευκολύνει τίσ επιχειρήσεις νά επενδύσουν. Παρεμβαίνει επίσης επενδύοντας τό ίδιο σε επιχειρήσεις όπου ή ιδιωτική πρωτοβουλία δέν θά επένδυε λόγω χαμηλού κέρδους ή σε επιχειρήσεις μέ ύψηλο κέρδος αλλά τεράστιας εθνικής σημασίας. Βέβαια υπάρχει και μιά μορφή «άριστερο» κεύνσιανισμού πού βλέπει τήν επέμβαση τού κράτους στό νά μειώσει άδικίες πού υπάρχουν ή στό νά υποστηρίξει τή λύση αίτημάτων τού εργαζόμενου λαού (όπως πλήρης άπασχόληση, άνακατανομή τού εισοδήματος, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη γιά όλους κ.λπ.). Τό ότι βρισκόμαστε σε κρίση όφείλεται (κατά τούς κεύνσιανούς) σε λαθεμένη κρατική παρέμβαση και θά βγούμε από τήν κρίση μόνο μέ κρατική παρέμβαση. Τί ζητούν λοιπόν οί κεύνσιανοί; "Όχι λιγότερο κράτος και σωστή κρατική παρέμβαση.

Αυτά είναι τά βασικά σημεία στό όποια στηρίζεται ή διαμάχη ανάμεσα στους νεοφιλελεύθερους και τούς κεύνσιανούς.

Στήν Έλλάδα όμως τί γίνεται; Ίσχυει περίπου ή ίδια διαμάχη ή τό πρόβλημα τίθεται σε άλλη βάση; Πολλοί γίνονται γνώστες αυτού τού προβλήματος μέσα από τίσ διακηρύξεις τών πολιτικών κομμάτων πού μεταφέρουν τό ζήτημα «περισσότερο ή λιγότερο» κράτος στό έρώτημα ποιος φταίει πού ή Έλλάδα βρίσκεται σε κρίση. Ποιος φταίει πού ή Έλλάδα είναι λιγότερο άνεπτυγμένη άπ' ό,τι οί προηγμένες καπιταλιστικές χώρες; Ποιος φταίει πού βρισκόμαστε σε στασιμότητα και πώς θά βγούμε από τήν κρίση λύνοντας όχι μόνο τά βασικά μας προβλήματα (πληθωρισμός, άνεργία κ.λπ.) αλλά μπαίνοντας και στό δρόμο τής ανάπτυξης.

Ή Ν.Δ. πιστεύει ότι ύπεύθυνο γιά τήν κρίση πού βρισκόμαστε είναι τό κράτος και μάλιστα τό κράτος τού ΠΑΣΟΚ, τό όποιο έχει δημόσιο τομέα ύπερμεγέθη και γραφειοκρατικό, κάνει τεράστιες σπατάλες στό δημόσιο χρήμα (αυξημένες δημόσιες δαπάνες), έχει επιβάλλει δυσβάστακτη φορολογία σε όλους και ειδικά στις επιχειρήσεις και τέλος μέ τίσ συνεχείς του επεμβάσεις καταστρέφει τό όλο κλίμα επενδυτικής δραστηριότητας. Τό φάρμακο γιά όλα αυτά; Μά φυσικά λιγότερο

κράτος, λιγότερες δαπάνες, λιγότερη επέμβαση και περισσότερη έλευθερία στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Τό ΠΑΣΟΚ μέ τή σειρά του ρίχνει τις αίτιες γιά τό ότι ή Έλλάδα βρίσκεται σε κρίση στις μέχρι τώρα πολιτικές τής Δεξιάς πού έχουν ακολουθηθεί από τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά, και στην άρνηση τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας νά επενδύσει σε τομείς παραγωγικούς ενώ προτιμά τούς παρασιτικούς. Ή λύση γιά όλα αυτά θά είναι ή συνδυασμένη πρωτοβουλία κράτους και ιδιωτικής πρωτοβουλίας στό νά βγάλουμε τήν Έλλάδα από τήν κρίση. Δηλαδή, λέει ναι στην επέμβαση τού κράτους στην οικονομία, ναι στις δημόσιες δαπάνες πού αυξάνουν τήν κοινωνική ευμεμερία τού συνόλου.

Τά κοινοβουλευτικά κόμματα τής Άριστερας κατακρίνοντας τό μέχρι τώρα μοντέλο ανάπτυξης λένε ναι στην επέμβαση τού κράτους (έννοούν κατά κύριο λόγο τόν δημόσιο τομέα) αλλά ενός κράτους διαφορετικού από τό τωρινό (δηλαδή δέν θά είναι γραφειοκρατικό και άργοκίνητο), ναι στην ενεργό συμμετοχή τού εργαζόμενου στην παραγωγική διαδικασία πού πρέπει νά μπει ή Έλλάδα. Βέβαια στό πρόγραμμα ανάπτυξης τών κομμάτων τής Άριστερας υπάρχουν σημαντικές διαφορές, αλλά δέν θ' αναλυθούν στό παρόν άρθρο.

II. ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΑΠΟΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

"Έχοντας αναφέρει στην προηγούμενη παράγραφο ποιές είναι οί βασικές διαφορές ανάμεσα στους νεοκλασικούς και τούς κεύνσιανούς και πώς έχει ακριβώς τό πρόβλημα σήμερα στην Έλλάδα, θά προσπαθήσουμε κρίνοντας κάποια σημεία νά δώσουμε μιά άλλη διάσταση στό πρόβλημα και ν' άπαντήσουμε στό βασικό έρώτημα «περισσότερο ή λιγότερο κράτος».

Έξετάζοντας τις παραπάνω απόψεις θά μπορούσαμε νά πούμε ότι οί υποθέσεις από τις όποιες ξεκινάνε και οί δύο θεωρίες είναι ακριβώς οί ίδιες. Βέβαια καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Πιστεύουμε ότι οί υποθέσεις στις όποιες στηρίζονται είναι λαθεμένες. "Όταν όμως ή υπόθεση είναι λαθεμένη, τότε και τό συμπέρασμα είναι λαθεμένο. Οί υποθέσεις τόσο τής νεοκλασικής όσο και τής κεύνσιανής θεωρίας στρέφονται γύρω από κύρια ζητήματα: τό κράτος και τήν κρίση. Και οί δύο θεωρίες θεωρούν ότι τό κράτος επεμβαίνει στην οικονομία κατά τρόπο έξωγενή. "Αρα εφόσον τό κράτος είναι ένα έξωτετικό ύποκείμενο έν σχέσει μέ τήν οικονομία, είναι λογικό νά θεωρείται ύπεύθυνο και γιά τις άποτυχίες τής οικονομικής πολιτικής (σύμφωνα μέ τούς νεοκλασικούς) και γιά τις επιτυχίες (σύμφωνα μέ τούς

κεύθσιανούς). Κοινό σημείο και τῶν δύο θεωριῶν εἶναι νά ξεκινᾶνε ἀπό μιὰ οἰκονομία χωρίς κράτος.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν κρίση πιστεύουν καί οἱ νεοκλασικοί καί οἱ κεύθσιανοί ὅτι εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς συγκεκριμένης κρατικῆς ἐπέμβασης. Γιά τούς μέν νεοκλασικούς ἡ κρίση ὀφείλεται στήν κρατική παρέμβαση πού ἀσκειται στήν οἰκονομία, γιά τούς δέ κεύθσιανούς ἡ κρίση ὀφείλεται σέ λαθεμένη κρατική παρέμβαση. Καί οἱ δύο πιστεύουν ὅτι ἡ κρίση δέν εἶναι συστατικό στοιχεῖο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, εἶναι ἕνα λάθος πού ἔχει γίνει καί τό ὁποῖο σταματᾷ τήν παραγωγική διαδικασία.

Αὐτά τά δύο σημεία —κράτος, κρίση— μπορούν νά μᾶς βοηθήσουν στό νά δώσουμε μιὰ ἄλλη διάσταση τοῦ ρόλου τοῦ κράτους. Τόσο τό κράτος ὅσο καί ἡ κρίση δέν εἶναι ἐξωγενή στοιχεῖα ἐν σχέσει μέ τήν οἰκονομία. Εἶναι ἐσωτερικά καί ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ἡ κρίση δέν εἶναι κάποια ἀτυχῆς στιγμή γιά τήν καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία. Εἶναι ἀναγκαῖα μορφή τῆς καπιταλιστικῆς ἀνανέωσης καί ἐπέκτασης. Τό κράτος εἶναι καί αὐτό συστατικό στοιχεῖο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας γιατί ἄλλῶς δέν μπορούμε νά ἐξηγήσουμε τό ρόλο του στήν οἰκονομία.

Τί εἶναι ὁμως τό κράτος στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς; Θά θέλαμε ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτήν τήν ἐρώτηση μέ μιὰ ἄλλη, πάρα πολύ σημαντική κατά τή γνώμη μας, πού θέτει ὁ Πασουκάνις:¹ «Γιατί ἡ βία παίρνει τή μορφή μιᾶς ἐπίσημης κρατικῆς κυριαρχίας, ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, γιατί ὁ καταναγκαστικός μηχανισμός τοῦ κράτους δέν σχηματίζεται ὅπως καί ὁ ἰδιωτικός μηχανισμός τῆς κυρίαρχης τάξης, γιατί διαχωρίζεται ἀπό αὐτήν καί παίρνει τή μορφή ἑνός μηχανισμοῦ δημόσιας θεσμοθετημένης ἐξουσίας πού ἀποσπᾷται ἀπό τήν κοινωνία;». Ἡ ἀπάντηση στήν παραπάνω ἐρώτηση πιστεύουμε ὅτι εἶναι πολύ ἀπλή. Ἡ ἐνταξη αὐτῶν πού δέν διαθέτουν μέσα παραγωγῆς στό καθεστώς τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, ἡ ἀναπαραγωγή τῶν κοινωνικῶν τάξεων καί τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς δέν μπορεῖ νά γίνει ἄμεσα μέ τή φυσική χρήση τῆς βίας ἀπό μιὰ συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Χρειάζεται ἕνας «θεσμός» πού νά διαθέτει σχετική αὐτονομία ἀπέναντι στήν κυρίαρχη τάξη.

Γιατί ὁμως τό κράτος εἶναι συστατικό στοιχεῖο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας; Δέν θά μπορούσαμε ν' ἀπαντήσουμε στήν ἐρώτηση ἂν δέν ἐξετάσουμε πρῶτα ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου μέ τήν πάλη τῶν τάξεων καί ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς πάλης τῶν τάξεων μέ τό κράτος. Ἡ πάλη τῶν τάξεων δέν εἶναι ἐξωτερική ἀντίδραση στή διαδικασία

τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου² ἀλλά ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου ἐξαρτᾶται ἀπό τήν πάλη τῶν τάξεων. Ἡ μορφή πού ἔχει πάρει ἡ ἀνάπτυξη κάθε χώρας εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς πάλης τῶν τάξεων στή συγκεκριμένη χώρα ὅσο καί σέ διεθνές ἐπίπεδο. Οἱ νόμοι τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου (ὅπως π.χ. ὁ νόμος γιά τήν πτωτική τάση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἢ γιά τήν αὐξανόμενη ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου) δέν μπορούν νά προσδιορίσουν τήν ἱστορία τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης καί τῶν ταξικῶν ἀγῶνων. Μᾶς βοηθοῦν νά καταλάβουμε τούς νόμους αὐτούς ὡς συνάρτηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πάλης τῶν τάξεων στό παρελθόν καί τῆς κατοπινῆς τους πορείας. Ἄρα ἐπιτρέπει τόν καθορισμό τῶν συνθηκῶν μέ τίς ὁποῖες βρίσκονται ἀντικειμενικά ἀντιμέτωποι οἱ κοινωνικές τάξεις ἢ μερίδες τῶν τάξεων κατά τή διάρκεια τῆς πάλης τους. Γι' αὐτό ἡ μορφή καί ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ κράτους δέν ἦταν ὁ ἴδιος ἀπό τότε πού ὑπάρχει ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς. Ὅταν βρισκόμασταν³ στή φάση τῆς ἀρχικῆς συσσώρευσης, εἴχαμε τό ἀπολυταρχικό κράτος. Ἡ κυρίαρχη τάξη πάλευε νά πετύχει μιὰ πρώτη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου διαμέσου τοῦ ἐμπορίου (στή σφαῖρα κυκλοφορίας) καί τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἐργατικοῦ προλεταριάτου. Σ' αὐτή τή φάση ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους ἦταν πολύ ἐντονη καί ἀποσκοποῦσε κατά κύριο λόγο στή στήριξη τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη φρόντιζε καί γιά τή δημιουργία τοῦ πρώτου ἐργατικοῦ προλεταριάτου (π.χ. ἐπαίρνε μέτρα γιά τήν ἐμπορευματοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ τομέα, μέ ἀποτέλεσμα πολλοί νά ἐγκαταλείπουν τή γῆ τους καί νά στοιβάζονται στίς πόλεις κ.λπ.).

Στή δεύτερη φάση τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ καπιταλισμοῦ τό κράτος ἀλλάζει μορφή. Φοράει τό μανδύα τοῦ φιλελεύθερου κράτους καί μειώνει τό βαθμό παρέμβασής του. Τό κράτος καθιερώνει μέ ἕνα νομικοπολιτικό πλαίσιο τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στά άτομα, καί τήν ἐλευθερία καί τήν ἰσότητα τῶν συναλλαγῶν στή σφαῖρα κυκλοφορίας. Τό ἴδιο τό κράτος πρέπει νά σεβαστεῖ αὐτούς τούς κανόνες καί νά μὴν τούς παραβαίνει. Πρέπει νά εἶναι «οὐδέτερο» ἀπέναντι στήν οἰκονομία καί νά μειώσει τίς ἐπεμβάσεις του στό ἐλάχιστο.

Τέλος, στή φάση τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ τό κράτος ξαναλλάζει μορφή. Αὐτό πού πρέπει νά σημειώσουμε ἐδῶ εἶναι ἡ ἀλλαγή στόν τρόπο ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἀπό τήν ἀπόλυτη ὑπεραξία ἔχουμε περάσει στή σχετική. Ἐχει ἀρχίσει ν' ἀλλάζει καί ὁ τρόπος ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Μιά σειρά λειτουργιῶν πού συντελοῦνταν στά πλαίσια τῆς οἰκογένειας (ἐκπαίδευση, ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη κ.λπ.) περνοῦν στά χέρια τῆς ἀγορᾶς ἢ τοῦ κράτους. Ἐπίσης τό κεφάλαιο βρίσκει τεράστια προβλήματα στό ν' ἀναπαραχθεῖ ἀπό μόνο του. Ὁ ρόλος τοῦ κράτους σ' αὐτή τή φάση τίθεται ἀφ' ἑνός μέν ὡς πρὸς τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου, ἀφ' ἑτέρου δέ ὡς πρὸς τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων.

Μ' αὐτή τή σκοπιά πιστεύουμε ὅτι πρέπει νά δοῦμε τή δημιουργία καί τήν κρίση τοῦ κράτους προνοίας. Ὑπῆρξε μιὰ χρονική στιγμή ὅπου ἡ δημιουργία τοῦ κράτους προνοίας ἦταν ἐπιτακτική ἀνάγκη. Ἦρθε μᾶλλον ἡ στιγμή ὅπου ἐξετέλεσε τόν σκοπό του καί πρέπει νά δώσει τή θέση του σέ ἄλλο κράτος. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι στήν κρίση-διάλυση τοῦ κράτους προνοίας ἔχει συμβάλει τό γεγονός ὅτι στίς ἀνεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες τό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται σέ θέση ἄμυνας.

III. ΕΡΩΤΗΜΑ ΠΑΡΑΠΛΑΝΗΤΙΚΟ

Περισσότερο ἢ λιγότερο κράτος; Πιστεύουμε ὅτι τό ἐρώτημα εἶναι παραπλανητικό. Ὁ βαθμός παρέμβασης καί ἡ μορφή τοῦ κράτους ἐξαρτᾶνται ἀπό τήν πάλη τῶν τάξεων. Τό κράτος εἶναι συστατικό στοιχεῖο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Σκοπός του εἶναι νά ἀναπαράγει τίς κοινωνικές τάξεις ὡς τάξεις καί τή σχέση ἐκμετάλλευσης πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτές. Ἡ διατήρηση καί ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς δέν μπορεῖ νά γίνει μόνο μέσα ἀπό τήν οἰκονομία. Γι' αὐτό δέν μπορούμε νά ξεχωρίσουμε τίς οἰκονομικές ἀπό τίς ἄλλες λειτουργίες του. Ὅλες ἔχουν τόν ἴδιο σκοπό: τήν ἀναπαραγωγή τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ οἱ διάφορες λειτουργίες τοῦ κράτους δέν δροῦν αὐτόνομα. Ἡ καθεμία ἐπηρεάζεται καί καθορίζεται ἀπό τήν ἄλλη.

Τελειώνοντας, θά μπορούσαμε νά πούμε ὅτι αὐτό πού χαρακτηρίζει τό κράτος στή σημερινή ἐποχή εἶναι ἡ συνεχῆς μείωση τῶν οἰκονομικῶν του λειτουργιῶν καί ἡ αὐξηση ὄλων τῶν ἄλλων. Ἴσως, τελικά, σήμερα ἔχουμε περισσότερο κράτος ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη φορά.

1. Πασουκάνις, *Μαρξισμός καί δίκαιο*, ἐκδ. Ὀδυσσεύς.

2. Hirsch: «Θεωρητικές παρατηρήσεις πᾶνω στό ἄστικό κράτος καί στήν κρίση του» (σελ. 108-109), στό *Ἡ κρίση τοῦ κράτους* ὑπό τῆ διεύθυνση τοῦ Πουλαντζᾶ, ἐκδ. Παπαζήσης.

3. Δ.Π. Καράγωργας, *Δημόσια Οἰκονομική 1* (σελ. 431-432-436), ἐκδ. Παπαζήσης.

Μιά αδήριτη ανάγκη:

Ο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

του Λόη Λαμπριανίδη

Θά επιθυμούσα τό κείμενο αυτό νά ιδωθεί ώς έκκληση έ- νόσ ανθρώπου πού παρακολου- θώντας από κοντά γιά κάποιο χρονικό διάστημα τά πράγμα- τα¹ βλέπει νά σπαταλιέται τό- σο ανθρώπινο δυναμικό (μέ ιδέες, γνώσεις, δράματα κ.λπ.) όσο καί χρήμα χωρίς αποτέλεσμα· ενώ ταυτόχρονα χάνονται οί ευκαιρίες, ή μία μετά τήν άλλη, γιά νά τεθοῦν τά θεμέλια του προγραμματι- σμού τής ανάπτυξης τής χώ- ρας μας.

Θά θεωρήσω δεδομένο ότι τά διάφορα προγράμματα πού συντάχθηκαν πρόσφατα (π.χ. Πενταετές 1983-87, Ρυθμιστι- κό Θεσσαλονίκης, Χωροταξι- κό Θεσσαλονίκης, Γενικά Πο- λεοδομικά Σχέδια Θεσσαλο- νίκης, Μ.Ο.Π. Βόρειας Ελλά- δας) όπως καί τό Πενταετές 1988-92² πού συντάσσεται αυ- τήν τήν περίοδο έχουν *τερά-στιες αδυναμίες*.³ Οί αδυνα- μίες αυτές έχουν επανειλημμέ- να καί σε διάφορους τόνους επισημανθεί από μελετητές, πολιτικά κόμματα, ακόμη καί από τά πιό αρμόδια κυβερνη- τικά χείλη.

Παίρνοντας λοιπόν δεδομέ- νες τίς τεράστιες αδυναμίες

του προγραμματισμού στη χώρα μας, θά υποστήριζα ότι ή αδυναμία προγραμματισμού όφείλεται *σε έγγενή χαρακτη-ριστικά τής κοινωνίας μας*: ότι τό μοντέλο αυτό τής μή προ- γραμματισμένης ανάπτυξης φαίνεται πώς έχει φτάσει σε όριακές καταστάσεις καί τέλος ότι θά πρέπει νά ξεπεραστοῦν κάποια από τά εμπόδια πού τίθενται στόν προγραμματι- σμό τής ανάπτυξης καί νά συ- σπειρωθοῦν οί θιγόμενοι από τήν έλλειψη προγραμματι- σμού στη βάση προτύπων ανάπτυξης.

Οί αδυναμίες τών προγραμ- μάτων όφείλονται κυρίως στό ότι *ό προγραμματισμός δέν προκύπτει ως αναγκαιότητα γιά τή διατήρηση τής συνοχής τής κοινωνίας μας*, μία πού τά περισσότερα κοινωνικά στρώ- ματα έπωφελούνται από τήν έλλειψή του. "Ας αναφέρουμε όρισμένα χαρακτηριστικά πα- ραδείγματα:

— Οί αυθαίρετοι οικιστές πού πάντοτε νομιμοποιούνται (μετά τό '85 παρατηρείται νέα έξαρση τής αυθαίρετης δόμη- σης) καί πού ανάμεσά τους βρίσκονται ότομα από πολλά κοινωνικά στρώματα (ό έργά-

της πού χτίζει τήν αυθαίρετη παράγκα του σε κάποια υπο- βαθμισμένη περιοχή στά περι- χωρα τής πόλης, ό μικρομε- σαίος πού χτίζει τήν παραθερι- στική κατοικία του καταπα- τώντας τό δάσος, τόν αιγιαλό κ.λπ.).

— Οί μικρομεσαίες επιχει- ρήσεις πού διαπράττουν άτι- μωρητή σωρεία παρανομιών (αυθαίρετες έπεκτάσεις τών εγκαταστάσεών τους, άλόγι- στη μόλυνση του περιβάλλον- τος μέ τά άπόβλητά τους, φο- ροδιαφυγή κ.λπ.).

— Οί βιομηχανικές, τουρι- στικές καί άλλες επιχειρήσεις πού εισπράττουν μεγάλα χρη- ματικά ποσά από τούς νόμους περί κινήτρων περιφερειακής ανάπτυξης, κυρίως μέσω πολιτικών, κομματικών καί προ- σωπικών έπαφών, χωρίς νά εί- ναι δυνατόν νά υπολογιστεί τό κόστος τών κινήτρων αυτών ώστε νά μπορεί νά αξιολογη-θοῦν οί όποιες άφέλειες προέ- κυψαν από αυτά καί νά ανα- προσαρμοστοῦν κατάλληλα στό μέλλον.

Τό φαινόμενο αυτό, δηλαδή τό ότι ό προγραμματισμός δέν είναι αναγκαιότητα γιά τή δια- τήρηση τής κοινωνίας, άποτε-

λεϊ ιδιομορφία τής χώρας μας σε σχέση μέ τό ιδεατό τουλά- χιστον πρότυπο τών καπιταλι- στικών χωρών. Συγκεκριμέ- να, όπως υποστηρίζει ό Τσου- λουβής (1981),⁴ στίς καπιταλι-

1. Οί άπόψεις αυτές άποτελοῦν, σε μεγάλο βαθμό, άπόρροια τής εφαρμοσμένης ένασχόλησής μου μέ τό αντικείμενο του Προγραμ- ματισμού γιά μία τριετία περίπου ως περιφερειακό στέλεχος του Κέντρου Προγραμματισμού καί Οικονομικών Έρευνών (ΚΕΠΕ) στη Θεσσαλονίκη.

2. Η έπιλογή τών συγκεκριμένων προγραμμάτων έχει άπλως τήν έννοια τής πληρέστερης έξοικείω- σής μου μέ αυτά.

3. Δέν αναφέρομαι δηλαδή σε κά- ποιες παρεκκλίσεις του προγραμ- ματισμού πού όφείλονται στό ότι ή χώρα μας άκολουθεί ένδεικτικό προγραμματισμό καί πού θά ήταν άναμενόμενες μία πού ό ένδεικτι- κός προγραμματισμός από τή φύ- ση του βρίσκειται σε μία διαρκή αντίφαση: δηλαδή από τή μία δέ- χεται τούς μηχανισμούς τής άγο- ράς (πού σημαίνουν άπρογραμμά- τιστη ανάπτυξη) καί από τήν άλ- λη προσπαθεί νά τούς κατευθύνει μέ ένδεικτικά μέσα.

4. Τσουλουβής, Λ., 1981 «Θεσσα- λονίκη. Πέρα από τήν αδυναμία εφαρμογής ένός ρυθμιστικού σχε- δίου», *Άρχιτεκτονικά Θέματα*, 15, σ. 79-86.

στικές χώρες ή ιδιοκτησία του κεφαλαίου προσδιορίζει τόσο τη θέση του ατόμου στο κοινωνικό σύστημα όσο και τη δυνατότητα παραγωγής. Η δυνατότητα παραγωγής με τη σειρά της όριζε την κατανομή του εισοδήματος. Δηλαδή, στίς καπιταλιστικές χώρες πρώτον ή οικονομία είναι αυτή που όριζε σε τελευταία ανάλυση το κοινωνικό και πολιτικοδιοικητικό σύστημα και όχι αντίστροφα και δεύτερον στη σφαίρα της οικονομίας οι δυνατότητες παραγωγής όριζαν την κατανομή του εισοδήματος και όχι αντίστροφα. Ο ανταγωνισμός μέσα στην αγορά είναι ή μόνη κοινωνικά παραδεκτή συμπεριφορά, στή συνέχεια μάλιστα ή ιδεολογία του ανταγωνισμού διαπερνά όλα τά επίπεδα τής κοινωνίας. Οι διάφορες διοικητικές και πολιτικές διαδικασίες στοχεύουν στην εξάλειψη των εξωοικονομικών παραγόντων που διαστρεβλώνουν τόν τρόπο λειτουργίας τής αγοράς, στή διάρθρωση και ρύθμιση τής ανταγωνιστικής ελεύθερης οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό ή προγραμματισμός θά πρέπει νά ιδωθεί ως ένα μέσο που στοχεύει στην εκλογίκευση του τρόπου λειτουργίας τής οικονομίας.

Όσο γιά τήν ελληνική οικονομία, υιοθετώντας πάλι τήν άποψη του Τσουλουβή (1981), θά υποστηρίξαμε ότι χαρακτηρίζεται από μία ιδιαιτερότητα σε σχέση με τόν ιδεατό τύπο των καπιταλιστικών χωρών. Δηλαδή, ούτε ή παραγωγή είναι αυτή που καθορίζει τήν κατανομή του εισοδήματος ούτε τόν κενή του κέρδους με οικονομικά καταρχήν μέσα είναι ή κατεξοχήν κοινωνικά παραδεκτή συμπεριφορά. Αντίθετα, τά εξωοικονομικά (βλ. πολιτικά) μέσα χρησιμοποιούνται ως κύριος τρόπος απόκτησης εισοδήματος, μετακύλισης τής φορολογίας ή του κόστους παραγωγής από τά ισχυρότερα (πολιτικά) στρώματα στά ασθενέστερα. Γενικώς οι οικονομικές διεκδικήσεις των διαφόρων στρωμάτων διευθετούνται με εξωοικονομικά μέσα. Η έλλειψη λοιπόν του προγραμματισμού στή χώρα μας όφείλεται στην αδυναμία των κυβερνήσεων νά κάνουν κάτι τέτοιο γιατί αντίστρατεύεται στίς βασικές κοινωνικές διαδικασίες, μιά και έτσι θά χάνονταν οι ευκαιρίες γιά άπο-

κτηση εισοδήματος με εξωοικονομικές μεθόδους, γεγονός που θά σήμαινε άμεσο κομματικό κόστος.

Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο, δηλαδή του τρόπου όργάνωσης τής ελληνικής κοινωνίας αλλά και μίας παγωμένης κατάστασης χρόνων, μπορεί νά έρμηνευτούν και κάποια άλλα φαινόμενα που, όντας άμεσο αποτέλεσμα των βασικών αιτιών, συντελούν με τή σειρά τους στό νά γίνεται ό προγραμματισμός πιο άνεπαρκής. "Όπως ή έλλειψη ίκανοποιητικά διαρθρωμένων υπηρεσιών προγραμματισμού σε όλα τά επίπεδα, υπηρεσιών που νά τηρούν με συστηματικό τρόπο πρωτογενή στοιχεία⁵ κ.λπ.

Φαίνεται όμως ότι ή μη προγραμματισμένη ανάπτυξη τής χώρας μας έχει άρχισι νά άγίζει όριακές καταστάσεις που δημιουργούν πιά προβλήματα στή διατήρηση τής συνοχής τής κοινωνίας μας. Καθημερινά πλέον έπισημαίνονται από κυβερνητικά και μη χείλη προβλήματα όπως: ή έξαρση τής παραοικονομίας (μεγαλύτερη από τό 30% του άκαθάριστου εγχώριου εισοδήματος: τά τεράστια έλλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού: τό τεράστιο έξωτερικό χρέος του Δημοσίου (\$ 11,7 δισ. τό 1985), ή έλλειψη ανταγωνιστικότητας τής ελληνικής οικονομίας (τεράστιο έμπορικό ισοζύγιο \$ 3.275 έκκατ. τό 1985) και ή συνεχής επιδείνωση τής θέσης τής χώρας μας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας που μπορεί νά πάρει έκρηκτικές διαστάσεις με τό πλήρες άνοιγμα τής οικονομίας στην ΕΟΚ τό 1992: ή όξυνση των συγκρούσεων στίς χρήσεις γής, κυρίως στά δύο μεγάλα άστικά συγκροτήματα κ.λπ. Παράλληλα στό ιδεολογικό επίπεδο οι «άξίες» του ανταγωνισμού άρχίζουν νά μπαίνουν στή ζωή μας.

Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ⁶ φαίνεται νά αίωρούνται ανάμεσα στην άναγνώριση άφ' ενός των όριακών καταστάσεων τής μη προγραμματισμένης ανάπτυξης και κατά συνέπεια τής άναγκαιότητας γιά τή λήψη μέτρων προς αυτήν τήν κατεύθυνση και άφ' έτέρου του έμμεσου κομματικού κόστους του προγραμματισμού. "Έτσι, δέν κατάφεραν νά κάνουν τίς άπαραίτητες τομές που θά επέτρεπαν νά τε-

θούν τά θεμέλια γιά ουσιαστικό προγραμματισμό. Συντήρησαν λοιπόν τό μύθο γιά τόν προγραμματισμό τής ανάπτυξης τής χώρας (οικονομικοκοινωνικό — Πενταετή — αλλά και χωρικό. — ΕΠΑ, ΓΠΣ, Χωροταξικά νομών κ.λπ.) γιά ιδεολογικούς κυρίως λόγους τουλάχιστον στή σύνταξη του προηγούμενου Πενταετούς (με ιδιαίτερη έμφαση στίς συμμετοχικές διαδικασίες, στή σημασία του δημόσιου τομέα κ.λπ.).

Παρατηρείται επίσης έλλειψη μίας σαφώς διαρθρωμένης πυραμίδας προγραμματισμού, άποκέντρωσης άρμοδιοτήτων, κοινωνικής συναίνεσης σε πρότυπα ανάπτυξης κ.λπ. και πολύ περισσότερο ή «έλλειψη» πλαισίου προγραμματισμού σε κυβερνητικό επίπεδο που τείνει νά ύπονομεύσει τήν άναγκαιότητα προγραμματισμού και πολύ περισσότερο έμποδίζει νά τεθούν τά θεμέλια γιά τήν προγραμματισμένη ανάπτυξη τής πόλης/νομού/περιφέρειας/χώρας.

Δέν υπάρχει μιά σαφής ιεράρχηση στον προγραμματισμό που νά διατρέχει όλα τά επίπεδα. Και βέβαια, δέν είναι δυνατόν νά μιλάμε γιά προγραμματισμό όταν δέν υπάρχουν υπηρεσίες με άποκλειστική άπασχόληση τή συνεχή και έντατική μελέτη του αντικειμένου τους (π.χ. διάρθρωση, τάσεις εξέλιξης, ρόλος στον ευρύτερο χώρο τής πόλης/νομού/περιφέρειας/χώρας). Οι υπηρεσίες δηλαδή που θά συνέτασσαν προγράμματα, θά αξιολογούσαν τά έπιμέρους αποτελέσματά τους και θά τά άνατροφοδοτούσαν με τίς άπαραίτητες διορθωτικές έπεμβάσεις γιά τή διάρθρωση των άναμενόμενων άποτελεσμάτων.

Σήμερα δέν υπάρχουν τέτοιες υπηρεσίες σε κανένα επίπεδο: έθνικό, περιφερειακό, νομαρχιακό ή πόλης. Σε έντικό επίπεδο δέν υπάρχει κάποια υπηρεσία που νά παρακολουθεί τήν πορεία του Πενταετούς. Η πορεία ύλοποίησης του Πενταετούς φαίνεται νά άπασχολεί τήν κυβέρνηση μόνο εκ των ένόντων και κυρίως γιά νά καταγράψει κάποια ποσοστά ύλοποίησης ώστε νά μπορέσει νά δείξει τήν άποτελεσματικότητά τής ένόψει κάποιων βουλευτικών εκλογών (βλ. 1985). Τό ΚΕΠΕ, που άποτελεί τόν τεχνικό σύμ-

βουλο τής κυβέρνησης γιά τέτοια ζητήματα, και πού ή ρόλος του από τήν ίδρυσή του (1961) κατά περιόδους συρρικνωνόταν ή διευρυνόταν άνάλογα με τίς προτεραιότητες τής έκάστοτε κυβέρνησης, κατά τήν τελευταία διετία φαίνεται νά περνάει τή σοβαρότερη κρίση στην ιστορία του.

Σέ επίπεδο περιφέρειας, σε καμία περίπτωση δέν θά μπορούσε νά ισχυριστεί κανείς ότι οι ΥΠΑ λειτουργούσαν ως "Υπηρεσίες Προγραμματισμού, ένώ σήμερα με τή νέα διαίρεση σε περιφέρειες δέν φαίνεται νά υπάρχει άρμόδια υπηρεσία. Σε επίπεδο νομού υπάρχουν οι "Υπηρεσίες Προγραμματισμού, που όμως είναι πνιγμένες με τήν καθημερινή διαχείριση των κονδυλίων του Νομαρχιακού Ταμείου."

Εξάλλου, έκτός από τήν έλλειψη τεχνικής ύποδομής ύπάρχει ένα τεράστιο πρόβλημα άρμοδιοτήτων. Κάθε ύπουργείο και όργανισμός φαίνεται νά έλέγχει μόνο τόν δικό του χώρο και μάλιστα οι άποφάσεις παίρνονται όλες στην Αθήνα. Στο νομό Θεσσαλονίκης ύπάρχει τό έπιπλέον πρόβλημα τής άλληλεπικάλυψης άρμοδιοτήτων ανάμεσα στά πολιτικά όργανα που προΐστανται στίς υπηρεσίες προγραμματισμού, δηλαδή ανάμεσα στό Νομαρχιακό Συμβούλιο, Συμβούλιο Χωροταξίας, Όργανισμό Θεσσαλονίκης, Περιφερειακό Συμβούλιο και Όπουργείο Βόρειας Ελλάδας.

5. Η έλλειψη τέτοιων στοιχείων και κυρίως πρόσφατων δημιουργεί άξεπέραστα προβλήματα και δέν μπορεί νά ύποκατασταθεί ούτε από τήν κοινή λογική/άντίληψη γιά τά πράγματα: ούτε από έρευνητες πεδίου γιά τό έξεταζόμενο κάθε φορά ζήτημα: ούτε πολύ περισσότερο με συλλογή στοιχείων από Όπηρεσίες, Όργανισμούς, Κοινότητες, κ.λπ. με τηλεφωνική έπικοινωνία. Η φερεγγυότητα τέτοιων στοιχείων έκτός των άλλων, έξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τή φερεγγυότητα και διάθεση του άπαντώντος.

6. Η σύντομη παρουσίαση σε αυτό τό κείμενο μās οδηγεί στην ισοπέδωση των διαφόρων φάσεων που πέρασε τό ΠΑΣΟΚ στην άσκηση τής κυβερνητικής έξουσίας και των σημαντικών άποχρώσεων και διακυμάνσεων τής πολιτικής του (π.χ. πρώτο διάστημα μετά τό 1981 — περίοδος μετά τό 1985).

Σε μία πρώτη προσέγγιση φαίνεται ότι η έλλειψη τέτοιων υπηρεσιών δεν οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην έλλειψη κονδυλίων. *Ας αναφέρω δύο παραδείγματα:

α. Σε όλο αυτό τό διάστημα προσλήφθηκαν πολλά άτομα στις διάφορες υπηρεσίες που ασχολούνται με προγραμματισμό. Για παράδειγμα στην Ύπηρεσία Προγραμματισμού της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης προσλήφθηκαν τρία στελέχη του ΚΕΠΕ (130 στο σύνολο της χώρας), πέντε οικονομολόγοι ΣΑΝΤ (200 στο σύνολο της χώρας).⁷ Παράλληλα ξοδεύονται χρήματα για επιμόρφωση ατόμων που ασχολούνται ή θα ασχοληθούν με προγραμματισμό (π.χ. επιμόρφωση 200-250 διοικητικών υπαλλήλων στην Αθήνα για μία εβδομάδα για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του Πενταετούς: επιμόρφωση 150 περίπου ατόμων για 4-5 επιδοτούμενα εξαμηνιαία προγράμματα ανάπτυξης). Τά προγράμματα όμως αυτά επιμόρφωσης φαίνεται ότι γίνονται σε μεγάλο βαθμό έτσι χωρίς πρόγραμμα! Τέλος ξοδεύονται όρισμένα κονδύλια (έννοείται πάρα πολύ λίγα) από δημόσιους φορείς (ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΕΤ κ.λπ.) για επιστημονικές έρευνες σε ζητήματα άμεσα ή έμμεσα συναρτώμενα με τον προγραμματισμό.

*Έτσι, ενώ ξοδεύονται κάποια χρήματα, οι προσλήψεις ειδικών, ή επιμόρφωση ατόμων, τά έρευνητικά προγράμματα κ.λπ. δεν εντάσσονται σε μία γενικότερη στρατηγική

προγραμματισμού της ανάπτυξης.

β. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενόψει της υλοποίησης των Μ.Ο.Π. συστήθηκαν και θα συσταθούν Έπιτροπές Παρακολούθησης των έργων που εντάσσονται στα Μ.Ο.Π. Η κυβέρνηση δεν θέλησε να δράξει την ευκαιρία και να συστήσει Έπιτροπές Προγραμματισμού οι οποίες θα ενέτασαν στις αρμοδιότητές τους και την παρακολούθηση των έργων Μ.Ο.Π. Μάλιστα οι περιφέρειες των Μ.Ο.Π. δεν συμπίπτουν με αυτές του νόμου 1622/86!

Η ανεπάρκεια των υπηρεσιών να συντάξουν ή να καθοδηγήσουν τη σύνταξη τέτοιων μελετών φαίνεται να οφείλεται στην επιστημονική ανεπάρκεια του δυναμικού τους. Γεγονός αναμενόμενο, μία πού, όπως ήδη είπαμε, ή ιδεολογία του ανταγωνισμού όπου κάθε ενεργός φορέας (έπιχείρηση, μεμονωμένο άτομο κ.λπ.) επιδιώκει τή βελτίωση της θέσης του (οικονομικής και κοινωνικής) μέσα από τή αύξηση της ανταγωνιστικότητας και αποτελεσματικότητάς του δεν χαρακτηρίζει τή ελληνική κοινωνία. Αντίθετα, κάθε ενεργός φορέας επιδιώκει τή βελτίωση της θέσης του μέσα από μικροπολιτικούς χειρισμούς (Πετμεζίδου-Τσουλουβή 1986, 190, 199-200).⁸ *Έτσι στή χώρα μας ουσιαστικά δεν λειτουργεί αγορά εργασίας τόσο στο Δημόσιο, όπου οι προσλήψεις γίνονται βασικά με τον γνωστό τρόπο, όσο και σε μεγάλο βαθμό στον ιδιωτικό τομέα, όπου οι προσλήψεις γίνονται

κυρίως στή βάση της συγγενείας, φιλίας και γενικά έμπιστοσύνης.

Δεύτερη βασική πηγή ανεπάρκειας αυτών των υπηρεσιών είναι ο τρόπος που οργανώνεται τό δυναμικό αυτό από τους επιστημονικούς υπεύθυνους των υπηρεσιών. Γιατί αν κάποιος επιστήμονες δεν μπορούν να οργανώσουν τή έρευνα από μόνοι τους, είναι σχεδόν βέβαιο ότι με έπαρκή καθοδήγηση θα μπορούσαν να συμμετάσχουν στή παραγωγή έρευνητικού έργου. Για τήν άρτια όργάνωση των υπηρεσιών αυτών θα έπρεπε να δοθεί ιδιαίτερο βάρος στους επιστημονικούς υπεύθυνους και σε έπιλεκτικές μετατάξεις από άλλες υπηρεσίες για να αντιμετωπιστεί κάπως τό πρόβλημα ότι ή πλειονότητα τέτοιων υπηρεσιών στελεχώθηκε σε μία μακρόχρονη περίοδο και όχι πάντοτε με τό καταλληλότερο προσωπικό. Αυτό όμως θα σήμαινε κάποιες αναπόφευκτες συγκρούσεις με τή γραφειοκρατία, πού βέβαια θα είχαν κομματικό κόστος και πού ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δεν ήταν διατεθειμένη να αναλάβει. *Έτσι, προτίμησε τήν πεπατημένη: στελέχωση των υπηρεσιών με τρόπο πού να εξασφαλίζει τήν υποστήριξη πρós τό κυβερνών κόμμα στα κρίσιμα ζητήματα, εξασφαλίζοντας παράλληλα τήν ανταμοιβή των φίλων προσκείμενων δίνοντάς τους μία θέση στο Δημόσιο. Τέλος, υπάρχει ανεπαρκής σύνδεση των υπηρεσιών αυτών με άλλες υπηρεσίες και Όργανισμούς πού γίνεται ιδιαίτερα

έντονη λόγω της συγκέντρωσης των αποφάσεων για όλα τά ζητήματα στήν Αθήνα, ενώ, παράλληλα, οι «πολιτικοί προϊστάμενοι» των υπηρεσιών άδυνατούν να διαμορφώσουν τό απαραίτητο πλαίσιο προγραμματισμού. Για παράδειγμα, στο επίπεδο του νομού οι νομαρχιακοί Σύμβουλοι αλλά και τό Νομαρχιακό Συμβούλιο ως πολιτικά όργανα δεν φαίνεται να πιστεύουν στή σημασία του ρόλου τους.

*Έτσι τελικά τά προγράμματα συντάσσονται (γιατί πρέπει να συνταχθούν) χωρίς κάποια θεωρία ή όποια να έρμηνεύει τά φαινόμενα πού εξετάζονται και να βοηθάει στο να γίνουν κάποιες προβλέψεις γι' αυτά, είτε με βάση τή διαίσθηση των εκάστοτε μελετητών είτε με τήν άπλή προβολή (συστηματική ή όχι) των ύπαρχουσών τάσεων. Τέτοια προγράμματα τό μόνο πού μπορούν να κάνουν είναι να έπαναλαμβάνουν ρουτινιάρικα γνωστά ζητήματα ενώ άδυνατούν να έντοπίσουν όποιαδήποτε νέα φαινόμενα ή τάσεις. Χρόνος και χρήμα σπαταλιούνται, άτομα αναλώνονται/άπογοιτεύονται σε μία προσπάθεια να συμπληρώσουν τά κενά πού όμως είναι άδύνατον να συμπληρωθούν γιατί κάθε φορά πρέπει να ξεκινάς από τήν αρχή μία και τά διάφορα τμήματα της κοινωνίας δεν λειτουργούν συμπληρωματικά ώστε να βάζει τό καθένα τό λιθαράκι του.

Σε καμία περίπτωση βέβαια δεν υποστηρίζουμε ότι ή σύν-

7. Τά άτομα αυτά, στή συντριπτική τους πλειοψηφία νέοι, πού ξεκίνησαν με όράματα και έν μέρει δικαιολογημένα (κυρίως όσον άφορά τό μέλη του ΚΕΠΕ πού προσλήφθηκαν σε μία περίοδο έντονης ρητορείας για τή σημασία του προγραμματισμού) δεν μπόρεσαν να αλλάξουν αλλά όστε και ήταν δυνατόν να αλλάξουν τον τρόπο λειτουργίας των Ύπηρεσιών Προγραμματισμού των Νομαρχιών, γιατί δεν υπήρχε κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο. *Έτσι, στή καλύτερη περίπτωση ένσωματώθηκαν στον τρόπο λειτουργίας των Ύπουργείων Προγραμματισμού ενώ οι περισσότεροι αδρανοποιήθηκαν πλήρως, παραιτήθηκαν ή σε μεγάλο βαθμό ανάλωσαν τό δυναμισμό τους στή βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης.

8. Πετμεζίδου-Τσουλουβή, Μ. 1987, Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής, Έξάντας, Αθήνα.

ταξη των Προγραμμάτων είναι ζήτημα μίας καλοκοιμισμένης μηχανής που τη χειρίζονται με τρόπο αντικειμενικό κάποιοι τεχνοκράτες και που συντάσσει, παρακολουθεί και αναπροσαρμόζει τα προγράμματα. Η έννοια της ανάπτυξης δεν είναι ουδέτερη ούτε εκφράζει απλώς άφηρημένα νοήματα που μπορούν εύκολα να εκφραστούν με «αντικειμενικά» μεγέθη κοινωνικής δραστηριότητας. Έχει αξιολογικό χαρακτήρα και άπορεύει από τις συγκεκριμένες ιστορικές πραγματικότητες στις οποίες αναφέρεται, από τη συγκεκριμένη οικονομική και κοινωνικοπολιτική συγκυρία κ.λπ. Κατά συνέπεια, ο προγραμματισμός της αναπτυξιακής διαδικασίας έχει έντονα πολιτικό χαρακτήρα μιά που σημαίνει αναδιανομή πόρων στη βάση κάποιου συστήματος αξιών και προτεραιοτήτων, που όμως δεν μπορεί παρά να διαφέρει μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων και πολιτικών δυνάμεων (έπειδή έχουν αντικρουόμενα συμφέροντα). Αλλά τα αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων αποτελούν τη βασική τροχιά για τον προγραμματισμό της ανάπτυξης στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, εξαιτίας του πολυσυλλεκτικού χαρακτήρα του κόμματος αυτού.

Στη χώρα μας δεν υπάρχει πλαίσιο προγραμματισμού γιατί δεν υπάρχει μιά κυρίαρχη ομάδα στο μπλόκ εξουσίας που θα το διαμόρφωνε. Έτσι, υπάρχουν μεγαλύτερα περιθώρια για την ανάδειξη ενός πλαισίου προγραμματισμού στη βάση κοινωνικών συμμαχιών ή συμπτώσεων όλων των θιγόμενων, οικονομικά ή και άλλως, από την έλλειψη προγραμματισμού που θα εξυπηρετεί τα συμφέροντα των εργαζομένων. Μάλιστα, οι κοινωνικές αυτές συμμαχίες ή συμπτώσεις, μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να πάρουν και διαταχικό χαρακτήρα (π.χ. ζητήματα περιβάλλοντος και ποιότητα ζωής).

Οι κοινωνικές συμμαχίες ή συμπτώσεις για τη δημιουργία πλαισίου προγραμματισμού σε τοπικό επίπεδο δεν έχουν την έννοια ότι κάποιοι κάτοικοι μιάς περιοχής θα στραφούν ενάντια στους κατοίκους των υπόλοιπων περιοχών για την εξασφάλιση υψηλότερων

κρατικών επιχορηγήσεων, περισσότερων επενδύσεων, κ.λπ. Οι κοινωνικές συμμαχίες ή συμπτώσεις σε τοπικό επίπεδο έννοούνται μόνο αν θα υπάρχουν επιλογές κάποιων προτύπων ανάπτυξης της περιοχής (π.χ. ή πόλη αναπτυγμένο βιομηχανικό, τουριστικό, διοικητικό κέντρο με αναπτυγμένα τα δημόσια μέσα μαζικής μεταφοράς, με ύπαρξη ικανοποιητικού ποσοστού ελεύθερων χώρων και χώρων κοινωνικής υποδομής, κ.λπ.), με σαφείς αναφορές για τα θιγόμενα ή όφελουμένα κοινωνικά στρώματα και βέβαια έχοντας πάντοτε κατά νου τη γνωστή οικολογική ρήση «σκεφτόμαστε συνολικά και δρούμε τοπικά».

Θά πρέπει να προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την αναγκαιότητα του προγραμματισμού και να μην αποδεχθούμε:

— Την ουσιαστική έλλειψη πλαισίου προγραμματισμού. Για παράδειγμα οι κατευθύνσεις που υπάρχουν για τη σύνταξη του νέου Πενταετούς (δύο έμφαση στη μακροοικονομική πλαστικότητα του, έμφαση στον ιδιωτικό τομέα κ.λπ.) δεν αποτελούν πλαίσιο προγραμματισμού. Ίσως αποτελούν πλαίσιο μη προγραμματισμένης ανάπτυξης.

— Ότι αποτελούν προγραμματισμό, και πολύ περισσότερο προγραμματισμό με συμμετοχικές διαδικασίες,⁹ κάποιο άθροισμα προτάσεων για μεμονωμένα έργα που θα κατατεθούν πιθανόν από κομματικές οργανώσεις και «παράγοντες» για να αναδείξουν τό

κυβερνητικό ενδιαφέρον/αδιαφορία (ανάλογα με τη σκοπιά του εκάστοτε προτείνοντος).

— Δικαιολογίες του τύπου τι να κάνουμε, πιεζόμαστε χρονικά. Η δικαιολόγηση της προχειρότητας τέτοιων προγραμμάτων στο όνομα της γρήγορης υλοποίησης έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον στο παρελθόν, ακόμη και στο πιο πρόσφατο. Η προχειρότητα όμως είναι πολύ βαρύ τίμημα για να το πληρώνουμε στο όνομα της γρήγορης υλοποίησης. Τό άστείο είναι ότι παρά ταύτα δεν συντάσσονται τελικά σε μικρότερο χρονικό διάστημα απλώς συντάσσονται καθυστερημένα.

— Την τάση υποκατάστασης του από μεγαλόσχημες φανφάρες (π.χ. Συνέδρια για την ανάπτυξη που οργανώνονται από κυβερνητικά όργανα σε διάφορα επίπεδα), που, υποτίθεται, θα μας προετοιμάσουν για έναν «σωστό» προγραμματισμό στο μέλλον.

Μιά τέτοια προσπάθεια για δημιουργία συναίνεσης που θα επιτρέψει και θα ανοίξει τη συζήτηση για τα ουσιαστικά προβλήματα της χώρας έχει να αντιμετωπίσει άξεπέραστες δυσκολίες γιατί αντιβαίνει στο παιχνίδι των «δύο μονομάχων», των «δύο αντίπαλων κόσμων» και κυρίως γιατί αντιβαίνει στην πολιτική του κυβερνώντος κόμματος που δεν ανέχεται οτιδήποτε μοιάζει με κριτική.

Δύο πρόσφατα παραδείγματα που, ανάμεσα σε πλήθος άλλων¹⁰ δείχνουν την αναγκαιότητα και επιτακτικότητα για το ξεπέραςμα της πόλω-

σης που οφείλεται ουσιαστικά σε καθαρά κομματικές σκοπιμότητες και τη δημιουργία συναίνεσης (άλλα και αντιθέσεων αναπόφευκτα) γύρω από πρότυπα ανάπτυξης. Συγκεκριμένα:

α. «Μεγάλα έργα» στη Θεσσαλονίκη. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα παιχνίδι των δύο μονομάχων στην πόλη μας, όπου ο ένας προτείνει υπόγειους χώρους στάθμευσης με το μπάζωμα της παραλίας και ο άλλος κάνει ρελάνς με νοσοκομεία, δρόμους, μελέτες-μελετητές φαντάσματα κ.λπ.

9. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τις θετικές επιπτώσεις που είχαν για το κυβερνητικό κόμμα οι υποτιθέμενες συμμετοχικές διαδικασίες που ακολουθήθηκαν στη σύνταξη του προηγούμενου Πενταετούς (και μάλιστα χωρίς ουσιαστική ανταπόκριση σε επίπεδο τελικού προγραμματισμού και πολύ περισσότερο υλοποίησής του), στις μέχρι τώρα κατευθύνσεις για τη σύνταξη του Πενταετούς 1988-92 υπάρχει άπροθυμία για συμμετοχικές διαδικασίες, ίσως γιατί υπάρχει επίγνωση ότι ένα τέτοιο άνοιγμα των διαδικασιών σε εποχή λιτότητας θα μπορούσε να συντελέσει στο να ανοίξουν οι ασκοί του Αϊόλου.

10. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε για παράδειγμα τη στάση της συντριπτικής πλειοψηφίας των στελεχών του κυβερνητικού κόμματος που προσπαθούσε να καταπνίξει οποιαδήποτε φωνή επισημάνει τις αναμφισβήτητες αδυναμίες του Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης είτε τη μη μεταβίβαση ουσιαστικών αρμοδιοτήτων στον «Οργανισμό Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης».

Τό παιχνίδι αυτό μᾶς ἀφήνει ἀδιάφορους τόσο γιατί δέν ἀφορᾶ τὰ οὐσιαστικά προβλήματα ἀνάπτυξης τῆς πόλης μας ὅσο καί γιατί πολὺ ἐκόλα θά μπορούσαμε νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ δύο πρωταγωνιστές παίζουν τούς ἀκριβῶς ἀντίθετους ρόλους. Γιατί βέβαια οἱ κυβερνήσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ οὔτε διακρίθηκαν γιὰ τὴν ἰδιαίτερη εὐαισθησία τους ἀπέναντι στὴ διαφύλαξη τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς οὔτε ἄλλη ἀντίληψη γιὰ τὰ μέσα μαζικῆς μεταφορᾶς ἔχουν (βλέπε γιὰ παράδειγμα τὴν πρόταση τοῦ Ρυθμιστικοῦ Θεσσαλονίκης γιὰ ὑπόγειους χώρους στάθμευσης στὸ κέντρο τῆς πόλης; πλατείες Δικαστηρίων, Ἁγίας Σοφίας καὶ Ἀριστοτέλους!).

β. Ψήφιση τῆς α' φάσης (ἀνάλυσης) τοῦ πενταετοῦς προγράμματος τοῦ νομοῦ στὸ Νομαρχιακὸ Συμβούλιο Θεσσαλονίκης στὶς ἀρχές Ἰουνίου: Αὐτό εἶναι ἓνα ἄρκετὰ προβληματικὸ κείμενο ἐνενήντα σελίδων πού συντάχθηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Προγραμματισμοῦ τῆς Νομαρχίας καὶ μοιράστηκε στοὺς νομαρχιακοὺς συμβούλους μιά-δυὸ μέρες πρὶν ἀπὸ τὴ συζήτησή του. Ἦταν τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ θέματα ἐκείνης τῆς συζήτησης τοῦ σ.ν., πού εἶναι ἐνδεικτικὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ νομάρχης δέν τὸ θεωροῦσε σημαντικό ζήτημα. Ἀφοῦ λοιπὸν τοποθετήθηκαν οἱ 10 ἀπὸ τοὺς 11 παρόντες συμβούλους, λέγοντας ὅτι δέν τὸ εἶχαν διαβάσει ἀλλὰ ξεφυλλίζοντάς το τοὺς φαινόταν ὅτι εἶχε γίνει σοβαρὴ δουλειὰ καὶ ἐνῶ ὅλα ἔβαιναν καλῶς, τοποθετήθηκε καὶ ὁ ἐνδέκατος σύμβουλος πού ἔκανε μιά ἔντονη καὶ τεκμηριωμένη κριτικὴ στὸ Πενταετές 1983-87 καὶ στὶς διαδικασίες σύνταξης τοῦ νέου. Ἡ στάση τοῦ νομάρχου ἄλλαξε ἀμέσως καὶ μὲ ὕφος «παιδιά ἐδῶ κινδυνεύουμε, μᾶς κριτικάρουν» ζήτησε ἀπὸ τοὺς συμβούλους νά ψηφίσουν. Τὸ ἀποτέλεσμα: ὁ σύμβουλος πού ἔκανε τὴν κριτικὴ (ΚΚΕ) ψήφισε κατὰ, οἱ δύο τῆς Ν.Δ. καὶ ὁ ἄλλος τοῦ ΚΚΕ ἀπεῖχαν, ἐνῶ οἱ ἑπτὰ σύμβουλοι τοῦ ΠΑΣΟΚ (ἀναγνωρίζοντας τὴν κρισιμότητα τῆς περιστάσεως; τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα;) ψήφισαν ὑπὲρ (!) χωρὶς οὔτε ἓνας τους νά πεῖ, ἔστω καὶ γιὰ τὰ προσήματα, ἄς περιμένουμε μερικὲς μέρες νά τὸ διαβάσουμε καὶ μετὰ τὸ ξανασυζητήσουμε.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΕΡΑΣΜΟΣ

*

T.S. ELIOT

Ἄμλετ – Θρησκεία καὶ Λογοτεχνία
Δύο δοκίμια

*

ΜΑΡΙΟΥ ΜΑΡΚΙΔΗ

Ἀπόπειρες ἀναμοχλεύσεως τῶν παθῶν
(Σολωμός, Παπαδιαμάντης κ.ἄ.)

*

NOAM CHOMSKY

Μορφή καὶ νόημα στὶς φυσικὲς γλῶσσες

*

ΘΑΝΟΥ ΛΙΠΟΒΑΤΣ

Οἱ περιπέτειες τοῦ Λόγου

*

ΜΑΡΚΟΥ ΜΕΣΚΟΥ

Γνωστοὶ καὶ φίλοι
Δέκα κείμενα

Μαυρομιχάλη 131, ΑΘΗΝΑ 11472, τηλ. 6436676

ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΜΗΝΑ

Γαλλικὴ Λογοτεχνία
αφίσα Γαλλικὴ

Τὸ
ΚΟΥΤΙ
ΤΗΣ
ΠΑΝΔΩΡΑΣ

πλακά · Βυρῶνος 9 · τηλ. 3222394

«**Α**δελφικά ελεύθερος»

συνέντευξη του Pierre Juquin

Ο Πιέρ Ζυκέν, πρώην μέλος του Π.Γ. του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, και κύριος εκφραστής της τάσης των κομμουνιστών ανανεωτών που πρόσφατα αποχώρησαν από το Γ.Κ.Κ., ανακοίνωσε την υποψηφιότητά του για τις προσεχείς προεδρικές εκλογές στη Γαλλία. Τόν υποστηρίζουν, εκτός από τους κομμουνιστές ανανεωτές πολλές οργανώσεις της άριστεράς και κοινωνικά κινήματα: είναι πρώτη φορά που παρουσιάζεται μια υποψηφιότητα που όχι μόνο φιλοδοξεί αλλά και πετυχαίνει σε μεγάλο βαθμό τη συσπείρωση τόσων ριζοσπαστικών άριστερών δυνάμεων.

Στό περιοδικό «Μ» έδωσε μια συνέντευξη που δημοσιεύουμε εδώ για το βιβλίο του «Αδελφικά ελεύθερος» που αποτελεί ένα είδος συμπύκνωσης των απόψεών του για τον κόσμο, την άριστερά, τα νέα κινήματα, το «ύπαρκτο σοσιαλισμό», την επανάσταση, το σοσιαλισμό. Στη συνέχεια δημοσιεύουμε και τη δήλωσή του για την υποψηφιότητά του στις προεδρικές εκλογές.

«Μ»: Το βιβλίο σου 'Αδελφικά ελεύθερος παρουσιάζεται με μορφή αρκετά άσυνήθιστη για σύγγραμμα ενός πολιτικού...

— Είναι αφιερωμένο, ασφαλώς, στον Νέλσον Μαντέλα και άπαρτίζεται από 27 άνησις έκτασης και διαφορετικού υφους επιστολές που απευθύνονται σε πρόσωπα είτε ύπαρκτα είτε τελείως φανταστικά. Η πρώτη επιστολή απευθύνεται σ' ένα μικρό 'Ινδό που μαζεύει βιατράχια, ενώ η τελευταία απευθύνεται σ' έναν άγνωστο νέο τοξικομανή. Μεταξύ των παραληπτών υπάρχει ένας άνεργος που παρακολουθεί συναυλίες μουσικής ρόκ, καθώς επίσης κι ο Ζάν Ζάκ Ρουσώ στον όποιο απευθύνονται δύο επιστολές: 'Η πρώτη αφορά τις ανισότητες ενώ η δεύτερη τιτλοφορείται «Περί παραλόγων ιδεών». Χρησιμοποιώ εδώ τη φράση του ιστορικού 'Υγκ Τομάς (ό Λερουά Λαντυρί τον παρουσιάζει ως νέα ιδιοφυΐα) που λέει: «'Η γαλλική επανάσταση υπήρξε τό πανηγύρι των παραλόγων ιδεών». Κι εγώ του απαντώ: «'Ομως, τόσες παράλογες ιδέες παραμένουν ακόμη προς πραγματοποίηση — γρήγορα ν' αρχίσει τό πανηγύρι!». Γράφω επίσης σε μία βουλευτίνα του κόμματος των Πράσινων στη γερμανική Βουλή, στη Βόννη, σχετικά με τη σύμπλευση.

Σύμπλευση ποιανού με ποιόν;

Δανείζομαι απ' τον Λουί 'Αλτουσέρ —προσαρμόζοντάς τη— τη θέση του περί ταυτόχρονης υπάρξης μέσα σε μία κοινωνία διαφορετικών μορφών αντιθέσεων: αντίθεση κεφαλαίου-έργασίας, αντίθεση οικολογική, αντίθεση φύλων. Τό εργατικό κίνημα οικοδομήθηκε πάνω σε μία απ' αυτές τις αντιθέσεις, όμως τίποτε δέν μās επιτρέπει να τις ιεραρχήσουμε. 'Η κρίση είναι ή χρονική στιγμή όπου όλες οι αντιθέσεις συναντιούνται. 'Ως έκ τούτου, μπορούμε να δημιουργήσουμε συμπλεύσεις που να μήν είναι εκλογικιστικές συναθροίσεις.

'Εγγραφα ακόμη μία επιστολή σχετικά με τό φεμινισμό, που όμως απευθύνεται στους άντρες.

'Απευθύνω μία άλλη επιστολή στη μητέρα ενός μετανάστη-θύματος του

ρατσισμού στη Νίκαια* αυτή ή επιστολή τελειώνει με ένα ύστερόγραφο για όλα τά παιδιά των μεταναστών, που λέει «καλός ό αντίρατσισμός αλλά πρέπει να κάνουμε και πολιτική».

'Άλλος παραλήπτης είναι ό Φιντέλ Κάστρο, εισηγητής της έκθεσης για τον Τρίτο Κόσμο στη συνάντηση κορυφής των άδέσμευτων στό Νέο Δελχί.

Καθώς επίσης και ό Μιχαήλ Γκορματσόφ...

'Ασφαλώς υπάρχει κι ή δική του επιστολή. Χαιρετίζω την προσπάθειά του ύπογραμμίζοντας συνάμα την τεράστια δυσκολία που συναντά, συγκεκριμένα όσον αφορά την ανάγκη να ιεθεϊ σε άμφισβήτηση ή θεωρία του ενός και μοναδικού κόμματος-καθοδηγητή και τις ενέργειες τις σχετιζόμενες με την παραγωγικότητα. Εύχομαι φυσικά να πετύχει. Σ' αυτό τό γράμμα προσθέτω κι ένα ύστερόγραφο για τον Λέχ Βαλέσα.

Μία άλλη επιστολή αφορά τη «δύναμη κρούσης» και απευθύνεται σ' έναν αξιωματικό της γαλλικής πυρηνικής δύναμης.

Ξεφυλλίζοντας τά περιεχόμενα συναντάμε μία επιστολή στό Ζάν-Μαρί Τζιμπάου και στόν μάγιστρο του 'Ιουλίου Καίσαρα. Δέν βλέπουμε τί σχέση υπάρχει...

Για μένα ό Ζάν-Μαρί Τζιμπάου* είναι ένα από τά σύμβολα της άρνησης των ανθρώπων να άποδεχθούν τον έμπαιγμό. 'Ο μάγιστρος του 'Ιουλίου Καίσαρα είναι ένα μυθικό πρόσωπο προερχόμενα από ένα ποίημα του Μπρέχτ. Χρησιμεύει ως πρόσχημα για ένα συλλογισμό σχετικά με τη δουλεία και τη διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις, συλλογισμός που προεκτείνεται προς την κοινωνική βιολογία, βασιζόμενος στό έργο του Πατρίκ Τόρ. Πιστεύω ότι ό άνθρωπος δέν είναι ούτε ζώο αλλά ούτε και μηχανή για να παράγει. 'Ο Μάρξ, κατά τη γνώμη μου, έμβάθυνε πολύ στη μελέτη της οικονομίας, χωρίς έντούτοις να υιοθετήσει μία «οικονομίστικη» πρακτική.

*'Ηγέτης του κινήματος ανεξαρτησίας της γαλλικής Καληδονίας (Σ.τ.μ).

'Αρκετές επιστολές απευθύνονται στους άνεργους...

Είναι μία εύκαιρία να αναρωτηθούμε για τό τί θα μπορούσε να είναι μία πολιτική πλήρους άπασχόλησης καθώς και για τη μείωση του χρόνου εργασίας.

Μās έκπλησσει που μεταξύ των παραληπτών συναντάμε τον 'Αλεν Κλάβο, αυτόν τον εργάτη που τό εργοστάσιο της Duplour στό Μονλιζόν υποχρεώθηκε να τον επαναπροσλάβει.

'Ο χαιρετισμός αυτής της νίκης έδινε την εύκαιρία να μιλήσουμε για την ανάγκη δημοκρατίας στην οικονομία. 'Ακολουθεί μία επιστολή στον Κολύς —στόν Παράδεισο— που μιλάει για τη φτώχεια και την κοινωνική προστασία. 'Εδώ χρησιμοποιώ για λογαριασμό μου ένα σχέδιο αυτοδιοικούμενων δικτύων κοινωνικής προστασίας, που προτάθηκαν απ' τόν ασφαλιστικό οργανισμό των εργαζομένων.

'Ας αναφέρουμε ακόμη ανάκατα μία επιστολή σε μία άσθενή του καθηγητή Τεστάτ, σχετική με τη ζωή και την οικολογία, μία επιστολή στην Γκρέτα που αναφέρεται στην Εύρώπη και μία επιστολή σ' ένα φοιτητή σχετική με την ανάγκη να υπάρξουν νέες ιδέες στην πολιτική.

Δέν έγραψες στό ΚΚΓ ούτε στους ήγέτες του ούτε στα μέλη του.

'Οχι, απευθύνομαι στην κοινωνία σε σχέση με τά πραγματικά της προβλήματα. Στό προηγούμενο βιβλίο μου 'Αυτοκριτική έκανα τόν άπολογισμό των προηγούμενων ετών ως ένας έκ των ήγετων του ΚΚΓ. Προς τό παρόν, επιχειρώ να δώσω όρισμένες άπαντήσεις στις δικές μου προσωπικές ερωτήσεις.

'Η μορφή φαίνεται πρωτότυπη και θελεκτική, μένει να προσδιοριστεί καλύτερα ή πολιτική πρακτική. 'Η Μαρκερίτ Ντυράς έγραφε για σένα φέτος τό καλοκαίρι ότι είσαι ένας άνθρωπος με κουράγιο αλλά δέν ξέρουμε πολύ καλά τί ακριβώς σκέφτεσαι.

Θά τό μάθει αν διαβάσει τό βιβλίο μου. 'Η πολιτική μου πρακτική ξεκινάει από μία άνάλυση του κοινωνικού κινήματος. 'Από τό 1968 αρχικά, έκτιμώ ότι αν τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δέν επιζήτησαν παρά τόν έλεγχο του κινήματος, τά κομμουνιστικά κόμματα τόν άπέριψαν τελείως, χάνοντας έτσι από τότε ήδη την εύκαιρία να επιχειρήσουν μία μετατροπή της κοινωνίας. Δεκαοχτώ χρόνια μετά, κι ενώ τά πάντα μοιάζαν άκίνητα, ήρθε τό φοιτητικό κίνημα να διακόψει την άνοδική πορεία των νεοφιλελεύθερων αξιών. Πράγματι, από εκείνη τη στιγμή και μετά βρισκόμαστε μπροστά σε μία νέα κατάσταση, μία νέα δυναμική που επιβεβαιώνεται από τό κίνημα των σιδηροδρομικών καθώς και των δασκάλων. Αυτό με οδηγεί να υιοθετήσω την ακόλουθη φράση του Κάρλ Γιάσπερς: «'Οί πολιτικοί όφείλουν να ξέρουν να διακινδυνεύουν

τήν καριέρα τους όταν αναδύονται καινούργια προβλήματα μέσα στην κοινωνία».

Η δεύτερη πλευρά της πρακτικής μου είναι η κριτική του καπιταλισμού. Για μένα, η ανάλυση του «ρηγκανισμού» και του «θατσερισμού» δεν περιορίζεται μόνο στο επίπεδο της ιδεολογίας» πρόκειται για μορφές πρακτικής εφαρμογής του καπιταλισμού σ' έναν όρισμένο αριθμό αλλαγών μέσα στην κοινωνία, όπως η άνοδος του χρηματιστικού κεφαλαίου.

Όσο για την τρίτη πλευρά πρέπει να δοκιμάσουμε να κάνουμε διαφορετικά πράγματα και με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι επιχειρήθηκε μέχρι στιγμής. Οι σοσιαλιστικές χώρες έγιναν φορείς μιας τεράστιας έλπιδας αλλά απογοητεύσαν τραγικά, μολονότι σήμερα οι έλπιδες ξαναγεννιούνται. Όσο για την «καθιερωμένη Άριστερά», αυτή άποστεώθηκε. Στη Μεγάλη Βρετανία, για παράδειγμα, αυτή η Άριστερά δεν κατόρθωσε τη φύση του θατσερισμού, τά σχέδιά του ή ακόμη τη δυνατότητα του να ταυτίζεται με ένα κάποιο λαϊκό κίνημα. Στη Γαλλία, η περίοδος από το 1981 ως το 1986 κατέδειξε με το παραπάνω τά όρια ενός σοσιαλιστικού κόμματος που δεν αντιδρά στις δυσκολίες παρά μόνο στο βαθμό που διαπερνάται το ίδιο από το νεοφιλελευθερισμό. Το ΚΚΓ παγιδεύτηκε μόνο του μέσα σε προκατασκευασμένες ιδέες. Η καθιερωμένη Άριστερά προτείνει, στην καλύτερη περίπτωση, αγώνες εναντίον του Ρήγκαν, του Σιράκ και του Μπάρ. Τό να μην αγωνίζεται κανείς παρά μόνο προτείνοντας θέσεις «έναντίον», συνεπάγεται σε κάποιο βαθμό τό ότι παραμένει στην ούρα της αντίστοιχης πολιτικής. Στην πραγματικότητα πρέπει να πείσουμε τόν κόσμο ότι οι προοδευτικές δυνάμεις είναι καινοτόμες κι όχι απλώς δυνάμεις αντίστασης. Μ' άλλα λόγια, είναι σάν να λέμε ότι χωρίς σχέδιο αλλαγής ή Άριστερά δεν μπορεί ούτε να νικήσει ούτε να πετύχει.

Όμως θά πρέπει να γνωρίζουμε περι ποιάς αλλαγής πρόκειται.

Στίς μέρες μας δεν υπάρχει πολιτική αλλαγή που να μην είναι αντικαπιταλιστική. Ο άριστερός πρέπει να γίνει διαχειριστής, σίγουρα, αλλά όχι για να διαχειριστεί τόν καπιταλισμό. Χρησιμοποιώ αυτή την έκφραση στό βιβλίο *Η να πάμε πολύ μακριά ή να μην πάμε πουθενά*.

Το ΚΚΓ μιλάει κι αυτό επίσης για ένα σχέδιο αλλαγής, εν πάση περιπτώσει έτσι εμφανίζει τό πρόγραμμά του.

Έπαναλαμβάνω, τό βιβλίο μου δεν τοποθετείται σε σχέση με τό ΚΚΓ και τελικά μιλάω πολύ λίγο γι' αυτό. Στην πραγματικότητα, ή κύρια εικόνα που δίνει τό ΚΚΓ γιά τόν εαυτό του είναι ή εικόνα μιας πολιτικής άσυναρτησίας. Αυτό που προκάλεσε τίς περισσότερες συνέπειες γι' αυτό τό κόμμα τά δέκα τελευταία χρόνια είναι οι άσυνέ-

πειές του. Η ψήφος υπέρ του ΚΚΓ είναι ψήφος στά θολά. Ποιός ψηφοφόρος ή άκόμα και ποιό μέλος μπορεί να πεί εκ τών προτέρων τί στάση θά κρατήσει ό ψηφοφόρος του τό βράδυ του πρώτου γύρου τών προεδρικών εκλογών; Η βασική κρίση του ΚΚΓ παραπέμπει στό λειτουργία του, είναι κρίση τών σχεδίων του. Τό 1968, ό Βαλντέκ Ροσέ έθετε την έρώτηση: «Τί σημαίνει να είναι κανείς επαναστάτης στό Γαλλία σήμερα;». Τό ΚΚΓ σήμερα θά είχε μεγάλη δυσχέρεια να απαντήσει σ' αυτή την έρώτηση.

Τό Μάρτη του 1987, μετά από ένα χρόνο προπαρασκευών, τό έθνικό συμβούλιο του ΚΚΓ ένεκρινε ένα κείμενο σαράντα σελίδων πάνω στό γαλλική κοινωνία και τίς κομμουνιστικές προοπτικές: σ' αυτό τό κείμενο, ή μείωση του χρόνου εργασίας μόλις πού αναφέρεται, ή λέξη «μετανάστης» λείπει παντελώς, τό ίδιο κι ή λέξη «αυτοδιοίκηση». Αυτό τό κείμενο παίρνει μία στείρα άρνητική θέση άπέναντι στην Εύρώπη, πράγμα πού διαχωρίζει τό ΚΚΓ από τό σύνολο σχεδόν τών κομμουνιστικών κομμάτων τών χωρών της ΕΟΚ. Έν πάση περιπτώσει, δέν συναντά κανείς νέες ιδέες, χωρίς να μιλήσουμε γιά τή συμπεριφορά πού συχνά αντιλέγει στίς δεσμεύσεις γιά τό μέλλον. Στην πραγματικότητα, ή άρνηση να ληφθεί σοβαρά ύπόψη ή αυτοδιαχείριση, ή θέση περί δεξιάς ολίσθησης της κοινωνίας, ή άρνηση να χτιστεί ό σοσιαλισμός σε μία άνοιχτή κοινωνία, ή άρνηση να μεταβληθεί ή λειτουργία του κόμματος, κάνουν τή δικτατορία του προλεταριάτου να μπαίνει από την πόρτα, ενώ είχε βγει από τό παράθυρο.

Η ήγηση του ΚΚΓ σε παρούσάζει μάλλον σάν έναν πράκτορα της συμμαχίας με τό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

Αυτό είναι παράλογο. Η Άριστερά σήμερα δεν έχει δυνατότητα ή φερεγγυότητα παρά μόνο αν έμπεριέχει μία σοβαρή πολιτική δύναμη, τελείως άνεξάρτητη του Σοσιαλιστικού Κόμματος, φορέα προοδευτικών αξιών και στόχων. Ο στόχος είναι να οδηγήσουμε σε άποτυχία και τά όνειρα ήγemonίας του Σοσιαλιστικού Κόμματος και τήν περιθωριοποίηση του επαναστατικού ρεύματος. Η σοσιαλδημοκρατία κατάφερε να παίξει ένα ρόλο κοινωνικής προόδου σε όρισμένες εποχές, αυτό όμως δεν συμβαίνει πλέον σήμερα, καθώς δεν κατορθώνει πουθενά να προτείνει μία πραγματική έναλλακτική πρόταση. Όσο γιά τούς Γάλλους σοσιαλιστές, σε ποιό σημείο θά βρίσκονται μετά τό 1988; Κι αν, εν τέλει, ή τωρινή κρίση του ΚΚΓ δεν είναι τίποτε άλλο παρά προοίμιο της μελλοντικής κρίσης του Σοσιαλιστικού Κόμματος; Μήπως, σιγά σιγά, οι δομές της σκέψης του δεν απομακρύνονται όλοένα και περισσότερο από τίς πραγματικές ανάγκες; Τά περιβλήματα πού στήριζαν τίς θεωρίες του Τέυλορ, του Φόρντ, του Κένυς βρίσκονται σε

πλήρη άμφισβήτηση. Η λογική τους βασίλευε άκόμη στό Κοινό Πρόγραμμα της Άριστεράς. Κάθε μορφή σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής άγγίζει σήμερα τά όρια της. Η εμφάνιση νέων κινήματων σ' όλη την Εύρώπη και ειδικότερα τών Γερμανών Πράσινων άποτελεί έναν καθρέφτη γιά τήν καθιερωμένη Άριστερά, πού της φανερώνει τίς ρυτίδες της.

Ένας τρίτος δρόμος, άνάμεσα στό σοσιαλδημοκρατία και τό σταλινισμό, είναι ένα θέμα πού αναπτύχθηκε συχνά, ιδίως απ' τό ΚΚΓ. Τό όποιο έντούτοις δεν φαίνεται να τόν έχει βρει αυτόν τόν δρόμο.

Τό εργατικό κίνημα γνώρισε δύο μεγάλες φάσεις, πριν και μετά τό 1917. Μία τρίτη φάση είναι άναγκαία. Δεν πρόκειται γιά έναν ένδιάμεσο δρόμο άνάμεσα σε δύο άλλους: πρόκειται γιά ένα δρόμο πέραν τών υπαρχόντων. Η συζήτηση δεν άφορά τό αν ξέρουμε αν πρέπει ή αν δεν πρέπει να γίνουν αλλαγές, άφορά τή φύση αυτών τών αλλαγών. Αυτές οι αλλαγές πρέπει να έντάσσονται σε μία διαδικασία μετατροπής τών κοινωνικών σχέσεων. Αυτό άπαιτεί μία ιστορική ρήξη ή όποια θά γίνει με διαδικασίες πού δεν είναι αυτόματες. Θέλω να πώ ότι ή έναλλακτική λύση δεν θά πέσει απ' τόν ούρανό, είναι πραγματοποιήσιμη μόνον αν φτιαχτεί μία προοδευτική δύναμη στους κόλπους της Άριστεράς. Όσο ένα μεγάλο, ένιαίο, προοδευτικό κίνημα δεν θά προωθει δυναμικά μία πρόταση μέσα στην όποια θά βρίσκεται ριζωμένη ή Άριστερά, θά συνεχίσουμε να έχουμε, όπως μετά τό 1981, μία Άριστερά πού θά κάνει στην άρχή μερικά βήματα πρós τά μπρός, άκολουθούμενα άμέσως μετά από βήματα πρós τά πίσω.

Έπιμένει στην εγκατάλειψη της γαλλικής πυρηνικής δύναμης κρούσης: μπορούμε όμως να προωθήσουμε μία τέτοια πρόταση χωρίς να λάβουμε ύπόψη μας τίς συνέπειες πού θά έχει και κυρίως τίς οικονομικές;

Νομίζω πώς υπάρχουν δυνατότητες γιά μία έναλλακτική άμυνα: ένίσχυση του συμβατικού στρατού, ένοπλη λαϊκή αντίσταση, μη βίαιη αντίσταση... Μας αντιπαραθέτουν ότι οι δύο τελευταίες προτάσεις στερούνται σοβαρότητας, στό μεταξύ όμως υπάρχει μία έπιτροπή στό ύπουργείο Έθνικής Άμύνης πού εξετάζει αυτό τό θέμα. Η Σουηδία είναι κάτοχος μιας έκθεσης 400 σελίδων επ' αυτού του σημείου. Έξάλλου, καλά θά κάναμε να άναρωτηθούμε γιατί ό Στάλιν δεν έπιτέθηκε ποτέ στό Γιογκοσλαβία... Άναφερόμαι επίσης στό πρόβλημα της οικονομικής μετεξέλιξης της πολεμικής βιομηχανίας. Τό θέμα είναι απλό, θά πρέπει πρώτ' απ' όλα να άνοιξει ό διάλογος και έπιθυμώ να συμβάλω στην άνάδειξη μιας νέας τακτικής.

Ένας άλλος τομέας πού κινδυνεύει να άποτελέσει αντικείμενο έντονης

διαμάχης είναι ότι ξανακάνεις την πρόταση για δικαίωμα ψήφου στους μετανάστες και την προεκτείνεις στο σύνολο των εκλογών.

Οικειοποιούμε την άποψη του Έτιέν Μπαλιμπάρ. Πράγματι, αυτός ο μαρξιστής φιλόσοφος σημειώνει ότι σήμερα η ύπαιθρος είναι συνδεδεμένη με την έννοια του τόπου γέννησης, έχοντας σάν τεχνητό υποκατάστατο την εκ των υστέρων χωρήγηση της εθνικότητας. Άλλά αυτό είναι κάτι που δεν παραμένει αμετάβλητο γιατί να μη συσχετίσουμε την έννοια της ύπαιθροτητας με την κοινωνική λειτουργία; Μπορούμε κάλλιστα να αποχωρίσουμε την έννοια της ύπαιθροτητας από εκείνη της εθνικότητας και κατά συνέπεια να εκχωρήσουμε δικαίωμα ψήφου στους μετανάστες εργάτες. Μία μονομερής πράξη κυριαρχίας εκ μέρους της Γαλλίας επιτρέπει δικαίως κάτι τέτοιο. Όσο για το διάλογο περί της ενσωμάτωσης ή μη των μεταναστών, νομίζω πώς πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η απόφαση είναι πάντα προσωπική υπόθεση. Άς αφήσουμε στο χρόνο να λύσει αυτά τα προβλήματα, χωρίς να προσπαθούμε να αποφασίσουμε στή θέση των ενδιαφερομένων.

Παίρνεις θέση υπέρ μιας πολιτικής πλήρους απασχόλησης. Ός προς τί αυτή είναι πιο αξιόπιστη από τή στάση του ΚΚΓ που βγάζει άπ' τό μανίκι του ένα εκατομμύριο θέσεις εργασίας, λίγες μέρες πριν από τίς εκλογές του 1986;

Τέτοιου είδους προγράμματα είναι πασαλειμματα. Στην πραγματικότητα η πλήρης απασχόληση είναι ένας στόχος —ό στόχος ενοποιεί όλους τους άγωνες— και δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο μέσω πολύ βαθιών αλλαγών που θέτουν σέ άμφισβήτηση τήν κοινωνία. Νομίζω ότι επιβάλλονται τρεις άξονες: Πρώτον, επανεκτίμηση των άναγκών, ποσοτικών και ποιοτικών, εθνικών και διεθνών. Δεύτερον, επανεκτίμηση των τεχνολογιών αυτών που στοχεύουν τόν άνθρωπο. Με τίς ίδιες τεχνολογίες αιχμής μπορούμε είτε να εξαφανίσουμε τόν άνθρωπο είτε να τόν επανεπεντάξουμε πλήρως. Τρίτον, δραστηκή μείωση του χρόνου εργασίας, βαδίζοντας προς τίς 30 ώρες τήν εβδομάδα.

Στήν επιστολή που ύπάρχει στο βιβλίο μου και εξετάζει τήν πλήρη απασχόληση, έχω επισυνάψει δύο συμπληρωματικά ντοκουμέντα. Τό πρώτο άφορα τίς διεκδικήσεις των Δυτικογερμανών συνδικαλιστών: Άμεση εφαρμογή, σέ όλους τούς τομείς τής οικονομίας, τής εβδομάδας 35 ώρων. Πλήρης διατήρηση του μισθού, χάρη στην αύξηση τής παραγωγικότητας τής εργασίας. Άνασύνθεση σέ ανθρώπινο και σέ κοινωνικό επίπεδο του χρόνου εργασίας. Άρνηση τής ελαστικότητας του άρariου, δυνατότητα έναλλαγής του χρόνου εργασίας σύμφωνη με τά συμφέροντα των εργαζομένων και με στόχο να συμπληρώσει

και όχι να υποκαταστήσει τή μείωση του χρόνου εργασίας. Διατήρηση του ελεύθερου Σαββατοκύριακου... Άπαγόρευση τής ύποχρεωτικής επιβολής μερικής απασχόλησης στους εργαζόμενους, άσπτηρός καθορισμός τής μερικής απασχόλησης κατόπιν διαπραγματεύσεων. Έλάχιστη άμειβόμενη άδεια έξι εβδομάδων.

Τό δεύτερο ντοκουμέντο άφορα τίς διεκδικήσεις των Βρετανών συνδικαλιστών: Μοίρασμα τής εργασίας, μείωση του χρόνου εργασίας, βασική εργάσιμη εβδομάδα 35 ώρων χωρίς μισθολογικές άπώλειες, χρησιμοποίηση των κερδών που οφείλονται στην αύξηση τής παραγωγικότητας με στόχο τή δημιουργία θέσεων άπασχόλησης. Έξέταση διαφόρων δυνατοτήτων προκειμένου να μειωθεί ό χρόνος εργασίας, όπως ελάττωση των ώρων τής καθημερινής εργασίας, συμπληρωματικές άργίες ύπολογιζόμενες στο μήνα ή στο χρόνο, άδειες, δυνατότητα διακοπής τής εργασίας για ένα χρόνο ή άλλο είδους ρυθμίσεις. Άποδοχή τής δυνατότητας ύπαρξης διαφορετικών άπόψεων, εκ μέρους των γυναικών παραδείγματος χάρη, που έπιθυμούν συχνότερα μερική άπασχόληση. Όσοι άπασχολούνται μερικώς δεν πρέπει να ύφίστανται διακρίσεις. Οί εργαζόμενοι πρέπει να έχουν χρόνο για μόρφωση και για σπόρ. Δραστηκή μείωση των ύπερωριών. Τά συνδικάτα οφείλουν να άντιτίθενται στις ύπερωρίες και να ζητούν τήν πλήρη κατάργησή τους μόλις ύπάρξουν άπολύσεις. Ό όρος «ελαστικότητα» πρέπει να εκφράζει άποκλειστικά και μόνο συμφωνίες που άντιστοιχούν στις προτιμήσεις των μισθωτών και όχι κάποια ευελιξία που επιβάλλεται στους εργαζόμενους...

Ποιά είναι ή θέση σου σχετικά με τό ελάχιστο κοινωνικά έγγυημένο εισόδημα;

Δέν έχω θέση γιατί οί συζητήσεις γ' αυτό τό ζήτημα δέν έχουν τελειώσει. Η τακτική μου συνίσταται πάντα στο να λαμβάνω υπόψη μου τίς ένδιαφερόσες προτάσεις και να τίς υποβάλλω στη δοκιμασία του διαλόγου. Αυτή τή στιγμή, θά ήθελα να άπαντήσω ναί στο ελάχιστο κοινωνικά έγγυημένο εισόδημα, άρκει αυτό να μη συνεπάγεται έγκατάλειψη του στόχου τής πλήρους απασχόλησης.

Έχεις προτάσεις σχετικές με τήν οικολογία;

Στήν επιστολή μου προς τόν καθηγητή Τεστάρ εκφράζομαι υπέρ μιας παύσης που θά ξεπερνά κατά πολύ τό πρόβλημα τής έρευνας στη βιολογία ή τή γενετική. Η παύση δέν άποτελεί επιστημονικό σταμάτημα* άποτελεί επιστημονική ένεργοποίηση προκειμένου να γίνουν οί έκτιμήσεις για κάποιο ζήτημα. Αυτό άφορα άσφαλώς τή χρήση τής πυρηνικής ένέργειας για ειρηνικούς σκοπούς και προτείνω, έν πάση περιπτώσει, τό κλείσιμο του πυρηνικού σταθμού του Νοζάν στο Σηκουάνα.

Άς συνεχίσουμε τόν κατάλογο. Τί λές για τούς θεσμούς;

Προσπαθώ ακριβώς να μην είναι ένας κατάλογος. Άσχολούμαι με τούς θεσμούς άπευθυνόμενος στον Μαλικ Ούσεκιν σχετικά με τήν αυτοδιαχείριση που όνομάζω «αυτοκυβέρνηση των συμμετεχόντων πολιτών». Προτείνω, για παράδειγμα, τήν κατάργηση τής θέσης του Προέδρου τής Δημοκρατίας. Στην πραγματικότητα, τό πρόβλημα έγκειται στο να βρεθεί μία συνάρτηση άνάμεσα σ' ένα όλόκληρο δικτυο αυτοδιαχειριζόμενων δομών και σ' ένα δημοκρατικό κράτος. Έγώ προσωπικά άπορρίπτω μία καθαρά «πρωτόγονη» άποψη περί αυτοδιαχείρισης.

Στό προηγούμενο βιβλίο σου Αυτοκριτική, έπιχειρούσες μία άντιφατική άνάλυση τής κρίσης. Σέ ποió σημείο βρίσκεται ως προς αυτό τό θέμα;

Έξακολουθώ να πιστεύω ότι ή κρίση είναι ταυτόχρονα ένα τέλος και μία άρχή. Άποπέμω τίς καταστροφικές έρμηνείες, άποκηρύσσω τήν ιδέα τής «άποκάλυψης». Συχνά πιστέψαμε στη Δύση ότι έφτασε τό τέλος του κόσμου, ένω οί επαναστάτες πίστεψαν ότι τό γκρέμισμα τής άδικης κοινωνίας μας βρίσκεται πολύ κοντά. Η ιδέα τής κρίσης εκφράζει μία πασιφανή πραγματικότητα, μπορεί όμως και να κρύβει μία άμφιλεγόμενη κατάσταση άν έρμηνευθεί ως μπλοκάρισμα, ως άδυναμία να προχωρήσουμε. Δέν πιστεύω ότι άρκει να πολεμήσουμε τίς ιδεολογικές προσπάθειες που στοχεύουν στο να κάνουν άποδεκτή τή διαίωνηση τής εκμετάλλευσης. Πρέπει και να ξεπεράσουμε τήν καθυστέρηση που παρουσιάζει στην άνάλυσή της ή Άριστέρα και που έμποδίζει τήν έρμηνεία των γεγονότων. Η κρίση άναδεικνύει τά όρια στα όποια κινείται κάθε κοινωνία που στηρίζεται στην άνισότητα και τόν ταξικό άνταγωνισμό. Θέλω να πώ μ' αυτό ότι παρουσιάζεται ή ιστορική ευκαιρία όχι μόνο να ξεπεράσουμε τόν καπιταλισμό, αλλά να ξεπεράσουμε τίς μορφές άνισότητας και καταπίεσης που έχουν δημιουργηθεί έδώ και αίωνες. Άπέναντι στο ρατσισμό, στο σεξισμό, στην άνεργία, στη μόλυνση, στους κινδύνους πολέμου, ή ισότητα κι οί ύπόλοιπες βασικές άρχές τής προοδευτικότητας παίρνουν άποφασιστική, στρατηγική σημασία. Διακινούνται από τήν πραγματικότητα, από τίς άντιθέσεις που δημιουργούνται και άπ' τά κινήματα που τίς εκφράζουν.

Γιά να ξαναγυρίσουμε στους κλασικούς, προσπαθείς να μās περιγράψεις τήν κομμουνιστική κοινωνία.

Ναί, ήδη από τήν Αυτοκριτική δήλωνα ότι προτιμώ τόν κομμουνισμό από τόν σοσιαλισμό. Ό σοσιαλισμός μου φαίνεται ότι παραπέμπει με τρόπο ύπερβολικά άποκλειστικό στη συλλογική πλευρά των πραγμάτων. Ηταν άπαραίτητος για τή διαμόρφωση ταξικής συνείδησης τόν 19ο αίωνα, σήμερα όμως δέν επιτρέπει πλέον τήν άνώψωση

αυτής της συνείδησης μέχρι την απαίτηση της ατομικότητας.

Συμφωνείς εδώ με την άποψη του Λουσιέν Σέβ;

Ο Λουσιέν Σέβ εμπλούτισε αυτόν τον προβληματισμό θέτοντας σε αμφισβήτηση τό καλώς έχειν το μείγματος μερικῶν γραπτῶν τοῦ Μάρξ καί τῆς ἐμπειρίας τοῦ συνόλου τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Γι' αὐτές τίς χώρες, ὁ σοσιαλισμός εἶναι ἓνα ἀναπόφευκτο στάδιο καί ὁ κομμουνισμός παραπέμπεται στό ἀπώτατο μέλλον, λές κι οἱ ἀξίες πού διακινουῦνται σήμερα ἀπ' τό κοινωνικό κίνημα δέν ἦταν πρωταρχικές ἀξίες τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ ἰσότητα ἀποτελεῖ τήν οὐσιαστική ἀξία τοῦ κομμουνισμοῦ — ξέρομε ὅτι ὁ Μάρξ θεωροῦσε τήν οὐσιαστική ἀξία τοῦ καθενός ὡς προϋπόθεση γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ συνόλου. Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι καθεστῶς, εἶναι πορεία. Μέ τό νά θέτομε τό σοσιαλισμό — ἔστω καί με γαλλικά χρώματα — στήν ἡμερήσια διάταξη, ἴσως νά καθυστεροῦμε ἤδη κατά μία ἐποχή.

Ἐντούτοις ἡ λέξη κομμουνισμός εἶναι συχνά ἀναξιόπιστη.

Ἐχω συναίσθηση αὐτῆς τῆς ἀναξιόπι-

στίας. Ὁ Λένιν, πρὶν ἀπ' τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ἀρνήθηκε τή λέξη «σοσιαλδημοκρατία» γιατί ἔκρινε ὅτι εἶχε χάσει τήν ἀξία τῆς.

Ἄς περάσουμε σ' ἓνα ἄλλο θέμα: γράφεις στόν Φιντέλ Κάστρο καί ἐπαναλαμβάνεις τήν πρότασή σου νά παραγραφοῦν τά χρέη τῶν χωρῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου.

Γι' αὐτό τό λόγο συμπεριέλαβα αὐτή τήν ἐπιστολή. Στήν πορεία τοῦ ζητῶ νά ἀπελευθερώσει τούς πολιτικούς κρατούμενους πού, σύμφωνα μέ τή Διεθνή Ἀμνηστία, ὑπάρχουν στήν Κούβα. Σχετικά μέ τά χρέη, συχνά ἀναρωτιόμαστε ἀπό πού θά μποροῦσαν νά προέλθουν οἱ ἀναγκαῖοι πόροι προκειμένου νά παραγραφοῦν αὐτά τά τεράστια χρέη. Στήν πραγματικότητα ἀρκεῖ μία μείωση τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν κατά 10 ἢ 12% σε ὅλο τόν κόσμο.

Πολλοί οικονομολόγοι θεωροῦν ὅτι ἡ παραγραφή τῶν χρεῶν δέν ἀποτελεῖ παρά ἓνα μικρό τμήμα τοῦ προβλήματος τοῦ Τρίτου Κόσμου.

Ἡ παραγραφή τῶν χρεῶν θά ἦταν ἡδη ἓνα σημαντικό βῆμα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό δέν θά τοῦ ἐπέτρεπε παρά νά ἀνασάνει λιγάκι γιά ὀρισμένα χρόνια.

Κατά συνέπεια εἶναι ἀναπόφευκτο νά προχωρήσουμε μέχρι τό δομικό βάθος τῆς ἀδικίας. Δέν θά ὑπάρχει λύση ὅσο θά λειτουργεῖ ὁ νόμος τῆς ἐπιδείνωσης τῶν ὄρων ἀνταλλαγῆς, ὅσο οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις θά συνεχίζουν τήν προσατευτική τους πολιτική καί θά κάνουν ντάμπινγκ.

Μιά τελευταία ἐρώτηση, ἂν ἐπιτρέπεις: ὅταν θά κυκλοφορήσει τό «Μ», τόν Ὀκτώβριο, ὑπάρχουν πολλές πιθανότητες νά εἶσαι ἤδη ὑποψήφιος γιά τίς προεδρικές ἐκλογές. Προφανῶς προσπαθεῖς νά δώσεις νέα μορφή καί περιεχόμενο στήν πολιτική σου ἐνταξη. Μᾶς λές ὅτι προσπαθεῖς νά κάνεις πολιτική μέ ἄλλο τρόπο. Συμβιβάζεται αὐτό μέ τήν ἀπόφασή σου νά ἐνταχθεῖς ἐπίσημα στό πεδίο καί στίς χρονικές δεσμεύσεις πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ προεδρικές ἐκλογές;

Ὁχι, δέν συμβιβάζεται εὐκολά. Ὑπάρχει ἐδῶ μία ἀντίφαση πού εἶναι δύσκολο νά τή χειρισθεῖ κανεῖς. Πρέπει νά ἔχουμε συνείδηση αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Ἄν χάσουμε αὐτή τή συνείδηση στή διάρκεια τῆς ἐκστρατείας τοῦ ξεκινάει, δέν θά ἔχουμε μπορέσει νά ἀντιμετωπίσουμε τίς εὐθύνες πού ἔχουμε ἐπωμιστεῖ.

ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΙΕΡ ΖΥΚΙΕΝ

ὑποψήφιου στίς προεδρικές ἐκλογές

Ἐδῶ καί μερικά χρόνια ζῶ μία ἐμπειρία πού μέ δίδαξε πολλά καί μέ ὀδήγησε στό νά θέσω κάποια ἐρωτήματα σέ βάθος. Συνάντησα ἄντρες καί γυναῖκες πού προέρχονταν ἀπό πολύ διαφορετικούς ὀρίζοντες καί ἀκολούθησαν ξεχωριστές πορείες. Μερικοί, σάν κι ἐμένα, εἶναι κομμουνιστές ἢ ἦταν κάποτε κομμουνιστές· ἄλλοι αἰσθάνονται ἀπομακρυσμένοι ἀπό τόν κομμουνισμό. Μερικοί εἶναι ἐργάτες ἢ ὑπάλληλοι, ἄλλοι τεχνικοί ἢ στελέχη, ἄλλοι ἀγρότες, ἄλλοι διανοούμενοι ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι, ὀρισμένοι μάλιστα εἶναι διευθυντές ἐπιχειρήσεων. Οἱ περισσότεροι ἀνάμεσά τους εἶναι κάτω τῶν τριάντα πέντε χρονῶν. Πάντως, ὅλοι τους προβληματίζονται, ὅλοι τους παλεύουν ἐκεῖ ὅπου δουλεύουν ἢ ζοῦνε, σκεφτόμενοι ὅτι ζοῦμε σέ μία μεταβατική ἐποχή κι ὅτι εἶναι καιρός νά συγκεντρωθοῦμε ὅλοι μαζί γιά νά κάνουμε κάτι νέο, πραγματικά νέο: Μιά ἀκριβή καί συγκεκριμένη πολιτική πού νά ξεφεύγει ἀπ' τά ἀρτηριοσκληρωτικά σχήματα, νά συναντᾷ ἐπιτέλους τή ζωή καί νά αἰρεται στό ὕψος τῶν ἐθνικῶν, τῶν εὐρωπαϊκῶν καί τῶν παγκόσμιων ὑποθέσεων αὐτῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ αἰῶνα μας.

Εἶναι αὐτονόητο πῶς θά κάνω ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπό μένα ὥστε νά μὴν ἔχουμε αὐριο στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας κάποιον ἀντιπρόσωπο αὐτοῦ τοῦ συντηρητισμοῦ καί τῆς ἀδικίας πού βρίσκονται σήμερα ἐγκατεστημένοι στήν κυβέρνηση. Ὅμως, οἱ ἀπο-

γοητεύσεις τῆς ἐπταετίας πού ὀλοκληρώνεται μᾶς μάθανε ὅτι γιά νά πραγματοποιηθοῦν οἱ ἐλπίδες μας γιά καινοτομία, δέν φτάνει νά κερδίσουν τίς ἐκλογές μία μαλθακή Ἀριστερά κι ἓνα δογματικό Κ.Κ. Εἶναι οὐσιαστικό νά γεννηθεῖ ἓνα κίνημα μέσα στήν κοινωνία καί νά βοηθήσει τήν πραγματοποίηση ἐνός ρεαλιστικοῦ σχεδίου ἀλλαγῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Πρόσφατα οἱ ἐνέργειες τῶν ἀντιρατσιστῶν, τῶν μαθητῶν καί τῶν φοιτητῶν, τῶν σιδηροδρομικῶν, τῶν δασκάλων συνέβαλαν στή διεύρυνση τοῦ δρόμου τῆς ἐνότητας, τοῦ δημοκρατικοῦ ἐλέγχου, μιάς πολιτικῆς πού συμφιλιώνει τά λόγια μέ τίς πράξεις. Ἀπέδειξαν ὅτι ὑπάρχουν στή Γαλλία ἰσχυρές δυνάμεις, γεμάτες ζωτικότητα. Νέα κινήματα θά γεννηθοῦν, πολλά ἀπ' αὐτά θά μᾶς ἐκπλήξουν ξανά. Ὑπάρχει λοιπόν ἐδῶ μία εὐκαιρία πού πρέπει ν' ἀρπάξουμε. Ἀπαιτεῖται ὅμως ἓνα σχέδιο, μία γενική προοπτική: Οἱ προεδρικές ἐκλογές τοῦ 1988 μποροῦν νά τά βοηθήσουν νά βγοῦν στήν ἐπιφάνεια ἀκούγοντας τούς ἀνθρώπους καί ἀπαντώντας στή διάθεσή τους νά ζήσουν διαφορετικά, ν' ἀλλάξουν τά πράγματα. Μ' αὐτό τό πνεῦμα ἀποφάσιμα νά βάλω ὑποψηφίότητα σ' αὐτές τίς ἐκλογές, ἀπευθυνόμενος σ' ὅλους ἐκείνους πού, ψάχνοντας νέες λύσεις, διστάζουν ἀκόμη νά προσχωρήσουν λόγω ἐλλείψεως ἀξιόπιστης πολιτικῆς διεξόδου.

Δέν εἶμαι παντογνώστης, δέν φτιάχνω λίστα ὑποσχέσεων, οὔτε ζητῶ ὑπογραφή ἐν λευκῶ. Θά προσπαθήσω ἀπλῶς, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, νά κάνω

ν' άκουστούν οί επιθυμίες και οί διαθέσεις πού έχουν τόσο μεγάλη ανάγκη νά προσεχτούν κι όμως άγνωστούν από τήν κρατούσα πολιτική. Θά προσπαθήσω νά κάνω νά ολοκληρωθούν συγκεκριμένες προτάσεις.

Τό σχέδιό μου; Ή άνανέωση, ή άνανέωση τής γαλικής κοινωνίας. Καταρχήν νά άνανεωθεί ή εργασία. Πρέπει, όταν είναι κάποια γραμματέας στά είκοσί της χρόνια, νά πλήττει όλη της τή ζωή στην ίδια δουλειά για 5.500 φράγκα τό μήνα; Πρέπει, όταν είναι κανείς μαθητής σε τεχνικό λύκειο ή σε τεχνική σχολή στά δεκαπέντε του χρόνια, ν' άναρωτιέται ποιό θά είναι τό μέλλον του, νά ύφίσταται τή λιτότητα, νά έξεγείρεται άδύναμα έναντίον όλων αυτών πού ένοχλούν στόν κόσμο: οί άνισότητες, ή πείνα, ή άτομική βόμβα, τά ναρκωτικά; Πρέπει, όταν είναι κανείς νέος, δημιουργικός και μέ ιδέες, ν' άποτυγχάνει άπέναντι σ' ένα σύστημα πού του άρνεϊται τά μέσα νά ίδρύσει μία επιχείρηση; Σύγχρονο είναι νά δώσουμε στόν καθένα μία έξειδικευμένη κι ενδιαφέρουσα δουλειά, νά επιτρέψουμε στόν καθένα νά εκφράζεται μέσω του επαγγέλματός του. Σύγχρονο είναι νά προχωρήσουμε πέρα άπ' τήν άπλή όσο και άπαραίτητη έγγύηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων μέσα στην επιχείρηση, επιτρέποντας σε όλους νά είναι ένήμεροι και νά λένε τή γνώμη τους σχετικά μέ τό τί παράγεται, για ποιόν παράγεται και πώς παράγεται. Σύγχρονο είναι νά μειωθεί ό χρόνος τής άναγκαίας εργασίας.

Στή συνέχεια, νά άνανεωθούν οί μεγάλες άνθρωπινες αξίες. Πρέπει, όταν είναι κανείς μετανάστης πού παράγει πλούτο, άνατρέφει τά παιδιά του, πληρώνει τούς φόρους του και τίς κοινωνικές του συνεισφορές, νά άντιμετωπίζει τήν άρνηση του δικαιώματος τής ψήφου, όπως συνέβη τόσο μεγάλο διάστημα μέ τούς εργαζόμενους, μέ τίς γυναίκες, μέ τούς νέους; Πρέπει, επειδή κάποια είναι γυναίκα, νά συναντά τόν άποκλεισμό από τίς έξειδικεύσεις αιχμής, από τίς στελεχικές λειτουργίες, από τίς πιό ύπεύθυνες θέσεις; Σύγχρονο είναι ή ισότητα. Προτείνω οί μετανάστες νά μπορέσουν νά ψηφίσουν στις προσεχείς δημοτικές εκλογές και στις ευρωεκλογές του 1989. Προτείνω νά τροποποιηθεί τό Σύνταγμα ώστε οί εκλεγμένες έθνοσυνελεύσεις και οί κυβερνητικές άρχές νά περιλαμβάνουν τόσες γυναίκες όσους και άνδρες.

Πρέπει, επειδή κάποιος είναι φτωχός, νά αισθάνεται άποκλεισμένος από παντού και νά συγκεντρώνει όλες τίς άδικίες; Πρέπει, επειδή κάποιος είναι ηλικιωμένος, νά πεθαίνει μόνος του στό νοσοκομείο; Σύγχρονο είναι ή άλληλεγγύη. Θ' ανοίξω τό φάκελο μιας κοινωνικής ασφάλισης διευρυμένης διότι θά είναι άνανεωμένη, μιας πραγματικής ένσωματώσης των ηλικιωμένων στην κοινωνική ζωή, μιας ύπερβασης κάθε μορφής άποκλεισμού.

Πρέπει, επειδή κάποιος δέν είναι επαγγελματίας πολιτικός, ν' αφήνει νά αποφασίζουν περί των πάντων όρισμένοι άνθρωποι πού, πολύ συχνά, κλείνουν τ' αυτιά τους στις βασικές επιθυμίες του κόσμου; Σύγχρονο είναι ή δημοκρατία. Τίποτε δέν είναι πιό

άρχαικό σήμερα από τήν ύπέμετρη προσωποποίηση τής έξουσίας. Θά ήθελα ή προεκλογική μου έξστρατεία νά άποτελέσει τήν εύκαιρία για πολλούς ανθρώπους νά συναντηθούν, ν' άκουστούν, νά φτάσουν σε άποτελέσματα. Αυτός δέν είναι ό δρόμος τής αυτοδιαχείρισης;

Τέλος, νά άνανεωθούν οί σχέσεις τής Γαλλίας μέ τόν υπόλοιπο κόσμο. Πρέπει, μετά από τά άτυχήματα του Θρί Μάιλ "Αιλαντ στις ΗΠΑ και του Τσερνομπίλ στην ΕΣΣΔ, νά επιμένουμε νά κατασκευάζουμε πυρηνικούς σταθμούς; Μπορούμε νά ζούμε υπό τήν άπειλή ενός πολέμου πού κινδυνεύει νά εξαφανίσει τό ανθρώπινο είδος; Μπορούμε ν' αφήσουμε τίς άνεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες νά βουλιάζουν μέσα στόν έγωισμό τους; Σύγχρονο είναι νά βάλουμε επί τάπητος, μέ ειλικρίνεια, όλα τά δεδομένα των τεχνικών και επιστημονικών προβλημάτων. Προτείνω έναν τίμιο και σε βάθος διάλογο για τή χρήση τής πυρηνικής ενέργειας για ειρηνικούς σκοπούς. Σύγχρονο είναι ή ειρήνη. Προτείνω νά προχωρήσει ή Γαλλία σε μία λαμπρή πράξη ύπέρ του άφοπλισμού, έξεργαζόμενη έναν τρόπο άμυνας πού νά μή βασίζεται στην πυρηνική δύναμη άποτροπής. Σύγχρονο είναι ή συμμαχία όλων των κατοίκων τής Γής. Προτείνω ν' άρνηθεί ή Γαλλία κάθε επιβίωση τής άποικιοκρατίας, νά διαγράψει τά χρέη των χωρών του Τρίτου Κόσμου άπέναντί της και νά ένταχθεί σε μία πολιτική οικονομικής δικαιοσύνης στόν πλανήτη μας.

Αυτές μπορούν νά είναι οί βάσεις μιας έναλλακτικής, ειλικρινούς και τολμηρής πολιτικής, πού θά ύποκινήσει μία νέα κοινωνία.

Στενοί φίλοι ζήτησαν τήν ύποψηφιότητά μου. Οί άνανεωτές κομμουνιστές, ασφαλώς, αλλά και τό P.S.U. (Ένιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα) καθώς και ό L.C.R. (Έπαναστατικός Κομμουνιστικός Σύνδεσμος) και ή F.G.A. (Όμοσπονδία για μία Έναλλακτική Άριστερά). Έντούτοις, δέν είμαι ό ύποψήφιος καμιάς όργάνωσης και καμιάς ομάδας. Τό θέμα έχει μεγαλύτερες προεκτάσεις. Περιβάλλομαι από μία ομάδα κυρίως νέων, πού ένώνει διάφορες ευαισθησίες — κομμουνιστών, σοσιαλιστών, οικολόγων —, εκπροσώπους του φοιτητικού κινήματος, ήγέτες του άντιρατσιστικού κινήματος, συνδικαλιστές, στελέχη συλλόγων και συνεταιρισμών. Καλώ όσους και όσες ενδιαφέρονται για ένα σχέδιο κοινωνικής άλλαγής και θέλουν νά προωθήσουν τά προβλήματα, νά ένωθούν σχηματίζοντας άνοιχτές και πλουραλιστικές επιτροπές, όπου όλοι και όλες θά μπορούν νά βρισκονται μεταξύ τους, ακόμα κι άν δέν επιθυμούν προς τό παρόν νά μέ ύποστηρίζουν. Τούς καλώ νά πολλαπλασιάσουν τίς πρωτοβουλίες εκείνες πού — επιτρέποντας τήν εκφραση του καθενός και λαμβάνοντας ύπόψη όλες τίς γνώμες — θά διαρρήξουν τούς δεσμούς μέ τίς μορφές δράσης των παραδοσιακών κομμάτων. Τούς ζητώ ν' άναπτύξουν όλες τίς δυνατότητες διαλόγου και ένότητας. Μ' αυτό τόν τρόπο εύχομαι ή προεκλογική έξστρατεία νά χρησιμεύσει στό νά θέσει σε κίνηση μία δυναμική άναγέννησης και εμφάνισης νέων καταστάσεων.

Παρίσι, 13 Όκτωβρίου 1987

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Τό Δελτίο Ειδήσεων δι' εαυτό...

Δέν τσιγκουενύτηκαν τούς επαίνους οι εφημερίδες για τό νέο Δελτίο Ειδήσεων της ΕΡΤ-1: πυκνό, τηλεοπτικό, γρήγορος ρυθμός, ενημέρωση. Άπλωσ πρόκειται για καθαρά εξαμερικανισμένο είδος τηλεόρασης όπου ο αριθμός των θεμάτων έχει σημασία, όχι τά ίδια τά θέματα, όπου σημασία δηλαδή δέν έχει τό ποιά θέματα υπόκεινται στον ρυθμό αλλά ο ίδιος ο ρυθμός. Κυριαρχεί λοιπόν ή ζωντανή παρουσία διαφόρων, χάριν της ζωντανής παρουσίας (έπιτυχία του δελτίου...). Τό πιό κραυγαλέο παράδειγμα: τότε μέ τούς σεισμούς στη Ρόδο, ένα από τά τρία θέματα πού αναγγέλθηκαν στην αρχή —ξέρετε, εκεί ποί πέφτε βάρβαρη ντίσκο και ή κ. Δεμίρη σηκώνει απότομα τή φωνή της— ήταν ή παρουσία του σεισμολόγου κ. Δρακόπουλου. Ήρθε ή ώρα του, τον ρώτησαν κάτι, είπε κι αυτός κάτι και εκεί πού πήγαινε νά προσθέσει κάτι ακόμα τον κόψανε: μās συγχωρείτε, δέν έχουμε χρόνο γιατί τό δελτίο μας έχει πολλά θέματα άπόψε. Καί στό τέλος ξανά ή ντίσκο, ξανά ή φωναχτή απαρίμηση των θεμάτων: «Ό κ. Δρακόπουλος στό στούντιό μας». Όχι ότι είπε αυτά και εκείνα αλλά ότι ήρθε. Μπορεί λοιπόν νά μήν ικανοποιήθηκαν οι Ρόδιοι, εύχαριστήθηκε όμως ή τηλεόραση.

... και καθ' εαυτό

Και μία περί τηλεόρασης ο λόγος. Έτυχε νά βρεθούμε στά κτίρια της ΕΡΤ-1 όταν φτιαχνόταν τό δεκάλεπτο βίντεο για τό Φεστιβάλ Ρήγα-Θούριου. Καί επειδή τά οικονομικά της οργάνωσης

είναι σφιχτά, δέν υπήρχαν περιθώρια για έξωτερικές λήψεις κ.λπ., όπως έγινε μέ άλλες οργανώσεις. Όλα μονταρίστηκαν από κομμάτια ειδησεογραφικών βίντεο, τά όποια της παραχώρησε ή ΕΡΤ. Τό πρόβλημα ήταν νά βρεθούν σκηνές από τήν Ελλάδα, γιατί κυριολεκτικά δέν υπήρχε άπολύτως τίποτα πού νά είναι χρησιμοποιήσιμο. Πουλιά νά πετάνε, νερά νά τρέχουν, άνθρωποι νά συζητούνε, νά περπατάνε, νά εργάζονται, νά διασκεδάζουν, νά τσακώνονται, δέν υπήρχε τίποτα. Στο τέλος τά παιδιά του Ρήγα βρήκαν άπλωσ μία σκηνή από όρκωμοσία φαντάρων — μόνο και μόνο γιατί παρών ήταν ο κ. Χαραλαμπίδης. Καί φάτσες μαθητών — μόνο και μόνο γιατί κουβέντιαζαν μέ τον κ. Τρίτη. Όλα τά άλλα ήταν μία άτέλειωτη παρέλαση μικρών, μεγάλων και μέγιστων έξουσιών, έγκαίνια, συνεντεύξεις έπωνύμων, άγιασμοί, έξαγγελίες, καθελκύσεις πλοίων και άποκαλύψεις άδριάντων. Στο τέλος βέβαια τό βίντεο φαινόταν ότι είχε μονταριστεί από ξένα κομμάτια, όπου ξανθωποι έργατες έσκαβαν και φακιδιάρικα παιδάκια έκαναν τραμπάλα. Μοιραία, άφου άλλως δέν θά 'ταν παρά ένα ακόμα Δελτίο Ειδήσεων άλά ελληνικά...

Έξω τώρα οι Αμερικάνοι

Στό έρώτημα «ναί ή όχι στην απομάκρυνση των άμερικανικών βάσεων» καλούνται νά άπαντήσουν διά της ψήφου τους οι 60 χιλιάδες φοιτητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τό δημοψήφισμα πραγματοποιείται στις 10 και 11 Νοεμβρίου μέ κανονική διαδικασία (άπό τις 8 τό πρωί ως τις 9 τό βράδυ) και οργάνωνεται άπό τό Κεντρικό Συμβούλιο της φοιτητικής ένωσης.

Τό ΠΑΣΟΚ είχε πρόβλημα όχι τόσο τό τί θά του βγάλει τό δημοψήφισμα (έπ' αυτού αισθάνεται αρκετά σίγουρο, άπόδειξη ότι άνάγγειλε και τό δημοψήφισμα) όσο τό νά τό νομιμοποιήσει ως διαδικασία. Κάποιοι πού είτε βιάζονται νά διώξουν τις βάσεις μέσω του φοιτητικού κινήματος είτε έχουν άυτοχριστεί μπροστάρηδες όλων όσοι είναι κατά των βάσεων βάλθηκαν λοιπόν νά νομιμοποιήσουν τό δημοψήφισμα. Ή ΠΑΣΠ χαιρέτησε φυσικά μέ άνακοίνωσή της τό δημοψήφισμα, όπως θά χαιρέτησει και τό άντιιμπεριαλιστικό άποτέλεσμά του. Άρκεί νά μās έρθει όμαλά τό άλλο, τό κανονικό.

Τερατάνθρωποι και Σεληνάνθρωποι

Μετά τούς ανθρώπους μέ κεφάλι βίδα, πρέσα, κομπρεσέρ, γαλλικό κλειδί κ.λπ., σειρά έχουν τώρα, στις τηλεοπτικές διαφημίσεις για τά παιδιά, οι Τερατάνθρωποι, οι Σεληνάνθρωποι και άλλοι παρεμφερείς λήγοντες εις -άνθρωποι. Κεφάλι φαγάνας πού καταβροχθίζει ούρανοξύστες, φάτσες πού παραμορφώνονται φριχτά, και τά παιδιά της διαφήμισης νά φωνάζουν, καθώς χειρίζονται τά εργαλεία: «θά σου λιώσω τό κεφάλι» και νά άπαντήσει τό άλλο: «θά σου βγάλω τά έντόσθια». Ή κάτι τέτοιο. Είχαν πεί ότι έπρόκειτο νά καταργηθεί ή παιδική διαφήμιση. Πραγματικά καταργήθηκε. Τώρα περάσαμε στό στάδιο της δυσφήμισης. Τού ανθρώπινου είδους.

Δήθεν, τάχα μου και σάμπως

Κατατέθηκε ή πρόταση του ΠΑΣΟΚ στη Βουλή για τή σύσταση έξεταστικής έπιτροπής πού θά έρευνήσει τό ζήτημα των «δήθεν ύποκλοπών». Ή αριθμητική πλειοψηφία της Βουλής έχει ήδη άποφανθεί ότι ύποκλόπες δέν υπήρξαν, άφου χαρακτηρίζονται «δήθεν». Έπομένως δέν

χρειάζεται νά συσταθεί καμιά σχετική έπιτροπή. Έξεταστική έπιτροπή, αντίθετα, χρειάζεται για νά έρευνηθεί τό πώς και άπό πού γνωρίζουν οι άξιότιμοι βουλευτές ότι δέν υπήρξαν ύποκλόπες...

Βρόμικες ύποθέσεις

Βαρύτατες ποινές θά περιμένουν στο έξής, άπ' ό,τι έξαγγέλθηκε, τούς καταχραστής του δημόσιου χρήματος. Για καταχρήσεις άνω των 2 εκ. θά προβλέπεται κάθειρξη πού φτάνει μέχρι ισόβια, του θανάτου μή έξαιρουμένου. Λέτε νά τό πήρε άπόφαση τό ΠΑΣΟΚ ότι θά χάσει τήν έξουσία και άπλωσ νά θέλει νά κάνει δύσκολη τή ζωή των μελλοντικών κλαδικών;

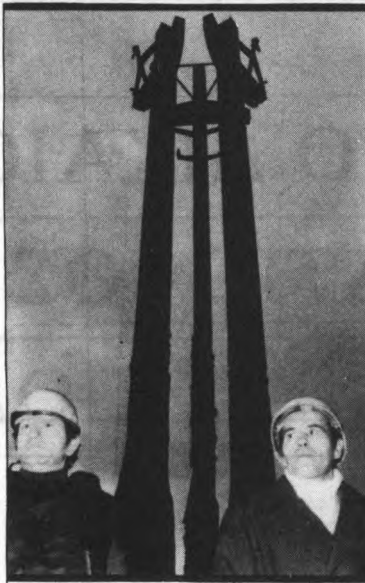
Ό ρόλος των έξωσυζυγικών σχέσεων στην ιστορία

Πραγματικά παράγινε ή ύπόθεση μέ τις έξωσυζυγικές

σχέσεις του κ. Παπανδρέου, λόγος άλλωστε για τον οποίο πληροφορηθήκαμε με τό νί και με τό σίγμα τίς ένδοσυζυγικές σχέσεις του κ. Μητσοτάκη (τόν πρωτοσυνάντησα στό άσανσέρ και έτσι...). Σέ τί θά μπορούσαν νά μάς ενδιαφέρουν οί έν λόγω επιδόσεις του πρωθυπουργού; Άλλά σέ τί θά μπορούσαν νά μάς ενδιαφέρουν και οί ίδιες οί ένδοσυζυγικές του πρωθυπουργού; Γι' αυτόν ή διαφορά είναι φυσικά τεράστια, για μάς όμως άνύπαρκτη. Κι όμως, τό έτερον ήμισυ του πρωθυπουργού μάς έκπροσώπησε, απέκτησε όπαδούς και εύνοούμενους, άσκησε πολιτική έστω κι άν δέν ανέλαβε όφτισιο. Και άκόμα περισσότερο, σέ τί θά μπορούσαν νά μάς άφορούν οί εύρύτερες οικογενειακές σχέσεις του κ. Παπανδρέου; Πλήν όμως μάς κυβέρνησαν, γιοί και γαμπροί, και όλοι αυτοί έπειδή τυχαίνει νά είναι μέλη της οικογένειας. Έπομένως ή οικογένεια έδρασε πολιτικά, άρα μάς άφορά. Και οί έξωσυζυγικές σχέσεις είναι προφανώς οικογενειακή υπόθεση. "Όταν ή πολιτική γίνεται οικογενειακή υπόθεση γίνεται πολιτική υπόθεση και ή οικογένεια...

‘Ο ύπουργός Έργασίας άναρωτιέται

‘Απαντώντας σέ συνδικαλιστή σχετικά μέ τά λεφτά πού τά τελευταία χρόνια μετέφερε ή κυβέρνηση από τούς εργαζόμενους στους βιομήχανους μέσω της οικονομικής της πολιτικής, ό ύπουργός Έργασίας κ. Γεννηματάς άναρωτήθηκε άθώα: «Μά γιατί νά τό κάνει αυτό ή κυβέρνηση; Γιατί νά τά πάρει από τούς εργάτες και νά τά δώσει στους βιομήχανους; Μήπως γιατί μάς στηρίζουν πολιτικά;». Μά, κύριε Γεννηματά μου, οί βιομήχανοι δέν είναι πολιτική δύναμη για νά στηρίξει πολιτικά. Πολιτικές δυνάμεις είναι άλλες, π.χ. τό ΠΑΣΟΚ, και αυτές έχουν τή δυνατότητα νά στηρίζουν και κυρίως νά υποστηρίζουν πολιτικά. "Όποιους αυτές διαλέγουν και όχι όποιους τίς διαλέγουν.

‘Ο κ. Γιαουζέλσκι στην Ελλάδα

Δυό μέρες μετά την επέτειο του Πολυτεχνείου, στις 19 Νοεμβρίου, ό Γιαουζέλσκι θά πραγματοποιήσει τριήμερη επίσημη επίσκεψη στή χώρα μας. Σέ παλιό τεύχος του Δεκαπενθήμερου Πολίτη, τότε πού ό ήμέτερος ήγέτης επισκεπτόταν την Πολωνία των γεμάτων φυλακών, διαλέγοντας τίς στάχτες αντί για τά διαμάντια, και έμνεve έκθαμβος από τό εκεί «πείραμα αυτοδιαχείρισης», είχαμε υποσχεθεί στους Πολωνούς αγωνιστές ότι θά επιφυλάξουμε εμείς εδω στον Γιαουζέλσκι την ύποδοχή πού δέν μόρρεσαν νά προσφέρουν εκείνοι εκεί στό θαυμαστή του Γιαουζέλσκι κ. Παπανδρέου. Έπαναφέρουμε την πρόταση για ζύμωση και εφαρμογή. ‘Η διαδήλωση, στους δρόμους της Αθήνας, στις 18 Δεκεμβρίου του 1981 —τριάντα χιλιάδες κόσμος— δείχνει ότι οί προϋποθέσεις και οί εύαισθησίες υπάρχουν.

‘Όπου οί έθνικές επέτειοι διεθνοποιούνται

‘Η ελληνική ταινία του Σαββάτου, πού συνήθως είναι κωμωδία, δέν ήταν καθόλου κωμική τό Σάββατο, 24 ‘Οκτωβρίου. Έντυχώς όμως λίγο πριν είχε προηγηθεί μιá ευχάριστη νότα, και συγκεκριμένα ή άπαγγελία μηνύματος για την ήμέρα των ‘Ηνωμένων Έθνών από τον πρώτο πολίτη της χώρας, ή και τον πρώτο πολίτη του κόσμου, άν δεί κανείς τό ζήτημα από εύρύτερη μακροϊστορική άποψη. Γιορτάζουμε βέβαια τά ‘Ηνωμένα Έθνη, όμως διά νά ήνωθούν τά έθνη άπαιτείται ιδεώδες, και τά έν λόγω έθνη συνιστούν «κατεξοχήν ελληνικών ιδεώδες». Διότι δέν αποτελούν παρά «τό σύγχρονο ισάξιο των ‘Αμφικτυονιών». Μέ άποτέλεσμα ό έορτασμός των ‘Ηνωμένων Έθνών νά είναι στην ουσία, υποθέτουμε, έορτή της Ελλάδας, αυτής της «πνευματικής τροφού της οικουμενικής ιδέας». Δέν μένει παρά νά ευχαριστήσουμε τούς ήνωμενοεθνίτες πού θεσμοθέτησαν μιάν άκόμα έθνική επέτειο.

‘Ο κατηγορος κατηγορούμενος

Νέα —ή ποσοστή;— προκαταρκτική εξέταση άσκήθηκε κατά του άντεισαγγελέα Κώστα Λογοθέτη μέ άφορμή κάποια φράση του στή γνωστή δίκη της κ. Γιαταγάνα, όπου κατέθεσε ως μάρτυρας. "Όπως γράφουν οί έφημερίδες, ό κ. Λογοθέτης άρνήθηκε νά καταθέσει στην προκαταρκτική εξέταση μέ τό σκεπτικό ότι «είναι άδιανόητο νά διατάσσεται ποινική έρευνα εις βάρος του καταγγέλλοντος και όχι για τή διερεύνηση των καταγγελιών του». Άλλά φαίνεται ότι ή επίδειξη θρασύτητας από την ήγεσία του δικαστικού σώματος και των προϊσταμένων της κύκλων του ύπουργείου Δικαιοσύνης είναι ήθελημένη. ‘Η δικαστική έξουσία είναι, πάνω από όλα, έξουσία και ως τέτοια έχει προληπτικό

και κατασταλτικό ρόλο. Πολύ περισσότερο όταν οί κατηγορίες στρέφονται έναντίον της. Κατά τά άλλα, μέ τούς άνασχηματισμούς, οί ύπουργοί Δικαιοσύνης πάνε κι έρχονται.

‘Απεταξάμην

Και εξέδωσαν ούτοι επιτιμιόν τι, δι’ ού άπαγορεύουν επί έτη δύο και συναπτά εις αυτούς, τούς βουλευσαμένους βουλήν πονηράν και του πολιτεύματος του άγίου της Έκκλησίας επιβούλους γεγονότες, την μετάληψιν τήν θείαν και απέκάλεσαν αυτούς Ναβουχοδονόσορες και μέλη του στρατοπέδου του ‘Ολοφέρνηους και άναμένουσι μετόνιαν μεγάλην δι’ ής μόνης εύφρανθήσεται ό ούρανός και υπό λύπης κατεσχέσεται ό δαίμων. Και άπαντες οί επιτετιμημένοι επάγωσαν πάγον μεγάλον. Καλά, ρέ παιδιά, κάθε πότε κοινωνάτε και σας πείραξε τόσο πολύ;

‘Η άνεργία πλήττει την κυβέρνηση

Σάν άπλός πολίτης, λείει ή είδηση, περιδιάβηκε για λόγους ενημέρωσης τό λιμάνι του Πειραιά ό νέος ύπουργός Ναυτιλίας κ. Γιαννόπουλος (στή φωτογραφία μετρήσαμε όκτώ γαλονάδες του Ναυτικού και δύο-τρεις άλλους νά τον συνοδεύουν άν κυκλοφορούσαν έτσι οί άπλοί πολίτες θά ‘χαν μπλοκαριστεί τά πεζοδρόμια). Οί εργαζόμενοι τον περιτριγυρίζουν λοιπόν και κάποιος τον ρωτάει: «Γιά την άνεργία των ναυτικών τί έχετε νά πείτε;». «‘Η άνεργία βέβαια», άπαντάει διαυγής ό ύπουργός, «είναι σκληρή για την κυβέρνηση. Όμως τό καπιταλιστικό καθεστώς, στό όποιο ζούμε, προκαλεί και άνεργία...». Αυτό λοιπόν πού έχει νά πει ό ύπουργός για την άνεργία είναι ότι είναι σκληρή για την κυβέρνηση. ‘Ε, τότε νά της κόψουμε κανένα επίδομα γιατί δέν άντέχουν οί άνεργοί νά βλέπουν κοτζαμάν κυβέρνηση νά ταλαιπωρείται εξαιτίας τους.

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΚΟΡΠΟΡΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

της Γιώτας Κραβαρίτου

Ο όρος κορπορατισμός ήταν επί ετη πολλά άπεχθής γιατί θύμιζε φασιστική εποχή και ολοκληρωτικά καθεστώτα, και φαινόταν να μην έχει λόγο να χρησιμοποιηθεί από τους ειδικούς και άσχολούμενους με τό εργατικό δίκαιο και τίς εργασιακές σχέσεις. Ωστόσο, εδώ και περισσότερο από μία δεκαετία άρχισε δειλά δειλά να ξαναεμφανίζεται δηλώνοντας την κατά τρόπο γενικό σύμπραξη των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην συνολική ρύθμιση των όρων εργασίας έτσι πού να έξυπηρετούν στόχους της οικονομικής πολιτικής μιάς κυβέρνησης. Άν και ό όρος νεοκορπορατισμός άμφισβητείται στό μέτρο πού δηλώνει άπλώς τριμερείς συμφωνίες, δηλαδή κράτους, εργοδότη και συνδικαλιστικών οργανώσεων, οι όποιες μπορούν να πάρουν διάφορες μορφές —είτε της διακήρυξης ενός κοινωνικού συμβολαίου είτε μιάς εθνικής συλλογικής σύμβασης—, ώστόσο τά τελευταία χρόνια στην Δυτική Εύρώπη αλλά και στην Λατινική Άμερική εκδίδονται βιβλία, δημοσιεύονται άρθρα, διεξάγονται έρευνες και συνέδρια πού έχουν άντικείμενο τό νεοκορπορατισμό. Η προβληματική του συνδέεται βέβαια με την εξέλιξη του ρόλου των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η μείωση των μελών τους, κατά τά τελευταία χρόνια, με τή συρρίκνωση τους κυρίως στον παραδοσιακό χώρο της βιομηχανίας, και οι δυσκολίες τους να έγκολπωθούν τίς διεκδικήσεις των νέων μειονοτήτων ή να άναπτυχθούν στον διογκούμενο τριτογενή τομέα, καθόλου δέν έμποδίζουν τίς συνδικαλιστικές οργανώσεις να συμπράττουν στην «νεοκορπορατιστική» πολιτική, κυρίως στις χώρες της Νότιας Εύρώπης. Έξέχον είναι τό παράδειγμα της Άταλίας, όπου ύπο-

γράφηκαν συμφωνίες σε έθνικό επίπεδο μεταξύ κράτους, εργοδοτών και συνδικαλιστικών οργανώσεων πού σε τελευταία άνάλυση δέν βελτιώνουν αλλά περιορίζουν κεκτημένα δικαιώματα των εργαζομένων ενώ διευρύνουν τίς άρμοδιότητες των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Ο προβληματισμός της σύμπραξης των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην πραγμάτωση της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης είναι γνωστός στην Ελλάδα, άν και ή εδώ σύμπραξη δέν συγκρίνεται βέβαια με αντίστοιχα φαινόμενα ευρωπαϊκά. Γιατί σε μās γίνεται κάθε φορά από τή φιλοκυβερνητική συνδικαλιστική παράταξη και ύστερα από έντεχνες ή άτεχνες διασπάσεις των άλλων συνδικαλιστικών παρατάξεων και κυρίως των κομμουνιστικών. Συμβαίνει επίσης να άγνοούνται παντελώς από τήν κυβέρνηση οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως έγινε με την πράξη νομοθετικού περιεχομένου. Παρ' ότι ό προβληματισμός για τό νεοκορπορατισμό δσον άφορα τό ρόλο των συνδικαλιστικών οργανώσεων έχει έξαιρετικό ενδιαφέρον και άξίζει να διερευνηθεί και στην χώρα μας, πού κάτω θά άσχοληθούμε με τό εργατικό δίκαιο κατά τή διάρκεια της μεταξικής περιόδου.

Με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας της 4ης Αύγουστου 1936, ή Ελλάδα εισέρχεται και αυτή στό χώρο —και χορό— της κορπορατιστικής Εύρώπης, δίπλα στην Άταλία και τή

* Εισήγηση στό Διεθνές Σεμινάριο πού όργάνωσε τό Πανεπιστήμιο του Ούρμπινο τον Άπρίλιο του 1986 με θέμα: *Εργατικό δίκαιο και κορπορατισμοί στην Εύρώπη: Χθές και σήμερα* (Diritto del Lavoro e Corporativismi in Europa: Ieri e Oggi).

Γερμανία.¹ Αυτές οι δύο χώρες από πού μπροστά και όχι με τό άνάλαφρο βήμα της Ελλάδας, αλλά με βηματισμό βαρύ, έχουν ήδη προχωρήσει και συνιστούν τήν καρδιά του κορπορατισμού στην Εύρώπη. Άς έπισημάνουμε άμέσως τά δύο παράδοξα. Πρώτον ή Ελλάδα θά πολεμήσει —πόλεμο λαμπρό άν και όχι βέβαια νικηφόρο— έναντι των δύο αυτών κρατών. Κυρίως, όμως, δεύτερον, και αντίθετα πός τίς δύο αυτές χώρες, ή Ελλάδα θά κρατήσει μία πολύ πού μακρόχρονη ύπόγεια έπαφή με τόν κορπορατισμό.² Αυτό μάλιστα τό γεγονός θά τήν έκανε να μοιάζει μάλλον και να πλησιάζει περισσότερο τήν Ισπανία ή τήν Πορτογαλία.³ Θα δούμε πώς αυτή ή παρατεταμένη έπαφή θά άφήσει τά άποτυπώματά της στό έλληνικό εργατικό δίκαιο.

Άς είπωθεί επίσης πώς είναι άρκετά γνωστό, και επιμένουν μάλιστα επ' αυτού οι προοδευτικοί εργατολόγοι, ότι μερικά σύγχρονα χαρακτηριστικά του έλληνικού εργατικού δικαίου άναγονται κατευθείαν στην μεταξική εποχή.⁴ Ωστόσο ή πρόσκληση στό Συνέδριο του Ούρμπινο έδωσε τήν ευκαιρία να ξεφυλλιστεί τό νομικό ύλικό και να άναγνωριστούν περιοδικά της εποχής εκείνης πού τά εξέδιδε τό ίδιο τό κορπορατιστικό κράτος, όπως τό περιοδικό *Εργατική Ελλάδα*,⁵ άφιερωμένο στην εργασία και τό εργατικό δίκαιο, ή τό γνωστό και εύκολόβρετο *Νέον Κράτος*. Έτσι δόθηκε ευκαιρία να κατανηθεί καλύτερα ή μεγάλη σημασία πού έχει τό έλληνικό εργατικό δίκαιο της κορπορατιστικής περιόδου,⁶ κατά τή διάρκεια της όποιας μάλιστα έγινε και ή πρώτη ρύθμιση στην χώρα μας του εργατικού συλλογικού δικαίου. Πρόκειται βέβαια για ένα πεδίο έρευνας πού είναι άκόμη άδούλευτο. Στην

Ἑλλάδα ὁ κορπορατισμός σέ σχέση μέ τό εργατικό δίκαιο κατά τό μεσοπόλεμο ἀκόμη δέν ἀποτελέσκει ἀντικείμενο συστηματικῆς μελέτης καί ἐρευνας, ὅπως συμβαίνει σέ ἄλλα κράτη. Οὐτε καί ἔχει ἀπασχολήσει τούς ἀσχολούμενους μέ τό εργατικό δίκαιο καί τίς ἐργασιακές σχέσεις. Οἱ λόγοι πολλοί καί γνωστοί: ἄλλες προτεραιότητες, ἔλλειψη ὑποδομῆς, ἐρευνητικῶν κέντρων καί ἐρευνητικῆς παραγωγῆς. Ὁ,τι ἀκολουθεῖ δέν εἶναι παρά μιᾶ πρώτη προσέγγιση. Ἐνα πρωταρχικό πλαίσιο τοποθέτησης βασικῶν θεμάτων πού ἀφοροῦν τόν κορπορατισμό καί τό εργατικό δίκαιο στή χώρα μας.

ΟΙ ΕΚΠΑΛΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΠΙΦΥΛΑΣΣΕΙ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΞΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Ὁ ἐρευνητής πού θέλει νά μελετήσει τό εργατικό δίκαιο τῆς περιόδου αὐτῆς ἐντυπωσιάζεται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο παίρνει σχῆμα καί σώμα αὐτό τό εργατικό δίκαιο πού ἔχει ὡς ἄξονα φασιστικά ἰδεώδη. Ἡ ἀπόσταση πού δίνει ὁ χρόνος τοῦ ἐπιτρέπει νά διακρίνει καθαρότερα τίς διαδικασίες καί τίς διαδοχικές προσεγγίσεις τῆς κρατικῆς παρέμβασης πού δρᾷ ἐντελῶς μόνη τῆς (χωρίς δηλαδή τήν παραμικρή ἀνάμειξη τῶν ἐργαζομένων ἢ τῶν ἐκπροσώπων τους) κατασκευάζοντας νομικά σχήματα καθ' ὅλοκληρῆν ἐμποτισμένα ἀπό πνεῦμα ὀλοκληρωτικό. Ἐντυπωσιάζει ἐπίσης τό γεγονός ὅτι τό εργατικό δίκαιο πού δομεῖται μ' αὐτό τόν τρόπο —μέσα ἀπό τόν φοβερό μηχανισμό προπαγάνδας τοῦ καθεστώτος— ἀποκτώντας μιάν αἴγλη πού ποτέ δέν εἶχε στή χώρα μας πῶ μπροστά, καθίσταται ἕνα ἀπό τά *βάθρα*, τά κύρια στηρίγματα τῆς δικτατορίας καί ἀποτελεῖ συγχρόνως ἕνα *ἐργαλεῖο* τοῦ καθεστώτος τῆς 4ης Αὐγούστου. Εἶναι ἐξάλλου ἐκπληκτική ἡ εἰκόνα πού δίνουν τά προπαγανδιστικά ἐντυπα καί οἱ νομικοί στήν ὑπηρεσία τοῦ καθεστώτος, οἱ ἄλλοι θαυμαστές του ἢ καί οἱ ἄπλως «παρασυρθέντες». Πρόκειται γιά ἕνα δίκαιο πού δημιουργεῖ μεταξύ τῶν δύο βασικῶν παραγωγικῶν τάξεων σχέσεις εἰρηνικές, δημιουργικές, ἀνθρώπινες καί ἁρμονικές. Εἶναι τό δίκαιο πού ἀπομακρύνει τή διχόνοια, τίς συγκρούσεις, τόν ἀκήρυχτο πόλεμο μεταξύ τῶν δύο τάξεων, τό δίκαιο πού ἐξαφανίζει τήν πατριδοκτόνο πάλη τῶν τάξεων. Τό δίκαιο αὐτό ἐγκαθιστᾷ τήν κοινωνική εἰρήνη, τήν ἀσφάλεια γιά τούς ἐργαζόμενους, τή δουλειά γιά ὅλο τόν κόσμο, τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν ἁρμονία στόν κόσμο τῆς ἐργασίας. Εἶναι τό δίκαιο πού ἐγκαθιστᾷ τό βασιλεῖο μιᾶς εἰδυλλιακῆς ζωῆς στήν ἐργασία.

Χαρακτηριστικό εἶναι τό μήνυμα τοῦ «πρώτου ἐργάτη», δηλαδή τοῦ δικτάτορα, πρὸς τούς ἐργαζόμενους καί τίς ὀργανώσεις τους, τήν Πρωτοχρονιά τοῦ 1938: «Ὁ ἐναρμονισμός τῶν συμφερόντων ὄλων τῶν συντελεστῶν τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, *στηριχθείς πᾶνω στό Σύστημα Συλλογικοῦ Δικαίου*, πού εἰσήχθη στή χώρα μας ἀπό τήν 4η Αὐγούστου τοῦ 1936, προώθησε κατά τό διαρρηθῆσαν ἔτος τās παραγωγικὰς μας δυνάμεις πρὸς τήν πρόοδο, ἐπέτρεψε τήν καταπολέμησιν τῆς ἀνεργίας... καί τό σπουδαιότερον ἐξησφάλισε μεταξύ τῶν στοιχείων πού ἀποτελοῦν τήν Ἐθνικήν Ἐργασίαν, σταθεράν καί μόνιμον κοινωνικήν εἰρήνην. Αὐτήν πού περικλείει τήν ἀποκατάστασιν τοῦ αἰσθήματος ἀσφαλείας τῶν πολιτῶν, τήν ἐνότητα τῆς ἐργασίας μέ τόν φορέα τῆς...»⁶ Τό ἴδιο πνεῦμα βρῖσκουμε σέ δημοσιεύσεις καί δηλώσεις τοῦ ἐργάτη-ὑπουργοῦ Ἐργασίας καί συγχρόνως προέδρου τῆς ΓΣΕΕ, πού μετονομάζεται σέ ΕΣΕΕ (Ἐθνική Συνομοσπονδία Ἐργατῶν Ἑλλάδος).⁷

1. Βλ. τήν εἰσαγωγή τοῦ G.E. Rusconi στό βιβλίο τοῦ Charles S. Maier, *La rifondazione dell' Europa Borghese*, De Donato, Ρώμη 1985, σελ. 23 καί ἐπ.
2. Παρά τό γεγονός ὅτι αὐτό πού χαρακτηρίζει τήν Ἑλλάδα εἶναι περισσότερες δικτατορίες μικρῆς διάρκειας σέ σχέση μέ τά μακρόχρονα δικτατορικά καθεστώτα τῆς Ἰσπανίας καί τῆς Πορτογαλίας. Γιά τήν Ἑλλάδα βλ. Α. Μάνεση, «Ἡ ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν θεσμῶν στήν Ἑλλάδα: Ἀναζητώντας μιᾶ δύσκολη νομιμοποίηση», στό *Ἡ Ἑλλάδα σέ ἐξέλιξη*, Ἐξάντας, 1986, σελ. 15 ἐπ. Γιά τήν κρίση τῶν δικτατοριῶν σ' αὐτές τίς τρεῖς χώρες τῆς Εὐρώπης ὑπό δικτατορικό καθεστῶς στή δεκαετία τοῦ '70 βλ. Ν. Πουλαντζᾶ, *Ἡ κρίση τῶν δικτατοριῶν: Ἑλλάδα, Πορτογαλία, Ἰσπανία*, Ἀθήνα 1979.
3. Βλ. εἰσηγήσεις τοῦ Νικήτα Ἀλιπράντη καί τοῦ Γρ. Μητσοῦ στό σεμινάριο πού ὀργάνωσε ἡ Νομική Σχολή *Sapienza* τῆς Ρώμης τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1983 ὑπό τόν τίτλο: «Ἀπό τό κορπορατιστικό κράτος στή συνδικαλιστική ἐλευθερία - Συγκριτικές ἐμπειρίες» (Dallo Stato corporativo alla liberta sindacale: esperienze comparative), ὁ μὲν πρῶτος μέ θέμα «Les vicissitudes politiques de la liberte syndicale en Grèce» καί ὁ δεύτερος «De l' Etat corporatif a la liberte syndicale: experience grecque». Βλ. ἐπίσης Στ. Μουδοπούλου, «Ἡ συνταγματική προστασία τοῦ δικαιώματος γιά διαπραγματεύσεις», εἰσήγηση στό Α' Πανελλήνιο Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Δικαίου Ἐργασίας καί Κοινωνικῆς Ἀσφαλίσεως, *Δίκαιο καί Πολιτική*, 1984, 8, σελ. 278 ἐπ.
4. Ἡ «Κοινωνική Ἐπιθεώρησις» *Ἐργατική Ἑλλάς* πρωτοκυκλοφόρησε τό 1937 καί συνέχισε νά ἐκδίδεται ἀνά δεκαπενθήμερο μέχρι τό φθινόπωρο τοῦ 1940· «εἶναι ἡ μοναδική κοινωνική ἐπιθεώρησις» ὅπως αὐτοδιαφημίζεται. «Οἱ σκοποὶ πού ἐκπληρῶνται εἶναι μεταξύ ἄλλων νά παρακολουθεῖ συστηματικά καί ἀναλύει τήν κοινωνική πολιτική τοῦ κράτους», «παρακολουθεῖ τά

Ἀκόμη προξενεῖ ἐντύπωση καί τό γεγονός τῆς ἐπιβίωσης αὐτῆς τῆς θετικῆς εἰκόνας τοῦ μεταξικοῦ εργατικοῦ δικαίου σέ πολλοὺς ἀνθρώπους. Μέχρι καί σήμερα πολλοὶ πιστεύουν ὅτι ὁ Μεταξᾶς λ.χ. πρωτοεισηγάγε τό ὀχτάωρο καί θεσμοθέτησε τίς κοινωνικές ἀσφαλίσεις. Ἀλλά ἐκεῖνο πού καταπλήσσει περισσότερο ἀπό καθετί εἶναι ἡ δύναμη πού ἔχει μερικές φορές στήν Ἑλλάδα *τό προσωρινό νά γίνεται μόνιμο* ἢ καί ἀκατάλυτο. Ἐτσι μερικές νομικές ρυθμίσεις πού θεωρήθηκαν προσωρινές καί ὀφειλόμενες στή συγκυρία τῆς ἐποχῆς τοῦ κορπορατισμοῦ, δέν ἔχουν πάσει νά ἰσχύουν καί διαιώνίζονται, παρά τίς ἀλλαγές τῆς πολιτικῆς συγκυρίας, τοῦ πολιτεύματος καθώς καί τοῦ οικονομικοῦ καί διεθνοῦς περιγύρου.

Ξαφνιάζεται ὁ ἀναγνώστης ἐπίσης ἀνακαλύπτοντας ὅτι οἱ ὑπογραφές τῶν κειμένων εργατικοῦ δικαίου, τόσο στό νομικό τύπο τῆς ἐποχῆς, ὅσο καί στά περιοδικὰ προπαγάνδας τοῦ καθεστώτος, ἀνήκουν σέ πολὺ γνω-

- ζητήματα ἀγορᾶς ἐργασίας, ἐκλαίκευε τήν εργατική νομολογία» καί «δημοσιεύει μελέτες καί ἄρθρα πού ἀνάγονται στήν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐργαζομένων» καί ἄλλα παρεμφερῆ, ἔτσι ὥστε νά «εἶναι τό ἀπαραίτητο δημοσιογραφικό ὄργανο γιά κάθε ὑπάλληλο, ἐργάτη καί κάθε ἀσχολούμενο μέ τό Ἐργατικό Δίκαιο». Σέ ἄλλη αὐτοδιαφήμισή τῆς σέ φύλλα τοῦ 1939 «εἶναι ἀπαραίτητος σύντροφος τῶν ἐργαζομένων». Ἐνδιαφέρον πρέπει νά ἔχει καί ἡ *Ἐφημερίς τῶν Ἐργατῶν*, πού κυκλοφόρησε τό 1938 καί σύμφωνα μέ τή διαφήμισή τῆς στήν *Ἐργατική Ἑλλάδα*, «ὄσο πῶ πλατεία κυκλοφορεῖ τόσο περισσότερο βοηθᾶμε τό κοινωνικομεταρρυθμιστικό ἔργο τοῦ Νέου Κράτους».
5. Ὁ Barrington Moore ἀπαριθμεῖ τήν Ἑλλάδα μεταξύ τῶν χωρῶν πού ἔχουν περάσει ἀπό τήν ἐξῆς περίπου διαδικασία: «Ἡ ἱστορία τους μπορεῖ νά σηματοδοτηθεῖ μέ τίς ἀπόπειρες γιά ἐπέκταση τῆς δημοκρατίας, οἱ ὁποῖες πρὸς τό τέλος πέτυχαν νά ἐγκαθιδρῶσουν ἀσταθεῖς δημοκρατίες. Τελικά ἡ πόρτα γιά τά φασιστικά καθεστώτα ἀνοίξε, γιατί οἱ δημοκρατίες αὐτές ἀπέτυχαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τά σοβαρά προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους καί ἦταν ἀπρόθυμες ἢ ἀνίκανες νά ἐπιφέρουν δομικές ἀλλαγές». Βλ. *Κοινωνικές ρίζες τῆς δικτατορίας καί τῆς δημοκρατίας* (μτφρ. Φ.Ρ. Σοφιανός-Ἀγγελικὴ Γαβριηλίδου), ἐκδ. Κάλβος, Ἀθήνα 1984, σελ. 504. Γιά τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ ἑλληνικοῦ φασιστικοῦ καθεστώτος βλ. μεταξύ ἄλλων Κ. Dambassina-Kamara, *Le regime du 4 iouli 1936 en Grèce*, Mémoire, Université de Paris VIII, 1983.
6. Βλ. *Ἐργατική Ἑλλάς*, τόμος πρῶτος (1937), σελ. 424 καί μήνυμα ἅα τό 1939, τρίτος τόμος (1939) σελ. 1, καθώς καί τοῦ ἴδιου, «Οἱ γενικές ἀρχές τῶν κορπορατιστικῶν ὀργανώσεων», *loc. cit.*, πρῶτος τόμος σελ. 5. Βλ. ἀκόμη τίς δηλώσεις τῆς ΓΣΕΕ μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ὄγδοου ἑθνικοῦ συνεδρίου τοῦ 1937, *Ἐργατική Ἑλλάς*, πρῶτος τόμος, σελ. 250 καί ἐπ.

στούς νομικούς, πού ήταν αθηντίες στό χώρο του έλληνικό εργατικό δικαίου. Μερικοί μάλιστα άνήκουν σ' αυτούς πού θά μπορούσαν νά όνομαστούν «πατέρες του έλληνικό εργατικό δικαίου».

Άλλά δύσκολα συνέρχεται κανείς όταν ανακαλύπτει καί αναλογίζεται τήν έπιβίωση ή τήν άναπαραγωγή όρισμένων νομικών συλλογισμών σέ κάποια σύγχρονα έργα εργατικό δικαίου ή τή θέση πού παίρνουν αξιολογώντας —κάθε άλλο παρά άρνητικά— τό εργατικό δικαίο αυτής τής περιόδου.

Μιά τελευταία σκέψη σχετική με αυτές τίς «άποκλειστικότητες» του έλληνικό εργατικό δικαίου κάνει τον έρευνητή νά βυθιστεί σέ έντονο σκεπτικισμό: οί παλαιοί καί «άθάνατοι» θεσμοί του έλληνικό εργατικό δικαίου πού έχουν τίς ρίζες τους στήν έποχή του κορπορατισμού, όπως είναι γιά παράδειγμα ή ύποχρεωτική διαιτησία, προσφέρονται θαυμάσια στήν άντιμετώπιση σύγχρονων προβλημάτων κατά τή σημερινή κυβέρνηση πού άποφεύγει νά θίξει στό έλάχιστο τήν ούσία τής νομοθεσίας πού ρυθμίζει τίς συλλογικές διαφορές εργασίας.

Δέν είναι δυνατόν λοιπόν παρά νά έκπλήσει ή «μακρά διάρκεια» των νομικών λύσεων πού είχε υιοθετήσει τό μεταξικό κράτος πρίν άκόμη από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καί πού καταφέρνουν νά έπιλύσουν —τρόπος του λέγειν— προβλήματα πού τίθενται στό εργατικό δικαίο των ημερών μας. Καί όλα τούτα μάλιστα με κυβέρνηση —κάτι μάλλον σπάνιο γιά τήν Έλλάδα— πού δέν είναι τής Δεξιάς.

**ΠΩΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΕΤΑΙ
ΕΝΑ ΚΟΡΠΟΡΑΤΙΣΤΙΚΟ
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ**

Η μεταξική δικτατορία θά έπιβληθεί τήν ήμέρα πού είχε άναγγελθεί από τίς συνδικαλιστικές όργανώσεις γενική άπεργία εναντίον του άναγκαστικού νόμου τής 16/20 Νοεμβρίου 1935 «διά τήν ρύθμιση συλλογικών διαφορών εργασίας». Ο νόμος προβλέπει μιά μορφή ύποχρεωτικής διαιτησίας μη άποδεκτής από τούς εργαζόμενους, ή όποία όμως δέν συνοδεύεται από ποινικές κυρώσεις. Αυτό τό νομοθέτημα με τον δίδυμο του άναγκαστικό νόμο τής 16/21 Νοεμβρίου 1935 «περί των συλλογικών συμβάσεων εργασίας» είναι τά δύο πρώτα νομοθετικά κείμενα πού ρυθμίζουν συλλογικές εργασιακές σχέσεις στή χώρα μας. Πρόκειται γιά κείμενα φιλελεύθερης έμπνεύσεως. Ο συγκριτικός λόγος θά έβρισκε μιά καταφανή έπίδραση του γαλλικό εργατικό δικαίου. Ψηφίζονται μιά στιγμή όπου, παρότι ή χώρα άντιμετωπίζει

σοβαρά πολιτικά προβλήματα,⁸ οί διεκδικήσεις καί ό δυναμισμός τής έλληνική εργατική τάξη βρίσκονται στό άπόγειό τους καί δέν έχουν προηγούμενο.⁹ Οί εργαζόμενοι διεκδικούν τήν, έπιτέλους, ρύθμιση των συλλογικών εργασιακών σχέσεων, οί δύο μεγάλες συνομοσπονδίες βρίσκονται σέ συνεργασία —καθόλου σύνθετες φαινόμενο— καί μάλιστα προετοιμάζουν τήν ένωση τους. Έχουν έπεξεργαστεί ένα κοινό έλάχιστο πρόγραμμα πού διατυπώνεται στό συνδικαλιστικό συνέδριο του 1935 καί σέ μιά κοινή συνεδρίαση τής ίδιας χρονιάς. Διεκδικούν: τήν άμεση έφαρμογή του συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων —πού έχει ψηφιστεί αλλά δέν εφαρμόζεται—, τήν αύξηση μισθών καί ήμερομισθίων καί τήν κατοχύρωση κατώτατων όρίων, νά μειωθεί ή τιμή του άρτου, νά γενικευτεί τό όχτώωρο, νά μήν τίθενται έμπόδια στήν άσκηση τής συνδικαλιστικής έλευθερίας, έπίδομα άνεργίας καί άπόλυση των έκπροσώπων των εργαζομένων σέ διάφορες έπιτροπές πού είχαν διοριστεί από τήν κυβέρνηση χωρίς νά ζητηθεί ή γνώμη των συνδικαλιστικών όργανώσεων.

Ηδη λειτουργεί επί μακρό χρονικό διάστημα ένα είδος ρύθμισης των συλλογικών εργασιακών σχέσεων με συλλογικές διαπραγματεύσεις πού καταλήγουν σέ συμφωνίες τίς όποιες άποκαλούν *πρωτόκολλα*, πού έχουν άπλώς καί μόνον ένοχική ένέργεια. Υπάρχουν επίσης όρισμένες έκφάνσεις τής διαιτησίας καί συμβιβασμού κατόπιν συμφωνίας μεταξύ των μερών. Καί, τέλος, άσκειται τό δικαίωμα τής άπεργίας ως δικαίωμα πού έχει κατακτηθεί στήν πράξη.¹⁰ Αυτό τό «έμβρυο» του *συλλογικό εργατικό δικαίου* τό χαρακτηρίζει ένα πνεύμα δημοκρατικό καθώς καί τούς δύο άναγκαστικούς νόμους. Ωστόσο με τήν παρεμβολή τής δικτατορίας πρόκειται νά μεταλλαγούν, νά μεταμορφωθούν σέ *μητρες του κορπορατιστικού δικαίου*. Τό πρώτο ράπισμα καί ή άλλαγή τής κατεύθυνσης θά δοθεί από τό νόμο τής 18ης Σεπτεμβρίου 1936 πού φέρει τίτλο «περί των μέτρων των σχετικών με τήν καταστολήν του κομμουνισμού καί των συνεπειών του». Ο νόμος αυτός, πού κάνει τό πρώτο βήμα γιά τή μεταμόρφωση τής νομοθεσίας, προβλέπει βαριές ποινές, φυλάκιση μέχρι πέντε χρόνια καθώς καί έξορία γιά όποιονδήποτε θά ώθούσε σέ άπεργία ή θά προκαλούσε λόκ άουτ γιά νά έπιτύχει τούς άνατρεπτικούς του στόχους. Έδώ θά πρέπει νά προσέξουμε: τό καθεστώς τής 4ης Αυγούστου δέν εγκαθιδρύει φασισμό όπως συμβαίνει στή Γερμανία. Η Έλλάδα άνήκει στό στρατόπεδο των φιλελεύθερων δημοκρατιών,¹¹ παρά τίς συμπάθειες του δικτάτορα πρός τή ναζιστική Γερμανία ή καί πάμπολλες άναλο-

γίες τής πολιτικής καί κοινοβουλευτικής ζωής τής Έλλάδας με εκείνη τής Ιταλίας. Η Έλλάδα θέλει νά είναι μέσα στα όρια τής συνταγματικής νομιμότητας αλλά συγχρόνως καί «επαναστατική». Γι' αυτό τό λόγο ή *expressis verbis* άπαγόρευση του δικαίωματος τής άπεργίας θά γίνει άργότερα, με τό νόμο 1705 του 1938 «περί των μέτρων άσφαλείας του κοινωνικό καθεστώς καί τής προστασίας των πολιτών». Τότε κάθε κίνηση γιά άπεργία θεωρείται παράνομη γιάτί θεωρείται άνατρεπτική. Ωστόσο ή ισχύς των συνταγματικών διατάξεων πού αναφέρονται στίς άτομικές έλευθερίες καί στα συλλογικά δικαιώματα —μεταξύ των όποιων τό δικαίωμα του συνέρχεσθαι καί του συνεταιρίζεσθαι— αναστέλλονται έπ' άόριστον από τήν πρώτη κιόλας ήμέρα. Πέραν τούτου, με τίς συλλήψεις, τή φυλάκιση καί τήν έξορία των συνδικαλιστών καί των εργαζομένων πού είναι μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος καί των επαναστατικών όμάδων, με τήν έξάρθρωση των εργατικών συνδικάτων καί τή σύσταση, από τούς πρώτους κιόλας μήνες τής δικτατορίας, των «ταγμάτων εργασίας», εξαφανίζεται όποιαδήποτε προϋπόθεση πού θά έπέτρεπε στους εργαζόμενους νά αυτοαμυνθούν.

7. «Τά γενικά κοινωνικά συμφέροντα είναι πάντοτε συνυφασμένα με τήν ύπαρξη μιάς σταθεράς καί μόνιμης κοινωνικής ειρήνης... Ο έναρμονισμός των συμφερόντων πού άποτελοΰσαν τήν εργασία, σέ ένα σύστημα μπορούσε κι έπρεπε νά στηριχθεί, καί αυτό ήταν τό σύστημα των Συλλογικών Συμβάσεων καί τής ύποχρεωτικής Διαιτησίας. Η έφαρμογή όμως του συστήματος αυτού, πού έσήμαινε γενική άνατροπή τής καταστάσεως, πού άνέκαθεν ύπήρχε, καί ριζική άλλαγή στίς κατευθύνσεις των έργοδοτικών καί των εργατικών όργανώσεων, άπαιτούσε εργασία καί εργασία κολοσσιαία. Έπρεπε νά δημιουργήσουμε εκείνο πού οί άγώνες των τάξεων είχαν καταστρέψει. Έπρεπε νά προχωρήσουμε από όργάνωση σέ όργάνωση καί από έπάγγελμα σέ έπάγγελμα, νά φέρουμε σέ έπαφή άντιπροσώπους, πού άλλοτε, χωρίς κι αυτοί νά ξέρουν γιάτί, είχαν χωριστεί, νά διαπραγματευτούμε, νά έξηγήσουμε, νά επανέλθουμε, νά συνεννοηθούμε καί τέλος νά οικοδομήσουμε. Σέ όλους τούς κλάδους τής οικονομίας, σέ όλα τά επαγγέλματα, παντού όπου ύπήρχε μισθωτός, βρεθήκαμε καί παντού, με τή βοήθειά τους, με τή βοήθεια των εργατών καί έργοδοτών όλοκλήρου τής χώρας, ρίξαμε θεμέλια καί κτίσαμε τό μεγαλειώδες οικοδόμημα του *Συλλογικό Δικαίου*»: Α. Δημητράκος, *Εργατική Έλλάς*, έτος Β', τ. 40, σελ. 28.

8. Ν. Άλεβιζάτου, *Οί πολιτικοί θεσμοί στήν Έλλάδα*.

9. Σπ. Λιναρδάτου, *Πώς φτάσαμε στήν 4η Αυγούστου*.

10. Τρ. Mitsou, *Del' Etat corporatif*, loc. cit σελ. 103.

Τό «Νέον Κράτος» θά φροντίσει νά ὑπογραφοῦν ἀπό τόν πρῶτο καιρό τῆς ἐγκαθίδρυσῆς του δύο ἐθνικές συλλογικές συμβάσεις —πρόκειται γιά μιά βασική διεκδίκηση τῶν ἐργαζομένων πού δέν εἶχε ικανοποιηθεῖ ωρύτερα— ἐφαρμόζοντας, γιά πρώτη φορά, τόν φιλελεύθερο νόμο τοῦ 1935 γιά τίς συλλογικές συμβάσεις ἐργασίας. Τόν ἐφάρμοσε παραβιάζοντας ταυτοχρόνως τίς ἴδιες του τίς διατάξεις. Παραβιάζονται, καταρχήν, οἱ διατάξεις πού προέβλεπαν τήν ἐγκριση τῆς συλλογικῆς σύμβασης ἀπό τή γενική συνέλευση τῶν ἐργαζομένων. Σύμφωνα μέ τό νόμο ἡ συλλογική σύμβαση συνάπτεται μόνο ἂν τήν ἐγκρίνει ἡ πλειοψηφία —τά δύο τρίτα— τῶν μελῶν τῆς Γενικῆς Συνέλευσης καί κατόπιν αὐτοῦ δεσμεύει ὅλα τά μέλη τῆς συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης, ἐκτός ἀπό τά μειωηφούντα στήν περίπτωση πού εἶχαν ζητήσει τά ἴδια τή διαγραφή τους.

Ἡ διάταξη αὐτή ὑποδηλώνει τό δημοκρατικό πνεῦμα πού διέπει τό νόμο. Οἱ ἄλλες διατάξεις πού παραβιάζονται εἶναι σχετικές μέ τίς προϋποθέσεις τῆς ἀντιπροσωπευτικότητας. Λόγω αὐτῶν τῶν παραβιάσεων τά δικαστήρια —πού θά ἀποφύγουν σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς δικτατορίας νά χαρακτηρίσουν τό καθεστῶς εἴτε σύμφωνο πρὸς τό Σύνταγμα εἴτε «επαναστατικό»— δέν θά ἐφαρμόσουν τίς διατάξεις τῶν συλλογικῶν συμβάσεων. Τίς θεωροῦν ἄκυρες. Γιά νά ἐπιλυθεῖ τό πρόβλημα οἱ συμβάσεις θά κυρωθοῦν μέ δύο νέους νόμους, πού θά εἰσαγάγουν πλέον τόσο σημαντικές τροποποιήσεις καί τόσο ἐμπνευσμένες ἀπό τά ἀντίστοιχα φασιστικά μοντέλα πού ἡ φιλελεύθερη πρωταρχική χροιά τους θά ἐξαφανισθεῖ. Ἔτσι ἡ *δικαιοποίησις*^{11α} τῶν συλλογικῶν ἐργασιακῶν σχέσεων στή χώρα μας θά γίνῃ σύμφωνα μέ τίς κορπορατιστικές ἀξίες στίς ὁποῖες εἶναι προσκολλημένος ὁ δικτάτορας.¹²

Θά ἀκολουθήσει μιά σειρά νόμων πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Ἡ νομοθεσία γιά τίς συλλογικές συμβάσεις θά τροποποιηθεῖ μεταξύ ἄλλων ἀπό τοῦς ἀναγκαστικούς νόμους 1367 καί 1453^{12α} τοῦ 1938. Ἐπιβάλλεται ἔτσι ἕνα *αὐστηρά ἱεραρχημένο σύστημα συλλογικῶν συμβάσεων*, πού συνάπτονται ἀπό τά πλέον ἀντιπροσωπευτικά συνδικάτα, τά «γενικότερης σημασίας». Αὐτά προσδιορίζονται ἀπό τήν κυβέρνηση, τόν ὑπουργό Ἐργασίας, ὕστερα ἀπό πρόταση τῆς ΓΣΕΕ, ἡ ὁποία ἐκ τοῦ νόμου εἶναι ὀργάνωση ἀντιπροσωπευτική. Τό περιεχόμενο τῶν συλλογικῶν συμβάσεων εἶναι σαφῶς *περιορισμένο* καί τό πεδίο ἐφαρμογῆς του καθορισμένο. Οἱ συλλογικές συμβάσεις δέν μπορεῖ πιά νά συνάπτονται στό ἐπίπεδο μιάς ἐπιχείρησης. Αὐτό ἐπιτρέπεται σέ *ἐξαιρετικές* περιπτώσεις

μέ τίς εἰδικές συλλογικές συμβάσεις μέ μιά ἢ περισσότερες ἐπιχειρήσεις πού δέν μποροῦν νά καλυφθοῦν ἀπό τίς κλαδικές ἢ τοπικές συλλογικές συμβάσεις. Τό σύστημα τῶν διαπραγματεύσεων γίνεται συγκεντρωτικό. Κάθε παραβίαση τῶν διατάξεων τῶν συλλογικῶν συμβάσεων συνιστᾷ ποινικό ἀδίκημα καί ἐπιούρει ποινικές κυρώσεις.

Οἱ πῶ σημαντικές συλλογικές συμβάσεις συνάπτονται σέ ἐθνικό ἢ τοπικό ἐπίπεδο καί πρέπει νά ὑπογραφοῦν ἀπό τίς συνδικαλιστικές ὀργανώσεις «γενικότερης σημασίας».^{12β} Αὐτές καθορίζονται μέ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐργασίας καί ὕστερα ἀπό πρόταση τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Γενική Συνομοσπονδία Ἐργατῶν Ἑλλάδος ἔχει καταστῆ κρατική συνδικαλιστική ὀργάνωση: πρόεδρος τῆς εἶναι συγχρόνως καί ὁ ὑπουργός Ἐργασίας, καί ἡ Συνομοσπονδία θεωρεῖται μέ διάταξη τοῦ ἀναγκαστικοῦ νόμου 866 τοῦ 1937 ὅτι ἐκπροσωπεῖ τό σύνολο τῶν μισθωτῶν ὅλης τῆς χώρας. Ἡ ἀπλή παρουσία τοῦ ὑπουργοῦ Ἐργασίας κατὰ τήν ὑπογραφή τῶν συλλογικῶν συμβάσεων ἔχει ἀποτέλεσμα τήν επέκταση τῶν συλλογικῶν συμβάσεων σέ ὅλους τοῦς ἐργαζόμενους. Ἔτσι ἡ συλλογική σύμβαση μόνο προῖόν τῆς συνάντησης τῆς ἐλεύθερης βούλησης τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων δέν εἶναι. Μεταμορφώνεται μᾶλλον στό ἀντίθετό της: σέ κρατική πράξη *sui generis*, ἂν καί ὑπογράφεται ἀπό τίς κρατικές ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων καί τίς ὀργανώσεις τῶν ἐργοδοτῶν.

Ἡ νομοθετική παραγωγή τοῦ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου συνεχίζεται ἀκάθεκτη. Ἀκολουθοῦν, μεταξύ ἄλλων, ἡ ἀναθεώρηση τῆς νομοθεσίας γιά τήν Ἐργατική Ἔστια, τῆς ὁποίας οἱ στόχοι ἐμπλουτίζονται ἐμπνεόμενοι ἀπό τίς ναζιστικές θεωρίες γιά τό Arbeitsfront,¹³ ὁ νόμος γιά τήν ἐφαρμογή τῆς νομοθεσίας περί κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων,^{13α} ὁ νόμος πού ρυθμίζει τήν παροχή ἐπιδόματος ἀνεργίας, ὁ νόμος γιά τήν ἱδρυση κρατικῶν γραφείων εὔρεσως ἐργασίας.^{13β}

ΤΟ «ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ»

Ἡ Πρωτομαγιά γιορτάζεται μέ τρόπο μεγαλειώδη καί μέ τή συμμετοχή τῆς κυβέρνησης,¹⁴ ἐνῶ τά γενέθλια τοῦ καθεστῶτος γιορτάζονται μέσα στοῦς χώρους τῆς δουλειᾶς.¹⁵ Ἡ Ἐθνική Συνομοσπονδία Ἐργατῶν Ἑλλάδος προτρέπει μέ σχετική προκήρυξη τοῦς ἐργαζόμενους «Ἐμπρός γιά τήν ὀργάνωση τῆς 4ης Αὐγούστου» ὀργανώστε τίς ἐκδηλώσεις στοῦς χώρους ἐργασίας καί ἀναλύστε τά μέτρα τοῦ Νέου

Κράτους».¹⁶ Διοργανώνονται δημόσιες διαλέξεις μέ θέματα ὅπως «τό εργατικό δίκαιο ὑπό τό Νέον Κράτος καί ἡ μοναδική του ἀνάπτυξη»,^{16α} καί ἐκδηλώνεται μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τοῦς ἐργατικούς θεσμούς ἀπονουμῆς δικαιοσύνης. Τό εργατικό ἐντυπο τοῦ καθεστῶτος κάνει μιά μεγάλη ἐρευνα

11. Βλ. Ἀλεβιζάτος, *op. cit.*

11α. Γιά τή δικαιοποίηση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων βλ. Spiros Simitis, *Juridification of Labour Relations*, εἰσήγηση στό Συνέδριο πού ὀργάνωσε τό Εὐρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ἰνστιτούτο τῆς Φλωρεντίας τό Μάρτιο τοῦ 1985 μέ θέμα «Juridification: Alternative to Delegalisation».

12. Στοῦς ἐπίσημους λόγους καί σέ ἄλλα κείμενα τοῦ δικτάτορα εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἐπίδραση, στά κορπορατιστικά πρότυπα πού προβάλλει, τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας πρὸς τήν ὁποία τρέφει βαθύ θαυμασμό. Ἀντίθετα, οἱ ἀσχολούμενοι μέ τό εργατικό δίκαιο καί τίς ἐργασιακές σχέσεις ἐμπνέονται κυρίως ἀπό τά ἰταλικά φασιστικά μοντέλα: τό ἐλληνικό κορπορατιστικό δίκαιο ἔχει διαμορφωθεῖ ὑπό τῆ διπλή αὐτή ἐπίρροη ἡ ὁποία «εἰσάγεται» καί μέ πολλά ἄρθρα πού παρουσιάζουν τά μοντέλα καί τίς λύσεις πού δίνουν σέ θέματα ἐργατικοῦ δικαίου. Βλ. γιά παράδειγμα, Γ. Χαλκιοπούλου, «Ἡ κοινωνική πολιτική τοῦ νέου γερμανικοῦ κράτους (Αἱ κατευθύνσεις τοῦ Γ' Ράιχ)», *Ἐργατική Ἑλλάς*, ἔτος Β', 1938, σελ. 74 καί ἐπ. (καί τοῦ ἴδιου λεπτομερέστερη ἀνάπτυξη μέ συνέχεια ἄρθρων στό *Νέον Κράτος* μέ τίτλο «Ἡ νέα γερμανική κοινωνική πολιτική»).

Βλ. Ettore Conti, «Ἡ κρατική παρέμβασις καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία εἰς τήν ὀργανωμένην οἰκονομία», *Ἐργατική Ἑλλάς*, ἔτος Γ', 1939, σελ. 32 ἐπ. Ροζ. Σουιλάρου, «Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσως εἰς τό ἰταλικόν κράτος», *loc. cit.* (1937), σελ. 3, Α. Τριανταφύλλου, «Τά ἐπιδόματα οἰκογενείας», *loc. cit.* (1939), σελ. 13.

12α. Γιά τό νόμο αὐτό γράφει ὁ Α.Κ. στό ἄρθρο του «Κάτω ἀπό τό φῶς τῆς 4ης Αὐγούστου —Τό ἐπιτελεσθέν κοινωνικόν ἔργον θά εἶναι φωτεινόν σημεῖον διά τās μελλούσας γενεάς— ὁ ἀπολογισμός ἐνός δημιουργικοῦ ἔτους»:

«Πραγματική ἐπανάσταση ἔγινε μέ τό νόμο 1435 "περί συμπληρώσεως τῆς κειμένης περί ἐπαγγελματικῶν σωματείων νομοθεσίας". Μέ τό νόμο αὐτόν συγκεντροποιεῖται ἡ ὀργάνωσις τῶν μισθωτῶν σέ ἐθνική κλίμακα, ἀλλά καί παραδίνεται ἡ διαχείρισις τῶν ἐργατικῶν ὑποθέσεων στή ἴδια τά ἐπαγγελματικά στελέχη. Ὁ παλιός νόμος 281, περί σωματείων, δέν μποροῦσε νά ικανοποιῆσει σημερινές ὀργανωτικές ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες χρειάζονται ἕνα γερᾶ συναρθρωμένο ἐπαγγελματικό κίνημα, αὐτοπειθαρχημένο καί πλαισιωμένο μέσα στίς ἀρχές τοῦ Νέου Κράτους. Ὁ νόμος αὐτός ἀποτελεῖ ἕνα σοβαρό καί ἀποφασιστικό σταθμό στήν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος καί θά συντελέσει στή ζωτική διαμόρφωσίν του σέ μεγάλη λαϊκή δύναμη, πού θά προωθήσει τήν ἐθνικοκοινωνική ἀναγέννηση, ἡ ὁποία μέ

μεταξύ των πίο γνωστών και των λιγότερο επώνυμων νομικών —δικαστών, άνωτερων κρατικών υπαλλήλων, δικηγόρων— για την αναγκαιότητα και τη χρησιμότητα των εργατικών δικαστηρίων.¹⁷ Ασχολούνται με τη διασκέδαση των εργαζομένων μετά τό πέρας της δουλειάς. Μάλιστα τό νεοσύστατο ύφυπουργείο Έργασίας ζητά διά των υπαλλήλων του πληροφορίες από την Ίταλία για τό τον θεσμό τό «*do-ro lano-ro*»,¹⁸ δηλαδή τη *μετεργασιακή ψυχαγωγία των εργαζομένων*. Οργανώνει επίσης σεμινάρια «άμειλλης» για τούς εργαζόμενους¹⁹ αλλά και ραδιοφωνικές εκπομπές με θέμα τό εργατικό δίκαιο.

Χάρη στό «νέον δίκαιον» ή Έλλάδα καθίσταται κάτι πού πίο μπροστά δέν ήταν: τό «κράτος τό συλλογικό δίκαιου».²⁰ Με την όγκώδη νομοθεσία τό μεταξικό κράτος και έναν αριθμό «συλλογικών συμβάσεων» πού συνεχώς αυξάνει (38 τό 1936 —22 έθνικές και 17 τοπικές—, 180 τό 1937 —33 έθνικές και 147 τοπικές—, 405 τό 1938 —51 έθνικές και 354 τοπικές) τό αίσημα είναι ότι ή χώρα πνίγεται στό εργατικό δίκαιο. Δημιουργείται ή έντονη έντύπωση —κάτι πού ύποστηρίζεται άκόμη και σήμερα από όρισμένους νομικούς— ότι τό εργατικό δίκαιο παρά τό γεγονός ότι είναι επηρεασμένο από τό φασιστικό πρότυπο, έδωσε λύσεις στά προβλήματα των Έλλήνων εργαζομένων πού τό δίκαιο της προηγούμενης περιόδου άρνιόταν νά τά επιλύσει. Τί λύσεις θά μπορούσε όμως νά δοθούν στό προβλήματα των εργαζομένων— προβλήματα πού έθεταν οι συνδικαλιστικές τους οργανώσεις πρίν τη διάλυσή τους από τό καθεστώς— από ένα εργατικό δίκαιο πού δομείται με την πλήρη άπουσία τους και τό όποιο, έπιπροσθέτως, άγνοεί παντελώς τις άτομικές έλευθερίες και τά συλλογικά δικαιώματα των εργαζομένων; Ένα εργατικό δίκαιο πού άρνείται την ύπαρξη της σύγκρουσης των οικονομικών συμφερόντων έργοδοτών-εργαζομένων και άφου αναγκάζει τούς εργαζόμενους σέ σωπή και πειθαρχία —την ώρα πού οι συνδικαλιστικοί τους ήγέτες βρίσκονται είτε στη φυλακή είτε στην έξορία— θεμελιώνει την εργασιακή σχέση με βάση την «άρμονία» μεταξύ έργοδοτών και εργαζομένων και τούς άποχρεώνει νά άποδεχτούν αυτή την «άρμονία»;

Αυτά λέγονται για νά δηλωθεί ότι δέν είναι δυνατόν νά γίνει σύγκριση και παραλληλισμός, ούτε καν σέ έπιφανειακό επίπεδο, ανάμεσα στό μεταξικό κράτος των συλλογικών σχέσεων της έποχής εκείνης και ένα όποιοδήποτε σημερινό δυτικοευρωπαϊκό κράτος πού χρησιμοποιεί την όδό και τό μέσο των συλλογικών διαπραγματεύσεων και τη βοήθεια των συνδικάτων

ή αντίθετα, ένα έκτεταμένο κρατικό (παρεμβατικό) δίκαιο, για νά επιλύσει τά προβλήματα πού θέτει στό εργατικό δίκαιο ή σημερινή «οικονομική κρίση». Για τόν άπλό λόγο ότι στην τελευταία περίπτωση πρόκειται για κράτη με καθεστώς δημοκρατικό, όπου οι εργαζόμενοι άπολαμβάνουν πλήρως τις άτομικές τους έλευθερίες και τά συλλογικά τους δικαιώματα.^{20α}

έργωδη εξέλιξη πραγματοποιείται κάτω από την έμπνευσμένη και φωτεινή καθοδήγηση τό Μεγάλου Κοινωνικού Μεταρρυθμιστό κ. Ίωάννου Μεταξά» *Έργατική Έλλάς*, τ. Β, 1939, σελ. 5.

12β. Βλ. τις όμοιότητες και άντιστοιχίες με τό Ιταλικό φασιστικό δίκαιο των συλλογικών συμβάσεων στό L. Josteau, «*La contrattazione collettiva, Aspetti legislativi et istituzionali*», στό συλλογικό έργο *La classe operaia durante il fascismo*, Annali Feltrinelli, XX, 1979-1980, σελ. 91 έπ.

13. «Αν και δημοσιεύονται άρκετά άρθρα πού ενημερώνουν και εισάγουν στη λογική αυτών των οργανώσεων βλ., για παράδειγμα Γ. Τρίμη, «*Η όργάνωση και ή λειτουργία τό γερμανικό μετώπου έργασίας*», *Έργατική Έλλάς*, 1937, σελ. 3 και Χαλκιοπούλου, *loc.cit.*

13α. Πολλά τά άρθρα και ή άναδημοσίευση λόγων για τό ΙΚΑ στην *Έργατική Έλλάδα*, βλ. για παράδειγμα στόν τόμο τό 1939 τούς λόγους των Έγαλλόπουλου, Κορώνη, Φλώρου, σελ. 425-429 αλλά και σελ. 394. Ό θεσμός των κοινωνικών ασφαλίσσεων είναι άπαραίτητος και στόν έθνικοσοσιαλισμό: βλ. Χαλκιοπούλου, «*Η νέα γερμανική κοινωνική πολιτική*», *loc.cit.*, σελ. 423-4.

13β. Βλ. Σ. Κλαδάς, «*Η όργάνωση, τό έργο και ή λειτουργία της Έργατικής Έστίας*», *Έργατική Έλλάς*, έτος Α' (1937), σελ. 110 και κυρίως Γ. Κουκουλέ, *Έλληνικά συνδικάτα: οικονομική αυτόδυναμία και έξάρτηση, 1933-1984*, έκδ. Όδυσσέας, 1984, σελ. 51 έπ. Η έπενειδιστή εργατική εισφορά ως πόρος της Έργατικής Έστίας θά επιβληθεί για πρώτη φορά, όπως έπισημαίνει ό Γ. Κουκουλέ, τό 1953.

Παίρνονται όρισμένα μέτρα και για την εργαζόμενη γυναίκα (βλ. Α. Μακροπούλου, *Ποία νομοθετικά μέτρα έχουν ληφθεί διά την εργαζομένην γυναίκα Έργατική Έλλάς*, 1937, σελ. 65-67) άπέναντι στην όποια τό καθεστώς έχει την έξής θέση: νά εργάζεται έφόσον χρειάζεται, ή εργασία δέν είναι ντροπή, αλλά νά πληροί ταυτόχρονα και στό άκέραιο τά καθήκοντά της ως σύζυγος, νοικοκυρά, μητέρα. Ό Μεταξάς στα «άγαπητά κορίτσια»: «*Αν ή τύχη και οι περιστάσεις δέν σάς ηνόησαν και σάς αναγκάζουν νά εργάζεσθε με τά χέρια σας, δέν θά πεί ότι δέν πρέπει νά έχετε όλες τις χαρές της ζωής*» (*Έργατική Έλλάς*, 1939, σελ. 540: βλ. επίσης σελ. 555). Καθώς ό γάμος είναι ό προορισμός της γυναίκας, ό ύπουργός Έργασίας δημιουργεί ειδικό λογαριασμό για την προκοδότηση εργατριών πού τό θεωρεί ως μέτρο «έξαιρετικά ένασχυτικό τό οικογενειακό θεσμό»: βοηθάει οικονομικά νά γίνει ό γάμος. Προτιμώνται μάλιστα για προκοδότηση οι έργάτριες «πού έχουν δείξει ένδιαφέρον για σωματειακή δράση»,

Πρόκειται για τό έλληνικό καθεστώς της έποχής εκείνης και για τη βαθύτατη έντύπωση, ή μάλλον τη βεβαιότητα, ότι ή δικτατορία εγκαθίσταται, μεταξύ των άλλων, για νά υιοθετήσει άκριβώς και *νομική ρύθμιση* των εργασιακών σχέσεων πού άποκρυσταλλώνουν τις δικές της επιλογές και, βέβαια δέν έξυπηρετούν τά δικαιώματα των εργαζομένων. Πρόκειται για ρυθ-

δηλαδή μάλλον προσκείμενες και εύνοούμενες τό καθεστώς (*loc.cit.*, σελ. 335 και 515). Για νά έξυψώσει ήθικά τη γυναίκα τό ύπουργείο Έργασίας άποφασίζει μάλιστα νά διορίσει έργάτριες συμβούλους σέ ασφαλίστικούς οργανισμούς και θεωρεί ότι «έτσι άνοίγει μία νέα έποχή για την Έλληνίδα εργαζομένη», *loc.cit.*, σελ. 420. Όστόσο τά κατώτατα ημερομίσθια σύμφωνα με την έθνική συλλογική σύμβαση των εργατοεργιτών καπνοβιομηχανίας είναι 70 δρχ. για τούς άνδρες και 35 δρχ. για τις γυναίκες. Τό ίδιο ισχύει και για τούς εργαζόμενους και τις εργαζόμενες στις βιομηχανίες πούρων Έθνικών-Πειραιώς (*loc.cit.*, σελ. 553-544).

14. Βλ. περιγραφή των πανηγυρισμών με τούς όποιους τό καθεστώς γιορτάζει την Πρωτομαγιά και τη γιορτή της έργασίας στην *Έργατική Έλλάς*, πρώτος τόμος, σελ. 3 και δεύτερος, σελ. 425 έπ., για τό νόημά της στην ίδια επιθεώρηση, δεύτερος τόμος, σελ. 226: «*Η ριζική μεταβολή της θέσεως τό Κράτους έναντι των κοινωνικών ζητημάτων της χώρας μας βρήκε τη συμβολική έκφρασή της στην άλλαγή της Πρωτομαγιάς από ημερας διαμαρτυριών της εργατοϋπαλληλικής τάξεως, για την κοινωνική άδικία, πού γινόταν εις βάρος της, σέ Έθνική Έορτή της Έργασίας*».

15. Βλ. την ένθουσιώδη προκήρυξη της ΕΣΕΕ (Έθνικής Σννομοσπονδίας) στην *Έργατική Έλλάδα 1939*, σελ. 366-367: «*Οργανώστε συγκεντρώσεις στους τόπους δουλειάς και αναλύσατε πλατειά τά μέτρα τό νένου κράτους. Συγκεντρώσεις στους τόπους δουλειάς κάνουν και τά Έθνικά Έργατοϋπαλληλικά Κέντρα. Τά εργατικά στελέχη θά αναλύσουν πλατειά τό μεταρρυθμιστικό έργο τό Πρώτου Έργάτη Ίωάννου Μεταξά. Μεγάλες εργατικές άντιπροσωπείες στό στάδιο και τούς τόπους πανηγυρισμού των άλλων πόλεων*».

16. Βλ. *Έργατική Έλλάς 1939*, σελ. 366.

16α. *loc.cit.*, σελ. 274.

17. Βλ. για παράδειγμα σχετικά άρθρα στόν πρώτο τόμο τό περιοδικού *Έργατική Έλλάς* (1937), σελ. 7, 14, 99, 482, και στόν τρίτο τόμο (1939), σελ. 36 με τις διαφορετικές θέσεις πού έκφράζονται και στόν τίτλο (Γ. Βαρσάμου, «*Η εισαγωγή τό θεσμού των εργατικών δικαστηρίων*», Έδαγγ. Έδραίου, «*Επέκτασις της εργατικής νομοθεσίας και διχ Ίδρυσις εργατικών δικαστηρίων*», Άλ. Παπαδημητροπούλου, «*Άπαραίτητος ή Ίδρυσις εργατικών δικαστηρίων*», Γρ. Κασιμάτη, «*Η άνάγκη ίδρύσεως έν Έλλάδι εργατικών δικαστηρίων*», Ν. Βασιλείου, «*Ο θεσμός των εργατικών δικαστηρίων*», άπόψεις Κ. Τσουκαλά και Έθω Μεταξά, «*Για τόν θεσμό των εργατικών δικαστηρίων*».

μίσεις που αντίκεινται στις στοιχειώδεις αλλά σαφείς λύσεις που έδινε σε θέματα συλλογικών σχέσεων ή πρακτική των εργασιακών σχέσεων της εποχής και στο φιλελεύθερο πνεύμα που διέπει, κατά τρόπο γενικό, την εργατική νομοθεσία πριν από τη δικτατορία. Αυτή δεν έρχεται παρά για να αντιστρέψει τις εν λόγω τάσεις. Είναι βέβαια γνωστό ότι η νομοθεσία για το όχτώωρο προϋπήρχε. Η επέκταση εξάλλου σε νέες κατηγορίες εργαζομένων κατά τη μεταξική περίοδο — και μέσα στο πνεύμα της «πειθαρχίας» — δεν είχε μόνο στόχο την προστασία των εργαζομένων. Καί η νομική ρύθμιση των κοινωνικών ασφαλίσεων ήταν έργο που είχε αρχίσει πριν από τη δικτατορία και, κατά κάποιο τρόπο, χρειαζόταν κάποιο χρόνο για να τεθεί σε εφαρμογή.

Είναι κοινοτοπία να πει κανείς ότι το κορπορατιστικό δίκαιο της μεταξικής εποχής δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα των εργαζομένων και ότι ένα δημοκρατικό καθεστώς δεν μπορεί να ανεχθεί θεσμούς και νομικές τεχνικές του εργατικού δικαίου που επιβλήθηκαν κατά τη διάρκεια του ολοκληρωτικού καθεστώτος. Η Ιταλία και η Γερμανία που διέγραψαν το ολοκληρωτικό τους εργατικό δίκαιο μετά τον πόλεμο αλλά και, πιο πρόσφατα, η ανάλογη περίπτωση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας αποδεικνύουν του λόγου τό αληθές. Ωστόσο, όσον αφορά την Ελλάδα, θα πρέπει να σημειώσουμε αυτή τη διαφορά που ήδη έχει επισημανθεί: όρισμένες νομικές «μητρες» των συλλογικών εργασιακών σχέσεων που πρωτοεμφανίστηκαν την εποχή εκείνη, μέσα από τη νομοθεσία του κορπορατιστικού κράτους, έπιζον μέχρι σήμερα παρ' όλες τις εξαιρετικά σημαντικές αλλαγές που έχουν επέλθει εκτοτε. Το κορπορατιστικό καθεστώς απήλθε αλλά όρισμένες νομικές τεχνικές του συλλογικού εργατικού δικαίου επιβίωσαν.

ΓΙΑΤΙ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΜΗΤΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΡΠΟΡΑΤΙΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΑΡΑΜΕΝΟΥΝ;

Για να γίνει αντιληπτή η έμμονη και η διάρκεια που έχουν όρισμένοι θεσμοί και τεχνικές που είδαν τό φώς κατά τη μεταξική περίοδο, και έπιζούν ως σήμερα, άς θυμίσουμε όρισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

— Η ΓΣΕΕ απολαμβάνει πάντα όρισμένα πλεονεκτήματα ως μοναδική εκπρόσωπος όλων των εργαζομένων και συγχρόνως ελέγχεται συνήθως από την κυβέρνηση. Δεν είναι κατά κανόνα, μέ εξαίρεση σύντομα χρονικά διαστήματα, αντιπροσωπευτική όλων των συνδικαλιστικών τάσεων. Έτσι, η νομιμότητά της άμφισβητείται.

— Το πρόβλημα της οικονομικής ανεξαρτησίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων παραμένει πάντα χωρίς λύση. Η εξάρτηση από την κρατική χρηματοδότηση χρονολογείται από τη μεταξική εποχή και είναι γνωστές οι συνέπειές της στη λειτουργία τους.

— Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ύφίστανται πάντοτε κατά τη σύστασή τους δικαστικό έλεγχο. Για να διαπραγματευτούν και να συνάψουν συλλογικές συμβάσεις χρειάζεται πάντα να έχουν άποκτήσει νομική προσωπικότητα.

— Το σύστημα των συλλογικών συμβάσεων παραμένει πάντα εξαιρετικά ιεραρχημένο κατ' εικόνα και όμοιωση του κορπορατιστικού προτύπου, παρότι ρυθμίζεται από τό νόμο του 1955.

— Ό θεσμός της ύποχρεωτικής διαιτησίας είναι πάντα εν ισχύ, και

μάλιστα χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο τά τελευταία χρόνια.

Αναπόφευκτα τίθεται έδω τό έρώτημα: Γιατί ό,τι στις άλλες χώρες υπήρξε προσωρινό, στην ελληνική περίπτωση διαιώνίζεται;

Στήν Ιταλία, για παράδειγμα, μέ την πτώση του φασιστικού καθεστώτος τό ιταλικό δίκαιο ύφίσταται «τομή», αλλάζει ριζικά. Τό ίδιο συνέβη στην Πορτογαλία.

Η ιδιαίτερη ύβριδική φύση, μιά κάποια ελαφρότητα του ελληνικού κορπορατισμού θά μπορούσε να άποτελεί μιάν εξήγηση: δεν υπήρχε έδω λ.χ. ούτε ένιαίο συνδικάτο ούτε ύποχρεωτικός συνδικαλισμός. Δεν προέκυψε έτσι, ένδεχομένως, μιά τόσο έντονη ανάγκη ριζοσπαστικής και βαθιάς αλλαγής στο χώρο του δικαίου των εργασιακών σχέσεων. Μήπως όμως οι πολιτικές περιπέτειες της χώρας, κυρίως

18. Οι ύπάλληλοι του νεοσύστατου ύφυπουργείου Έργασίας ζητούν από την Ιταλία πληροφορίες για τό θεσμό του *do-ro lavoro* τό *Νέον Κράτος*, βλ. τό άρθρο του Άνδρέα Έννεμικ, «Ιστορία και κριτική του ιταλικού κορπορατισμού» (τ. 14, Όκτ. 1938, σελ. 1142 δ.π.). Η Έργατική Έλλάς δίνει στους αναγνώστες της πληροφορίες σχετικές μέ τη λειτουργία του τόσο στην Ιταλία αλλά και στη Γερμανία μέ άρθρα όπως «Μεταργασιακή νυχαγωγία εργαζομένων στη Γερμανία» (πρώτος τόμος, 1938), σελ. 177· βλ. επίσης σελ. 407).

19. Για τη διοργάνωση εργατικής άμιλλας που θεωρείται «ή πνευματοποίηση της εργασίας, ή διεξαγωγή της μέ ψυχική όρμη και όχι μηχανική ενέργεια μεταξύ των εργαζομένων συγκεκριμένων επιχειρήσεων», βλ. Έργατική Έλλάς, τόμος πρώτος, σελ. 177, 407, 451 και 455 και τόμος δεύτερος, σελ. 58, 254, 286, 296. Γίνονται ακόμη και διαγωνισμοί που τους όργανώνει ή Έργατική Έστία για τόν καλύτερο εργατικό ύμνο· συγκεντρώνονται 600 συμμετοχές, επιλέγονται από την κριτική έπιτροπή τά τέσσερα καλύτερα και δημοσιεύεται στην Έργατική Έλλάδα ό ύμνος που παίρνει τό πρώτο βραβείο της «Λάουρας» (Κρυστάλλη). Τό δεύτερο βραβείο τό πήρε ό «Ήσιόδος» (Βρεττάκος) (τόμος δεύτερος, 1939, σελ. 115-116). Τό κείμενο του πρώτου εργατικού ύμνου:

Καινούργια μέρα, εργάτες, για μās χαμογελάει και νέο θάρρος φέρνει ή έλπίδες στην καρδιά. Έμπρός στη νέα στράτα, στον Κυβερνήτη πλάι,

Όλοι μαζί, παιδιά
Τά πλούτη της πατρίδας στά χέρια μας κρατάμε,
Ήρωσ ό δδηγητής μας, κι ό δρόμος μας λαμπρός όπου ή δουλειά μας κράζει μέ μιά καρδιά άς πάμε

Έργάτες όλοι έμπρός.
Έξοσσα με δάκρυ, ψευτιά και καταφρόνια κι έπλήγωνα τ' άγκάθια τά στήθη μας βαρεία κι έφερρες, Κυβερνήτη, να ζήσης χίλια χρόνια, Πίστη, Πατρίδα, Σπίτι, για μās κι έλευθερία. Έλληνική ή ψυχή μας για σένα, Έλλάς θά ζήση, για να σου φέρη τη δόξα την παλιά Πίστός στην προσταγή Σου, κανείς δέ θά λυγίση

Τρανέ μου Βασιλιά. Καινούργια μέρα, εργάτη, για μās χαμογελάει.

και νέο θάρρος φέρνει ή έλπίδες στην καρδιά, Έμπρός στη νέα στράτα, στον Κυβερνήτη πλάι

Όλοι μαζί παιδιά
19α. Βλ. λ.χ. ένα γλαφυρό κείμενο ραδιοφωνικής όμιλίας για τά εργατικά ύτυχήματα στο Έργατική Έλλάς, τόμος β' (1939), σελ. 406-407. Οι σχετικές ραδιοφωνικές εκπομπές γίνονται τρεις φορές την έβδομάδα και κατά την ώρα της μεσημεριανής άνάπαυσης των εργαζομένων ώστε να μπορούν να τις παρακολουθούν. Γίνεται άλλωστε σύσταση στους εργοδότες να άγοράσουν μιά ραδιοφωνική συσκευή έπί τούτου, και να την έγκαταστήσουν στο χώρο της δουλειάς (βλ. Ε.Ε., *loc.cit.*, σελ. 448).

20. Βλ. Έργατική Έλλάς, δεύτερος τόμος, σελ. 227. Βλ. επίσης τό λόγο του Α. Δημητράκου στην Καβάλα: «τό σύστημα των συλλογικών συμβάσεων είναι τό μνημιώδες οικόδομημα που έθεμελίωσε μέ τά χέρια του ό Ίωάννης Μεταξάς», *loc.cit.*, σελ. 449 έπ. και 442 του ίδιου «Οί κοινωνικοί ύμνοι του Ι. Μεταξά όδηγησαν εις την έθνικήν πρόοδο», *loc.cit.* σελ. 169-70. Βλ. επίσης τό λόγο του δικτάτορα, «Η κοινωνική εργατική πολιτική του νέου κράτους», *loc.cit.* σελ. 577. Χρήσιμη και ή μπροσούρα *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά - 4 Αυγούστου 1936 - 4 Αυγούστου 1940*, εκδ. Έφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού-Διεύθυνσις Λαϊκής Διαφωτίσεως, Άθήνα.

20α. Ό ύπαινιγμός γίνεται στην Ιταλία που ήταν και είναι ή κυρία έστία της συζήτησης για τό νεοκορπορατισμό ενώ ταυτόχρονα άναπτύχθηκαν σ' αυτή τη χώρα οι περίφημοι «διαπραγματευτικοί νόμοι»: πρόκειται για συμφωνίες σε έθνικό επίπεδο μεταξύ κράτους, εργοδοτών και συνδικάτων που μεταξύ των θεμάτων τους έχουν και την «άπορρύθμιση» του εργατικού δικαίου και για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Οι συμφωνίες αυτές (pacta) καθίστανται στη συνέχεια νόμοι του κράτους· βλ. σχετικά G. Giugni, *Concertazione sociale e sistema politico in Italia, Diritto del Lavoro e di Relazioni industriali*, 1985, σελ. 53 έπ.

μέ τον έμφύλιο και την ήττα της εργατικής τάξης, δέν συμβάλλουν και αυτές σ' αυτή την κατεύθυνση της συνέχειας και όχι της ρήξης; Ίσως θά έπρεπε νά αναφερθούν και οι παραδοσιακές δομές της ελληνικής κοινωνίας πού φαίνεται νά μίν ευνουούν τις δημοκρατικές διαδικασίες.

Δέν πρόκειται βέβαια παρά γιά κάποιες υποθέσεις και άπομένει ή διερεύνηση και ή επαλήθευσή τους. Τό βέβαια είναι ότι τό κορπορατιστικό καθεστώς σταμάτησε αυτό πού θά μπορούσαμε νά άποκαλέσουμε «ομαλή εξέλιξη» —σέ αντίθεση μέ την κορπορατιστική— του ελληνικού εργατικού δικαίου. Και ότι τό «νέον δίκαιον» πού εισήγαγε άπέκτησε ρίζες βαθιές στή χώρα.

Διαπιστώνουμε λοιπόν, όσον άφορά την Έλλάδα, ότι ή (έκάστοτε) άποκατάσταση της δημοκρατίας δέν συνέπεσε και μέ έναν έκδημοκρατισμό. Έναν εις βάθος «άποκορπορατισμό» του εργατικού της δικαίου. Υπάρχει στή χώρα μας ένα χάσμα ανάμεσα στή δημοκρατία, δηλαδή τή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών —κοινοβούλιο, άτομικές συλλογικές έλευθερίες κ.λπ.— και στο εργατικό δίκαιο: οι δημοκρατικές άξίες και τεχνικές δέν άντανακλώνται και δέν ειςχωρούν και δέν εφαρμόζονται στο χώρο του εργατικού δικαίου. Δέν υπάρχει ταύτιση και παραλληλισμός ανάμεσα στις δημοκρατικές άξίες και τις νομικές τεχνικές πού χρησιμοποιεί πολλές φορές τό εργατικό δίκαιο. Αυτό πού θά μπορούσαμε νά άποκαλέσουμε στην Έλλάδα όχι νεοκορπορατισμό αλλά ίσως συνεχή ή λανθάνοντα κορπορατισμό, πού έκφράζει ή επιβίωση θεσμών και τεχνικών κορπορατιστικών στο εργατικό δίκαιο, δέν είχε άλλο στόχο από τό νά εξυπηρετήσει, σέ όλο αυτό τό χρονικό διάστημα, την πραγμάτωση της οικονομικής πολιτικής και ιδιαίτερα της εισοδηματικής πολιτικής των έκάστοτε κυβερνήσεων, παρά την πολλές φορές έντονότατη αντίθεση των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων, της ΓΣΕΕ βεβαίως κατά κανόνα έξαιρουμένης. Οι ύποσχέσεις του κυβερνώντος κόμματος, και μάλιστα κάποια θετικά βήματα προς την αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν του «παλαιοκορπορατιστικού» πνεύματος πού διαπνέει θεσμούς, τεχνικές και νοοτροπίες —όπως ή αντιπροσωπευτικότητα της ΓΣΕΕ γιά κάποιο διάστημα και ή νομοθεσία ύπέρ της συμμετοχής, δηλαδή ενός έκδημοκρατισμού στις επιχειρήσεις τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα— δέν μπόρεσαν νά σταθεροποιηθούν και νά τύχουν τέτοιας πρακτικής εφαρμογής ώστε νά έξουδετερώσουν τον κορπορατισμό και νά στρέψουν προς τον έκδημοκρατισμό τή λειτουργία του συστήμα-

τος εργασιακών σχέσεων. Άλλωστε τό δίκαιο των συλλογικών συμβάσεων και συλλογικών διαφορών εργασίας παραμένει άπαρασάλευτο, παρά τις άάμπολλες προτάσεις και ύποσχέσεις περί ριζικής αναθεώρησής του. Έτσι στην Έλλάδα, αντίθετα άπ' ό,τι συμβαίνει σέ άλλες χώρες, φαίνεται ότι οι κυβερνώντες βρήκαν ένα βολικό εργατικό δίκαιο —σαφώς άυταρχικό— γιά την επίλυση των προβλημάτων πού θέτει ή λεγόμενη οικονομική κρίση και ή νέα τεχνολογία. Βαθύτες άπορίες μās άφήνουν οι *πονηριές της ιστορίας* του ελληνικού εργατικού δικαίου και παρατηρούμε συμπερασματικά:

Έντυπωσιάζει ή συνέχεια. Τό βάρος του κορπορατιστικού εργατικού δικαίου της έποχής του μεσοπολέμου είναι έντονα αισθητό και στις ήμέρες μας. Έχει δημιουργηθεί μιά βεβαρημένη κληρονομικότητα πού δέν σχετίζεται μόνο μ' αυτούς καθ' έαυτούς τούς τεχνικούς νομικούς κανόνες. Όπως συνέβη και στα άλλα φασιστικά καθεστάτα —άν και τό μεταξικό ήταν περισσότερο φασιστοειδές—, ή δικαιοποίηση των εργασιακών σχέσεων κατά την περίοδο αυτή δέν είχε μόνο άποτέλεσμα τή μεγάλη παραγωγή νομικών κανόνων κρατικής προέλευσης. «Συνοδεύτηκε από μιά άνάπτυξη της νομικής καλλιέργειας προς μιά κατεύθυνση νομικίστικη και φορμαλιστική», μέ σαφείς τις επιπτώσεις της τόσο στην πανεπιστημιακή *διδασκαλία* όσο και στην *νομολογία* πού έξηρε τό «*νομικιστικό ύφος της διαχείρισης των εργασιακών σχέσεων*». ²¹ Καθώς στή χώρα μας δέν είχαμε ούτε ένα κίνημα σάν κι αυτό, λόγου χάρη, του Μάη του '68, πού νά έχει άμεσο αντίκτυπο σέ ένα ζωτικό αντικείμενο στο χώρο των κοινωνικών έπιστημών όπως είναι τό εργατικό δίκαιο, έτσι ώστε νά αλλάξει, τουλάχιστον, τον τρόπο προσέγγισης και μελέτης του —ή όποια έπίδραση ήρθε πολλαπλώς φιλτραρισμένη— ούτε και πιά μπροστά μιά βαθιά ρήξη ²² στα περάσματά μας από τις δικτατορίες στή δημοκρατία πού είναι καθοριστική σέ βάθος γιά τις εργασιακές σχέσεις και τό εργατικό δίκαιο, ό κορπορατιστικός μεσοπόλεμος βασιλεύει άκόμη. Η τουλάχιστον έχει διαμορφώσει κύρια χαρακτηριστικά της σημερινής πραγματικότητας.

Ό φορμαλισμός και ό νομικισμός χαρακτηρίζουν κατά κανόνα τή νομολογία και την πανεπιστημιακή διδασκαλία αλλά και τις μεθόδους έρευνας και μελέτης του εργατικού δικαίου. Δέν έχει άπομυθοποιηθεί τό εργατικό δίκαιο της μεταξικής περιόδου και ή βαθύτατα άντεργατική —καθότι καθ' όλοκληρίαν *μικροαστική*— ιδεολογία του άνέκοψε κατ' ουσίαν τή δημοκρατική εξέλιξη του εργατικού δικαίου. Δημοκρατική μέ την άπλή έν-

νοια της διαμόρφωσης των κανόνων *κατά τρόπο πού νά άντανακλούν και την παρουσία και τις κατακτήσεις* κάποιων άγώνων, στο χώρο της δουλειάς ή άλλου, της ελληνικής *εργατικής τάξης*.

Βέβαια ή περίοδος του κορπορατισμού ανά την Εύρώπη έδειξε πόση άνάγκη έχει ό καπιταλισμός εργατικούς θεσμούς και εργατικά νομοθετήματα — πού σ' αυτή την περίπτωση έπιβάλλει άυταρχικά και μονομερώς τό κορπορατιστικό κράτος. Ό σημερινός νεοκορπορατισμός όπου μέ συνδικαλιστικές διαπραγματεύσεις και συμφωνίες θίγονται κεκτημένα δικαιώματα των εργαζομένων και μειώνεται ή προστασία τους, φανερώνει σέ κάθε καλόπιστο —ας πούμε ένα εργατολόγο πού δέν είναι μαρξιστής— ότι τό δίκαιο αυτό ύπηρετεί πολλούς άλλους στόχους έκτός από την προστασία των εργαζομένων. Όστόσο ή διαπίστωση αυτή δέν δικαιολογεί την έξασθένηση της προστασίας και την παραβίαση των άτομικών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων είτε λόγω κορπορατιστικής «κληρονομικότητας» είτε λόγω «οικονομικής κρίσης». Ό θεός νά φυλάει τή μισθωτή εργασία στον τόπο μας από τό συνδυασμό αυτών των δύο.

21. Gino Giugni, *Giuridificazione et deregolazione del diritto del lavoro italiano. Giornale di diritto del lavoro e di relazioni industriali*, no 30, 1986, σελ. 323 έπ.

22. Όπως συνέβη λόγω χάρη στην Ίταλία όπου μέ την πτώση του φασισμού παρατηρήθηκε τό φαινόμενο της άπονομοκοποίησης (*delegalizzazione*) των συλλογικών σχέσεων και άκολούθησε ή έπονομαζόμενη άυτορρύθμισή τους (*autoregolazione*), δηλαδή ή άνάπτυξή τους μέ συλλογικές διαπραγματεύσεις και έξω από τό πλαίσιο μιάς κρατικής νομοθετικής ρύθμισης, βλ. *Giugni*, loc. cit., σελ. 324-325. Βλ. επίσης και την περίπτωση της Ίσπανίας, την έξαφάνιση, μετά τό θάνατο του Φράνκο, του έθνικοσυνδικαλισμού και τή «δημοκρατική μετάβαση», όπως την όνομάζουν, σέ ένα νέο μοντέλο εργατικού δικαίου και εργασιακών σχέσεων μέ την υιοθέτηση ενός νέου θεσμικού πλαισίου πού «διακόπτει άποφασιστικά» από τό προϊσχύσαν φρανκικό στους L. Enrique de la Villa και M.C. Palomegue, τό κεφάλαιο γιά την Ίσπανία στο συλλογικό έργο πού έπιμελήθηκαν οι A. Lyon-Caen και A. Jeammaud, *Droit du travail, Democratie et Crise-en Europe Occidentale et en Amerique*, Παρίσι 1986, σελ. 57 και έπ.

Ἡ ἔκλειψη τοῦ Λόγου

Μέσα καί σκοποί

τοῦ Μάξ Χορκχάιμερ

Ἐπίγραμμα ἀπό τό ἔργο τοῦ Μάξ Χορκχάιμερ (Ν. Ὑόρκη 1947, Σειρά διαλέξεων στό Πανεπιστήμιο τῆς Κολούμπια).

Θά κυκλοφορήσει προσεχῶς στίς ἐκδόσεις «Κριτική».

μετάφραση: Θέμιδα Μίνουλου

Ὅταν ὁ κοινός ἄνθρωπος καλεῖται νά ἐξηγήσει τί ἐννοεῖται μέ τόν ὄρο Λόγος, ἡ ἀντίδρασή του εἶναι σχεδόν πάντα δισταγμός καί ἀμηχανία. Θά ἦταν σφάλμα νά ἐρμηνευθεῖ αὐτό ὡς ἐνδειξη ὑπερβολικά βαθιάς σοφίας ἢ σκέψης ὑπερβολικά δυσνόητης γιά νά ἐκφραστεῖ μέ λόγια. Αὐτό πού στήν πραγματικότητα ἀποπροσανατολίζει εἶναι ἡ αἴσθησις ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτε πρὸς διερεύνηση, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ Λόγου εἶναι αὐταπόδεικτη, ὅτι ἡ ἐρώτησις ἡ ἴδια περιττεύει. Πιεζόμενος νά δώσει μιάν ἀπάντησι, ὁ μέσος ἄνθρωπος θά πεί ὅτι λογικά πράγματα εἶναι τα πράγματα πού εἶναι προφανῶς χρήσιμα, καί ὅτι κάθε ἔλλογος ἄνθρωπος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἱκανός νά ἀποφασίσει τί εἶναι χρήσιμο γι' αὐτόν. Φυσικά, οἱ συνθήκες κάθε κατάστασις, ὅπως καί οἱ νόμοι, τὰ ἔθιμα καί οἱ παραδόσεις, πρέπει νά λαμβάνονται ὑπόψη. Ὅμως ἡ δύναμις πού τελικά κάνει δυνατές τίς λογικές ἐνέργειες εἶναι ἡ ἰκανότητα τῆς ταξινόμησις, τῆς συνεπαγωγῆς καί τῆς παραγωγῆς, ἀνεξάρτητα ἀπό τό συγκεκριμένο περιεχόμενο — ἡ ἀφηρημένη λειτουργία τοῦ μηχανισμοῦ τῆς νόησις. Αὐτός ὁ τύπος Λόγου μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ ὑποκειμενικός Λόγος. Ἀσχολεῖται οὐσιαστικά μέ μέσα καί σκοπούς, μέ τήν ἐπάρκεια τῶν διαδικασιῶν γιά ἐπιδιώξεις λίγο ὡς πολύ δεδομένες καί ὑποθετικά αὐταπόδεικτες.

Ἀποδίδει μικρή σημασία στό ζήτημα τοῦ κατά πόσον οἱ ἐπιδιώξεις καθ' ἑαυτές εἶναι λογικές. Ἄν ἀσχολεῖται καθόλου μέ τούς σκοπούς, θεωρεῖ δεδομένο ὅτι καί αὐτοί εἶ-

ναι λογικοί μέ τήν ὑποκειμενική ἐννοια, δηλαδή ὅτι ἐξυπηρετοῦν τό συμφέρον τοῦ ὑποκειμένου σέ σχέση μέ τήν αὐτοσυντήρησι — εἴτε αὐτήν τοῦ ἀτόμου εἴτε αὐτήν τῆς κοινότητος ἀπό τή διατήρησι τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται αὐτή τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἰδέα ὅτι ἕνας στόχος μπορεῖ νά εἶναι λογικός αὐτός καθ' ἑαυτόν — στή βάση ἀρετῶν πού ἡ διόρασις ἀποκαλύπτει ὅτι αὐτός ἐνέχει — χωρίς ἀναφορά σέ κάποιο εἶδος ὑποκειμενικοῦ κέρδους ἢ πλεονεκτήματος, εἶναι ἐντελῶς ξένη στόν ὑποκειμενικό Λόγο, ἀκόμη καί ὅπου αὐτός εἶναι ὑπεράνω τῆς ἐξέτασις ἄμεσων ὠφελιμιστικῶν ἀξιών καί ἀφοσιώνεται σέ στοχασμούς γιά τήν κοινωνική τάξι πραγμάτων ὡς σύνολο. Ὅσο ἀπλοϊκός ἢ ἐπιφανειακός καί ἂν φαίνεται αὐτός ὁ ὀρισμός τοῦ Λόγου, εἶναι ἕνα σημαντικό σύμπτωμα μιᾶς βαθιάς ἀλλαγῆς ἀντιλήψεων πού ἔλαβε χώρα στή δυτική σκέψι κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων αἰώνων. Γιά μεγάλο διάστημα ἐπικρατοῦσε μιά ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη θεώρησι τοῦ Λόγου. Αὐτή ἡ θεώρησι ὑποστήριζε τήν ὕπαρξι τοῦ Λόγου ὡς δύναμις ὄχι μόνο στό πνεῦμα τοῦ ἀτόμου ἀλλά καί στόν ἀντικειμενικό κόσμον — στίς σχέσεις μεταξύ ἀνθρώπινων ὄντων καί μεταξύ κοινωνικῶν τάξεων, στούς κοινωνικούς θεσμούς καί στή φύσι καί τίς ἐκφάνσεις τῆς. Μεγάλα φιλοσοφικά συστήματα, ὅπως αὐτά τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ σχολαστικισμοῦ καί τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἦταν θεμελιωμένα σέ μιά ἀντικειμενική θεωρία τοῦ Λόγου. Αὐτά ἀποσκοποῦσαν στήν ἀνάπτυξι ἑνός συνεκτικοῦ συστήματος ἢ ἰε-

ραρχίας όλων τών όντων, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου και τών επιδιώξεών του. Ο βαθμός τής λογικότητας τής ζωής του ανθρώπου μπορούσε να προσδιοριστεί σύμφωνα με τήν άρμονία της με αυτήν τήν όλότητα. Η αντικειμενική της δομή, και όχι άπλως ό άνθρωπος και οι επιδιώξεις του, όφειλε να είναι τό μέτρο για τίς σκέψεις και τίς ενέργειες τών ατόμων. Αυτή ή αντίληψη για τό Λόγο ποτέ δέν απέκλεισε τόν υποκειμενικό Λόγο, αλλά τόν θεωρούσε ως μία μερική μόνο και περιορισμένη έκφραση μιās οικουμενικής όρθολογικότητας από τήν όποία απέρρεαν κριτήρια για όλα τά πράγματα και τά όντα. Τόνιζε τούς σκοπούς μάλλον παρά τά μέσα. Η ύπέρτατη προσπάθεια αυτού του είδους σκέψης ήταν να συμβιβάσει τήν αντικειμενική τάξη του «λογικού», όπως τό συνελάμβανε ή φιλοσοφία, με τήν ανθρώπινη ύπαρξη, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου συμφέροντος και τής αυτοσυντήρησης. Ο Πλάτων για παράδειγμα έπιχειρεί ν' αποδείξει στην *Πολιτεία* του ότι αυτός πού ζει στό φώς του αντικειμενικού Λόγου ζει και μία έπιτυχημένη και ευτυχισμένη ζωή. Η θεωρία του αντικειμενικού Λόγου δέν έστιαζόταν στό συντονισμό συμπεριφοράς και στόχου αλλά σε έννοιες —όσο μυθολογικές και αν ακούγονται σήμερα— με τήν ιδέα του ύπέρτατου καλού, με τό πρόβλημα του ανθρώπινου πεπρωμένου και σχετικά με τόν τρόπο πραγματοποίησης άπώτατων σκοπών.

Υπάρχει μία θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα σ' αυτή τή θεωρία, σύμφωνα με τήν όποία ό Λόγος είναι μία έγγενής αρχή τής πραγματικότητας, και του δόγματος ότι ό Λόγος είναι μία υποκειμενική ικανότητα τής διάνοιας. Σύμφωνα με τό δεύτερο, μόνον τό υποκείμενο μπορεί αυθεντικά να έχει Λόγο· αν πούμε ότι ένας θεσμός, ή οποιαδήποτε άλλη πραγματικότητα, είναι λογικός συνήθως έννοούμε ότι οι άνθρωποι τόν έχουν οργανώσει λογικά, ότι έχουν εφαρμόσει σ' αυτόν, μ' ένα μάλλον τεχνικό τρόπο, τή λογική, ύπολογιστική ικανότητά τους. Ο άκρως υποκειμενικός Λόγος αποδεικνύεται ότι είναι ή ικανότητα ύπολογισμού πιθανοτήτων και άρα ή ικανότητα συντονισμού τών ένδεδειγμένων μέσων με τόν δεδομένο σκοπό. Ο όρισμός αυτός φαίνεται να έναρμονίζεται με τίς ιδέες πολλών διακεκριμένων φιλοσόφων, ιδιαίτερα "Αγγλων διανοητών από τήν έποχή του Τζών Λόκ. Φυσικά ό Λόκ δέν παρέβλεψε άλλες νοητικές λειτουργίες πού θά μπορούσαν να έμπέτουν στην ίδια κατηγορία, για παράδειγμα τήν κρίση και τή σκέψη. Αλλά οι λειτουργίες αυτές βεβαίως συμβάλλουν στό συντονισμό τών μέσων και τών σκοπών, πράγμα πού είναι, τελικά, ή κοινωνική επιδίωξη τής επιστήμης και, κατά κάποιον τρόπο, ό λόγος ύπαρξης τής θεωρίας στην κοινωνική διαδικασία τής παραγωγής.

Κατά τήν υποκειμενιστική άποψη, όταν ή λέξη «Λόγος» χρησιμοποιείται για να σημάνει ένα πράγμα ή μία ιδέα μάλλον παρά μία πράξη, αναφέρεται αποκλειστικά στην σχέση αυτού του αντικειμένου ή αυτής τής έννοιας με έναν σκοπό, όχι με τό αντικείμενο τό ίδιο ή με τήν έννοια τήν ίδια. Σημαίνει ότι τό πράγμα ή ή ιδέα είναι καλά για κάτι άλλο. Δέν υπάρχει λογικός στόχος καθ' έαυτόν, και ή συζήτηση για τήν ύπεροχή ενός στόχου έναντι ενός άλλου σε λογικές έννοιες είναι κενή νοήματος. Στην υποκειμενική

προσέγγιση, μία τέτοια συζήτηση είναι δυνατή μόνον εάν και οι δύο στόχοι ύπηρετούν έναν τρίτο και ύψηλότερο, εάν είναι δηλαδή μέσα, όχι σκοποί.

Η σχέση μεταξύ αυτών τών δύο έννοιών του Λόγου δέν είναι άπλως αντίθετική. Ιστορικά, τόσο ή υποκειμενική όσο και ή αντικειμενική όψη του Λόγου έχουν έμφανιστεί έξαρχής, και ή έπικυριαρχία τής πρώτης στην δεύτερη επιτεύχθηκε στην διάρκεια μιās μακριας διαδικασίας. Ο Λόγος με τήν άκριβή του σημασία του λόγος* ή ratio ύπήρξε πάντοτε ουσιαστικά συνδεδεμένος με τό υποκείμενο, τήν ικανότητά του να σκέπτεται. Όλοι οι όροι για τήν άπόδοσή του ήταν κάποτε υποκειμενικές εκφράσεις· έτσι ό έλληνικός όρος προέρχεται από τό λέγειν**, μαρτυρώντας τήν υποκειμενική ικανότητα τής όμιλίας. Η υποκειμενική ικανότητα του σκέπτεσθαι ήταν ό κρίσιμος παράγοντας πού διέλυσε τήν πρόληψη. Αλλά για να άποκηρύξει τή μυθολογία ως ψευδή αντικειμενικότητα, δηλαδή ως ένα δημιουργήμα του υποκειμένου, έπρεπε να χρησιμοποιήσει έννοιες τίς όποίες αναγνώριζε ως έπαρκείς. Έτσι πάντα ανέπτυξε μία δική της αντικειμενικότητα. Στόν πλατωνισμό, ή πυθαγόρεια θεωρία τών αριθμών, ή όποία είχε τίς ρίζες της στην άστρική μυθολογία, μεταμορφώθηκε στην θεωρία τών ιδεών πού έπιχειρεί να όρίσει τό ύπέρτατο περιεχόμενο του σκέπτεσθαι ως μία άπόλυτη αντικειμενικότητα τελικά πέρα από τήν ικανότητα του σκέπτεσθαι, αν και σχετιζόμενη με αυτή. Η παρούσα κρίση του Λόγου συνίσταται βασικά στό γεγονός ότι σε μία δεδομένη στιγμή ή σκέψη είτε έγινε άνίκανη να συλλάβει μία τέτοια αντικειμενικότητα είτε άρχισε να τήν άρνείται ως μία αύταπάτη. Η διαδικασία αυτή σταδιακά προεκτάθηκε ώστε να συμπεριλάβει τό αντικειμενικό περιεχόμενο κάθε λογικής έννοιας. Τελικά, καμία μερική πραγματικότητα δέν μπορεί να φαίνεται καθ' έαυτήν λογική· όλες οι βασικές έννοιες, κενές περιεχομένου, καταλήγουν να μήν είναι παρά σχηματικά κελύφη. Καθώς ό Λόγος υποκειμενοποιείται, ταυτοχρόνως τυποποιείται.

Αυτή ή τυποποίηση του Λόγου έχει έκτεταμένες θεωρητικές και πρακτικές συνέπειες. Αν ή υποκειμενιστική άποψη άληθεύει, ή σκέψη δέν προσφέρει καμία βοήθεια στόν προσδιορισμό τής έπιθυμητότητας όποιουδήποτε στόχου καθ' έαυτόν. Ο βαθμός άποδοχής ιδεωδών, τά κριτήρια για τίς πράξεις και τίς πεποιθήσεις μας, οι κύριες άρχές τής ήθικης και τής πολιτικής, όλες οι θεμελιώδεις αποφάσεις μας έξαρτώνται πλέον από παράγοντες άλλους από τό Λόγο. Θεωρούνται ότι αποτελούν ζητήματα έκλογής και προτίμησης και είναι χωρίς νόημα να μιλάμε για άλήθεια στην διαδικασία λήψης πρακτικών, ήθικων και αισθητικών αποφάσεων. «Η κρίση αξιολόγησης ενός γεγονότος», λέει ό Ράσελ, ένας από τούς πλέον αντικειμενιστές διανοητές μεταξύ τών υποκειμενιστών, «είναι δεκτική μιās ιδιότητας πού όνομάζεται "άλήθεια", τήν όποία έχει ή δέν έχει άνεξαρτήτως του τί μπορεί να σκέφτεται έπ' αυτού όποιοσδήποτε... Αλλά... δέν βλέπω καμία ιδιότητα άνάλογη τής

* Έλληνικά με λατινικούς χαρακτήρες στό πρωτότυπο.

** Έλληνικά στό πρωτότυπο.

“ἀλήθειας”, πού νά ἀνήκει ἢ νά μὴν ἀνήκει σέ μιά κρίση ἠθικῆς ἀξιολόγησης. Αὐτό, ὀφείλουμε νά παραδεχθῶμε, κατατάσσει τὴν ἠθική σέ μιά κατηγορία διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη». Ὡστόσο, ὁ Ράσελ, περισσότερο ἀπὸ ἄλλους, ἔχει ἐπίγνωση τῶν δυσκολιῶν στὶς ὁποῖες κατ’ ἀνάγκη ἐμπλέκεται μιά τέτοια θεωρία. «Ἐνα ἀσυνεπὲς σύστημα μπορεῖ κάλλιστα νά περιέχει λιγότερη ἀναλήθεια ἀπὸ ἕνα συνεπὲς». Παρὰ τὴ φιλοσοφία του, ἡ ὁποία θεωρεῖ ὅτι «οἱ τελικὲς ἠθικὲς ἀξίες εἶναι ὑποκειμενικὲς», φαίνεται νά διακρίνει μεταξύ ἀντικειμενικῶν ἠθικῶν ἀρετῶν τῶν ἀνθρώπινων ἐνεργειῶν καὶ τῆς ἀντίληψής μας γι’ αὐτές: «Ὅ,τι εἶναι φρικτό θά τό δῶ ὡς φρικτό». Ἔχει τό θάρρος τῆς ἀσυνέπειας καὶ ἄρα, ἀποκηρύσσοντας ὀρισμένες πλευρὲς τῆς ἀντιδιαλεκτικῆς λογικῆς του, παραμένει πράγματι ἕνας φιλόσοφος καὶ ταυτοχρόνως ἕνας οὐμανιστής. Ἄν ἤθελε νά μείνει πιστός στὴν ἐπιστημονιστικὴ του θεωρία μέ συνέπεια, θά ἔπρεπε νά παραδεχθῆι ὅτι δέν ὑπάρχουν φρικτὲς πράξεις ἢ ἀπάνθρωπες συνήθεις καὶ ὅτι τό κακό πού βλέπει εἶναι ἀπλῶς μιά ψευδαίσθηση.

Σύμφωνα μέ τέτοιες θεωρίες, ἡ σκέψη ὑπηρετεῖ ὁποιαδήποτε προσπάθεια, καλὴ ἢ κακὴ. Εἶναι ἕνα ἐργαλεῖο ὄλων τῶν ἐνεργειῶν τῆς κοινωνίας ἀλλὰ δέν πρέπει νά προσπαθεῖ νά ὀρίσει τὰ πρότυπα τῆς κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς ζωῆς, τὰ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ὀρίζονται ἀπὸ ἄλλες δυνάμεις. Στὴ μὴ ἐπιστημονικὴ συζήτηση ὅπως καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ, ὁ Λόγος κατέληξε νά θεωρεῖται κοινῶς μιά διανοητικὴ ἰκανότητα συντονισμοῦ, ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς ὁποίας μπορεῖ νά ἀυξηθεῖ μέ τὴ μεθοδικὴ χρῆση καὶ μέ τὴν ἀπάλειψη κάθε μὴ διανοητικοῦ παράγοντα, ὅπως τῶν συνειδητῶν καὶ μὴ συνειδητῶν συναισθημάτων. Ὁ Λόγος ποτέ δέν καθύβουε πράγματι τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ τώρα ὁ Λόγος ἔχει τόσο παντελῶς ἀποπλυθεῖ ἀπὸ ὁποιαδήποτε εἰδικὴ τάση ἢ προτίμηση, ὥστε τελικὰ νά ἔχει παραιτηθεῖ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τό ἔργο νά ἐκφέρει κρίση γιὰ τίς ἐνέργειες καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὰ ὁ Λόγος τὰ παρέδωσε γιὰ τελικὴ δικαίωση στὰ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα, στὰ ὁποία φαίνεται πραγματικά νά ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ὁ κόσμος μας.

Ὁ ὑποβιβασμὸς τοῦ Λόγου σέ μιά ὑποδεέστερη θέση βρισκεται σέ ὀξεία ἀντίθεση μέ τίς ἰδέες τῶν πρωτοπόρων τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, τῶν πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀνερχόμενης μεσαιῶς τάξης, οἱ ὁποῖοι ὁμοφώνως διακήρυξαν ὅτι ὁ Λόγος διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά, ἴσως καὶ τὸν κυρίαρχο ρόλο. Ὅρισαν ὡς σῶφρονα νομοθεσία αὐτὴν πού οἱ νόμοι τῆς ὑποτάσσονται στὸ Λόγο. Ὁ Λόγος ὑπετίθετο ὅτι ρυθμίζει τίς προτιμήσεις μας καὶ τίς σχέσεις μας μέ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ μέ τὴ φύση. Θεωροῦνταν ὄντοτητα, πνευματικὴ δύναμη πού ζοῦσε μέσα σέ κάθε ἄνθρωπο. Αὐτὴ ἡ δύναμη πιστευόταν ὅτι εἶναι ὁ ἀνώτατος κριτὴς — ἢ μᾶλλον, καλύτερα, ἡ δημιουργικὴ δύναμη πίσω ἀπὸ τίς ἰδέες καὶ τὰ πράγματα στὰ ὁποία ὀφείλουμε ν’ ἀφιερῶσουμε τὴ ζωὴ μας.

Σήμερα, ὅταν καλεῖσαι σέ μιά δίκη τροχαίου καὶ ὁ δικαστὴς σέ ρωτᾷ ἂν ἡ ὁδήγησή σου ἦταν λογικὴ, ἐννοεῖ: Ἔκανες ὅ,τι σοῦ ἦταν δυνατόν γιὰ νά προστατεύσεις τὴ ζωὴ καὶ τὴν περιουσία τῆς δικῆς σου καὶ τῶν ἄλλων καὶ γιὰ νά συμμορφωθεῖς μέ τό νόμο; Ὑποθέτει ἄρρητα ὅτι αὐτές οἱ

ἀξίες πρέπει νά εἶναι σεβαστές. Αὐτό πού ἐξετάζει εἶναι μόνον ἡ ἀντιστοιχία τῆς συμπεριφορᾶς σου πρὸς αὐτοὺς τοὺς γενικά ἀποδεκτοὺς κανόνες. Συνήθως, νά εἶσαι λογικός σημαίνει νά μὴ εἶσαι πείσμων, τό ὁποῖο μέ τὴ σειρά του παραπέμπει στὴν προσαρμογὴ στὴν πραγματικότητα ὅπως εἶναι. Ἡ ἀρχὴ τῆς προσαρμογῆς θεωρεῖται δεδομένη. Ὅταν συνελήφθη ἡ ἰδέα τοῦ Λόγου, εἶχε πρόθεση νά ἐπιτύχει περισσότερα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ρύθμιση τῆς σχέσης μεταξύ μέσων καὶ σκοπῶν: θεωροῦνταν τό ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν σκοπῶν, γιὰ τὸν καθορισμὸ τους. Ὁ Σωκράτης πέθανε διότι ὑπέβαλε τίς ἱερότερες καὶ οἰκειότερες ἰδέες τῆς κοινωνίας του καὶ τῆς χώρας του στὴν κριτικὴ τοῦ δαιμονίου, ἢ τῆς διαλεκτικῆς σκέψης ὅπως τὴν ὀνόμασε ὁ Πλάτων. Ἔτσι πολέμησε τόσο τὸν ἰδεολογικὸ συντηρητισμὸ ὅσο καὶ τό ρελατιβισμό μέ προσωπεῖο προοδευτικότητας ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ὑποταγμένο σέ προσωπικά καὶ ἐπαγγελματικά συμφέροντα. Μ’ ἄλλα λόγια, πολέμησε τὸν ὑποκειμενικὸ, φορμαλιστικὸ Λόγο πού ὑποστήριζαν οἱ ἄλλοι σοφιστές. Ὑπέσκαψε τὴν ἱερὴ παράδοση τῆς Ἑλλάδας, τὸν ἀθηναϊκὸ τρόπο ζωῆς, προελαινώντας ἔτσι τό ἔδαφος γιὰ ριζικὰ διαφορετικὲς μορφὲς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Σωκράτης ὑποστήριξε ὅτι ὁ Λόγος, νοούμενος ὡς οἰκουμενικὴ διάραση, θά ἔπρεπε νά καθορίζει τίς πεποιθήσεις, νά ρυθμίζει τὴ σχέση μεταξύ ἀνθρώπων καὶ αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου μέ τὴ φύση.

Μολονότι ἡ διδασκαλία του μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἀφετηρία τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου ὡς τοῦ τελικοῦ κριτῆ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, μίλησε γιὰ τό Λόγο καὶ γιὰ τίς ἀποφάνσεις του ὄχι ὡς ἀπλά ὀνόματα ἢ συμβατικότητες ἀλλὰ ὡς ἀντανακλῶντα τὴν πραγματικὴ φύση τῶν πραγμάτων. Ὅσο ἀρνητικὴ χροιά καὶ ἂν εἶχαν ἴσως τὰ διδάγματά του, ὑπονοοῦσαν τὴν ἰδέα μιᾶς ἀπόλυτης ἀλήθειας καὶ παρουσιάζονταν ὡς ἀντικειμενικὲς διοράσεις, σχεδόν ὡς ἀποκαλύψεις. Τό δαιμόνιον του ἦταν ἕνας μᾶλλον πνευματικὸς θεός, ἀλλὰ ὄχι λιγότερο ἀληθινός ἀπ’ ὅσο πιστευόταν ὅτι ἦταν οἱ ἄλλοι θεοί. Το ὄνομά του ὑπετίθετο ὅτι σήμαινε μιά ζῶσα δύναμη. Στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα ἡ σωκρατικὴ ἰκανότητα τῆς διαίσθησης ἢ τῆς συνείδησης, ὁ νέος θεός μέσα στό μεμονωμένο ὑποκείμενο, ἔχει ἐκθρονίσει ἢ τουλάχιστον μετασχηματίζει τοὺς ἀντιπάλους του στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία. Αὐτοὶ ἔχουν γίνεи ἰδέες. Δέν γεννᾶται θέμα ἂν αὐτοὶ εἶναι, ὅπως στὴ θεωρία τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀπλῶς δημιουργήματά του, προϊόντα ἢ περιεχόμενα ὅμοια μέ τὰ αἰσθήματα τοῦ ὑποκειμένου. Ἀντιθέτως, διατηροῦν ἀκόμη μερικὲς ἀπὸ τίς προνομίες τῶν παλαιῶν θεῶν: καταλαμβάνουν μιά ὑψηλότερη καὶ εὐγενέστερη σφαῖρα ἀπὸ αὐτὴν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πρότυπα, εἶναι ἀθάνατοι. Τό δαιμόνιον μετατράπηκε μέ τὴ σειρά του στὴν ψυχὴ, καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς πού μπορεῖ νά προσλαμβάνει τίς ἰδέες. Αὐτοαποκαλύπτεται ὡς τό ὄραμα τῆς ἀλήθειας ἢ ὡς ἡ ἰκανότητα τοῦ μεμονωμένου ὑποκειμένου νά ἀντιλαμβάνεται τὴν αἰώνια τάξη τῶν πραγμάτων καὶ κατὰ συνέπεια τὴ γραμμὴ δράσης πού πρέπει νά ἀκολουθηθεῖ στὴν ἐγκόσμια τάξη.

Ὁ ὅρος ἀντικειμενικὸς Λόγος λοιπὸν ἀφ’ ἑνὸς σημαίνει στὴν οὐσία του μιά δομὴ ἐγγενῆ στὴν πραγματικότητα ἢ ὁποία ἀπαιτεῖ ἀφ’ ἑαυτῆς ἕναν εἰδικὸ τρόπο συμπεριφορᾶς σέ κάθε ὀρισμένη περίπτωσι, εἴτε μιά πρακτικὴ εἴτε μιά

θεωρητική συμπεριφορά. Αυτή ή δομή είναι προσιτή σ' εκείνον πού σκέπτεται διαλεκτικά ή, πράγμα ταυτόσημο, πού είναι ικανός για έρωτα. 'Αφ' ετέρου, ό όρος αντικειμενικός Λόγος μπορεί επίσης να υποδεικνύει άκριβώς αυτήν τήν προσπάθεια και ικανότητα τής άναστόχασης μιās τέτοιας αντικειμενικής τάξης. Καθένας έχει γνωρίσει καταστάσεις οι όποιες από τήν ίδια τή φύση τους, και ανεξάρτητα από τά συμφέροντα του υποκειμένου, απαιτούν μία όρισμένη γραμμή δράσης — για παράδειγμα, ένα παιδί ή ένα ζώο στά πρόθυρα του πνιγμού, ένας πληθυσμός πού λιμοκτονεί, ή μία άτομική άρρώστια. Καθεμία από αυτές τις καταστάσεις μιλά μία δική της γλώσσα. 'Ωστόσο, επειδή αποτελούν τμήματα μόνο τής πραγματικότητας, ίσως καθεμία άπ' αυτές να πρέπει να άγνωσθεί διότι υπάρχουν πιο κατανοητές δομές έξισου ανεξάρτητες από προσωπικά συμφέροντα και επιθυμίες πού απαιτούν άλλες γραμμές δράσης.

Στά φιλοσοφικά συστήματα του αντικειμενικού Λόγου ύπονοούνταν ή πεποίθηση ότι μία θεμελιώδης ή περιελείουσα τά πάντα δομή τής ύπαρξης ήταν δυνατόν να ανακαλυφθεί και μία σύλληψη του ανθρώπινου προορισμού θά άπέρρεε από αυτήν. Κατανοούσαν τήν έπιστήμη, όταν ήταν αντίξια αυτού του όνόματος, ως τήν έφαρμογή μιās τέτοιας άναστόχασης ή θεωρησης. 'Αντιτίθεντο σε κάθε έπιστημολογία πού θά υποβίβαζε τήν αντικειμενική βάση τής επίγνωσής μας σ' ένα χάος από άσυντόνιστα δεδομένα, και θά ταύτιζε τό έπιστημονικό έργο μας άπλως με τήν όργάνωση, τήν ταξινόμηση ή τόν ύπολογισμό τέτοιων δεδομένων. Αυτές οι τελευταίες δραστηριότητες, στις όποιες ό υποκειμενικός Λόγος τείνει να βλέπει τήν κύρια λειτουργία τής έπιστήμης, είναι σύμφωνα με τά κλασικά συστήματα του αντικειμενικού Λόγου ύποδεέστερες τής φιλοσοφικής θεωρησης. 'Ο αντικειμενικός Λόγος άποσκοπεί να αντικαταστήσει τήν παραδοσιακή θρησκεία με μία μεθοδική φιλοσοφική σκέψη και επίγνωση και να γίνει έτσι μία πηγή παράδοσης άπ' έαυτού. 'Η έπίθεσή του κατά τής μυθολογίας είναι ίσως σοβαρότερη άπ' αυτήν του υποκειμένου Λόγου, ό όποιος, άφηρημένος και φορμαλιστικός όπως θεωρεί ότι είναι, κλίνει υπέρ τής έγκατάλειψης τής μάχης με τή θρησκεία κατασκευάζοντας δύο διαφορετικές κατηγορίες, μία για τήν έπιστήμη και τή φιλοσοφία και μία για τή θεσμοθετημένη μυθολογία, άναγνωρίζοντας έτσι και τις δύο. Για τή φιλοσοφία του αντικειμενικού Λόγου δέν ύπάρχει τέτοια διέξοδος. 'Αφού έμμένει στην έννοια τής αντικειμενικής αλήθειας, πρέπει να πάρει μία θετική ή μία άρνητική θέση σε ό,τι άφορā τό περιεχόμενο τής καθεστηκυίας θρησκείας. 'Επομένως ή κριτική των κοινωνικών πεποιθήσεων στο όνομα του αντικειμενικού Λόγου είναι πολύ πιο δυσοίωνη — παρότι μερικές φορές λιγότερο άμεση και έπιθετική — άπ' αυτήν ή όποια προάγεται έν όνόματι του υποκειμενικού Λόγου.

Στους μοντέρνους καιρούς, ό Λόγος έπέδειξε μία τάση να διαλύσει τό ίδιο τό αντικειμενικό του περιεχόμενο. Είναι αλήθεια ότι στή Γαλλία του 16ου αιώνα προωθήθηκε έν νέου ή έννοια μιās ζωής κυριαρχούμενης από τό Λόγο ως τής τελικής κινητήριας δύναμης. 'Ο Montaigne τήν προσάρμοσε στην άτομική ζωή, ό Bodin στή ζωή των έθνων κι ό De l' Hôpital τήν έφάρμοσε στην πολιτική. Παρά τις κάποιες δηλώσεις άμφιβολίας από μέρους τους, τό

έργο τους προήγαγε τήν έγκατάλειψη τής θρησκείας χάριν του Λόγου ως τής υπέρτατης διανοητικής αυθεντίας. Πάντως, τήν έποχή εκείνη ό Λόγος απέκτησε νέα σημασία, ή όποια βρήκε τήν ύψιστη έκφρασή της στή γαλλική φιλολογία και σε ένα βαθμό διατηρείται ακόμη στή σύγχρονη λαϊκή χρήση. Οι θρησκευτικές διαφορές, οι όποιες με τήν παρακμή τής μεσαιωνικής εκκλησίας είχαν γίνει πρόσφορο έδαφος για να ξεσπάσουν αντίτιθέμενες πολιτικές τάσεις, δέν θεωρούνταν πλέον σημαντικές και καμία πίστη ή ιδεολογία δέν θεωρούνταν άξια να τήν υπερασπιστεί κανείς μέχρι θανάτου. Αυτή ή έννοια του Λόγου ήταν άναμφισβήτητα πιο ανθρώπινη αλλά συγχρόνως πιο αδύναμη από τή θρησκευτική έννοια τής αλήθειας, πιο υποχωρητική στά κρατούντα συμφέροντα, πιο προσαρμοσμένη στην όποια πραγματικότητα και συνεπώς ευθύς έξαρχής διέτρεχε τόν κίνδυνο να υποκύψει στο «παράλογο».

'Ο Λόγος τώρα σήμαινε τήν άποψη των λογίων, των πολιτικών και των ούμανιστών οι όποιοι πίστευαν ότι οι διαμάχες στο θρησκευτικό δόγμα ήταν λίγο ως πολύ χωρίς νόημα και τις έβλεπαν σαν προπαγανδιστικά σλόγκαν διαφόρων πολιτικών φατριών. Για τους ούμανιστές δέν ύπήρχε δυσαρμονία σ' έναν λαό πού ζούσε κάτω από μία κυβέρνηση μέσα σε δεδομένα σύνορα αλλά πρέσβευε διαφορετικές θρησκείες. Μία τέτοια κυβέρνηση είχε καθαρά κοσμικές επιδιώξεις. Δέν άποσκοπούσε, όπως νόμιζε ό Λούθηρος, να πειθαρχήσει και να σωφρονίσει τό ανθρώπινο κτήνος, αλλά να δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες για τό έμπόριο και τή βιομηχανία, να έδραιώσει τό νόμο και τήν τάξη, να έξασφαλίσει στους πολίτες της ειρήνη στο έσωτερικό και προστασία στο έξωτερικό τής χώρας. "Όσον άφορā τό άτομο, ό Λόγος έπαιξε τώρα τόν ίδιο ρόλο μ' εκείνον πού είχε στην πολιτική τό κυρίαρχο κράτος, τό όποιο ένδιαφερόταν για τήν ευημερία του λαού και άντετίθετο στον φανατισμό και στον έμφύλιο πόλεμο.

'Ο άποχωρισμός του Λόγου από τή θρησκεία σημείωσε ένα άκόμα βήμα προς τήν άποδυνάμωση τής αντικειμενικής του πλευράς κι έναν ύψηλότερο βαθμό φορμαλιστικής διατύπωσης, όπως έγινε προφανές άργότερα κατά τήν περίοδο του Διαφωτισμού. 'Αλλά τόν 17ο αιώνα ή αντικειμενική πλευρά του Λόγου δέσποζε ακόμη, διότι ή κύρια προσπάθεια τής όρθολογικής φιλοσοφίας ήταν να διατυπώσει μία διδασκαλία περί του ανθρώπου και τής φύσης ή όποια θά πληρούσε τή διανοητική λειτουργία, τουλάχιστον για τό προνομιούχο τμήμα τής κοινωνίας, πού προηγουμένως πληρούσε ή θρησκεία. 'Από τήν έποχή τής 'Αναγέννησης, οι άνθρωποι προσπάθησαν να έπινοήσουν μόνοι τους μία διδασκαλία κατανοητή όσο ή θεολογία, αντί να δεχτούν τους τελικούς στόχους και τις άξίες τους από μία πνευματική άρχή. 'Η φιλοσοφία καυχόταν ότι ήταν τό έργαλειό με τό όποιο μπορούσε κανείς να αναπτύσσει, να έπεξηγει, να άποκαλύπτει τό περιεχόμενο του Λόγου ως άντανάκλασης τής άληθινής φύσης των πραγμάτων και του όρθου τρόπου ζωής. 'Ο Σπινόζα, για παράδειγμα, πίστευε ότι ή επίγνωση τής ουσίας τής πραγματικότητας, τής άρμονικής δομής του αιώνιου σύμπαντος, κατ' ανάγκην ξυπνά τήν άγάπη γι' αυτό τό σύμπαν. Κατ' αυτόν, ή ήθική συμπεριφορά καθορίζεται καθ' όλοκληρίαν από μία τέτοια επίγνωση τής φύσης, άκριβώς όπως ή άφοσίωσή μας σ' ένα πρόσωπο μπορεί να καθορίζεται από επίγνωση του μεγα-

λείου ἢ τῆς ἰδιοφυίας του. Οἱ φόβοι καί τὰ μικρά πάθη, ξέ-
να πρὸς τὴ μεγάλη ἀγάπη τοῦ σύμπαντος, πού εἶναι ὁ ἴδιος
ὁ Λόγος,* θὰ ἐξαφανιστοῦν, κατὰ τὸν Σπινόζα, μόλις ἡ
κατανόησή μας τῆς πραγματικότητας γίνεῖ ἀρκετὰ βαθιά.

Καί τὰ ἄλλα μεγάλα ὀρθολογικά συστήματα τοῦ πα-
ρελθόντος τονίζουν ἐπίσης ὅτι ὁ Λόγος θὰ ἀναγνωρίσει
ἑαυτὸν στὴ φύση τῶν πραγμάτων καί ὅτι ἡ σωστὴ ἀνθρώπι-
νη συμπεριφορά ἐκπηγάζει ἀπὸ μιά τέτοια ἐπίγνωση. Ἡ
συμπεριφορά αὐτὴ δέν εἶναι κατ' ἀνάγκη ἡ ἴδια γιὰ κάθε
ἄτομο, διότι ἡ κατάσταση τοῦ καθενός εἶναι μοναδική.
Ἔπάρχουν γεωγραφικὲς καί ἱστορικὲς διαφορὲς ὅπως καί
διαφορὲς ἡλικίας, φύλου, δεξιότητις, κοινωνικῆς θέσης
κ.λπ. Ἐντούτοις, αὐτὴ ἡ ἐπίγνωση εἶναι οἰκουμενικὴ στό
μέτρο πού ἡ λογικὴ τῆς σύνδεση μὲ τὴ συμπεριφορά εἶναι
θεωρητικῶς αὐταπόδεικτη γιὰ κάθε ὑποκείμενο προικισμέ-
νο μὲ νόηση.

Συμφωνᾷ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Λόγου, ἡ ἐπίγνωση τῆς
δυστυχίας ἐνὸς σκλαβωμένου λαοῦ, γιὰ παράδειγμα, μπο-
ρεῖ νὰ προτρέψει ἕναν νέο νὰ πολεμήσει γιὰ τὴν ἀπελευθέ-
ρωσή του ἀλλὰ νὰ ἐπιτρέψει στὸν πατέρα του νὰ παραμεί-
νει καί νὰ καλλιεργεῖ τὴ γῆ. Παρὰ τέτοιου εἴδους διαφορὲς
στὶς συνέπειές της, ἡ λογικὴ φύση αὐτῆς τῆς ἐπίγνωσης
θεωρεῖται γενικῶς κατανοητὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Μολονότι αὐτὰ τὰ ὀρθολογικά φιλοσοφικά συστήματα
δέν εἶχαν τόσο πλατιά ἀπήχηση ὅσο ἡ θρησκεία, ἀναγνω-
ρίζονταν ὡς προσπάθειες καταγραφῆς τοῦ νοήματος καί
τῶν ἀπαιτήσεων τῆς πραγματικότητας καί παρουσίας
ἀληθειῶν πού εἶναι δεσμευτικὲς γιὰ ὅλους. Οἱ συγγραφεῖς
τοὺς πίστευαν ὅτι τὸ *lumen naturale*, ἡ φυσικὴ διόραση ἢ
τὸ φῶς τοῦ Λόγου, ἦταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ διεισδύσει τόσο βα-
θιά στὴ δημιουργία ὥστε νὰ μᾶς προμηθεύσει μὲ τὰ κλει-
διά γιὰ τὴν ἐναρμόνιση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς τῆ φύση, τό-
σο στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο ὅσο καί μέσα στὴν ἴδια τὴν ὑπαρ-
ξὴ τοῦ ἀνθρώπου. Διατήρησαν τὸ Θεό, ἀλλὰ ὄχι τὴ χάρη·
πίστευαν ὅτι γιὰ ὅλους τοὺς σκοποὺς θεωρητικῆς γνώσης
καί πρακτικῆς ἀπόφασης ὁ ἀνθρώπος δέν χρειαζόταν κά-
ποιο *lumen supranaturale*. Οἱ θεωρητικὲς τους ἀναπαρα-
γωγὲς τοῦ σύμπαντος, ὄχι οἱ σεנסουαλιστικὲς ἐπιστημολο-
γίαις — ὁ Τζορντάνο Μπροῦνοκαὶ ὄχι ὁ Τελέσιο, ὁ Σπινόζα
καί ὄχι ὁ Λόκ — συγκρούστηκαν ἀπευθείας μὲ τὴν παραδο-
σιακὴ θρησκεία, διότι οἱ διανοητικὲς ἐπιδιώξεις τῶν μετα-
φυσικῶν φιλοσόφων σχετίζονταν πολὺ περισσότερο μὲ τὶς
διδασκαλίαις γιὰ τὸ Θεό, τὴ δημιουργία καί τὸ νόημα τῆς
ζωῆς ἀπ' ὅσο οἱ θεωρίαις τῶν ἐμπειριστῶν.

Στὰ φιλοσοφικά καί πολιτικά συστήματα τοῦ ὀρθολογι-
σμοῦ, οἱ χριστιανικὲς ἠθικὲς ἀρχὲς ἐκχοσμικεύτηκαν. Οἱ
σκοποὶ πού ἐπιδιώκονταν στὴν ἀτομικὴ καί κοινωνικὴ δρα-
στηριότητα παράγονταν ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς ὑπαρξῆς ὀρι-
σμένων ἔμφυτων ἰδεῶν ἢ αὐταπόδεικτων διαισθήσεων κι
ἔτσι συνδέονταν μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας,
καίτοι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια δέν θεωροῦνταν ἐγγυημένη ἀπὸ κα-
νένα δόγμα ἄσχετο μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἴδιας τῆς σκέψης.
Οὔτε ἡ ἐκκλησία οὔτε τὰ ἀνατέλλοντα φιλοσοφικά συστή-
ματα διαχώριζαν μεταξὺ τους τὴ σοφία, τὴν ἠθικὴ, τὴ θρη-
σκεία καί τὴν πολιτικὴ. Ἀλλὰ ἡ θεμελιώδης ἐνότητα
ὄλων τῶν ἀνθρώπινων πεποιθήσεων πού ἦταν ριζωμένη σὲ
μιά κοινὴ χριστιανικὴ ὄντολογία σταδιακὰ θρυμματίστη-

κε, καί οἱ ρελατιβιστικὲς τάσεις, οἱ ὁποῖες ἦταν ρητὰ δια-
τυπωμένες στοὺς πρωτοπόρους τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας
ὅπως ὁ Montaigne, ἀλλὰ ἀργότερα παραμερίστηκαν πρό-
σκαιρα ἀπὸ τὴν ὀρθολογικὴ μεταφυσικὴ, ἐπιβλήθηκαν
νικηφόρα σὲ ὅλες τὶς πολιτιστικὲς δραστηριότητες.

Φυσικά, ὅπως ὑποδηλώθηκε παραπάνω, ὅταν ἡ φιλοσο-
φία ἄρχισε νὰ παραγωνίζει τὴ θρησκεία, δέν εἶχε τὴν πρό-
θεση νὰ καταργήσει τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια ἀλλὰ ἐπι-
χειροῦσε μόνο νὰ τῆς παράσχει μιά νέα ὀρθολογικὴ θεμε-
λίωση. Ἡ διαφωνία ἀναφορικὰ μὲ τὴ φύση τοῦ ἀπόλυτου
δέν ἦταν ἡ κύρια αἰτία γιὰ τὴν ὁποία οἱ μεταφυσικοὶ φιλό-
σοφοι διώκονταν καί βασανίζονταν. Τὸ πραγματικὸ ζήτη-
μα ἦταν ἐάν τὴ ἀποκάλυψη ἢ ὁ Λόγος, ἡ θεολογία ἢ ἡ φιλο-
σοφία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη γιὰ τὸν καθο-
ρισμὸ καί τὴν ἔκφραση τῆς τελικῆς ἀλήθειας. Ὅπως ἀκρι-
βῶς ἡ ἑκκλησία προάσπιζε τὴν ἰκανότητα, τὸ δικαίωμα,
τὸ καθῆκαν τῆς θρησκείας νὰ διδάξει τοὺς λαοὺς πῶς δη-
μιουργήθηκε ὁ κόσμος, ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς του καί πῶς
αὐτοὶ πρέπει νὰ συμπεριφέρονται, ἔτσι καί ἡ φιλοσοφία
προάσπιζε τὴν ἰκανότητα, τὸ δικαίωμα, τὸ καθῆκον τοῦ
νοῦ νὰ ἀνακαλύψει τὴ φύση τῶν πραγμάτων καί νὰ ἀντλή-
σει τοὺς σωστοὺς τρόπους δράσης ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπίγνωση.
Ὁ καθολικισμὸς καί ἡ εὐρωπαϊκὴ ὀρθολογικὴ φιλοσοφία
ἦταν σὲ πλήρη συμφωνία ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς
πραγματικότητας τῆς ὁποίας μπορούσε νὰ ἀποκτήσει κα-
νεὶς μιά τέτοια ἐπίγνωση· πράγματι, ἡ ὑπόθεση αὐτῆς τῆς
πραγματικότητας ἦταν τὸ κοινὸ πεδίο στό ὁποῖο διεξήχθη-
σαν οἱ συγκρούσεις τους.

Οἱ δύο διανοητικὲς δυνάμεις πού βρίσκονταν σὲ ἀντίθε-
ση μὲ αὐτὴ τὴ συγκεκριμένη προϋπόθεση ἦσαν ὁ Καλβινι-
σμός, μέσω τῆς διδασκαλίας του τοῦ *Deus absconditus*,
καί ὁ ἐμπειρισμὸς, μέσω τῆς ἀντιληψῆς, ἀρχικὰ ἄρρητης
καί ἀργότερα ρητῆς, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἀσχολεῖται ἀπο-
κλειστικὰ μὲ ψευδοπροβλήματα. Ἀλλὰ ἡ καθολικὴ ἐκ-
κλησία πολέμησε τὴ φιλοσοφία ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὰ νέα με-
ταφυσικά συστήματα βεβαίωναν τὴν πιθανότητα μιᾶς διό-
ρασης ἢ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ καθορίζει αὐτὴ ἡ ἴδια τὶς ἠθι-
κὲς καί θρησκευτικὲς ἀποφάσεις τοῦ ἀνθρώπου.

Τελικὰ ἡ ζωηρὴ διένεξη μεταξὺ θρησκείας καί φιλοσο-
φίας κατέληξε σὲ ἀδιέξοδο διότι αὐτὰ τὰ δύο θεωροῦνταν
ξεχωριστοὶ κλάδοι τῆς κουλτούρας. Οἱ ἄνθρωποι βαθμιαῖα
συμφιλίωθηκαν μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ καθένας ζεῖ τὴ δική του
ζωὴ ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ πολιτισμικοῦ του διαμερίσμα-
τος, ἀνεχόμενος τὸν ἄλλον. Ἡ οὐδετεροποίηση τῆς θρη-
σκείας, συρρικνωμένης τώρα στὴν κατάσταση τοῦ ἐνός πο-
λιτισμικοῦ ἀγαθοῦ μεταξὺ πολλῶν, διέψευσε τὸν «συνολι-
κὸ» ἰσχυρισμὸ τῆς ὅτι ἐνσωματώνει τὴν ἀντικειμενικὴ ἀ-
λήθεια, καί τὴν εὐνούχισε. Μολονότι ἡ θρησκεία παρέμει-
νε σεβαστὴ, τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἐξάλειψή της ὡς τοῦ μέσου
τῆς πνευματικῆς ἀντικειμενικότητας καί, τελικὰ, γιὰ τὴν
ἀκύρωση τῆς ἔννοιας μιᾶς τέτοιας ἀντικειμενικότητας,
διαμορφωμένης κατ' ἀπομίμησης τῆς ἰδέας τῆς ἀπολυτό-
τητας τῆς θρησκευτικῆς ἀποκάλυψης.

*Στὸ πρωτότυπο ἑλληνικὰ μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες.

Στήν πραγματικότητα τό περιεχόμενο τόσο τής φιλοσοφίας όσο και τής θρησκείας επηρεάστηκε βαθιά από αυτόν τόν φαινομενικά είρηνικό διακανονισμό τής αρχικής τους διαμάχης. Οί φιλόσοφοι του Διαφωτισμού έβαλλαν κατά τής θρησκείας έν όνόματι του Λόγου· στό τέλος αυτό πού σκότωσαν δέν ήταν ή εκκλησία αλλά ή μεταφυσική και ή αντίκειμενική έννοια του ίδιου του Λόγου, ή πηγή δύναμης τών δικών τους προσπαθειών. Ό Λόγος ως όργανο γιά τήν κατανόηση τής άληθινής φύσης τής πραγματικότητας και γιά τόν προσδιορισμό τών άρχών πού καθοδηγούν τίς ζωές μας κατέληξε νά θεωρείται ξεπερασμένος. Η θεωρησιακή φιλοσοφία έγινε συνώνυμη τής μεταφυσικής, και ή μεταφυσική τής μυθολογίας και τής δεισισμίας. Μπορούμε νά πούμε ότι ή ιστορία του Λόγου ή του διαφωτισμού από τίς άπαρχές του στην Έλλάδα μέχρι σήμερα όδήγησε σέ μία κατάσταση πραγμάτων όπου άκόμη και ή λέξη Λόγος είναι ύποπτη ότι σημαίνει και κάποια μυθολογική όντότητα. Ό Λόγος αυτοκαταστράφηκε ως κινητήρια δύναμη ήθικής και θρησκευτικής διάρασης. Ό επίσκοπος Μπέρκλεϋ, νόμιμο τέκνο του νομιναλισμού, προτεστάντης ζηλωτής και ποζιτιβιστής διαφωτιστής, όλα αυτά μαζί, ήγήθηκε πριν από διακόσια χρόνια μιās επίθεσης έναντίον τέτοιων γενικών έννοιων, συμπεριλαμβανομένης τής έννοιας μιās γενικής έννοιας. Πράγματι, ή έκστρατεία υπήρξε νικηφόρα σέ όλα τά στάδια. Ό Μπέρκλεϋ, σέ μερική αντίφαση προς τήν ίδια του τή θεωρία, διατήρησε μερικές γενικές έννοιες, όπως τόν νοϋ, τό πνεϋμα και τήν αίτία. Άλλά αυτές εξαλείφθηκαν άποτελεσματικά από τόν Χιούμ, τόν πατέρα του σύγχρονου ποζιτιβισμού.

Η θρησκεία φαινομενικά έπωφελήθηκε απ' αυτήν τήν εξέλιξη. Η φορμαλιστική διατύπωση του Λόγου τήν προφύλαξε από κάθε σοβαρή επίθεση από μέρους τής μεταφυσικής ή τής φιλοσοφικής θεωρίας και αυτή ή ασφάλεια φαίνεται νά τήν κάνει ένα εξαίρετικά πρακτικό κοινωνικό έργαλειο. Συγχρόνως, όμως, ή ουδετερότητά της σημαίνει τό μαρασμό του άληθινου της πνεύματος τής συγγενικότητάς της μέ τήν άλήθεια, ή όποια άλλοτε πιστευόταν ότι ήταν ή ίδια γιά τήν έπιστήμη, τήν τέχνη και τήν πολιτική και γιά όλόκληρη τήν ανθρωπότητα. Ό θάνατος του θεωρητικού Λόγου, άρχικά υπηρέτη τής θρησκείας και άργότερα άντιπάλου της, ίσως άποδειχθεί καταστροφικός γιά τήν ίδια τή θρησκεία.

Όλες αυτές οί συνέπειες περιέχονταν έν σπέρματι στην άστική ιδέα τής άνοχής ή όποια είναι άμφίσημη. Από τή μιá πλευρά άνοχή σημαίνει άπελευθέρωση από τήν κυριαρχία τής δογματικής έξουσίας. Από τήν άλλη προάγει μιá στάση ουδετερότητας άπέναντι σέ κάθε πνευματικό περιεχόμενο, τό όποιο έτσι ύποκύπτει στό ρελατιβισμό. Κάθε πολιτισμική επικράτεια διατηρεί τήν «κυριαρχία» της σέ ό,τι άφορά τήν οίκουμηνική άλήθεια. Τό πρότυπο του κοινωνικού καταμερισμού τής εργασίας μεταφέρεται αυτόματα στην ζωή του πνεύματος και αυτή ή κατάτμηση του βασιλείου τής κουλτούρας είναι άπόρροια τής ύποκατάστασης τής οίκουμηνικής αντίκειμενικής άλήθειας από τόν φορμαλιστικά διατυπωμένο, έγγενως ρελατιβιστικό Λόγο.

Οί πολιτικές συνέπειες τής όρθολογικής μεταφυσικής ήρθαν στό προσκήνιο τόν 18ο αιώνα όταν, μέσω τής άμερι-

κανικής και γαλλικής επανάστασης, ή έννοια του έθνους έγινε ή κατευθυντήρια άρχή. Στή σύγχρονη ιστορία ή έννοια αυτή έτεινε νά εκτοπίσει τή θρησκεία ως τό τελικό, ύπερατομικό κίνητρο στην ζωή του ανθρώπου. Τό έθνος άντλει τήν έξουσία του όχι από τήν άποκάλυψη αλλά από τό Λόγο, ό όποιος νοείται έτσι ως ένα συνάθροισμα θεμελιωδών διοράσεων, έμφυτων ή άνεπτυγμένων διά τής θεωρησης, κι όχι μιá κινητήρια δύναμη πού άσχολεϊται άπλως μέ τά μέσα γιά νά τίς θέσει σέ ισχύ.

Τό ίδιο συμφέρον, στό όποιο όρισμένες θεωρίες του φυσικού νόμου και ήδονιστικές φιλοσοφίες προσπάθησαν νά δώσουν ιδιαίτερη έμφαση, θεωρούνταν ως μιá μόνον τέτοια διοράση, ριζωμένη στην αντίκειμενική δομή του συμπαντος, σχηματίζοντας έτσι ένα μέρος μέσα στό όλο σύστημα τών κατηγοριών. Στή βιομηχανική εποχή, ή ιδέα του συμφέροντος βαθμιαία ύπερίσχυσε και τελικά συμπίεσε τά άλλα κίνητρα πού θεωρούνταν θεμελιώδη γιά τή λειτουργία τής κοινωνίας· αυτή ή στάση επικράτησε στις προεξάρχουσες σχολές σκέψης και, κατά τήν περίοδο του φιλελευθερισμού, στόν δημόσιο νοϋ. Η ίδια όμως διαδικασία έφερε στην επιφάνεια τίς αντιφάσεις μεταξύ τής θεωρίας του ίδιου συμφέροντος και τής ιδέας του έθνους. Η φιλοσοφία τότε ήρθε άντιμέτωπη μέ τό δίλημμα νά άποδεχθεί τίς άναρχιστικές συνέπειες αυτής τής θεωρίας ή νά γίνει λεία ενός παράλογου έθνικισμού, μολυσμένου από τό ρομαντισμό πολύ περισσότερο από όσο οί θεωρίες τών έμφυτων ιδεών πού επικράτησαν στην περίοδο του μερκαντισμού.

Ό διανοητικός ίμπεριαλισμός τής άφηρημένης άρχής του ίδιου συμφέροντος —πυρήνας τής έπίσημης ιδεολογίας του φιλελευθερισμού— ένδεικνυε τό διευρυνόμενο σχίσμα μεταξύ ιδεολογίας και κοινωνικών συνθηκών στό έσωτερικό τών βιομηχανικών κρατών. Από τή στιγμή πού ή ρωγμή παγιώνεται στόν δημόσιο νοϋ, δέν άπομένει καμιά άποτελεσματική όρθολογική άρχή κοινωνικής συνοχής. Η ιδέα τής έθνικης κοινότητας, άρχικά παρουσιασμένη ως ένα είδωλο, μπορεί έν τέλει νά συντηρηθεί μόνο μέ τρομοκρατία. Αυτό έξηγεί τήν τάση του φιλελευθερισμού νά κλίνει προς τό φασισμό και αυτήν τών πνευματικών και πολιτικών εκπροσώπων του φιλελευθερισμού νά κηρύξουν ειρήνη μέ τούς άντιπάλους του. Αυτό ή τάση, τόσο συχνά έμφανιζόμενη στην πρόσφατη ευρωπαϊκή ιστορία, μπορεί νά προέρχεται, εκτός τών οικονομικών της αιτίων, από τήν έσωτερική αντίφαση μεταξύ τής ύποκειμενιστικής άρχής του ίδιου συμφέροντος και τής ιδέας του Λόγου τήν όποια λέγεται ότι εκφράζει. Αρχικά ή πολιτική συγκρότηση θεωρούνταν μιá έκφραση συγκεκριμένων άρχών θεμελιωδών στόν αντίκειμενικό Λόγο. Οί ιδέες τής δικαιοσύνης, τής ισότητας, τής ευτυχίας, τής δημοκρατίας, τής ιδιοκτησίας, όλες θεωρούνταν ότι άντιστοιχούν στό Λόγο, ότι εκπορεύονται από τό Λόγο. Έπομένως, τό περιεχόμενο του Λόγου συρρικνώνεται αυθαίρετα σ' ένα άπλό μέρος αυτού του περιεχομένου, στό πλαίσιο μόνο μιās από τίς άρχές του· τό ειδικό καταλαμβάνει τή θέση του οίκουμηνικού. Αυτό τό *tour de force* στό βασίλειο του διανοητικού προλαίπει τό έδαφος γιά τόν νόμο τής ισχύος στην επικρατεια του πολιτικού.

Ἐχοντας παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν αὐτονομία, ὁ Λόγος ἔχει γίνει ἐργαλεῖο. Κατὰ τὴν φορμαλιστικὴ ἄποψη τοῦ ὑποκειμενικοῦ Λόγου, ἡ ὁποία τονίστηκε ἀπὸ τὸ θετικισμό, ὑπογραμμίζεται ἡ ἔλλειψη συγγενείας του πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο. Κατὰ τὴν ἰνστρουμένταλιστικὴ ἄποψη, πού προβάλλεται ἀπὸ τὸν πραγματισμό, ὑπογραμμίζεται ἡ ὑποταγή του σὲ ἑτερόνομα περιεχόμενα. Ὁ Λόγος ἔχει πλήρως ζευτεῖ στὸν ζυγὸ τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας. Ἡ λειτουργικὴ του ἀξία, ὁ ρόλος του στὴν κυριαρχία τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς φύσης, ἔχει γίνει τὸ μοναδικὸ κριτήριον. Οἱ ἔννοιες ἔχουν συρρικνωθεῖ σὲ συνόψεις τῶν χαρακτηριστικῶν τὰ ὁποία εἶναι κοινὰ σὲ μερικὰ δείγματα. Ἐκφράζοντας μιά ὁμοιότητα, οἱ ἔννοιες ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν φροντίδα νὰ ἀπαριθμοῦν ιδιότητες, ὑπηρετώντας ἔτσι καλύτερα τὴν ὀργάνωση τοῦ ὕλικου τῆς γνώσης. Νοοῦνται ὡς ἀπλές συντηρήσεις τῶν εἰδῶν στὰ ὁποία ἀναφέρονται. Κάθε χρῆση πού ὑπερβαίνει τὴ βοθητικὴ, τεχνικὴ συνόψιση πραγματικῶν δεδομένων ἔχει ἐξαλειφθεῖ ὡς τὸ τελευταῖο ἔχνος πρόληψης. Οἱ ἔννοιες ἔχουν «λειανθεῖ» καὶ ἐξορθολογιστεῖ, ἔχουν γίνει συνταγές γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση ἐργασίας. Εἶναι σάν ἡ ἴδια ἡ σκέψη νὰ ἔχει συρρικνωθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῶν βιομηχανικῶν διαδικασιῶν, νὰ ἔχει ὑποβληθεῖ σ' ἓνα αὐστηρὸ λεπτομερές προόγραμμα — μὲ λίγα λόγια σάν νὰ ἔχει γίνει ἀναπόσπαστο μέρος τῆς παραγωγῆς. Ὁ Τόμμη περιέγραψε μερικὲς ἀπὸ τίς συνέπειες πού ἔχει αὐτὴ ἡ διαδικασία γιὰ τὴν συγγραφὴ τῆς ἱστορίας. Μιλᾷ γιὰ τὴν «τάση νὰ γίνει ὁ ἀγγειοπλάστης σκλάβος τοῦ πηλοῦ του... Στὸν κόσμον τῆς δράσης, ξέρουμε ὅτι εἶναι καταστροφικὸ νὰ μεταχειρίζομαστε τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἀνθρώπους σάν νὰ ἦταν ἄψυχα ἀντικείμενα. Γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ υποθέσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ μεταχείριση εἶναι λιγότερα λανθασμένη στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν;».

Ὅσο περισσότερο οἱ ἰδέες γίνονται μηχανικές, ἐργαλειοποιούνται, τόσο λιγότερο μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς σ' αὐτὲς κάποιες σκέψεις μ' ἓνα δικὸ τους νόημα. Θεωροῦνται πράγματι μηχανές. Ἡ γλώσσα συρρικνώνεται ἀπλῶς σὲ ἓνα ἀκόμη ἐργαλεῖο μέσα στὴν γιγαντιαία μηχανὴ παραγωγῆς στὴ σύγχρονη κοινωνία. Κάθε πρόταση πού δὲν εἶναι ἰσοδύναμη μὲ ἓναν χειρισμὸ μέσα σ' αὐτὴ τὴ μηχανὴ φαίνεται στὸν ἀπλὸ ἄνθρωπον ἐξίσου κενὴ νοήματος ὅσο θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἀπὸ τοὺς σύγχρονους σημασιολόγους, οἱ ὁποῖοι ὑπαινίσσονται ὅτι ἡ καθαρῶς συμβολικὴ καὶ χειριστικὴ δηλαδὴ ἡ καθαρῶς χωρὶς πραγματικὸ περιεχόμενο πρόταση ἔχει νόημα. Τὸ νόημα ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴ λειτουργία ἢ τὸ ἀποτέλεσμα στὸν κόσμον τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων. Στὸ βαθμὸ πού οἱ λέξεις δὲν χρησιμοποιοῦνται ἐμφανῶς γιὰ νὰ ὑπολογίσουμε τεχνικῶς σημαντικὲς πιθανότητες ἢ γιὰ ἄλλους πρακτικὸς σκοποὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται ἀκόμη καὶ ἡ ἀνάπαυση, κινδυνεύουν νὰ θεωρηθοῦν ὑποπτες σάν ἓνος εἶδους κουβέντα πωλητῆ, διότι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι αὐτοσκοπός.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ ρελατιβισμοῦ, ὅταν ἀκόμη καὶ τὰ παιδιὰ θεωροῦν τίς ἰδέες ὡς διαφημίσεις ἢ ἐκλογικεύσεις, ὁ φόβος ὅτι ἡ γλώσσα μπορεῖ ἀκόμη νὰ κρύβει μέσα της μυθολογικὰ κατάλοιπα προίκισε τίς λέξεις μὲ νέο μυθολογικὸ χαρακτήρα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἰδέες ἔχουν ριζικὰ ἐργαλειοποιηθεῖ καὶ ἡ γλώσσα θεωρεῖται ἓνα ἀπλὸ ἐργαλεῖο, εἴτε γιὰ τὴν ἀποθήκευση καὶ τὴν ἐπικοινωνία τῶν πνευμα-

τικῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς εἴτε γιὰ τὴν καθοδήγηση τῶν μαζῶν. Συγχρόνως, ἡ γλώσσα παίρνει τὴν ἐκδίκησὴ τῆς ξαναγυρίζοντας στὴ μαγικὴ τῆς φάση. Ὅπως συνέβαινε στίς μέρες τῆς μαγείας, κάθε λέξη θεωρεῖται ὡς μιά ἐπικίνδυνη δύναμη πού μπορεῖ νὰ καταστρέφει τὴν κοινωνία καὶ γιὰ τὴν ὁποία πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὑπεύθυνος ὁμιλῶν. Ἀντίστοιχα, ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας κάτω ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ ἔλεγχο, περικόπτεται. Ἡ διαφορά μεταξύ σκέψης καὶ πράξης θεωρεῖται ἄκυρη. Ἐτσι κάθε σκέψη θεωρεῖται μιά πράξη· κάθε ἀναστοχασμός εἶναι μιά θέση καὶ κάθε θέση εἶναι ἓνα σύνθημα. Οἱ πάντες τίθενται ὑπὸ κατηγορία γι' αὐτὰ πού λένε ἢ δὲν λένε. Τὸ καθετὶ καὶ ὁ καθένας ταξινομοῦνται καὶ χαρακτηρίζονται. Ἡ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου πού ἐμποδίζει τὴν ταύτιση τοῦ ἀτόμου μὲ μιά τάξη εἶναι «μεταφυσικὴ» καὶ δὲν ἔχει θέση στὴν ἐμπειριστικὴ ἐπιστημολογία. Ἡ θυρίδα μέσα στὴν ὁποία σπρώχτηκε ὁ ἄνθρωπος καθορίζει τὰ ὅρια τῆς μοίρας του. Μόλις μιά σκέψη ἢ μιά λέξη γίνει ἐργαλεῖο, εἶναι περιττὸ κανεὶς ὄντως νὰ τὴ «σκέφτεται», εἶναι περιττὸ δηλαδὴ νὰ διατρέξει τίς λογικὲς πράξεις πού ἐνέχονται στὴ λογικὴ διατύπωσὴ τῆς. Ὅπως ἔχει δειχθεῖ, συχνὰ καὶ ὀρθὰ, τὸ πλεονέκτημα τῶν μαθηματικῶν — τὸ μοντέλο τῆς ὅλης νεοθετικιστικῆς σκέψης — βρισκεται ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν «διανοητικὴ οἰκονομία». Περίπλοκοι λογικοὶ χειρισμοὶ διεκπεραιώνονται χωρὶς πραγματικὴ ἐκτέλεση ὄλων τῶν διανοητικῶν πράξεων πάνω στίς ὁποῖες βασιζόνται τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ λογικὰ σύμβολα. Αὐτὴ ἡ μηχανοποίηση εἶναι ὄντως ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς βιομηχανίας· ἀλλὰ ἂν γίνει τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ νοῦ, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Λόγος ἐργαλειοποιηθεῖ, προσλαμβάνει μιά ὕλικότητα καὶ τύφλωση, γίνεται φετίχ, μιά μαγικὴ ὄντοτητα ἡ ὁποία μᾶλλον γίνετα ἀποδεκτὴ παρά βιώνετα διανοητικά.

Ποιὲς εἶναι οἱ συνέπειες τῆς φορμαλιστικῆς διατύπωσης τοῦ Λόγου; Δικαιοσύνη, ἰσότητα, εὐτυχία, ἀνοχή, ὅλες οἱ ἔννοιες πού, ὅπως ἀναφέρθηκε, πιστευόταν σὲ προηγούμενους αἰῶνες ὅτι ἦταν ἐγγενεῖς στὸν Λόγον ἢ ἐπικυρωμένες ἀπὸ αὐτόν, ἔχουν χάσει τίς πνευματικὲς ρίζες τους. Παραμένουν στόχοι καὶ σκοποὶ, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μιά λογικὴ ἀρχὴ ἐξουσιοδοτημένη νὰ τίς ἐκτιμήσει καὶ νὰ τίς συνδέσει μὲ μιά ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα. Ἐπιβεβαιωμένες ἀπὸ παλιὰ ἱστορικὰ ντοκουμέντα, πιθανόν ἀκόμα νὰ χαίρουν κάποιου κύρους, καὶ μερικὲς ἐμπεριέχονται στὸν ἀνώτατο νόμον τῶν μεγαλύτερων χωρῶν. Παρ' ὅλα αὐτὰ, στεροῦνται ἐπικύρωσης ἀπὸ τὸν Λόγον μὲ τὴ σύγχρονὴ του ἔννοια. Ποιὸς μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἰδεώδη συνδέεται μὲ τὴν ἀλήθεια στενότερα ἀπὸ τὸ ἀντίθετό του; Σύμφωνα μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ μέσου σύγχρονου διανοούμενου, ὑπάρχει μιά μόνο αὐθεντία, ἡ ἐπιστήμη, νοούμενη ὡς ἡ ταξινόμηση τῶν γεγονότων καὶ ὁ ὑπολογισμός τῶν πιθανοτήτων. Ἡ πρόταση ὅτι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι καλύτερες ἀπὸ τὴν ἀδικία καὶ τὴν καταπίεση εἶναι ἐπιστημονικὰ μὴ ἀποδείξιμη καὶ ἄχρηστη. Ἐφτασε νὰ ἤχη τόσο κενὴ νοήματος ὅσο θὰ ἤχοῦσε ἡ πρόταση ὅτι τὸ κόκκινον εἶναι ὠραιότερον ἀπὸ τὸ μπλέ ἢ ὅτι ἓνα αὐγὸ εἶναι καλύτερον ἀπὸ γάλα.

Ὅσο περισσότερο εὐνουχίζεται ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου τόσο εὐκολότερα προσφέρεται γιὰ ἰδεολογικὴ χειραγώγηση καὶ γιὰ διασπορὰ ἀκόμη καὶ τῶν πλέον κατάφωρων ψευ-

δών. Ἡ πρόοδος τοῦ διαφωτισμοῦ διαλύει τήν ἰδέα τοῦ ἀντικειμενικοῦ Λόγου, τό δογματισμό καί τήν πρόληψη. Συχνά ὅμως ἡ ἀντίδραση καί ὁ σκοταδισμός ἐπωφελοῦνται περισσότερο ἀπό αὐτή τήν ἐξέλιξη. Τά ἐπενδεδυμένα συμφέροντα ἐναντιωμένα στίς παραδοσιακές ἀνθρωπιστικές ἀξίες θά ἐπικαλεστοῦν τόν οὐδετεροποιημένο, ἀνήμπορο Λόγο στό ὄνομα τοῦ «κοινοῦ νοῦ». Αὐτή τῆ νέκρωση τῶν βασικῶν ἐννοιῶν μποροῦμε νά τήν παρακολοθησοῦμε διαμέσου τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Στήν Ἀμερικανική Συντακτική Συνέλευση τοῦ 1787, ὁ Τζών Ντίκινσον ἀπό τήν Πενσυλβανία ἀντιδιέστειλε μεταξύ ἐμπειρίας καί Λόγου ὅταν εἶπε: «Ἡ ἐμπειρία πρέπει νά εἶναι ὁ μόνο μας ὁδηγός. Ὁ Λόγος μπορεῖ νά μᾶς παραπλανήσει». «Ἦθελε νά ἐφιστήσῃ τήν προσοχή ἐναντίον ἑνός ὑπερβολικά ριζοσπαστικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἀργότερα οἱ ἐννοίες ἀδείασαν τόσο πολύ ἀπό τήν οὐσία τους ὥστε μποροῦσαν νά χρησιμοποιοῦνται ὡς συνώνυμα γιά νά συνηγορήσουν ὑπέρ τῆς καταπίεσης. Ὁ Τσάρλς Ὁ' Κόννορ, περιώνυμος δικηγόρος τῆς περιόδου πρὶν τό ἐμφύλιο πόλεμο, ὁ ὁποῖος εἶχε κάποτε προταθεῖ γιά τήν προεδρία ἀπό μιά φατρία τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος, ἐπιχειρηματολόγησε, ἀφοῦ περιέγραφε τί εὐλογία εἶναι ἡ ὑποχρεωτική δουλεία): «Ἐπιμένω ὅτι ἡ δουλεία τῶν νέγων δέν εἶναι ἀδίκη· εἶναι δίκαιη, σῶφρων καί εὐεργετική... ἐπιμένω ὅτι ἡ δουλεία τῶν νέγων... διατάσσεται ἀπό τῆ φύση. Ἐνδίδοντας στό ὀλοκάθαρο διάταγμα τῆς φύσης, καί στίς ἐπιταγές τῆς ὑγιοῦς φιλοσοφίας, πρέπει νά ἀνακηρύξουμε αὐτόν τό θεσμό δίκαιο, ἀγαθό, νόμιμο καί πρέποντα. Ἐνῶ ὁ Ὁ' Κόννορ ἀκόμη χρησιμοποιεῖ τίς λέξεις φύση, φιλοσοφία καί δικαιοσύνη, εἶναι ἐντελῶς φορμαλιστικά διατυπωμένες καί δέν μποροῦν νά σταθοῦν ἐνάντια σέ ὅ,τι θεωρεῖ γεγονότα καί ἐμπειρία. Ὁ ὑποκειμενικός Λόγος ὑποτάσσεται σέ ὅτιδήποτε. Προσφέρεται στίς σκοπιμότητες τόσο τῶν ἀντιπάλων ὅσο καί τῶν ὑπεραπιστικῶν τῶν παραδοσιακῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιῶν. Προμηθεύει, ὅπως στό παράδειγμα τοῦ Ὁ' Κοנוρ, τήν ἰδεολογία γιά κέρδος καί ἀντίδραση καθῶς καί τήν ἰδεολογία γιά πρόοδο καί ἐπανάσταση.

Ἔνας ἄλλος ὑπέρμαχος τῆς δουλείας, ὁ Fitzhugh, συγγραφέας τῆς *Κοινωνιολογίας περὶ τό Νότο*, φαίνεται νά θυμᾶται ὅτι κάποτε ἡ φιλοσοφία ἀντιπροσώπευε συγκεκριμένες ἰδέες καί ἀρχές καί ὡς ἐκ τούτου βάλλει ἐναντίον τῆς ἐν ὄνοματι τοῦ κοινοῦ νοῦ. Ἐκφράζει μ' αὐτό τόν τρόπο, ἄν καί σέ μιά στρεβλωμένη μορφή, τή σύγκρουση μεταξύ ὑποκειμενικῆς καί ἀντικειμενικῆς ἐννοίας τοῦ Λόγου.

Οἱ ἄνθρωποι τῶν ὑγιῶν κρίσεων συνήθως προβάλλουν λάθος αἰτίες γιά τίς ἀπόψεις τους διότι δέν ἔχουν ἀφαιρετική ἱκανότητα... Ἡ φιλοσοφία τοὺς συντρίβει ὅλους στήν ἐπιχειρηματολογία, ὅμως τό ἐνστικτο καί ὁ κοινός νοῦς εἶναι ὀρθά καί ἡ φιλοσοφία λανθασμένη. Ἡ φιλοσοφία εἶναι πάντα λανθασμένη καί τό ἐνστικτο καί ὁ κοινός νοῦς πάντα ὀρθά, διότι ἡ φιλοσοφία στερεῖται παρατηρητικότητας καί ἐξάγει συμπερασμούς ἀπό στενές καί ἀνεπαρκεῖς προκειμένες.

Φοβούμενος τίς ἰδεαλιστικές ἀρχές, τῆ σκέψη καθ' ἑαυτή καί τοὺς διανοούμενους καί τοὺς οὐτόπιστές, ὁ συγγραφέας κομπάζει γιά τόν κοινό νοῦ, ὁ ὁποῖος δέν βλέπει τίποτε κακό στή δουλεία.

Οἱ βασικές ἐννοίες καί τά ἰδανικά τῆς ὀρθολογιστικῆς μεταφυσικῆς ἦταν ριζωμένα στήν ἐννοια τοῦ οἰκουμενικῶς ἀν-

θρώπινου, τῆς ἀνθρωπότητας, καί ἡ φορμαλιστική τους διατύπωση ὑπονοεῖ ὅτι ἔχουν ἀποκοπεῖ ἀπό τό ἀνθρώπινο περιεχόμενό τους. Μέ ποιό τρόπο αὐτή ἡ ἀπανθρωποποίηση τῆς νόησης ἐπηρεάζει τά ἴδια τά θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ μας, μπορεῖ νά ἐκτεθεῖ περιστασιακά ἀναλύοντας τήν ἀρχή τῆς πλειοψηφίας ἡ ὁποία εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό τήν ἀρχή τῆς δημοκρατίας. Στά μάτια τοῦ μέσου ἀνθρώπου, ἡ ἀρχή τῆς πλειοψηφίας εἶναι συχνά ὄχι μόνο ὑποκατάστατο ἀλλά καί βελτίωση τοῦ ἀντικειμενικοῦ Λόγου: ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐν τέλει οἱ καλύτεροι κριτές τῶν ἰδίων συμφερόντων τους, οἱ ἀποφάσεις μιᾶς πλειοψηφίας, σκέφτεται, εἶναι ἀσφαλῶς ἐξίσου πολῦτιμες σέ μιά κοινότητα μέ τίς διαισθήσεις ἑνός λεγόμενου ἀνώτερου Λόγου. Ὅμως, ἡ ἀντίφαση μεταξύ διαισθήσεως καί τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς, νοούμενη σέ τέτοιους ἀκατέρηστους ὅρους, εἶναι ἀπλῶς φανταστική. Διότι τί σημαίνει νά λέμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ξέρεῖ τά ἴδια συμφέροντα του καλύτερα ἀπό ὅποιονδήποτε ἄλλο — πῶς ἀποκτᾶ αὐτή τῆ γνώση, τί ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γνώση του εἶναι ὀρθή; Στήν πρόταση, «Ἔνας ἄνθρωπος ξέρεῖ... καλύτερα», ὑπάρχει μιά ἄρρηκτη ἀναφορά σέ μιά δύναμη πού δέν εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετη καί ἡ ὁποία συνδέεται μέ ἕνα εἶδος Λόγου πού βρίσκεται πίσω ὄχι μόνο ἀπό τά μέσα ἀλλά καί ἀπό τοὺς σκοπούς. Ἄν αὐτή ἡ δύναμη ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶναι καί πάλι ἀπλῶς ἡ πλειοψηφία, τό ὄλο ἐπιχείρημα θά συνιστοῦσε ταυτολογία.

Ἡ μεγάλη φιλοσοφική παράδοση ἡ ὁποία συνέβαλε στή θεμελίωση τῆς σύγχρονης δημοκρατίας δέν ἦταν ἔνοχη αὐτῆς τῆς ταυτολογίας, διότι βάσισε τίς ἀρχές τῆς διακυβέρνησης σέ λίγο ὡς πολύ θεωρησιακές παραδοχές — παραδείγματος χάρι, ἡ παραδοχή ὅτι ἡ ἴδια πνευματική οὐσία ἢ ἠθική συνειδηση εἶναι παρούσα σέ κάθε ἄνθρωπο. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ σεβασμός τῆς πλειοψηφίας βασίστηκε σέ μιά πεποίθηση ἡ ὁποία ἦταν ἀνεξάρτητη ἀπό τίς ἀποφάσεις τῆς πλειοψηφίας. Ὁ Λόκ μίλησε ἀκόμη γιά τή συμφωνία τοῦ φυσικοῦ Λόγου μέ τήν ἀποκάλυψη ὅσον ἀφορᾶ τά ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἡ θεωρία του γιά τή διακυβέρνηση ἀναφέρεται στήν ἐπιβεβαίωση τόσο τοῦ Λόγου ὅσο καί τῆς ἀποκάλυψης. Ὑποτίθεται ὅτι διδάσκουν πῶς οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπό φύση ὅλοι ἐλεύθεροι, ἴσοι καί ἀνεξάρτητοι.

Ἡ θεωρία τοῦ Λόκ γιά τή γνώση εἶναι ἕνα παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀπατηλῆς διαύγειας ὕφους ἡ ὁποία ἐνώνει τά ἀντίθετα ἀπλῶς θαμπώνοντας τίς ἀποχρώσεις. Δέν ἐνδιαφέρθηκε νά διαφοροποιήσῃ πολύ ξεκάθαρα μεταξύ αἰσθητηριακοῦ καί λογικοῦ, μεταξύ ἀτομιστικῆς καί διαρθρωτικῆς προσδιορισμένης ἐμπειρίας, οὔτε ἔδειξε ἄν συνῆγε τῆ φυσική κατάσταση, ἀπό τήν ὁποία ἔβγαλε τόν φυσικό νόμο, ἀπό λογικές διαδικασίες ἢ ἄν τήν ἀντελήφθη διαισθητικά. Πάντως, φαίνεται ἀρκετά ξεκάθαρο ὅτι ἡ ἐλευθερία «ἀπό φύση» δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἐλευθερία στήν πραγματικότητα. Ἡ πολιτική του διδασκαλία βασίζεται σέ λογική ἐπίγνωση καί λογικές παραγωγές μᾶλλον παρά σέ ἐμπειρική ἔρευνα.

Τό ἴδιο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ καί γιά τόν ὀπαδό τοῦ Λόκ, τόν Ρουσό. Ὅταν ὁ δεύτερος διακήρυξε ὅτι ἡ ἀπάρνηση τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀντίθετη μέ τῆ φύση τοῦ ἀνθρώπου διότι ἔτσι οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου θά ἀποστεροῦνταν κάθε ἠθικότητας καί ἡ θέλησή του θά ἀποστερεῖτο κάθε ἐλευθερίας, ἤξερε πολύ καλά ὅτι ἡ ἀπάρνηση τῆς ἐλευθερίας δέν ἦταν ἀντίθετη μέ τήν ἐμπειρική φύση τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἴδιος ἐπέκρινε σκληρά ἄτομα, ὁμάδες καί ἔθνη γιά τήν ἀπάρνηση τῆς ἐλευθερίας τους.

Ἀναφέρθηκε στὴν πνευματικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου μᾶλλον παρά σέ μιά ψυχολογική στάση. Ἡ διδασκαλία του γιὰ τὸ κοινωνικό συμβόλαιο παράγεται ἀπὸ μιά φιλοσοφική διδασκαλία γιὰ τὸν ἄνθρωπο, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἡ ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας μᾶλλον παρά αὐτὴ τῆς ἰσχύος ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀνθρώπινη φύση ὅπως αὐτὴ περιγράφεται στὴ θεωρησιακὴ ἀξέψη. Στὴν ἱστορία τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας ἀκόμη καὶ ὁ

ὄρος «κοινός νοῦς» εἶναι ἀδιαχώριστα συνδεδεμένος μέ τὴν ἰδέα τῆς αὐταπόδεικτης ἀλήθειας. Ὁ Thomas Reid, δώδεκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς περίφημης προσούρας τοῦ Paine καὶ τῆς Διακήρυξης τῆς Ἀνεξαρτησίας, ταύτισε τῆς ἀρχές τῆς κοινῆς λογικῆς μέ αὐταπόδεικτες ἀλήθειες, συμβιβάζοντας ἔτσι τὸν ἐμπειρισμὸ μέ τὴν ὀρθολογικὴ μεταφυσική.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Τ.Θ. 1527, ΗΡΑΚΛΕΙΟ 711 10

Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο, 2 τόμοι, σσ. κδ' + 374 καὶ 552, ἔκδοση Πανεπιστημίου Κρήτης, 1986. Τιμὴ 4.500 δρχ.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Ἀφιέρωματος περιέχει ἐργογραφία τοῦ τιμωμένου καὶ 31 μελέτες διαπρεπῶν βυζαντινολόγων ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον, πού ἀναφέρονται στὴν ἱστορία, φιλολογία, δίκαιο, κοινωνία καὶ πολιτισμὸ τοῦ Βυζαντίου. Ὁ δεῦτερος τόμος περιέχει 25 μελέτες πού ἀναφέρονται στὴ μεταβυζαντινὴ καὶ νεότερη ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ φιλολογία.

Κρητικά Χρονικά, περίοδος τρίτη, τόμος 26 (τῆς συνεχοῦς ἀριθμήσεως), 1986, σσ. 325. Τιμὴ 2.500 δρχ.

Ἵστερα ἀπὸ διακοπὴ δώδεκα ἐτῶν οἱ Π.Ε.Κ. ἐπανεκδίδουν τὸ περιοδικό πού οἱ πρῶτες δύο σειρές του ἄφησαν ἐποχὴ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας, ἀρχαιολογίας, ἱστορίας τῆς τέχνης, λαογραφίας καὶ λογοτεχνίας τῆς Κρήτης. Ὁ νέος τόμος περιέχει 11 μελέτες Ἑλλήνων καὶ ξένων κρητολόγων (ἀπὸ τίς ὁποῖες 4 ἀναφέρονται στὴν ἀρχαία Κρήτη, καὶ οἱ ὑπόλοιπες στίς μεταβυζαντινὲς φάσεις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης), καθὼς καὶ βιβλιοκρισίες καὶ νεκρολογίες.

Ταχυδρομικὲς παραγγελίες: Π.Ε.Κ., Τ.Θ. 1527, Ἡράκλειο 711 10.

Κεντρικὴ διάθεση: «Τροχαλία», Γριβαίων 5, Ἀθήνα 106 80.
Τηλέφωνο: 36 46 426

ΓΙΑΝΝΗΣ Π. ΡΟΥΜΠΙΑΤΗΣ

ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ

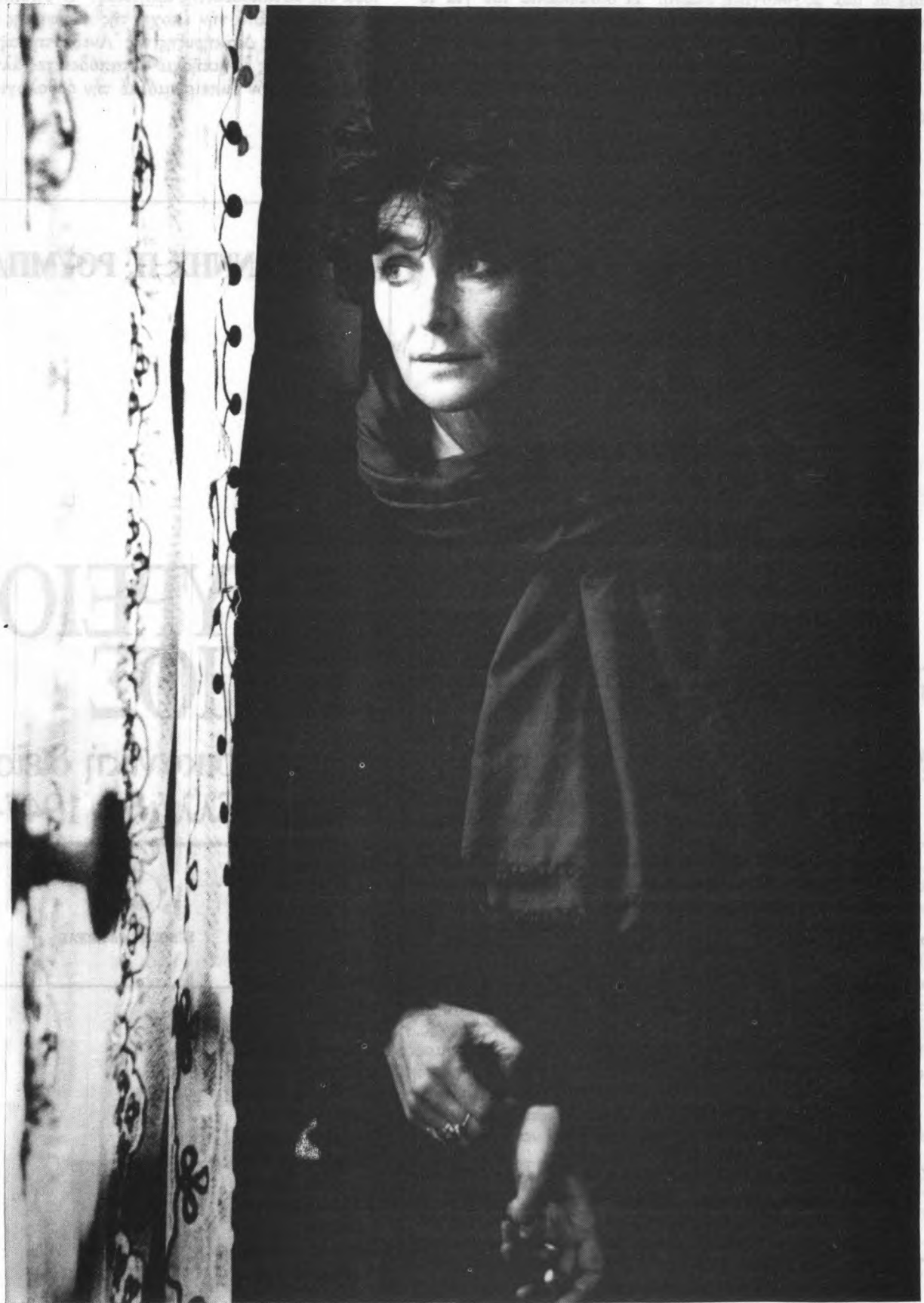
Ἡ ἀμερικανικὴ διείσδυση
στὴν Ελλάδα 1947-1967

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΛΥΣΣΕΑΣ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Οι λανθάνουσες αντιστοιχίες ένος ποιητή

Βάρναλης-Καβάφης
δύο ανόμοιοι αντιπαράλληλοι

του Γιάννη Δάλλα

1

Ἡ βιωσιμότητα τοῦ Βάρναλη δέν φαίνεται νά κλείνει μέ τήν ἐκπνοή τῆς ἐπενέργειάς του στοὺς νεότερους – ἐκπνοή πού εἶναι φυσική κατάληξη κάθε ἔργου πού ἀνήκει στήν παράδοση τοῦ κλειστοῦ ποιητικοῦ κυκλώματος τοῦ λόγου – ἀλλ' ἀναγνωρίζεται καί μέσ στήν ἐποχή του, ἀπ' τή ζωντανή ἐπικοινωνία πού εἶχε ἡ ποίησή του ὄχι μέ τοὺς μείζονες ἀλλά καί μέ τοὺς ἐλάσσονες ἀκόμη ὁμότεχνους του. Καί ἀπό τήν ἀντιπαράλληλη, τήν ἰθαγενή καί πρόσγεια σκοπιά τῆς δείχνει νά προσφέρεται ἀόριστα καί σέ κάποιους μακρινούς συσχετισμούς μέ τόν Καβάφη.

Φυσικά ὁ Βάρναλης παρουσιάζεται ἀπό τοὺς γραμματολόγους καί τήν κριτική μας μέ τή γνώριμη εἰκόνα του, ὡς συνεχιστής τῆς κλασικῆς ἢ ἀκαδημαϊκῆς παράδοσης στήν ποίηση. Καί ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη εἶναι βέβαια ἀπαραίτητη μία μελέτη, πού θά τόν συγκρίνει καί θά τόν τοποθετήσῃ – συστηματικότερα ἀπό τίς σποραδικές ἀναφορές αὐτοῦ τοῦ τόμου¹ – κατὰ τήν πνευματική συγγένεια καί τή σειρά πού τοῦ ἀρμόζει, μέσ στήν πλούσια μεταπαραλαμική συνέχεια τοῦ λυρισμοῦ. Μία μελέτη πού θά πρέπει νά ἀνιχνεύσῃ τίς λαβές του, πῶς ἀπό τή μαθητεία του στό κλίμα τοῦ παρνασσι-σμοῦ (λ.χ. τοῦ Γρυπάρη) καί μέ τήν ὑπόκρουση τῶν ὕστερων σολωμικῶν (τοῦ Μαβίλη καί, στιχουργικά καί λεκτικά, τοῦ Καλοσογίου) συναντᾶται καί μέ τήν παράλληλη πορεία τοῦ Σικελιανοῦ. Πρὸς τό ἀφανές ὑπόδειγμα ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἔλξη (ἢ μορφολογική) καί συγχρόνως ἡ ἀπώθηση (ἢ ἰδεολογική), πού θά τόν σφραγίσῃ, στήν ἀκμή του, πρὸς τό ἐμφανές ὑπόδειγμα τοῦ Σολωμοῦ². Μία μελέτη τέλους πού ὀφείλει νά ὁλοκληρωθεῖ καί μέ τήν ἔρευνα τῆς

εὐρύτερης καί ὀριστικῆς ὑποδοχῆς τῆς ποίησής του, πού ὑπῆρξε ἡ δημοτικὴ παράδοση τοῦ λόγου. Ἔτσι, μακριά ἀπό τή «βαριά σκιά τοῦ Παλαμᾶ», μέ τό δίδαγμα τοῦ Σολωμοῦ δυνάμει ἀπό τή μιά πλευρά καί μέ τά δημοτικά τραγούδια ἐνεργεία ἀπό τήν ἄλλη, θά φανεῖ πῶς σχηματίζονται τά πλαίσια καί οἱ σταθερές τῆς ποιητικῆς του φυσιογνωμίας καί πορείας.

Εἶναι ἡ ὀρθόδοξη εἰκόνα τῆς μορφῆς, στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ καί ἡ ἐπίσημη εἰκόνα τοῦ μηνύματος τοῦ ἔργου του. Τήν εἰκόνα αὐτή προβάλλει πρὸς τά ἔξω ἡ κριτική, εἴτε ἀναγνωρίζοντάς του θετικά τήν ἰκανότητα νά ντύνῃ αἰσθητικά τήν ὀρθόδοξη καί προγραμματισμένη θέση του, εἴτε καταλογίζοντάς του ἀρνητικά τήν ὀλιγωρία γιά τήν παρουσία ἑνός παράδοξου πού βάραινε, στά πρώτα δήματά της, τήν ἀριστερή τέχνη στή χώρα μας: νά ἐκφράζεται μέ γλώσσα συντηρητική, τή στιγμή πού ἡ ἀστική ἰδεολογία ἀνελάμβανε νά ἐγκαινιάσῃ ἀπό μόνη της τήν ἐκφραστικὴ πρωτοπορία³.

1. Ἡ δημιουργικὴ δεκαετία στήν ποίηση τοῦ Βάρναλη, μιά συναγωγή ἀπὸ μελέτες πού κυκλοφορεῖ ἀπ' τίς «Ἐκδόσεις Κέδρος», ἀπὸ ὅπου καί ἀποσπάστηκε ἡ προδημοσίευση.

2. Βλ., ἀναλυτικά, Γιάνν. Δάλλας, «Ὁ ἀντιδευαλιστικὸς σολωμισμὸς τοῦ Βάρναλη», *Δωδώνη* (Ε.Ε.Φ.ΣΠ.Ι., Φιλολογία), τόμ. ΙΔ' (1985), σσ. 159-192.

3. Βλ., σχετικά, Μ. Vitti, *Ἡ Γενιά τοῦ Τριάντα*, Ἐρμής, Ἀθήνα 1977, σσ. 67-74.

Καί όμως πίσω απ' την ορθοδοξία του φρονήματος σ' αυτόν υπάρχει και σαλεύει ή εικονοπλασία της ψυχής, πίσω από τα μεγάλα λόγια και την ένατένιση του μέλλοντος της ανθρωπότητας ή εσωτερική ανησυχία και τό ρίγος των αιώνων μικρών στιγμών του καθημερινού ανθρώπου, πίσω από την άκαμψία του μορφώματος ένα ράγισμα και ή τεθλασμένη της φωνής. Π.χ.:

Ἄχ, πού 'σαι νιώτη πού 'δειχνες πώς θά γινόμεν ἄλλος!

καί:

τήν ἐρημιὰ βαρέθηκα κ' ἡ πόλη δέ μέ θέλει

ἤ:

ἔσᾶς φοδᾶμαι τῆς νυχτός μεγαλωμένοι φόβοι!

ἤ τέλος, ἀνορθόλογα σχεδόν:

Ἄμποτε λίγο νά δινώμουν

γιά μιά στιγμή νά τρελαινόμουν.

Ὁ Βάρναλης, πραγματικά, εἶναι ὁ μόνος ἴσως ἀπ' τοὺς ποιητές τῆς ἐποχῆς, πού ἐνῶ συγκαταλέγεται στοὺς μείζονες, πού καί πού συγκλίνει καί ἐπικοινωνεῖ μέ τοὺς ἐλάσσονες τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ μεσοπολέμου. Γιατί ἐκφράζει τὰ «δοσμένα» ὁμαδικὰ ὄραματα, συνηθέστερα μαζί καί μέσα ἀπὸ τὴν ἀναπαλλοτριωτὴ ἀγωνία τοῦ προσώπου. Μάλιστα ἐκφράζει, ἀντίθετα πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἐπιταγὴ καί σκοπιμότητα, τὴν ἐκτροπὴ, τὴν αἵρεση, τὴ σφραγισμένη μοῖρα τοῦ μοναχικοῦ καί ἐλεύθερου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς λογικῆς ἀτόμου. Ὁ μόνος ἀπ' τοὺς μείζονες πού ἔγραψε γιὰ τὴ ζωὴ καί τὴν ψυχολογία τῶν περιθωρίων. Αὐτοὶ εἶναι οἱ σφραγισμένοι καί αὐτοὶ εἶναι γιὰ τὴν ποίησή του οἱ «ἀληθινοί»⁴. Ἔτσι τοὺς χαρακτηρίζει καί τοὺς μελετᾶ: εἶναι, ἀπόδλητοι μαζί καί ἀπελεύθεροι, οἱ «τύποι» τοῦ φρενοκομείου, οἱ ἄνθρωποι μέ τὰ λυμένα πάθη, τὴ λυμένη γλώσσα, οἱ ἄνθρωποι τῆς φαντασίωσης. Εἶναι οἱ χασικλήδες τῆς λογοτεχνίας, πολὺ κάτω ἀπ' τὴν ἐπιπόλαιη ἀσφάλεια τοῦ Λαπαθιώτη, οἱ πιστοὶ τῆς οὐτοπίας καί τῆς μεγαλομανίας, ὅπως ὁ λησμονημένος ἄδικα Μητσάκης, οἱ δραπέτες τῆς ζωῆς καί οἱ χμαιοκυνηγοὶ τῆς τρέλας καί τοῦ οἴστρου, ὅπως ὁ Φιλύρας: ὁ «Ρεμπώ τῆς Ἑλλάδας», ὅπως ὑπερβολικά τὸν ἀποκάλεσε. Εἶναι, μέσα καί ἔξω, τῆς ζωῆς οἱ θεατρίνοι καί οἱ κλόουν καί σέ ἀπόσταση βολῆς καί ἀγυρτείας οἱ διάφοροι μεσοίεσ καί οἱ ιδεολόγοι τῆς ἱστορίας. Τὰ συμβολικὰ μοτίβα τους τὰ ἔκανε μοτίβα τῶν ἐμπνεύσεών του. Ὁ τρελὸς καί ὁ Πιερότος τοῦ Φιλύρα ἐπαναλαμβάνονται, βαρναλικά, στὴν ποίησή του. Λ.χ. ὅπως συμβαίνει μέ τὴ Μαῖμου του, μέ τὰ σπαστικά χοροπηδήματά της καί τὴν μπασμαδένια της στολή, σκηνοθετημένη κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση ἀκόμη καί τῶν ἐπιθεωρήσεων τῆς ἐποχῆς:

*Χρυσὴ κορώνα στό κεφάλι
καί κόκκινη στὸν πιασιό,
πράσινη ὀμπρέλα στὴ μασχάλη,
Ἄφέντρα μου, σέ προσκυνῶ⁵*

ὡς τὰ σύμβολα καί τοὺς ταγούς μιᾶς χρεοκοπημένης ιδεολογίας, θύματα μιᾶς φαντασίωσης καί ἐκείνοι, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση ἐπίσης τῶν δημόσιων γιορτῶν καί φανφαρονισμῶν τῆς ἐποχῆς:

*Τί γρήγορα ἐξψύχησες!
Μᾶς χάλασες τὴ φέστα*

Ἔτσι μέσα ἀπὸ τὴν εἰκονοκλασία του, πού διαθλάται πίσω ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν συμβολικῶν αὐτῶν εἰδώλων καί τῆς διαλεκτικῆς τους μέ τοὺς ἄλλοτε πιστοὺς τους, φτάνει νά ἐπικοινωνεῖ καί μέ τὴν ἐποχὴ μας. Ὅχι φυσικά μέ τὴ μνημειωμένη μορφολογικὰ φωνὴ του – μολονότι ποδηγέτησε

καί ἔτσι μερικοὺς ἀντιστασιακοὺς στὰ πρῶτα στιχογραφήματα τους – ἀλλὰ μέ τὰ ψυχολογικὰ διλήμματα ἑνὸς σύγχρονου ιδεολόγου, πού μιλά καί πάλι μέσα ἀπὸ ὑποκατάστατα συμβόλων τῆς δοκιμαζόμενης κοινωνικῆς πραγματικότητας. Εἶναι οἱ λαβές ἀπ' τὶς ὁποῖες λ.χ. πιάνεται ἐν μέρει, γιὰ νά συνεχίσει τὴν κομμένη – ἀπὸ τὴν ἐκφραστικὴ πρωτοπορία τοῦ '30 – προβληματικὴ του, ἕνας ποιητῆς ἄλλου καιροῦ καί ἄλλης γλώσσας, ὁ Μαν. Ἀναγνωστάκης. Ὅχι μόνον ὅταν, ἐνερίγνωστα αὐτός, παίρνει τὴν ἐρώτηση τοῦ Βάρναλη (Σκλάβοι πολιορκημένοι, «Πρόλογος»):

*Τάχα ἢ θέλησή σου λίγη, τάχα ὁ πόνος σου μεγάλος;
καί τὴν παρενθέτει, σχολιάζοντας τὸ διλήμμά της, μέσα σέ ἄλλα συμφραζόμενα (Τὸ περιθώριο '68-'69):*

«Δέχτηκες τελικά, στό βάθος, κάθε ἀναθεώρηση, κάθε ἀλλαγὴ πορείας, κάθε ἀποστασία. Δέν εἶναι πάντα ἢ θέληση λίγη – εἶναι πολλές φορές ὁ πόνος μεγάλος. Κρίνεις γνωρίζοντας μόνο ὡς ἐκεῖ πού ἔχεις φτάσει, ὄχι ὡς ἐκεῖ πού θά μπορούσες νά φτάσεις ἂν καί ἄν...»⁶.

οὔτε καί ὅταν μέ τὴ φράση του «Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ φόβος πού μᾶς ἐνώνει μέ τοὺς ἄλλους» (Ἐποχές 3), ἐνερίγνωστα ἐπίσης ἀπρηχεῖ τοὺς στίχους καί τὸ ράγισμα ψυχῆς τοῦ ἀντιήρωα «σκεπτικιστῆ» τοῦ Βάρναλη («Ἡ ἔφοδος»):

*Πόσο οἱ ἄνθρωποι εἶναι μόνοι
σίντα ὁ φόβος τοὺς ἐνώνει!*

Πιὸ πολὺ ἐνδιαφέρει ἢ ἐπανήχησε τῆς μυθικῆς μεθόδου, μέ τὶς ἴδιες κιόλας εὐαγγελικῆς μορφῆς καί τὴ σχετικὴ «πολιτικὴ» συμβολικὴ τους, κοιταγμένη μέσα ἀπ' τὴν ἐμπράγματη δοκιμασία τῶν μεταπολεμικῶν τώρα καιρῶν τοῦ Ἀναγνωστάκη. Ξέρομε πὺς τὴν ἀνέπτυξε ὁ Βάρναλης καί στὰ δύο συνθέματά του τοῦ μεσοπολέμου (Τὸ Φῶς πού καίει, Σκλάβοι πολιορκημένοι). Καί προπάντων πὺς, στὴ δευτέρῃ ἀπ' τὶς δύο συλλογές του, τὴ συμβολικὴ ἐκείνη τὴν ἐπεξεργάστηκε ἀπὸ μὲσα: μέ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ δόγματος νά ταλαντεύονται στό τέλος (π.χ. «Ἡ Ψυχὴ», «Ὁ Θεὸς λόγος») ἢ σέ ἀντίθετη περίπτωσι νά ἐλέγχονται παθητικὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλοτε πιστοὺς τους (π.χ. «Ὁ «καλὸς» λαός») καί ἐνεργητικὰ μέ τὴν ἀντιστροφή καί τὴν ἀντιμετάθεση τῶν ρόλων καί τῆς σωτηρίας ἢ τῆς προδοσίας («Ἡ ἀγωνία τοῦ Ἰουδα»). Καί παρόμοια ὁ Ἀναγνωστάκης, ξεκινώντας ἀπ' τὴν ἦττα τοῦ κινήματος, χρησιμοποιεῖ τὰ σύμβολα τῆς τελευταίας συναγωγῆς τῶν μαθητῶν καί τῆς ὥρας τῆς δωδέκατης, τῆς κρίσις («Τὸ δεῖπνο»):

*– Ἔφτασε ἡ ὥρα καί δέν εἶχε ἀκόμη ἡ προδοσία γίνε
νει*

4. Βλ. τὰ ἀνθρώπινα πορτρέτα τοῦ *Ζωντανοὶ ἄνθρωποι*, Κέδρος, 1958. Ὁ τόμος ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο ἐνότητες: «Ζωντανοὶ» (οἱ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος πού γνώρισε) καί «Ἀληθινοὶ» (οἱ ἄνθρωποι οἱ περιθωριοποιημένοι τῆς ζωῆς καί οἱ ἀσυμβίβαστοι τῆς κοινωνίας, πού ἢ ψυχὴ του ἀναζήτησε).

5. Βλ. ἀκόμη καί τὸ ποίημά του «Πιεροτίνα», *Ὁ Λόγος*, Μᾶης 1917, σ. 9.

6. Ἀξιοσημειωτὴ εἶναι γιὰ τὴ διαφοροποίησή του καί ἢ συνέχεια τῆς ἐγγραφῆς: «Δέν πιστεύεις πιά στὰ ἀτοκάκια ψυχικὰ ἐλατήρια. Στὸ βολταϊκὸ τόξο λιώνει καί τὸ εὐγενέστερο μέταλλο. Κριτήριο μοναδικὸ εἰλικρίνειας, βάθους, πόνου, συνέπειας στὸν ἑαυτὸ σου καί μόνο: τί ὠφελήθηκες ἀπὸ τὴν «ἀλλαγὴ» ἢ τί ζημιώθηκες. Ὅχι τυχαία, συμπτωματικά, ἀπὸ κακὸ ὑπολογισμό. Τί περιμένεις νά ζημιωθείς, τί ἐν γνώσει σου ζημιώθηκες. Καί δέν δίστασες». Βλ. ἐπίσης καί τὴ σχετικὴ ἀλλὰ γενικευμένη ἐγγραφή γιὰ τὶς «ιδέες» (Τὸ περιθώριο '68-'69, σ. 32).

ή, μέ τή σκηνή τοῦ κριτηρίου τοῦ Πιλάτου, συζητᾶ τήν ἀρνηση τῆς ἀρνησης τοῦ ἀρχηγοῦ πού («Ἐπρεπε»):

δταν μπροστά στό δῆμο πού τόλμησε τό «Τί ἐστίν...»

Ἐκείνος, πλήρης κι ἄφθαρτος δέ μίλησε ἀπελθών

– πρόκειται εἰδικά γιά τήν ἀρνηση νά ἀπαντήσει στήν ἐρώτηση τοῦ «Τί ἐστίν ἡ ἀλήθεια» – πού τοῦ στοίχισε τήν ἀρνηση τῆς ἀναγνώρισής του ἀπό τούς μαθητές του (ἡ τούς ὁπαδούς του) κατά τήν ἀνάσταση τῆς τρίτης μέρας (ἡ τοῦ ὑποσχεμένου τρίτου γύρου του):

Ἦρθε ἡ στιγμή – φοβήθηκε στά μάτια νά μᾶς ἀντικρι-

σει
Μαντεύοντας τήν ἀρνηση πού ρυτίδωνε τά πρόσωπά

μας
Κι ἐμπρός στό πλήθος τίναξε τά σκονισμένα ροῦχα

του
Βούλιαξε μέσα στό στήθος του τή δεβαιότητα, τῶσων

αἰώνων πού ἔρχονταν
Κι ἄνοιξε τρέμοντας τίς παλάμες του μέ τά σημάδια

τῶν καρφιών.

Ἄ Βάρναλης, πού προηγήθηκε, μιλά καί ἐκεῖνος, ἀλλ' ἀπό τή θέση τῶν προγεγονότων, γιά τήν κάμψη τῶν ταγμένων μαθητῶν – «ὁ Θωμᾶς κλονίζεται», «ὁ Πέτρος κακομίλητος», «ὁ Ἰωάννης παραλαλεῖ μέ τά φαντάσματα» – καί γιά τήν ὑπαναχώρηση – αὐτή εἶναι γιά τόν Βάρναλη ἡ προδοσία – τοῦ ἀρχηγοῦ τους καί ραβδί, τήν ὥρα πού («Ἡ ἀγωνία τοῦ Ἰούδα»):

Ἔνοι ἀρχόντοι καί δικοί κρυμμένοι τρέμαν ὄλοι,
γιατ' ἄνεμος ξεσήκωνε τά πλήθη (ἐλπίδες ξαφνικές!)
τοῦ 'πα σιγά: – «Τώρα καιρός γιά τή Μεγάλη Σκόλη!»
– «Οὐράνιο τό βασίλειό μου κι οὐράνια, μάθε, ἡ Πό-

λη»!

Ἐνῶ ὁ Ἄναγνώστης, πού δανείστηκε ἀπ' αὐτόν περιστασιακά, σέ τρία ἀπ' τά ποιήματά του, τήν ἰδέα τῶν συμβόλων καί τῆς μυθικῆς μεθόδου του, «μιλά» διαφανέστερα, μέσα ἀπ' τή μεταπολεμική του αἴρεση καί γλώσσα, γιά τήν προδοσία καί τήν ἦττα καί τήν τύχη τοῦ μετεμφυλιακοῦ κινήματος τῆς χώρας μας. «Μά πῶς πολὺ μιλῶ γιά τούς ψαράδες», γράφει («Μιλῶ...»):

Π' ἀφήσανε τά δίχτυα τους καί πήρανε τά θήματά

του
Κι δταν Αὐτός κουράστηκε αὐτοί δέν ξαποστάσαν

κι δταν Αὐτός τούς πρόδωσε αὐτοί δέν ἀρνηθήκαν

κι δταν Αὐτός δοξάστηκε αὐτοί στρέψαν τά μάτια

κι οἱ σύντροφοι τούς φτύνανε καί τούς σταυρῶναν

κι αὐτοί, γαλήνιοι, τό δρόμο παίρνανε π' ἄκρη δέν

ἔχει
Χωρίς τό βλέμμα τους νά σκοτεινιάσει ἢ νά λυγίσει

δρθιοι καί μόνοι μέσ στή φοβερή ἐρημία τοῦ πλήθους

Πάντως στό ὑπέδαφος καί τῆς προέκτασης αὐτῆς τοῦ Βάρναλη ἴσως νά ἐξυπακούεται ἀπ' τή μιὰ πλευρά ἡ ἀντίληψη πῶς ἡ κοινὴ ἰδεολογία καί γραμμὴ μπορεῖ νά μὴν ἀλλοτριώνει τήν προσωπικὴ φωνή ἢ τήν ἀγωνία, καθὼς εἶπαμε, τοῦ πάσχοντος ἀτόμου καί ἀπ' τήν ἄλλη δέν ξεφεύγει ἀπὸ τήν προσοχή μας ἡ ἀσύμπτωτη καί χωριστὴ ἀναφορὰ τους στοὺς ἐλάσσονες καί πάλι τοῦ μεσοπολέμου καί – ἂς μὴ φαίνεται – κατ' ἐξοχίαν στὸν Καρυωτάκη. Γιατί ὁ Βάρναλης, ὁ ἐσωτερικός καί ἀνεπίσημος πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, θὰ συμπέσει τελικὰ καί μέ τὸν Καρυωτάκη. Ἐπιστρέφουμε λοιπὸν στὰ προπολεμικά, πού εἶναι καί τὰ φυσιολογικά του ὄρια. Τὰ λανθάνοντα ὄρια τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς σύμπτωσης: 1927 *Σκλάβοι πολιορκημένοι* (Βάρναλης) – *Ἐλεγεία καί Σάτιρες* (Καρυωτάκης), ὅπου βλέπομε νά συνεκδίδονται καί

χρονολογικά νά ἀντιπαρατάσσονται ταυτόχρονα δύο ψυχολογίες καί νοοτροπίες καί ποιητικὲς. Καί μεταπολεμικά τὰ ὄρια τοῦ τέλους τῆς: 1967-1975 *Ὁργή λαοῦ*, ὅπου βλέπομε, ἰδιαίτερα στὰ «Λοίσθια», τήν παραίτησή του καί τὴ βαθμιαία κατολίθωση τοῦ Βάρναλη πρὸς τὸ κλίμα Καρυωτάκη. Καί ἐκεῖ ἀκούγεται ἡ ἀποστροφή:

Ζηλεύω σου τό θάρρος, Καρυωτάκη,
νά σμπαραλιάσεις τήν τρανὴ καρδιά

Προπαντὸς ἀκούγεται καί ἡ δική του «τελευταία κραυγή», ἡ πικρόχολη ὀργή καί ὁ αὐτοσαρκασμὸς, μέ ἀποστροφές καί ἀναφορές γιά τὴ Νύχτα τοῦ θανάτου:

Νά την ἔρχεται, φίδι μουλωχτό,
ἀδερφή τοῦ θανάτου, οὐράνιο σκότος

ἢ τοῦ τάφου:

Τὰ φκιάρια ἐνα πρῶι θά σοῦ πετάξουν
τά κόκαλα στή λάσπη, ἄγνωστε φίλε,

γιά τό θάρος καί τήν ἀηδία τῆς ζωῆς:

Πόνιοι, ἀρρώστιες, μέ κάναν μοιρασιά,
μά θά πάω μοναχά ἀπὸ σιχασιά

ἢ, μέ τὴ σπαραχτικὴ αὐτὴ ἐπίκληση, τοῦ Ὑπνου τοῦ Αἰώνιου:

Γιά πάντα ἂν δέν μέ πάρεις, Ὑπνε Αἰώνιε,
ἄσε νά κοιμηθῶ λιγάκι ἀπόψε

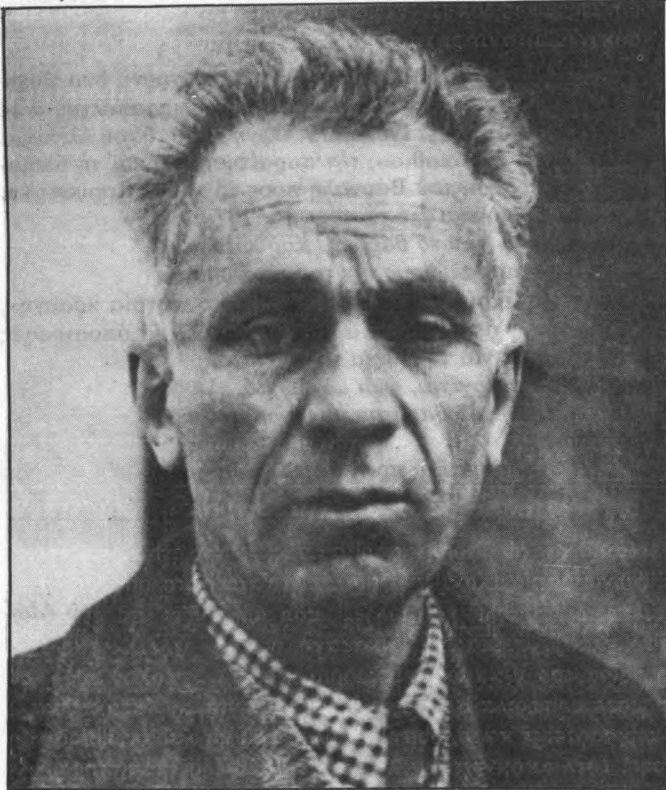
πού δέν εἶναι παρά ἀπόηχοι καί τόνοι καρυωτακικοί. Σάν νά ἀκοῦμε ξανατονισμένες, κατά τὴν ἀκολουθία τῶν παραθεμάτων, τίς ἀντίστοιχες κραυγές τοῦ τραγικοῦ αὐτόχειρα τῆς Πρέβεζας, π.χ. «Ζοφερὴ Νύχτα, ξέρω, πλησιάζεις. / Μέ ζητοῦνε τά νύχια σου» καί «...πάρε με πίσω / καί καλά τύλιξε με, Νύχτα Αἰώνων» («Ἐπίκλησις») ἢ «...τό φτυάρι θά μέ ραίνει / ὠραία ὠραία μέ χῶμα καί μέ ἀγκάθια» («Δικαιώσις»), ἢ τέλος «Ἄν τουλάχιστον, μέσα στοὺς ἀνθρώπους αὐτοῦς, ἕνας ἐπέβαινε ἀπὸ ἀηδία...» («Πρέβεζα»). Μέ τὴ διαφορὰ πῶς στὴ περίπτωση τοῦ Βάρναλη ἡ ἀπαισιοδοξία ἀκούγεται ὡς ἰσοδία ἐξίσωση τῶν διαψεύσεων ἑνὸς ἰδεολογίου καί μιᾶς ὑπαρξῆς μοναχικῆς πού ταλανίζεται τῶν γηρατειῶν καί τοῦ θανάτου.

Ἐἴς τὸ ἐπικουρεῖο πού ξεκινᾶ μέ ἀλαλαγμούς θριάμβου, σταματᾶει μιὰ μέρα πνιγμένος ἀπὸ τούς λυγμούς μπροστά στὴν τελειωτικὴ καταστροφή⁷, ἔγραψε ὁ Βάρναλης. Αὐτοψυχοβιογραφεῖται; Ὁχι βέβαια. Ὁ λόγος γράφτηκε – καί ἡ ἀναφορὰ του μᾶς πηγαινεὶ στὴν ἐπόμενη, ἐπίμαχη, συσχέτιση – γιά τὸν Καβάφη. Καί ὁ Καβάφης, ἐνῶ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχίαν εἰκονοκλάστης καί συγχρόνως ὁ κατ' ἐξοχίαν παραδοσιακὸς μας, βρῖσκεται ἐξ ὀλοκλήρου στὸν ἀντίποδα τοῦ Βάρναλη. Ποιὰ σχέση, ἔστω μακρινή, μπορεῖ λοιπὸν νά τοὺς συνδέει;

3

Ξέρομε καλά πῶς στό σύστημα τῶν ἀφορημῶν του γιά ἀντιποίηση τὰ ἀποκλειστικά πρωτεῖα τὰ κατέχει ὁ Σολωμός. Εἰδικὰ μέ τὸν Καβάφη δέν ὑπάρχει αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἢ ἐξάρτηση. Ὁ Βάρναλης εἶχε συνείδηση τῆς οὐσιαστικῆς ἀπόστασής τους, δταν ἔγραφε: «Μέσα στὴν ὁμοίμορφη νεοελληνικὴ ποίηση, πού κ' ἐγὼ εἶμαι ἕνας σάν τοὺς ἄλλους, κανεῖς δέ μίλησε οἰκειότερα στὴν ψυχὴ μου ἀπὸ τὸν Κ. Καβάφη. Φαίνεται πῶς ἂν δέν ζοῦσα καί δέν μεγάλωνα στὴ

7. Κώστας Βάρναλης, «Κωνσταντῖνος Καβάφης», δ.π., σ. 75.

ρητορική Ἀθήνα, ἡ φύση μου, λεύτερη, θά μου ἔδειχνε ἄλλους τρόπους ἔκφρασης»⁸.

Καί ὅμως, ἀναβάλλοντας πρὸς τὸ παρὸν τὸ «οἰκειότερα», διακρίνομε ἔξωτερικά κάποια σημεῖα ἀφορμήσεων. Εἶναι – ἐλάχιστα ἄλλωστε – ἡ βέβαια καί σκόπιμα ἢ ἀβέβαια καί συμπτωματικά. Βέβαια καί σκόπιμα εἶναι αὐτὰ πού ἀναφέρονται σέ δύο μεταπολεμικά ποιήματά του, πού μέ βάση τή ρητή παραπομπή τους τὰ σχολίασε ἡ κριτική⁹. Εἶναι τὸ «Παντοῦ καί πάντα καί ὅποιος» πού ὑποτιτλοφορεῖται μέ τήν ἔνδειξη τοῦ ἱστορικοῦ συμβάντος «Ντεσουά 27 Ἰουνίου (π.ῆ.) 1906»⁹ καί βασίζεται θεματικά στό ποίημα «27 Ἰουνίου 1906 2 μ.μ.» τοῦ Καβάφη· ἡ δραματική ἀνθρώπινη ἐκδοχή καί ἡ μάλλον συζητήσιμη ἀντιβρετανικότητά του πού ἀπεικόνισε μέ ζωηρή συγκίνηση ὁ Καβάφης μεταβάλλεται καί προεκτείνεται καί ρητορεύεται ὡς ἀποικιοκρατική σπηλίτευση στό ποίημα τοῦ Βάρναλη. Καί εἶναι ἐπίσης τὸ «Ἐλευθερίας φάος ἰρόν...»¹⁰ πού στή θέση τοῦ ὑποτίτλου παρατίθεται ὁ στίχος «δέν ἔχει πλοῖο γιά σέ, δέν ἔχει ὁδὸ» καί ἄρα δείχνει ἑξαρχῆς πὼς ἀφορμᾶται ἀπ' τὸ ποίημα «Ἡ πόλις» τοῦ Καβάφη· εἶναι πάλι μιὰ ρητορική ἰδιοποίηση τοῦ θέματος, γιατί πόλις ἰδεώδης – «Πόλη τοῦ φωτός» – δέν ὑπάρχει.

Καί περῶνε στὰ ἄλλα δείγματα ἐπαφῆς· εἶναι τρία, μάλλον ἀφανή καί ἀβέβαια, καί τὰ τρία προπολεμικά. Μάλιστα στήν πρώτη καί στή δεύτερη περίπτωση πρόκειται ἀσφαλῶς γιά σύμπτωση. Ἀλλά καί στήν τρίτη ἢ ἀφόρμηση εἶναι μάλλον προβληματική. Ἡ πεποίθηση γιά σύμπτωση καί ἄρα γιά ἀνεξάρτητη ἐμπνευση τῶν δύο πρώτων περιπτώσεων δικαιολογείται ἀπό τὸ γεγονός πὼς ὁ Βάρναλης ἀδυνατοῦσε νά γνωρίζει τήν πηγὴ στή μία περίπτωση καί τὸ ποίημα στήν ἄλλη τοῦ Καβάφη. Ἔτσι γράφει τόν «Ἀλκιβιάδη» του (δημ. 1918)¹¹ χωρίς κἀν νά ὑποψιάζεται πὼς ὁ ἥρωας συμπύπτει πιθανότατα μέ τόν «δοιοπύρο γιά τὰ Σούσα» τοῦ ποιήματος «Ἡ Σατραπεία» (γρ. 1905, σημ. 1910) τοῦ Καβάφη. Γράφει τόν «Στυλίτη» του (γρ. 1917;) καί δέν ξέρει πὼς τὸ θέμα τὸ ἐπεξεργάστηκε, ἀποσιωπώντας τὸ στὰ Ἀνέκδο-

τα, μέ τὸ «Συμεών» (γρ. 1917) ἐπίσης ὁ Καβάφης. Καί τελίως προβληματική μένει ἡ ὑπόθεση γιά καθαφική τυχὸν ἀφόρμηση τοῦ ποιήματός του «Ἐξαγνισμός» ἢ «Καθαρισμός» (1928). Ὅπως ἀναπτύσσεται σέ προηγούμενη μελέτη, μέ τή χρήση τοῦ μοτίβου τῶν τειχῶν, ἤδη ἀπ' τήν ἀρχὴ ἀκόμη τοῦ ποιήματος – «Ὀλόγυρα ψηλά τειχιά» – πού ἀνακαλεῖ στή σκέψη μας ἀόριστα τὸ «Μεγάλα κ' ὑψηλά τριγύρω μου ἔκτισαν τείχη», ὑποβάλλεται μέ κάθε ἐπιφύλαξη ὡς πηγὴ τὸ ποίημα «Τείχη» (1897) τοῦ Καβάφη. Ἄν δεχτοῦμε πὼς λειτούργησε λοιπόν, ἔστω καί ἀπὸ κρυπτομνησία, ἡ πηγὴ αὐτή, τότε σημειώνομε πὼς πρόκειται καί πάλι γιά ἰδιοποίησή της, δεδομένου ὅτι ὁ ψυχολογικός καί «φιλοσοφικός» καθαφικός κλοιὸς γίνεται κοινωνικός καί ἰδεολογικός, μέ τὰ τείχη φυλακῆς τῶν πάσης φύσεως ἀπόδλητων, στό ποίημα τοῦ Βάρναλη.

Ἡ ἀνασκόπηση τῶν παραπάνω περιπτώσεων δέν ἀφήνει ἀμφιβολία πὼς ἡ σχέση θετικά ἀναγνωρίζεται μόνον ὅπου δεβαιώνεται ρητά, δηλαδή στὰ δύο πρώτα παραδείγματα. Πρέπει συνεπῶς νά συμπεράνομε πὼς ἄργά πολύ, πρὸς τὰ χρόνια τὰ μεταπολεμικά, ἄρχισε νά συζητεῖ ποιητικά ὁ Βάρναλης μέ τόν Καβάφη; Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός πὼς καί τὰ ἄλλα τρία παραδείγματα, ἔστω καί ὡς σύμπτωση, ὅπως θά φανεῖ μᾶς εἶναι χρήσιμα, εἶναι δυνατόν νά ἀνιχνεύσομε, καί στὰ χρόνια τὰ μεσοπολεμικά, κάποια σύμπτωση θά λέγαμε ἰδιαίτερων μοτίβων. Ἀναφέρω δύο παραδείγματα ἀπ' τοὺς Σκλάβους πολιορκημένους. Λ.χ. σημειώνει, γιά νά δείξει τήν κοινωνική κατὰπτωση, τήν ἀδιέξοδη, τοῦ ἥρωα ὁ «Πρόλογος» (σημ. 1925):

*Χτές καί σήμερα ἴδια καί ὅμοια, χρόνια μπρός, χρόνια
μετά...*

Ἄλλ' αὐτὴ εἶναι μιὰ ἰδέα πού ἀπαντᾷ πολύ ὀξύτερα, πέρα καί ἀπ' τὸ spleen ἀκόμη τῶν συμβολιστῶν, ὡς πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς στή «Μονοτονία» (δημ. 1908) τοῦ Καβάφη:

*Τὴ μιὰ μονότονη ἡμέρα ἄλλη
μονότονη, ἀπαράλλακτη ἀκολουθεῖ. Θά γίνουν
τὰ ἴδια πράγματα, θά ξαναγίνουν πάλι –
ἢ ὅμοιες στιγμές μᾶς θρῖσκουνε καί μᾶς ἀφίνουν*

καί καταντᾷ τὸ αἶθριο πιά σάν αἶθριο νά μὴ μοιάζει.

Καί ἀκόμη, ὅταν «Ὁ «καλὸς» λαός» (δημ. 1927) του λέγει, ἐκδηλώνοντας τήν ἐθελοδοουλία τοῦ στενοῦ φυλετικοῦ ραγιαδισμού μας:

*Φρόνιμα καί ταχτικά
πάω μέ κείνον πού νικά*

8. Γ.Π. Σαββίδης, «Ἐνας δάσκαλος βαρβάτος», Ἐφήμερον σπέρμα, «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1978, σ. 119.

9. Κώστας Βάρναλης, Ἐλεύθερος Κόσμος, Κέδρος 1965, σσ. 75-76. Τὸ ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τήν πρώτη παρουσίαση τοῦ καθαφικοῦ ποιήματος ἀπὸ τόν Στρ. Τσίρκα, στὸν ὅποιο ἄλλωστε τὸ ἀφιερώνει ὁ Βάρναλης (Στρ. Τσίρκα, «Ὁ Καβάφης καί ἡ σύγχρονη Αἴγυπτος», Ἐπιθέωρηση Τέχνης, ἀφιέρωμα στὸν Κ.Π. Καβάφη, τεύχ. 108 (Δεκ. 1963), σσ. 549-565).

10. Κώστας Βάρναλης, Ὀργή λαοῦ, Κέδρος 1975, σσ. 26-7.

11. Πυρσός, τόμ. Β', 1918, 10-11. Ἔπειτα ἀπὸ τὴ δημοσίευσή του μάλιστα δημιουργήθηκε καί κάποια φιλολογικὴ ἀντιδικία. Βλ. Α. [= Γρ. Ξενοπούλου] «Ἐνα τραγοῦδι» [Βάρναλη, «Ἀλκιβιάδου»], ἔφημ. Πρόσδος, 6 Φεβρ. 1918 καί Κ.Ι. Βάρναλης, «Μία ἀπάντησις» (στὸν Γρ. Ξενοπ., πού ἐπικρίνει τόν «Ἀλκιβιάδη» στήν ἔφημ. Ἀθηναί, ἔφημ. Πρόσδος, 12 Φεβρ. 1918 καί τέλος Γρ. Ξενοπούλου, «Μία ἀνταπάντησις» (στὸν Βάρναλη), ἔφημ. Πρόσδος, 14 καί 15 Φεβρ. 1918.

ίσως νά ανακαλεί απόμακρα στή μνήμη τό «'Ας φρόντιζαν» (δημ. 1930) επίσης τοῦ Καβάφη:

*Θ' ἀπευθυνθῶ πρὸς τόν Ζαβίνα πρῶτα,
κι ἂν ὁ μωρὸς αὐτὸς δέν μ' ἐκτιμῆσει,
θα πάγω στὸν ἀντίπαλό του, τόν Γρουπλό
κι ἂν ὁ ἠλίθιος κι αὐτὸς δέν μέ προσλάβει,
πηγαίνω παρενθὺς στὸν Ὑρκανό.*

.....
*κ' εἶν' ἡ συνείδησίς μου ἡσυχῆ
γιὰ τό ἀψήφιστο τῆς ἐκλογῆς.*

ἀλλὰ ἐδῶ τό σύμπτωμα ἀναπτύσσεται σέ οἰκουμενική, θά λέγαμε, διάσταση, ὡς καιροσκοπία καί ἀμοραλισμός καθολικῆς παθολογίας.

Μιά διάσταση ἔμμεση ἀλλὰ πλατύτερη αὐτῆς τῆς σχέσης ὑποβάλλει, ὕστερα ἀπὸ χρόνια, καί ὁ Ἄτταλος ὁ Τρίτος (1972). Θά τῆ λέγαμε διάσταση τοῦ χώρου τῶν θεμάτων καί τοῦ προβληματισμοῦ τῶν δύο ποιητῶν σέ ἀνάλογα ἱστορικά πεδία τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι τὰ ἑλληνοιστικά πεδία καί ἡ κρισιμότητα τοῦ ἀρχαίου κόσμου – κρισιμότητα λαῶν καί συνειδήσεων – πού ἐπεξεργάστηκε, ὅπως ξέρομε, ὁ Καβάφης. Καί ἐδῶ ὁ Βάρναλης προϋποθέτει τόν Καβάφη. Βέβαια ὁ Ἄτταλος ὁ Τρίτος κάλλιστα μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ ὡς συνέχεια τῆς ἔμμονης ροπῆς του νά ἐμπνέεται ἀπὸ θέματα τῆς ἀρχαιότητος. Βέβαια δέν λείπει καί ἐδῶ ἡ πολύ συγκεκριμένη ἀφόρμηση τοῦ θέματος καί ὁ γνωστός σφετερισμός ἢ ξανατονισμός τοῦ θέματος, σύμφωνα μέ τὰ δικά του ἰδεολογικά καί μορφολογικά σχήματα τέχνης¹². Ἀλλά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτά, διαγράφεται, πρώτη φορά ἐδῶ, βαρναλικά, ἕνας κόσμος πού ἀναγνωρίζεται, μέσα ἀπὸ τὴν ποίηση, οἰκεῖος. Εἶναι ὁ καθαφικός τῆς παρακμῆς: ἐποχὴ τῆς κατ' εὐφημισμὸν ρωμαϊκῆς εἰρήνης, Ἑλληνες – Ρωμαῖοι, οἰκουμενικότητα καί πανσπερμία τῶν λαῶν. Πότε πότε καί μέ αὐτὴ τὴν ὑπόψια μιᾶς ἀπήχησής λ.χ. τοῦ καθαφικοῦ μοτίβου αὐτῆς τῆς παντομίμας:

*Εἴμεθα ἓνα κρᾶμα ἐδῶ· Σύροι, Γραικοί, Ἀρμένιοι,
Μῆδοι*

ὡς ἐξῆς: «Σέ τοῦτο τό βασίλειο ζοῦνε κάθε καρυδιάς καρυδί. Δέν εἴμαστε ἓνας λαός. Σαλάτα λαῶν. Γραικοί, Μακεδόνας, Φρύγες, Πέρσες, Λυδοί, Γαλάτες, Καππαδόκες, Βιθυνοί, Πόντιοι, Ἀρμένηδες, Ὀθριοί». Γιά τοὺς «Ὀθριοὺς» – ἀνίθετα ἀπὸ τὰ πυκνά ἰουδαϊκά ποιήματα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ – προτείνεται καί αὐτὴ ἡ ἐπιπόλαιη ἀναφορά γιὰ σύγκριση: «Ἀνάμεσα στό Ναό τῆς Σιών καί τὰ παλάτια τοῦ Σολομῶνα χρόνια πατιέται ἡ λευτεριά σας μέσα στή λάσπη τῶν Ἀντιόχων». Ἡ γιά τοὺς Ἑλληνες καί τοὺς Φιλέλληνες – κεντρικά μοτίβα τοῦ Καβάφη – μιὰ ἀκόμη, ἄσχετη σχεδόν, προσέγγιση. «Σήμερα εἶναι ντροπὴ ἐδῶ στήν Ἀσία, νά λέγεσ' Ἑλληνας. Καί τιμὴ μεγάλη νά 'σαι φιλέλληνας [...]. Φιλέλληνες, δσοὺς θέλετε, Ἑλληνες δέν ὑπάρχουν. Γραικύλοι μονάχα. Αὐτοὶ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη δύναμη τῆς Ρώμης». Ἡ, τέλος, καί μιὰ εἰρωνεία τῶν χρησῶν πού ἀνακαλεῖ στό νοῦ τό «Πρέσβεις ἀπ' τὴν Ἀλεξάνδρεια»: «– Μά δέν ἦταν ἀνάγκη νά πάει στους Δελφούς, γιὰ νά 'χουμε τό χρησμό. Τό χρησμό τόν ἔχουμε. – Πῶς, δίχως νά περάσει ἀπ' τό Μαντεῖο καί δίχως νά χρυσώσει τόν παραδόπιστο θεό; – Καί πάλι δέ σᾶς κόβει. Τόν χρησμό τόν φκιάσαμ' ἐδῶ μαζί». Μιά σειρά ἀπηχήσεων λοιπὸν ὑπὸ συζήτησι καί προβληματικῆ. Ἄλλ' ἂς μὴ γυρεύομε συνειδητὴ ἐξάρτηση καί μάλιστα σέ βάθος. Μᾶς ἀρκεῖ νά κρίνομε καί νά συγκρίνομε πῶς προβληματίστηκε ὁ νεότερος, μέ τὴν ἀκαμπτη πίστη καί γλώσσα του πάνω σέ μιὰ φάση καί ἓνα σύμπτωμα πολιτισμοῦ πού ἀποτελέσει τὴν πολυδιάστατη ἐπικράτεια καί προνομία τοῦ Καβάφη. Ἔτσι ὁ δρόμος ἀπ' τὰ θέματα πρὸς τὰ

συμπτώματα καί ἀπὸ κεῖ πρὸς τὰ κατεχοχὴν ποιητικά «ιδιώματα» θά μᾶς πῆγαινε ἀπ' τὰ ἐξωτερικά στὰ ἐσωτερικά σημεῖα σχέσεων τῶν δύο ποιητῶν. Ἀλλὰ ἡ προσπάθεια ἀναζητήσεων παρόμοιων σχέσεων θά ἀποτελοῦσε ἐκ προοιμίου ματαιοπονία. Ἄλλωστε καί ὁ Βάρναλης ὁ ἴδιος γινώριζε τό χάσμα πού τόν χώριζε, ὅταν ἔγραφε γιὰ τοὺς μηχανισμούς καί γιὰ τὴ λειτουργία τῆς συγκίνησης στήν τέχνη τοῦ Καβάφη, λειτουργία ἐπεξεργασμένη καί περισκεπητή καί ἄρα ἀντίστροφη πρὸς τὴ ρητορικὴ δική του (πού κατὰ κανόνα ὀδηγοῦσε ἄμεσα – καί τό 'ξερε – ἀπ' τό αἶσθημα στήν ἰδεολογία καί ἀπ' τό δόγμα στή συγκίνηση): «Ἡ ποίησή του», ἔγραφε, «φαίνεται λυρική στό σχῆμα, στό βάθος τῆς ὁμοῦς εἶναι δραματικῆ. Ἔχει κίνηση, ἠθοποιία, ζωντάνια,

12. Ὡς συγκεκριμένη ἀφόρμηση ἐδῶ συμπεραίνεται πῶς τοῦ χρησίμευσε Ἡ πολιτεία τοῦ Ἡλίου τοῦ Παν. Λεκατοῦ, στὸν ὁποῖο ἄλλωστε καί ἀφιερώνεται ὁ Ἄτταλος ὁ Τρίτος.

έπιγραμματική λιτότητα, έχει πολλή σκέψη και πικρή ειρωνεία «δι' ἑλέου και φόβο περαίνουσα τήν τών τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν [...]. Και αυτή η ιδέα, συνεχίζει παρακάτω, επειδή δέν προσφέρεται δογματικά, σάν μιά γνωσιολογική σύλληψη, μά δραματοποιείται, μετουσιώνεται από άναισθητική (διανοητική) σέ αισθητική (ποιητική) και συγκινεί»¹³.

4

Πώς λοιπόν επιχειρείται, στήν περίπτωση αυτή, μιά σύγκριση; Ἄλλά σύγκριση δέν είναι, γιά τήν άνοιχτή συγκριτική φιλολογία, ή αναζήτηση άπλώς όμοιοτήτων ή συμπτώσεων. Είναι ή αναζήτηση άναλογιών μέσα άπ' τής διαφορές, συχνά, δύο μεγεθών: άναλογιών κοινής άναφορᾶς στά ρεύματα μιάς έποχής από άλλότρια μεγέθη του ίδιου ή άλλου χώρου. Ἡ διαφορά τών δύο μορφών και μεγεθών είναι, τό ξανατονίζουμε, αυτόνομη. Ἄλλά και οι χώροι, μέσα στους όποιους άναπτύσσονται κοινωνικά και διαμορφώνονται πνευματικά και έμπειρώνται οι δύο ποιητές, είναι και αυτοί διαφορετικοί. Ὁ Καβάφης ζει στήν περιφέρεια, σά μεταίχμια δύο κόσμων και πολιτισμών και μέ τή συνείδησή του άνοιχτή νέμεται και τήν περιουσία τής παράδοσης και τούς άνταγωνισμούς τών ιδεών τής έποχής. Ἐνώ ο Βάρναλης άπ' τή στενή έλλαδική του ένδοχώρα, ζει κλειστά τά γηγενή και άμεσα προβλήματα, πού είναι στήν περίπτωσή του ή πάλη ή ταξική και ο μονόδρομος του δημοτικισμού ως έκφρασή του λαϊκού πολιτισμού γιά τήν παράδοση. Και όμως *άναδέχονται* και οι δύο τά ίδια ρεύματα.

Και δέν έννοώ τά ιδεολογικά ή τά κοινωνικά τής επιφάνειας, αλλά τά χαρακτηριστικά του βάθους, ήτοι τίς ροπές του πνεύματος μιάς έποχής. Είναι, στήν περίπτωσή τους, λ.χ. ο αισθητισμός και ο αισθησιασμός, ο διάμεσος του μύθου και τής ιστορίας, ο συμβολισμός και ο ρεαλισμός – έτσι μάλιστα συμπληρωματικά και έτσι αντισταθμιστικά συνδυασμένα. Ὁ μελετητής λοιπόν του φαινομένου πρέπει, μέσα άπ' τήν προοπτική του χρόνου, παρατρέχοντας τίς φανερές διαφορές τους, νά έπισημάνει και προπάντων νά συγκρίνει και τά πιθανά κοινά σημεία άναφορᾶς τους, πού θα είναι και κοινά σημεία άναφορᾶς του χώρου και του χρόνου τους προς τά ρεύματα και τίς ροπές αυτές τής έποχής τους. Νά έπισημάνει άν είναι αυτά τά άποκλειστικά, τά είδοποιά και κύρια σέ σχέση μέ άλλα ή τυχόν και μέ τά ίδια άλλων όμοτέχνων τους. Και νά διακρίνει, καθώς, είπαμε, *όχι κατ' άνάγκην* όμοιότητες, αλλά πίσω άπ' τίς διαφορές άναλογίες.

1. Ο ΑΙΣΘΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΙΣΘΗΣΙΑΣΜΟΣ. Ὁ *αισθητισμός* άποτελεί πρωταρχική άρχή, έμφανεστερος στήν πρώτη φάση τής δημιουργίας του Καβάφη. Ἄλλά και ισόβια άρχή, πού διακρίνει τίς διαγωγές, τούς χαρακτήρες και τούς ρόλους τών ήρώων του. Είναι αίρεση ζωής και θεωρία τέχνης πού προβάλλεται και στή δημόσια ζωή, επιβάλλεται και στήν ιστορική ζωή και δράση τους: έτσι αντιπροσωπευτικός του τύπος γίνεται ο «αισθητής». Και έτσι ο έλληνικός αισθητισμός, άρκετά προσωπικός και έξαιρετικά πρωτότυπος, προτείνεται σέ κλίμακα ευρωπαϊκή και διαπρέπει πέρα από τά προηγούμενα ή τά παράλληλα του Νερβάλ και του Μπωντλαίρ ή του Πίτερ και του Ουάιλντ. Και στόν Βάρναλη ο αισθητισμός άποτελέσε άρχή τή *δακνική* του περιόδου. Διακρίνεται επίσης ως έκλεκτισμός ζωής και τέχνης μέ άποκλειστική έδώ προτίμηση τά άρχαία θέματα και παι-

σια. Ἄλλά μολονότι έκδηλώνεται πληθωρικός και τεχνικότατος, είναι μολαταύτα περιορισμένος χρονικά και έπιτηδευμένος. Προπαντός δέν ξεχωρίζει αισθητά από τούς αισθητισμούς τών άλλων όμοτέχνων του μεσοπολέμου (π.χ. Χριστομάνος, Γιαννόπουλος, Σικελιανός, Μελαχρινός, Ροδοκανάκης). Είναι δηλαδή αισθητισμός συρμού. Ξεχωρίζει μόνον όταν συνδυάζεται και γίνεται στό τέλος άρχικά αισθητικός και άπολύτως σαρκικός, δηλαδή *αισθησιασμός*. Ἐτσι συναντάται πάλι και μέ τόν Καβάφη. Και οι δύο αισθησιασμοί, ο καθαφικός και ο βαρναλικός, είναι αισθησιασμοί «σαρκός», δηλαδή βασίζονται στήν *ήδονή*: ή κολάσιμη και μεταφυσική και ή έξουσιαστική και φαλλική, ή ήδονή ως άλλη όψη του θανάτου και ή ήδονή πού συμβολίζει τή διαφθορά τής έξουσίας.

2. Ο ΔΙΑΜΕΣΟΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. Ὁ *διάμεσος* άποτελεί κοινή έπιλογή στους δύο ποιητές, γιά τήν πλάγια και έντεχνη μετάδοση του άρχικού νοήματος του θέματος. Και ο πλασματικός αυτός διάμεσος είναι στόν Καβάφη ή ιστορία και στόν Βάρναλη ο μύθος. Πάλι ο Καβάφης προηγείται και πρωτοτυπεί σέ κλίμακα παγκόσμια. Ἡ ιστορία δίχως νά παραχαράσσεται αλλά άπεναντίας μέ άκριβολογία του άποθέτει μέ σχολαστικότητα τά σχήματα και αυτός τά μετατρέπει σέ προσχήματα: σά παρωχημένα γεγονότα πού άφηγείται, κατορθώνει νά μᾶς κάνει νά διαβάζουμε συμπεριφορές και ήθη του παρόντος. Και άπ' τήν άποψη τής τεχνικής ή έμμεσότητα δέν σημαίνει έξασθένηση ή ψεύτισμα, αλλά μέ τήν πλαγιότητα μιά δεύτερη αφήγηση και μέ τήν άποστασιοποίηση τήν άντικειμενικότητά της. Μέ τά ξενα προσωπεία έπιτυγχάνει τήν άπόδραση από τή συγκίνηση, ενώ μέ *έναν άπ'* τούς λιό προχωρημένους τρόπους του τουλάχιστον – πού είναι ο *δραματικός μονόλογος* – θά προσδώσει και στή δεύτερη αφήγηση παραστατική άληθοφάνεια. Στήν πρωτοπορία του Καβάφη μένει πάλι ούραγός ο Βάρναλης. Ὁ διάμεσος του μύθου, είχε άλλωστε χρησιμοποιηθεί και μοντέρνα άκόμη στήν Ευρώπη (π.χ. Τζέιμς Τζόνς). Ὁ δικός του τρόπος μένει συντηρητικός αυταρχικός και άλάθευτος. Και όμως, φαίνεται νά προηγείται τών συγχρόνων όμοτέχνων του. Ὁ Χριστός, ο Προμηθέας και τά συνοδευτικά τους πρόσωπα και σχήματα είναι προσώπεια και σ' αυτόν προσχήματα επίσης τής παρωχημένης ιδεολογίας και τής έξουσίας. Μάλιστα, σέ μιά περίπτωση, στήν πολιορκία του Μεσολογγίου, δοκιμάζεται άκόμη και ο διάμεσος τής ιστορίας. Και ο διάμεσος σ' αυτόν άποτελεί *παραστατική έξαγγελία* του μηνύματος. Παραστατική μέ τίς παραθεατρικές δομές πού *έγκαινιάζει* και έξαγγελία μέ τούς άλλους τρόπους πού εισάγει: *τούς ρητορικούς του μονόλογους*. Είναι ή μόνη γλώσσα πού μπορούσε νά αναπτύξει ή κλειστή πνευματική μας κοινωνία αυτής τής έποχής. Και μαζί μέ τήν ευρύτερη τής προοδευμένης κοινωνίας του Καβάφη είναι οι δύο διάμεσοι, τών μυθικών και τών ιστορικών συμβόλων, πού *έπιχείρησε* ή λογοτεχνία του μεσοπολέμου μας.

3. Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ. Και στους δύο ποιητές άνάλογα σήμανε ή ώρα του ρεαλισμού. Ὁ *ρεαλισμός* τούς άνασκεύασε τά πάντα, άπ' τά θέματα ως τούς τρόπους και τήν έκφραση. Ἄνασκεύασε τήν ύλη και τή

13. Κώστας Βάρναλης, «Κωνσταντίνος Καβάφης», δ.π., σ. 77.

γλώσσα του κυρίαρχου αρχικά συμβολισμού τους. Συμπάρεσε το κλίμα και τα σχήματα: στον Καβάφη την τεχντροπία του συμβόλου και στον Βάρναλη τα σύμβολα του μύθου. Κατ' αρχήν τους έδειξε τους δρόμους για διείσδυση στους χώρους της ζωής και της ψυχής. Στον Καβάφη ιδιαίτερα, για κατάδυση στο βάθος της συνείδησης αλλά και για την ανάπτυξη των ρόλων και της περιπέτειας ατόμων και λαών μέσα στα ιστορικά πεδία. Και στους δύο άνασσε απ' τις παρυφές και από τα περιθώρια τύπους και διαγωγές ζωής άσπαιρουσας, με τις ιδιοστροφίες και τα λεκτικά τους: απ' την έκπτωση και την εξέγερση των τάξεων στον Βάρναλη και από τα μεταίχμια της ιστορίας και όλα τα οικουμηνικά διλήμματα εκ μέρους του Καβάφη. Και στους δύο, τη-

ρουμένων πάντα των διαφορών στις παραπάνω αναλογίες, ο ρεαλισμός υπήρξε πρώτα απ' όλα μέθοδος. Και με την εφαρμογή ο γνωστός θεμελιώδης τρόπος της ποιητικής αφήγησης τους.

Έτσι ο Βάρναλης ανταποκρίθηκε στις άνησυχίες και στά ρεύματα της εποχής του. Συναντήθηκε υπόγεια και με τις κρυφές και άνορθόδοξες ροπές της και με τις καθολικές και ιδιόρρυθμες φωνές της. Με κατάληξη τη διακριτική του διασαύρωση, στην κορυφή της δημιουργικής δεκαετίας του, με την οικουμηνική εικονοπλασία του Καβάφη, του όποιου θά μπορούσε να θεωρηθεί, απ' την άποψη του χώρου του πού είδαμε, ένας γηγενής άντιπαράλληλος.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΠΟΣΠΕΡΙΤΗΣ

Ερεσσού 9 ΑΘΗΝΑ 10680 Τηλ.: 3604161

ΙΟΥΛΙΟΥ ΒΕΡΝ

Για μικρούς και μεγάλους

- Δεκαπεντάχρονος πλοίαρχος
- Μιχαήλ Στρογκώφ
- Ροβήρος ο κατακτητής
- Ο κυρίαρχος του κόσμου
- Ο Φάρος στην άκρη του κόσμου
- 20.000 λεύγες κάτω από τη θάλασσα
- Τα 500 εκατομμύρια της Μπεγκούμ
- Το αστέρι του νότου
- Από τη γη στη σελήνη
- Γύρω από τη σελήνη
- Ο πύργος των Καρπαθίων
- Ταξίδι στο κέντρο της γης
- Πέντε βδομάδες με αερόστατο
- Τα παιδιά του πλοίαρχου Γκραντ
- Το μυστηριώδες νησί
- Ο γύρος του κόσμου σε 80 μέρες
- Σχολή Ροβινσώνων
- Το Αιγαίο στις φλόγες
- Δράμα στη Λιβονία

ΙΑΝΟΣ

BIBLIOΠΩΛΕΙΟ-ΕΚΔΟΣΕΙΣ-ΓΚΑΛΕΡΙ

BIBLIA

ΠΟΥ ΣΑΣ ΠΡΟΤΕΙΝΟΥΜΕ

Γ. ΥΦΑΝΤΗ:

Ο καθρέφτης του Πρωτέα

Β. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ:

Σημειώσεις από μια Άνοιξη

Η. ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΥ:

Οδηγός πλεύσης

Γ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΥ:

Το τέλος

ΚΛ. ΓΡΙΒΑ:

Η εξουσία της βίας

ΚΛ. ΓΡΙΒΑ:

Ο ψυχιατρικός ολοκληρωτισμός

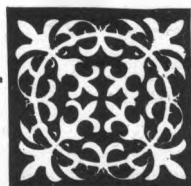
ΤΗ. SZASZ

Η βιομηχανία της τρέλας

Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ-Π. ΑΝΔΡΕΑΔΗ:

Η πόλη μας, Θεσσαλονίκη (Λεύκωμα)

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ 7 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Επισημαίνεται η ανάγκη της συνεργασίας των επιστημονικών κέντρων με τους φορείς της κοινωνίας για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η έρευνα και η τεχνολογία αποτελούν βασικούς πυλώνες για την ανάπτυξη και την βιώσιμη ανάπτυξη της χώρας.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιστήμης είναι απαραίτητα για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21ου αιώνα. Η συνεργασία μεταξύ των επιστημονικών κέντρων και της κοινωνίας είναι απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η τεχνολογία και η επιστήμη αποτελούν βασικούς πυλώνες για την ανάπτυξη και την βιώσιμη ανάπτυξη της χώρας. Η συνεργασία μεταξύ των επιστημονικών κέντρων και της κοινωνίας είναι απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιστήμης είναι απαραίτητα για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21ου αιώνα. Η συνεργασία μεταξύ των επιστημονικών κέντρων και της κοινωνίας είναι απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η τεχνολογία και η επιστήμη αποτελούν βασικούς πυλώνες για την ανάπτυξη και την βιώσιμη ανάπτυξη της χώρας. Η συνεργασία μεταξύ των επιστημονικών κέντρων και της κοινωνίας είναι απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιστήμης είναι απαραίτητα για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21ου αιώνα. Η συνεργασία μεταξύ των επιστημονικών κέντρων και της κοινωνίας είναι απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης.

Μέ αφορμή

τήν «Μορφολογία του Παραμυθίου»
του Βλαντιμίρ Πρόπ

της Μαριλίζας Μητσού

‘Ο Πρόπ και ἡ ἐπικαιρότητα:
«Καιρός δ’ ἐπί πᾶσιν ἄριστος»

Φέτος, ἕναν αἰώνα περίπου ἀπό τή γέννηση τοῦ πατέρα τῆς *Μορφολογίας*, ἀξιωθήκαμε ἐπιτέλους νά γιορτάσουμε τό ἑλληνικό ἔτος *Βλαντίμιρ Πρόπ*, καί μάλιστα μέ ἐξαιρετικές τιμές γιά τά ἐγχώρια ἦθη, ἄν λογαριάσουμε ὅτι: πρὶν κλείσει τό πρῶτο ἐξάμηνο, εἴχαμε ἀφιερῶσει στό μείζον ἔργο του μία ὁμιλία¹, ἕνα σεμινάριο καί ἄγνωστο πόσες ἀκαδημαϊκές ὥρες· ἐτοιμάζονται τουλάχιστον δύο αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις τῆς *Μορφολογίας τοῦ παραμυθίου*, ἐνῶ τέσσερα σχεδόν ἀπό τά ἐννιά κεφάλαια τοῦ βιβλίου ἔχουν ἤδη δημοσιευτεῖ σέ περιοδικά²· μεταφράζονται πυρετωδῶς καί ἀναζητοῦν ἐκδότη οἱ *Ἱστορικές ρίζες τοῦ μαγικοῦ παραμυθίου*.

Ἄλλά ἄς μή μεμφιμοιροῦμε. Ἔστω καί κατόπιν ἐορτῆς, ἀπέχουμε μόλις μιά εἰκοσαετία ἀπό τή διεθνή πρωτοπορία, Ἄνατολης καί Δύσης, δεδομένου ὅτι, στοὺς κύκλους τῶν ἀνθρωπολόγων, ἐθνολόγων, λαογράφων καί γραμματολόγων, ὁ τόπος Βλαντίμιρ Πρόπ παγιώνεται

οὐσιαστικά μετά τό 1970 ὡς μεταθανάτια ἐπιβράβευση

* Τό κείμενο αὐτό διαβάστηκε καί συζητήθηκε τόν περασμένο Μάιο στό φιλολογικό σεμινάριο γιά τή θεωρία τῆς λογοτεχνίας πού ὀργάνωσε τό Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς.

1. Ἀναφέρομαι στήν ὁμιλία τῆς Νόρας Σκουτέρη, μέ τίτλο «Βλαντίμιρ Πρόπ: Μορφολογία τοῦ παραμυθίου», πού δόθηκε στήν «Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς Παιδείας» στίς 27 Φεβρουαρίου 1987.

2. Βλ. «Ἡ μέθοδος καί τό ὕλικό», μτφ. Εὐαγ. Ντάτση, *Ὁ Πολίτης* 63, Ὀκτώβρης 1983, καί ἀνάτυπο ἀπό τό ἴδιο τεῦχος πού περιλαμβάνει καί τό κεφάλαιο «Οἱ λειτουργίες τῶν προσώπων», Εὐαγ. Ἄρ. Ντάτση *Ἡ συμβολή τοῦ Βλαντίμιρ Πρόπ στή μελέτη τῆς μορφολογίας τοῦ παραμυθίου*, Ἀθήνα, Σεπτέμβριος 1984. Ἐπίσης, ἀποσπάσματα τῶν κεφαλαίων «Οἱ διαφορετικοί τρόποι εἰσόδου νέων δρώντων προσώπων στήν πορεία τῆς δράσης» καί «Τό παραμῦθι ὡς σύνολο», μτφ. Ν.Φ. Ρήγας, *Νεοελληνική Παιδεία* 3, 9, Ἄνοιξη 1987.

—γεγονός που δέν περνᾶ ἀπαρατήρητο στους καθ' ἡμᾶς ἀγρυπνοῦντες. Ἦδη ἀπό τό 1974 καταγράφονται ὄχι μόνο ἀναφορές στή *Μορφολογία τοῦ παραμυθιοῦ* μέ τή μορφή βιβλιοπαρουσίασης ἢ κριτικῆς, ἀλλά καί εἰδικές, δραστη- κές ἢ ἀστοχες, ἐφαρμογές τῆς μεθοδολογίας της στά ἑλλη- νικά πράγματα³.

Ἔτσι τό λάθος, ἢ μάλλον τό ἀμέλημα, δέν εἶναι δικό μας. Ἡ ἐνήμερη Δύση, που εὐτυχῶς φρόντισε νά υἱοθετή- σει στήν ὥρα του τό ἄλλο, πιό τυχερό ὄρφανό του ρωσικοῦ φορμαλισμοῦ, τόν Ρομάν Γιάκομπσον, πληροφορεῖται τήν ὑπαρξη τῆς *Μορφολογίας* τριάντα χρόνια μετά τήν ἐκδόσή της, χάρη στήν ἀγγλική μετάφραση τοῦ Λ. Σκότ, δημο- σιευμένη στήν Ἀμερική τό 1958⁴ καί ἀρχίζει νά ἐκτιμᾷ τή συμβολή της μόνο μέ τή μεσολάβηση τοῦ Κλώντ Λεβί- Στρώς, που τῆς ἀφιερώνει τήν πρώτη σοβαρή κριτική τό 1960⁵ καί τοῦ Ἄλαν Ντάντις, που ἀπό τό 1962 πειραμα- τίζεται σέ νέο ὕλικό⁶. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι καί οἱ ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῆς φορμαλιστικῆς, ἢ μάλλον μορφολο- γικῆς σχολῆς τῆς Μόσχας γίνονται εὐρύτερα γνωστοί ἀπό τή συλλογή τοῦ Τζβετάν Τοντορόφ *Théorie de la littérature* (1965), που περιλαμβάνει κείμενα γραμμένα στά χρόνια 1916 μέ 1932.

Τό μυστικό τῆς ἐπικαιρότητας —τοῦ καιροῦ— δέν φαί- νεται νά ἀποκαλύφτηκε στόν Βλαντίμιρ Πρόπ ὅσο ζοῦσε. Τρία, ὄλα κι ὄλα, σύντομα κριτικά σημειώματα χαιρετί- ζουν τήν πρώτη ἐκδοση τῆς *Μορφολογίας* στή Ρωσία⁷. Σ' ἕνα ἀπ' αὐτά ὁ ἔθνογράφος Ζελένιν προεικάζει μέ πειστι- κότητα «τό λαμπρό μέλλον αὐτῆς τῆς μεθόδου». Ὡστόσο, ὁ ἱερός πόλεμος κατά τοῦ φορμαλισμοῦ, που κηρύσσεται στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '30, μοιραῖα σαρώνει καί τό γεροντόπαιδο τῆς Ἐταιρείας γιά τή Μελέτη τῆς Ποιητι- κῆς Γλώσσας (ΟΠΟ-Ι·ΑΖ), τή *Μορφολογία τοῦ παραμυ- θιοῦ*, ἀφοῦ ἡ ἐπίδοξη μέθοδος διαπομπεύεται μαζί μέ ὄλα τά ἄλλα προϊόντα τοῦ «ἀστικοῦ μοντερνισμού». Ἄς θυμη- θοῦμε ὅτι ἐκεῖνη τήν ἐποχή ὁ συγγραφέας της εἶναι ἀκόμη ἕνας ἀπλός καθηγητής τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης. Λίγο ἀρ- γότερα, τό 1934, ἐνῶ πιά διδάσκει στό Πανεπιστήμιο τοῦ Λένινγκραντ, ὁ Πρόπ δημοσιεύει ἕνα ἄρθρο μέ τίτλο «Τό μαγικό δέντρο στόν τάφο. Σχετικά μέ τήν προέλευση τοῦ μαγικοῦ παραμυθιοῦ». Εὐήκοος στά μηνύματα τῶν και- ρῶν, φροντίζει νά στραφεῖ πρὸς τή γενετική τοῦ παραμυ- θιοῦ, ἀκολουθώντας πρόθυμα τήν ἐξελικτική θεωρία, καί νά ἀξιοποιήσει κάθε δυνατή ἀναφορά στά ἔγκριτα μαρξι- στικά κείμενα.

Οἱ μεθοδολογικές του ἀναφορές ἰσχυροποιοῦνται τό 1939, στή διδακτορική διατριβή του *Ἡ Γένεση τοῦ μαγι- κοῦ παραμυθιοῦ* —οἱ γνωστές *Ἱστορικές ρίζες*— ὅπου ἐ- πιχειρεῖ μιά ἱστορική, ἐθνογραφική καί μυθολογική ἔρευνα σέ διεθνή κλίμακα, γιά νά καταλήξει σέ μιά κοινωνική πα- λαιοντολογία τοῦ μαγικοῦ παραμυθιοῦ. Τό ἐνδιαφέρον του ἐστιάζεται ὀριστικά στόν σημασιολογικό ἄξονα, που τόν παραπέμπει στήν ἀναζήτηση ἀρχαίων μορφῶν —στήν πραγματικότητα τελετουργιῶν τῆς ἀρχαίας κοινωνίας. Αὐτή ἡ ἀναδρομή στό «μυθικό παρελθόν» τοῦ ἐπιτρέπει νά συνθέσει μιά γενεαλογία τῶν μοτίβων. Τό βιβλίο δημο- σιεύεται τό 1946 καί καταδικάζεται ἀκαριαῖα ἐπί ἀντιπατριω- τισμῶ⁸ —προβάλλεται μάλιστα ὡς τυπικό παράδειγμα «δουλοπρέπειας» πρὸς τή Δύση, ἢ ἀλλιῶς «ἄρριζου κο-

μοπολιτισμοῦ», μέ τό εὐλογο ἐπιχείρημα ὅτι στηρίζεται σέ μὴ ἐθνική βιβλιογραφία. Σέ ἐπίσημη ὁμιλία του στό Πανεπιστήμιο τοῦ Λένινγκραντ, τό 1948, ὁ μετέπειτα κο- μισάριος Ντεμέντιεφ κατηγορεῖ δημόσια τόν Πρόπ ὅτι ἐμ-

3. Βλ. ἐνδεικτικά: Γ.Α. Μέγας (βιβλιοπαρουσίαση), *Λαογρα- φία* 29, 1974· Μ. Μερακλῆς (βιβλιοκρισία), *Λαογραφία* ὅ.π., Γρ. Γκιζέλης «Οἱ σύγχρονοι μέθοδοι ἀναλύσεως τῆς ἐντεχνῆς ἀ- φηγηματικῆς ἐπικοινωνίας: μελέτη μιᾶς περιπτώσεως», *Σπείρα* 4, 1975· Θ. Παπαδόπουλλος «Ἡ τυπολογική πραγματέυση τοῦ μύθου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, τόμ. 8, Λευκωσία 1975-1977· Γρ. Σηφάκης «Ἡ παραδοσιακή δημιουργία τοῦ Καραγκιόζη (πρώτη προσέγγιση)», *Ὁ Πολίτης* 5, Σεπτ. 1976· Γ. Κεχαγιόγλου, *Κριτική ἐκδοση τῆς ἱστορίας τοῦ Πτωχολέοντος. Θέματα ὑστεροβυζαντινῆς καί μεταβυ- ζαντινῆς λογοτεχνίας*, Α.Π.Θ., 1978· Ε.Γ. Καφωμένος, *Τό ἑλληνικό δημοτικό τραγούδι. Ἡ αἰσθητική, ὁ μῦθος καί ἡ ἰδε- ολογία του*, Ρέθυμνο 1978· Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Μεθο- δολογία ἀνάλυσης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἀνθρωπο- λογική — κοινωνιολογική θεώρηση τῆς τέχνης τοῦ λόγου*, Α.Π.Θ., 1980· Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ἡ τέχνη τοῦ λόγου στίς παραδοσιακές κοινωνίες. Μέθοδοι προσέγγισης στό λαϊκό ἀφηγηματικό λόγο*, Α.Π.Θ., 1985· Εὐαγ. Ντάτση, *Ἡ συμβο- λή τοῦ Βλαντ. Πρόπ στή μελέτη τῆς μορφολογίας τοῦ παραμυ- θιοῦ* ὅ.π.: Γ. Κεχαγιόγλου, «Διαβάζοντας ποιήματα ἀπό τήν Ὀκτάνα Ἀί λέξεις», *Μνήμη Ἀνδρέα Ἐμπεϊρίκου. Ἐκδηλώ- σεις στήν Ἀνδρο γιά τά 10 χρόνια ἀπό τό θάνατό του*, Ὑψι- λον, 1987· Ε.Γ. Καφωμένος, *Ἀφηγηματολογία*, Πανεπ. Ἰω- αννίνων, 1987.

4. *Morphology of the Folktale*, εἰσαγ. Sv. Pirkova-Jakobson, μτφ. Laurence Scott, Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics, Publ. 10, Bloomington, Indiana. International Journal of American Linguistics 24, 4, Bibliographical and Special Series of the American Folklore Society 9, Philadelphia, 1958. Γιά νά μήν ἀδικοῦν οἱ περιθωριακοί ἀνοιχτομάτηδες, ἄς σημειωθεῖ ὅτι τήν ἐκδοση προσέχουν ἤδη: ὁ Jan de Vries τό 1930, ὁ Gleb Struve τό 1951 καί ὁ Victor Erlich τό 1955 (βλ. σχετικά Vl. Propp, *Theory and History of Folklore*, εἰσαγ.-σμμ. A. Liberman, Minnea- polis, Univ. of Minnesota Press, 1984). Μιά σύντομη ἀναφορά στή *Μορφολογία* γίνεται καί στό Ἐπίμετρο τοῦ R. Jakobson στήν ἀμερικανική ἐκδοση τῶν ρωσικῶν παραμυθιῶν, *Russian Fairy Tales*, Νέα Ὑόρκη, Pantheon Books, 1945.

5. "La structure et la forme. Reflexions sur un ouvrage de Vladimir Propp", *Cahiers de l' Institut de science économique appliquée* 9, Série M, No. 7, Μάρτ. 1960, σ. 3-36. (Ἀνατ. *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, σ. 139-173).

6. Βλ. "From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales", *Journal of American Folklore* 75, 1962 καί *The Morphology of North American Indian Folktales*, F.F.C. 195, Ἐλσίνκι, 1964.

7. Τά σημειώματα ὑπογράφονται ἀντίστοιχα ἀπό τούς R. Sor (1928), D.K. Zelenin (1929) καί V.N. Peretc (1930). Βλ. E.M. Melétsinski, "L' étude structurale et typologique du conte", Vl. Propp *Morphologie du conte*, Seuil, 1970, σ. 209 καί *Theory and History of Folklore*, ὅ.π. σ. IX-X.

8. Μερικοί ἐγλωττοί τίτλοι ἀποδοκμαστικῶν σχολίων που ὀ- ποδέχονται τό ἐκδοτικό γεγονός: «Γιά τήν ἀποκατάσταση νε- κρῶν θεωριῶν» (S. Lazutin 1947), «Φιλῶλογοι κοσμοπολίτες» (A. Tarasenkov 1948), «Κατά τῶν ἀστικῶν παραδόσεων στή λαογραφική ἐπιστήμη (M. Kujnecov καί I. Dmitrakov 1948). Βλ. *Theory and History of Folklore*, ὅ.π., Βιβλιογραφία.

πιστεύτηκε άβασάνιστα τὰ πορίσματα ξένων εθνογράφων γιά νά γυμνώσει τό ρωσικό παραμύθι από τὰ εθνικά, ιστορικά καί ταξικά του γνωρίσματα καί νά τό ἐξιώσει μέ τὰ παραμύθια τῶν Αὐστραλῶν καί τῶν Πολυνησίων. Ἡ γραπτή αὐτομαστίγωση δέν ἐμποδίζει τόν Πρόπ νά λιποθυμήσει λίγες μέρες ἀργότερα, στή μέση τοῦ μαθήματος.

Οἱ συνάδελφοί του τόν περιγράφουν μεγαλόθυμο καί καλοσυνάτο. Ἀεὶ διδασκόμενος, γράφει λοιπόν τό τρίτο του βιβλίο, *Ἡ ρωσική ἥρωική ἐπική ποίηση*, τό 1955, καί ἐκεῖ ἀποφεύγει κάθε λογιῆς μορφολογική, δηλαδή «φορμαλιστική» προσέγγιση, κάθε ξένη βιβλιογραφική ἀναφορά ἢ «κοσμοπολίτικη δουλοπρέπεια», ἐπιλέγει σχολαστικά τὰ παραθέματα τοῦ Στάλιν καί τοῦ Καλίνιν, καί ἐπιδίδεται σέ γνήσιες πατριωτικές κορόνες. Ἡ ἐπικαιρότητα ὅμως ἐπιμένει νά τοῦ γυρίζει τήν πλάτη. Οἱ πάγοι ἔχουν ἤδη ἀρχίσει νά λιώνουν, καί οἱ κριτικοί του ἀναρωτιοῦνται γιὰτί σ' ἀλήθεια ὁ Πρόπ ἀγνοεῖ τόσο προκλητικά τήν ἐπιστημονική περιουσία τῆς Δύσης.

Ὁφείλω νά προλάβω τήν παρεξήγηση. Ὅλη αὐτή ἡ ἀνεκδοτολογία δέν ἀποβλέπει ἀσφαλῶς στή γελοιογράφηση ἑνός ἀνθρώπου πού ἀναγορεύτηκε, ἐξ ὑστέρου ἔστω, πρωτεργάτης τῆς δομικῆς ἀνάλυσης τοῦ ἀφηγήματος⁹. Οὔτε θά ὠφελοῦσε νά προστεθεῖ ἄλλο ἓνα ὄνομα στήν παραδειγματική ἀλυσίδα τῶν μυθῶν πού τσαλάκωνε ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἡ Μεγάλη Σοβιετική Πατρίδα. Ἀναμφισβήτητα, στούς μεθοδολογικούς ἐλιγμούς τοῦ Πρόπ πρυτανεύει τό ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης. Διαφορετικά δέν θά μπορούσε νά ἐπιβιώσει (κακήν κακῶς, πάντως σαράντα ὀλόκληρα χρόνια), σέ ἀκαδημαϊκό ἔδρανο. Κανείς ἄλλωστε δέν ἀρνιέται πῶς κορυφαῖο ἔργο του ἦταν ἐκεῖνο τό πρῶτο: τήν ἐπίδοση τῆς *Μορφολογίας* δέν τήν ἐπανέλαβε σέ κανένα ἀπό τὰ πολυάριθμα γραπτά του. Καί εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι ἡ πανηγυρική ἐπιστημονική του ἀποκατάσταση λίγο πρὶν πεθάνει ἦταν ἡ ἀπόληξη τῶν κραδασμῶν πού προκάλεσε στή Δύση ἡ νεανική του μελέτη.

Ἄλλο ὅμως εἶναι τό ζήτημα: ὁ Πρόπ τῆς *Μορφολογίας*, τόν ὁποῖο ξετρυπώνει, ἐγκωμιάζει καί ἐξελέγχει ἡ δυτική διανόηση, εἶναι ἀπόλυτα ἑτεροχρονισμένος. Ἡ ὀγκώδης βιβλιογραφία πού ἐπικαλεῖται ἔκτοτε τό ὄνομά του σάν τεκμήριο μεθοδολογικῆς ἐγκυρότητας, ἀναπαράγεται στήν οὐσία ἐρήμην τοῦ ἔργου του. Καί αὐτή ἡ διαπίστωση δέν ἀφορᾷ μόνο τούς ὄρους τῆς πλατιᾶς κατανάλωσης κάθε ὀρεκτικοῦ πνευματικοῦ προϊόντος. Ἀπαντώντας τό 1966 στήν κριτική τοῦ Λεβί Στρῶς,¹⁰ ὁ Πρόπ ἔχει κάθε δίκιο νά ὑπερασπίζεται τή συνέχεια τοῦ ἔργου του. Ἡ *Μορφολογία* καί οἱ *Ἱστορικές ρίζες*, βεβαιώνει, ἀποτελοῦν τὰ δύο σκέλη ἢ τούς δύο τόμους τῆς ἴδιας μελέτης. Στό πρῶτο μέρος

διατυπώνει τούς νόμους τῆς σύνθεσης τοῦ μαγικοῦ παραμυθίου πού ἀναδεικνύουν τήν ἐνιαία ταυτότητά του· στό δεύτερο ἀναζητᾷ τήν αἰτιολογία αὐτῆς τῆς ἐνότητας, ὄχι βέβαια στίς ἀρχές πού διέπουν τή μορφή του, ἀλλά στήν ἱστορική πραγματικότητα τῶν πηγῶν του, δηλαδή στήν προϊστορία του. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ περιγραφικός ὀρισμός τῆς δομῆς τοῦ παραμυθίου, αὐτό τό «ἀναλυτικό» καί «ἀχαρο» ἔργο, ὅπως τό ὀνόμαζε, ἀποτελέσει τήν προκείμενη μιᾶς συνθετικῆς μελέτης γιά τό θεματικό περιεχόμενο, τό «ψητό» τῆς παραμυθιολογίας.

Ἡ εἰλικρίνεια τῆς δήλωσής του εὐκόλα πιστοποιεῖται σέ αὐτούσια ἀποσπάσματα τοῦ πρώτου βιβλίου του: «Εἶναι προφανές ὅτι, γιά νά διαλευκάνουμε τό ἐρώτημα τῆς προέλευσης τοῦ παραμυθίου, προϋπόθεση εἶναι νά ξέρομε τί εἶναι τό παραμύθι» (Κεφ. 1, Γιά τήν ἱστορία τοῦ προβλήματος). Καλύτερα: «Τά περισσότερα στοιχεῖα πού συνθέτουν τό παραμύθι ἀνάγονται σέ κάποια ἀρχαίκτη μορφή, σχετική μέ τὰ ἦθη, τόν πολιτισμό, τή θρησκεία κτλ., μιᾶς πραγματικότητας πού πρέπει νά τή λάβουμε ὑπόψη γιά νά προχωρήσουμε σέ συγκρίσεις. Μετά τή μελέτη τῶν μεμονωμένων στοιχείων, θά πρέπει νά ἀκολουθήσει ἡ γενετική μελέτη τοῦ ἄξονα ἀπό τόν ὁποῖο ξεδιπλώνονται ὅλα τὰ μαγικά παραμύθια» (Κεφ. 9, τελευταῖες ἀράδες πρὶν ἀπό τό συμπέρασμα). Καί θά μπορούσαν νά παρατεθοῦν πολλά ἀντίστοιχα πειστήρια.

Ὡς καί τό 1963, στίς *Ρωσικές ἀγροτικές γιορτές*, ὁ Πρόπ ἐπικαλεῖται τήν παλιά του τέχνη γιά νά θεμελιώσει ὅτι οἱ ἀγροτικές γιορτές ἀναλύονται σέ διάφορους σχηματισμούς ταυτόσημων στοιχείων. Ἀλλά ἡ μορφολογία δέν τοῦ ἔγινε ποτέ αὐτοσκοπός, οὔτε ἐνδιαφέρθηκε ποτέ νά περιγράψει τίς ποιητικές διεργασίες καθαυτές. Οἱ ἀρχές τῆς *Μορφολογίας* τροφοδοτοῦν ἐνδιάθετα κάθε νέα του ἐξόρμηση, πάντοτε ὅμως ὡς ἀρχές, δηλαδή ἀφετηρίες. Ἡ ὀπτική του ἀλλάζει, γιὰτί ἀλλάζουν τὰ ἐνδιαφέροντά του, καί μαζί ἀλλάζουν οἱ στόχοι του. Ἄλλωστε ἡ ἀρχή τῆς προσαρμογῆς δέν φαίνεται νά ξενίζει οὔτε τούς πῖο μαχητικούς φορμαλιστές, ὅπως τουλάχιστον συνάγεται ἀπό τό διαφωτιστικό ἄρθρο τοῦ Ἄιχενμπάουμ «Ἡ θεωρία τῆς ἠμορφικῆς μεθόδου», γραμμένο τό 1927, ὅπου καταθέτει τό ἔξης: «Στήν πραγματικότητα δέν μιλάμε γιά καμιά μεθοδολογία. Μιλάμε καί μπορούμε νά μιλήσουμε μονάχα γιά μερικές θεωρητικές ἀρχές πού μᾶς ὑπαγορεύει ἡ μελέτη ἑνός συγκεκριμένου ὕλικου καί τῶν ιδιαίτερων χαρακτηριστικῶν του, καί ὄχι κάποιο ὀριστικό καί ἀμετάκλητο μεθοδολογικό ἢ αἰσθητικό σύστημα. (...) Θέτουμε συγκεκριμένες ἀρχές καί τίς τηροῦμε ἐφόσον ἔχουν ἐφαρμογή σ' ἓνα ὕλικό. Ἄν τό ὕλικό ἀπαιτεῖ τήν τροποποίηση τῶν ἀρχῶν μας, δέν διστάζουμε νά τήν κάνουμε. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη, εἴμαστε ἀρχετὰ ἐλεύθεροι ἀπέναντι στίς ἴδιες τίς θεωρίες μας»¹¹ (δική μου ὑπογράμμιση).

Ὁ Πρόπ εἶχε τήν πρόνοια νά μὴν ἀποδεσμευτεῖ ποτέ ἀπό τίς λειτουργίες του, μολονότι δέν μπορούσε νά ὑποφιαστεῖ πῶς θά ἦταν ἐμπορεύσιμες στήν ἀγορά τῶν θεωρητικῶν μοντέλων. Καί αὐτή ἦταν ἡ τελευταία εἰρωνεία τῆς

9. Γιά τή θέση πού κατέλαβε ὁ Πρόπ στό στερέωμα τῆς δομικῆς θεωρίας, ἀρκεῖ νά ξεφυλλίσει κανεῖς κλασικά κείμενα τῆς γαλλικῆς σχολῆς, ἐνδεικτικά βλ. Tz. Todorov "Les transformations narratives", *Poétique* 3, 1970· A.J. Greimas "Les acquis et les projets", J. Courtès *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Hachette, 1976· Cl. Brémond "Le message narratif" *Communications* 4, 1964.

10. "Struttura e storia nello studio della favola", *Morfologia della fiaba*, Torino, Einaudi, 1966, σ. 201-227.

11. *Théorie de la littérature*, Seuil, 1965, σ. 31-32.

τύχης του. Γιατί, όταν στή δύση πιά τής σταδιοδρομίας του, ή πολυπόθητη επικαιρότητα του χτυπά αιφνιδιαστικά τήν πόρτα, οί έπευφημίες δέν άπευθύνονται στον έβδομη-τάχρονο έπιστήμονα πού έχει στήν πλάτη του σαράντα περιπού λαογραφικές μελέτες, αλλά στον τριαντάχρονο πρωτάρη τής *Μορφολογίας του παραμυθιοῦ*. Καί αὐτοί πού τόν ανεβάζουν στό θρόνο, όπως ύπαγορεύει ή 31η λειτουργία τών παραμυθιῶν του (W_o), δέν είναι οί συνάδελφοί του, αλλά στρουκτουραλιστές, σημειολόγοι καί άφηγηματολόγοι πού προβάλλουν στή μέθοδό του γενικευτικές αξιώσεις.

Συμφωνώντας πώς ή εισαγωγή μου ύπηρετεῖ ένα πρωθυστερο συμπέρασμα, ή έστω πώς δέν είναι ψυχρόαιμη όσο πρέπει, φτάνω έπιτέλους νά διατυπώσω τό πρώτο μου έρώτημα: Πόσο νόμιμη είναι μιά τέτοια ανάγνωση τής *Μορφολογίας*; 'Αλλιώς: Πόσο νόμιμο είναι νά διερωτάται ό "Άλαν Ντάντις, προλογίζοντας τή δεύτερη άμερικανική έκδοση τής *Μορφολογίας* τό 1968:

— αν ή ανάλυση του Πρόπ περιορίζεται στά ρωσικά μαγικά παραμύθια ή μπορεί νά εφαρμοστεί καί σε μή μαγικά παραμύθια ή καί σε παραμύθια άλλων πολιτισμῶν·

— αν μπορεί νά εφαρμοστεί καί σε άλλα λαογραφήματα·

— στήν έπική ποίηση, λ.χ. στήν 'Οδύσσεια·

— στους λαϊκούς χορούς, στή λογοτεχνία, τόν κινηματογράφο, τίς τηλεοπτικές σειρές καί άλλα «πολιτισμικά σχήματα»·

— στίς διεργασίες τής νόησης καί τής μάθησης·

— τής κοινωνικής συμπεριφοράς·

— τής ψυχολογίας του παιδιου·

— καί, φυσικά, σε προγράμματα ύπολογιστῶν για τήν κατασκευή άπεριόριστου αριθμου παραμυθιῶν για άπεριόριστο αριθμό παιδιῶν, κ.ο.κ.

Μέ παρεμφερή διατύπωση: Πόσο έπιβεβλημένη είναι ή αναφορά στον Πρόπ σε μιά λαμπρή μελέτη για τόν 'Εμπερίκο εν έτει 1987;

Όροι καί θεματική στή *Μορφολογία του παραμυθιοῦ*

'Υπό αυτό τό πρίσμα, δηλαδή μέ καχυποψία, ξαναδιάβασα τή *Μορφολογία του παραμυθιοῦ*, προσπαθώντας νά καταλάβω ποιοί είναι οί όροι καί ποιές οί αξιώσεις αὐτου του μεθοδολογικοῦ πειράματος. Οί όροι, δηλαδή οί προϋποθέσεις ενός βιβλίου πού λειτουργεί όλόκληρο σαν ένα λογικό έπιχειρήμα. Καί επειδή από τίς κατά παράδοση προϋποθέσεις του έγκυρου έπιχειρήματος είναι νά στηρίζεται σε έννοιες «σαφείς καί εύκρινεις», οί όροι θα είναι πρώτα απ' όλα οί όρισμοί τών έννοιῶν πού συγκροτοῦν τό θεωρητικό οίκοδόμημα. Ο Πρόπ, πού όπως διαμαρτύρεται αργότερα¹² δέν είναι φιλόσοφος, αλλά αδιόρθωτος έμπειριστής, άγρεύει μέ άριστοτελική έμμονή τήν αρχή τής ταυτότητας καί τήν κυριολεξία, καί προστατεύει από τήν άμφισημία κάθε όρο πού χρησιμοποιεῖ.

12. "Struttura e storia nello studio della favola", δ.π. σ. 204.

'Επομένως, οί όρισμοί δέν θα μάς λείψουν, αρχής γενομένης από τόν τίτλο: *Μορφολογία*, όχι του παραμυθιοῦ, όπως τό θέλησαν οί εκδότες του, αλλά του *μαγικοῦ παραμυθιοῦ* ή, από τή σκοπιά του έρευνητή, τών τύπων παραμυθιοῦ πού στή διεθνή κατάταξη τών "Ααρνε-Τόμσον περιλαμβάνονται μέ αὐτόν τό χαρακτηρισμό στήν κατηγορία 300-749. Τό μαγικό παραμύθι είναι όμως κάτι περισσότερο από συμβατική ονομασία ενός ύλικου· είναι παραμύθι *στήν κυριολεξία του*¹³, παραμύθι *κατεξοχήν*, άρα προνομιακό άντικείμενο για μιά ύποδειγματική καί δεσμευτική μεθοδολογική προσέγγιση. Αυτό τό πρότυπο παραμύθι, πού προσδιορίζεται αρχικά ως σώμα λημμάτων ενός διεθνούς εύρετηρίου, θα ύποβληθεῖ σε μιά διαδικασία άναπροσδιορισμοῦ, μέ νέο κριτήριο τήν αρχιτεκτονική του διάρθρωση.

Σ' αυτό τόν νέο όρισμό αναφέρεται τό πρώτο σκέλος του τίτλου: «'Η λέξη *μορφολογία*», διαβάζουμε στήν πρώτη παράγραφο του προλόγου, «σημαίνει τή μελέτη μορφῶν. Στή βοτανική, μορφολογία είναι ή μελέτη τών συστατικῶν στοιχείων ενός φυτου, τής σχέσης αὐτῶν τών στοιχείων μεταξύ τους καί προς τό σύνολο· μέ άλλα λόγια, είναι ή μελέτη τής δομῆς ενός φυτου» (ΜΠ σ. 6). 'Η μορφολογία είναι, λοιπόν, συνώνυμο τής δομικῆς μελέτης, μέ δηλωμένο θετικιστικό πρότυπο τή βοτανική, τής όποιας ή έπιστημονική ζωή έγκαινιάζεται μέ τήν κατάταξη του σουηδου φυσιοδίφη Λινέ. 'Ομολογημένη φιλοδοξία του Πρόπ είναι νά γίνει ένας Λινέ του μαγικοῦ παραμυθιοῦ (ΜΠ σ. 21). "Όπως εύστοχα παρατηρεῖ ό Πώλ Ρικέρ¹⁴, καί τό πρόγραμμα καί τά μέσα τών δύο έπιστημόνων είναι ταυτόσημα: έπιδιώκουν άμφοτεροι νά ανακαλύψουν τή θαυμαστή ένότητα πού κρύβεται στο λαβύρινθο τών φαινομένων, ύπάγοντας τήν ιστορική προσέγγιση στή δομική. 'Αντίθετα, άνομολόγητο (τουλάχιστον ως τό 1966), ή έστω διακριτικό, ιδεῶδες του είναι ό Γκαίτε, του *Φάουστ* όσο καί τής *Μεταμόρφωσης τών φυτῶν*, τόν όποιο παραθέτει εν ειδει έπιγραφῆς στήν αρχή τών βασικῶν του κεφαλαίων. «Μορφολογία» είναι ό γενικός τίτλος μιᾶς συλλογῆς κειμένων του Γκαίτε πού αναφέρονται στή βοτανική καί τήν όστεολογία. Σ' αυτό τό δάνειο ό Πρόπ δέν δίνει μόνο έπιστημονικό νόημα, αλλά κυρίως έμφαση φιλοσοφική καί ποιητική. 'Απαντώντας στον Λεβί-Στρως τό 1966, διαμαρτύρεται για τήν παράλειψη τών έπιγραφῶν στήν άμερικανική έκδοση του βιβλίου του καί διευκρινίζει: «Πίσω από τόν όρο του Γκαίτε κρύβεται ή προοπτική τής ανακάλυψης γενικῶν νόμων πού διέπουν όλη τή φύση», καί «τό βασίλειο τής φύσης δέν διαφέρει από τό βασίλειο τής ανθρώπινης

13. "Au sens propre du mot", *Morphologie du conte*, δ.π. σ. 6 (καί "in the strictest sense of the word", *Morphology of the Folktales*, Un. of Texas Press, 1986, σ. XXV, καί "nel vero senso della parola", *Morfologia della fiaba*, δ.π. σ. 3). Για λόγους συντομίας θα σημειῶν έφεξής τή *Μορφολογία του παραμυθιοῦ* μέ τά αρχικά ΜΠ καί θα παραπέμπω μόνο στίς σελίδες τής παραπάνω γαλλικῆς έκδοσης.

14. P. Ricoeur, *Temps et récit II, La configuration dans le récit de fiction*, Seuil, 1984, σ. 55.

δημιουργικότητας»¹⁵. "Αν ήθελε νά κυριολεκτήσει, θά εί-
χε ονομάσει τό βιβλίό του *Σύνθεση του μαγικού λαϊκού παραμυθιού*¹⁶. 'Η επιλογή ενός τροπικού τίτλου ήταν ή
πρώτη, καί ἴσως ή μοναδική συνειδητή παραχώρηση του
Πρόπ στή ρητορική. Τό μεγαλόδοξο ὄραμα συγκαλύπτε-
ται μέ τρόπο: «'Η μορφολογία πρέπει νά ἀναδειχτεῖ σέ ἰ-
διαίτερη ἐπιστήμη, ἐπιλέγοντας ὡς κύριο ἀντικείμενό της
ὅ,τι οἱ ἄλλες ἐπιστήμες πραγματεύονται περιστασιακά καί
ἐν παρόδῳ, συλλέγοντας ὅ,τι στίς ἄλλες ἐπιστήμες εἶναι
διασκορπισμένο καί εἰσάγοντας μιὰ νέα ὀπτική, πού θά τῆς
ἐπιτρέπει νά ξετάσει μέ εὐχέρεια καί ἀνεση τά πράγματα
τῆς φύσης...», ἀπό τίς *Προεργασίες σέ μιὰ φυσιολογία
τῶν φυτῶν του Γκαϊτε*,¹⁷ πρώτη σελίδα του προλόγου τῆς
Μορφολογίας του παραμυθιού.

"Ἐνα, λοιπόν, τό κρατούμενο: ὁ Πρόπ ἐπιλέγει νά κάνει
μιὰ μελέτη γιά τό πιό ἀντιπροσωπευτικό παράδειγμα τῆς
ἐννοιας του παραμυθιού, προσυπογράφοντας τήν ἰδρυτική
πράξη μιᾶς νέας ἐπιστήμης: τῆς μορφολογίας. Γιατί τό αἴ-
τημα ἀκριβῶς τῆς σπουδῆς τῶν παραμυθιῶν εἶναι ή ἐπι-
στημονική της κατοχύρωση. Ποιά εἶναι ή εἰκόνα πού πα-
ρουσιάζει στό πρῶτο τρίτο του αἰώνα μας ή σχετική βι-
βλιογραφία; Ἀπλές καταγραφές του ὕλικου· εἰδικές

μονογραφίες· καί γενικές ἐργασίες μεθοδολογικά ἐρασιτε-
χνικές. Μιά εἰκόνα ἀποσπασματικότητας καί ἀνακολου-
θίας. Καί ποιά εἶναι τά κλειδιά πού ἐξασφαλίζουν μιὰ θέση
στό ἐπιστημονικό ἱερατεῖο; 'Η ἐνιαία ὁρολογία, ή αὐστηρή
μέθοδος καί ή συστηματική τυπολογία. «'Η ἀκριβῆς κατά-
ταξη εἶναι ἀπό τά πρῶτα βήματα τῆς ἐπιστημονικῆς περι-
γραφῆς. Ἀπό τήν ἀκρίβεια τῆς κατάταξης ἐξαρτᾶται ή εὐ-
στοχία τῆς μελέτης πού θά ἀκολουθήσει» (ΜΠ σ. 12).

'Η κατάταξη ὡς ὑπόθεση ἐργασίας, καί ὄχι προϊόν με-
θοδικῆς περιγραφῆς του ὕλικου, του δίνει τήν ἀφορμή νά
βοτανίσει τό πεδίο του ἀπό τίς τρέχουσες διαχρονικές θεω-
ρήσεις του παραμυθιού. Τά παραμύθια διαιροῦνται συνή-
θως εἴτε σέ κατηγορίες, ἀνάλογα μέ τίς ἐμπνεύσεις του πε-
ριεχομένου τους (μυθικά, κοσμικά, παραμύθια γιά ζῶα
κτλ.), εἴτε κατά θέμα, ἀνάλογα μέ τό κυρίαρχο στοιχεῖο
τους (Τά τρία ἀδέρφια, 'Η μάχη του ἥρωα μέ τό δράκο
κτλ.). 'Η λογική ὄλων αὐτῶν τῶν διαιρέσεων εἶναι κατά
τόν Πρόπ καταφανῶς ὑποκειμενική καί ἐπιρρηπῆς σέ ἀντι-
φάσεις (δέν ἀποκλείει, λ.χ., τήν ἐνταξη ἑνός παραμυθιού
σέ περισσότερες κατηγορίες, ή τόν θεματικό χαρακτηρισμό
του πότε σύμφωνα μέ τήν πλοκή, πότε μέ τό χαρακτήρα
του ἥρωά του ή κάποιο ἐπεισόδιο κ.ο.κ.). Στόχος τῆς ἴ-
διας κριτικῆς γίνεται καί ὁ κατάλογος του "Αντι "Ααρνε
(μετέπειτα Ἄαρνε-Τόμσον)¹⁸, πού συνοψίζει τίς θέσεις
τῆς φινλανδικῆς σχολῆς. Ἐδῶ τά θέματα μετονομάζονται
σέ τύπους καί ἀριθμοῦνται συμβατικά. Κάθε θέμα θεωρεῖ-

15. "Struttura e storia...", ὁ.π. σ. 205-206.

16. τό ἴδιο σ. 213.

17. R. Breymayer, "Vladimir Jakovlevic Propp (1895-1970)
— Leben, Wirken und Bedeutsamkeit", *Linguistica Biblica*
15/16, σ. 60.

18. A. Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen*, FFC 3, Ἐλσίνκι

ται μιά οργανική ολότητα και μπορεί να αποσπαστεί από τη μάζα των άλλων θεμάτων και να μελετηθεί μεμονωμένα. «Ο τύπος είναι ένα παραδοσιακό παραμύθι με αυτόνομη ύπαρξη»¹⁹.

Δέν πλεονάζει ίσως να θυμίσουμε ότι το επιστημονικό πρόγραμμα της ιστορικο-γεωγραφικής μεθόδου αποβλέπει στην καταγραφή της διαχρονικής πορείας ενός θέματος, χάρη στη συλλογή και τη συγκριτική ανάγνωση παραλλαγών απ' όλο τον κόσμο. Άπώτερος σκοπός είναι η ανάκαλυψη της Uniform, της πρωταρχικής μορφής ή γενετικής πρωτομορφής των παραμυθιών. Άλλά τά θέματα είναι τόσο συγγενικά μεταξύ τους, ώστε κάθε διάκριση «αυθεντικού» θέματος από τις παραλλαγές του προϋποθέτει κάποια αξιολογική κρίση. Μιά διέξοδο από αυτό τον κύκλο θά προτείνει ο Βλ. Πρόπ στο τέλος πιά του βιβλίου, με τη γνωστή τετράγωνη λογική του: «Όποιος και αν είναι ο όρισμός της έννοιας του θέματος, είναι απολύτως αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς ένα θέμα από μιά παραλλαγή». Διότι «είτε κάθε παραλλαγή δίνει ένα καινούριο θέμα, είτε όλα τά παραμύθια έχουν ένα και μόνο θέμα σε πολλές παραλλαγές. Στην ουσία, οι δυο αυτές διατυπώσεις έκφράζουν τό ίδιο πράγμα: πρέπει να θεωρήσουμε τό σύνολο των μαγικών παραμυθιών μιά αλυσίδα παραλλαγών» (ΜΠ σ. 142).

Τό έναίο θέμα, ή άλλιως τό κωδικό σχήμα πού περικλείει τις λειτουργίες Α με W²⁰, ανεξάρτητα από τους μετασχηματισμούς των επιμέρους στοιχείων, ισοδυναμεί με μιά νέα πρωτομορφή πού προκύπτει τώρα με μή αξιολογικά, μορφολογικά κριτήρια. Άλλά ως μίν προτρέχουμε. Άρχει να συκρατήσουμε τό μεθοδολογικό δίδαγμα ότι κανένα θέμα δέν μπορεί να μελετηθεί —είτε ως προς τη μορφή, είτε ως προς την προέλευση— ξεκομμένο από τό δομικό σύνολο.

Η μικρότερη θεματική μονάδα του μοτίβου επινοήθηκε για τις ανάγκες της συγκριτικής μελέτης, ως ασφαλέστερο μέτρο. Είναι «τό μικρότερο στοιχείο ενός παραμυθιού, πού έχει την ικανότητα να επιβιώνει διαμέσου της παράδοσης»²¹. Και πώς αναγνωρίζεται, πέραν από τη μακροζωία του; Τά μοτίβα μπορεί να είναι τριών λογίων: δρώντα πρόσωπα, στοιχεία στό φόντο της δράσης και, συχνότερα, μεμονωμένα επεισόδια. Σε ποιό επεισόδιο όμως δέν μετέχουν πρόσωπα ή στοιχεία, και με ποιό σκεπτικό τά τρία αυτά μεγέθη θεωρήθηκαν όμοειδή; Και ποιά είναι ή διαφορά τύπου και μοτίβου, όταν ο τύπος απαρτίζεται από ένα μόνο μοτίβο; Επιπλέον, πώς μπορεί να θεωρηθεί σημείο έκκλισης

τό μοτίβο, ένας ελεύθερος σκοπευτής πού δέν δεσμεύεται από τά συμφραζόμενα και μπορεί να δημιουργεί συνδυασμούς σε οποιοδήποτε περιβάλλον;

Μολονότι τά έρωτήματα διασκελίζουν έν μέρος τον ίδιο τον Πρόπ, μπορούμε ίσως να σχεδιάσουμε την πρώτη όχρωματική του θέση: αποδεδειγμένα, τό κριτήριο της διαχρονικότητας δέν εύκολύνει τό έργο μιās τυπολογίας. Η κατάταξη των παραμυθιών, όπως και των φυτών, πρέπει να βασιστεί σε σταθερά, δηλαδή παραβλητά στοιχεία περιγραφής. Στόν κώδικα του Κέννεθ Πάικ, ή «ητική» (etic, κατάληξη του phonetic, φωνητικός) μονάδα του μοτίβου είναι μιά άφηρημένη λογική κατασκευή, πολύτιμη στη συγκριτική μελέτη διαπολιτισμικών δεδομένων, αλλά έντελως τυφλή όσον αφορά την πραγματική σύνθεσή τους²².

Στήν ποιητική του Βεσελόφσκι βέβαια, ο όρος μοτίβο άποκτά σαφέστερο μορφικό περίγραμμα: είναι ή έσχατη, άδιαίρετη άφηγηματική μονάδα. Μιά σειρά μοτίβα συγκροτούν ένα θέμα, τό θέμα δέν είναι παρά σύζευξη, πλέγμα μοτίβων, άρα δευτερογενές. Όστόσο τό μοτίβο είναι μονάδα πού όρίζεται άκόμη σημασιολογικά: άντιστοιχεί στη μικρότερη δυνατή λογική πρόταση (λ.χ. «ό δράκος άρπάζει την κόρη του βασιλιά») ²³. Ο Πρόπ άντιτείνει πώς ή άφηγηματική μονάδα δέν χρειάζεται να άποτελεί λογική ένότητα. Η παραπάνω πρόταση θά χωριστεί σε τέσσερα στοιχεία, πού τό καθένα τους μπορεί να παραλλάσσει, σχηματίζοντας νέες ισοδύναμες προτάσεις (λ.χ. «οι άδερφές μαγεύουν τον άρραβωνιαστικό της κοπέλας») ²⁴.

Η διάσπαση της σημασιολογικής μονάδας, πού δέν μπορεί να ύπερβεί τό όριο της πρότασης χωρίς να χάσει τό νόημά της, σφραγίζει τό άλμα από τη θεματική στη μορφολογική άνάλυση. Η νομιμότητα αυτής της μετατόπισης θεμελιώνεται τούτη τη φορά στο παράδειγμα της γλώσσας: «Μπορούμε να μιλήσουμε για τη ζωή μιās γλώσσας, αν δέν έχουμε ιδέα για τά μέρη του λόγου, δηλαδή για όρισμένες ομάδες λέξεων πού διατάσσονται σύμφωνα με τους νόμους των μετασχηματισμών τους;» (ΜΠ σ. 26). Διαγράφοντας τη σημασιολογική διάσταση, ο Πρόπ δέν μπορεί να κρατήσει άλλο στίς άποσκευές του τό μοτίβο. Οί όριζόντιες σχέσεις άλληλουχίας άνάμεσα στίς άφηγηματικές μονάδες, ανεξάρτητα από τό περιεχόμενό τους, τον όδηγούν σε μιά συντακτική προοπτική με έπίκεντρο τό κατηγορημα.

Η άνατομία, δηλαδή ή κατάτμηση των άφηγηματικών προτάσεων και ή σύγκριση των συστατικών μερών τους ξεκαθαρίζει τη διάκριση σταθερών και μεταβλητών. Ο Πρόπ αναγνωρίζει στόν Μπεντιέ την πατρότητα αυτής της διάκρισης, αλλά του καταλογίζει πώς δέν προχώρησε περισσότερο στην έξιχνίαση των στοιχείων του²⁵. Θά έπανα-

¹⁹ 1911 και S. Thompson, *The Types of the Folktale: Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen translated and enlarged*, FFC 74, Έλσίνκι 1928.

¹⁹ S. Thompson, *The Folktale*, Un. of California Press, 1946, s. 415-416.

²⁰ Πρόκειται για τό σχήμα

$$\begin{matrix} \text{H} & \text{J} \\ \text{A B C D E F G} & \left[\begin{matrix} \text{I} \\ \text{N} \end{matrix} \right] \text{K} \downarrow \text{P r R s O L Q E x T U W}^{\circ} \\ \text{M} & \text{N} \end{matrix}$$

ΜΠ σ. 130.

²¹ S. Thompson, *The Folktale* δ.π. σ. 415 x.έ.

²² Βλ. και Al. Dundes "From Etic to Emic Units..." δ.π.

²³ «Κατά βάθος, κάθε πρόταση έχει τό δικό της μοτίβο» κατ'έθειο ο Τομασέφσκι τό 1925, *Théorie de la littérature* δ.π. σ. 268.

²⁴ Βλ. VI. Propp, "Les transformations des contes merveilleux", *Morphologie du conte* δ.π. σ. 196-200.

²⁵ Τά στοιχεία του Bédier, πού τά ονομάζει *ωμέγα*, άποτε-

λάβω τό γνωστό παράδειγμα τής *Μορφολογίας*:

1. 'Ο βασιλιάς δίνει στό παλικάρι έναν αετό. 'Ο αετός μεταφέρει τό παλικάρι σέ άλλο βασίλειο (171)

2. 'Ο παππούς δίνει στόν Σουσένκο ένα άλλογο. Τό άλλογο μεταφέρει τόν Σουσένκο σέ άλλο βασίλειο (132)

3. 'Ο μάγος δίνει στόν 'Ιβάν μιά βάρκα. 'Η βάρκα μεταφέρει τόν 'Ιβάν σέ άλλο βασίλειο (138)

4. 'Η βασιλοπούλα δίνει στόν 'Ιβάν ένα δαχτυλίδι. Οί άντρειωμένοι πού βγαίνουν από τό δαχτυλίδι μεταφέρουν τόν 'Ιβάν σέ άλλο βασίλειο (156), κτλ.» (ΜΠ σ. 28-29).

Σ' αυτές τίσ προτάσεις μεταβλητά μεγέθη είναι τά υποκείμενα, τά αντικείμενα και οί προσδιορισμοί. Σταθερά είναι τά κατηγορήματα. Τά πρώτα ορίζουν τό θέμα του παραμυθιού. Τά δεύτερα αποτυπώνουν τή δομή του (ΜΠ σ. 141).

'Η ταυτότητα τών δρώντων προσώπων και τά μέσα πού χρησιμοποιούν έχουν περιφερειακή σημασία: πυρήνας τών προτάσεων είναι ή δράση τών προσώπων, οί λειτουργίες.

«Λειτουργία είναι ή ύπαρξη [τό Dasein] όταν νοείται μέ όρους δράσης»: τό λόγο έχει και πάλι ό Γκαίτε.²⁶ Αναμορφωμένος από τόν Πρόπ, παίρνει τήν ακόλουθη στροφή: «'Ως λειτουργία έννοούμε τήν πράξη ενός προσώπου πού ορίζεται μέ βάση τή σημασία της στήν εξέλιξη τής πλοκής» (ΜΠ σ. 31). 'Η λειτουργία επομένως ορίζεται και ταυτίζεται από τή θέση της στό αφηγηματικό σύνολο. Ειδικότερα, ορίζεται από τίσ συνέπειές της. Οί λειτουργίες εμφανίζονται συχνά εξομοιωμένες και μπορούν νά διαχωριστούν μόνο μέ μιά έκτίμηση στό επίπεδο τής πλοκής. "Έτσι, άν λ.χ. ένα κατόρθωμα ακολουθείται από τήν απόκτηση του μαγικού αντικειμένου F, έχουμε τήν πρώτη λειτουργία του δωρητή D¹. "Αν πάλι ακολουθείται από τήν απόκτηση τής άρραβωνιαστικής και τό γάμο W⁰, έχουμε τή δοκιμασία M (ΜΠ σ. 82). 'Η εξομοίωση, όπως και ή διττή μορφολογική σημασία τής ίδιας λειτουργίας, είναι φαινόμενα πού σχετίζονται μέ τούς μετασχηματισμούς.

'Η σημασιολογική διάσταση επανεισάγεται, λοιπόν, όχι πιά στό επίπεδο τής μεμονωμένης πρότασης, αλλά όλόκληρου του αφηγήματος πού διαβάζεται από τό τέλος πρὸς τήν αρχή του. Προτείνοντας ένα μοντέλο άλληλεξάρτησης τών λειτουργιών, ό Πρόπ απομακρύνεται άμετάκλητα από τίσ άτομιστικές θεωρίες. Παράλληλα όμως ύπονομεύει προκαταβολικά τήν άθροιστική, ταξινομική αντίληψη πού διαπνέει τίσ υπόλοιπες θέσεις του. "Ας τίσ πάρουμε μέ τή σειρά:

B) «'Ο αριθμός τών λειτουργιών πού περιλαμβάνει τό μαγικό παραμύθι είναι περιορισμένος» (ΜΠ σ. 31). Στο

κεντρικό κεφάλαιο του βιβλίου άπαριθμούνται οί 31 λειτουργίες²⁷, στίς όποιες δέν περιέχεται ή αρχική κατάσταση α. Οί λειτουργίες έπεξηγούνται μέ μιά σύντομη περιγραφή τής πράξης, τόν μονολεκτικό όρισμό τους και ένα συμβατικό σημείο ή σύμβολο. Οί τρεις αυτές έκδοχές δηλώνουν τό γένος τών λειτουργιών. 'Ακολουθούν τά παραδείγματα, κατ' αύξοντα αριθμό, πού συναποτελούν τά είδη τους, χωρίς νά τά εξαντλούν²⁸.

Γ) «'Η διαδοχή τών λειτουργιών είναι πάντοτε ή αύτή» (ΜΠ σ. 32). 'Η ταυτότητα τής διαδοχής συνιστά και τήν ταυτότητα του παραμυθιού. 'Η τρίτη θέση παρέχει τόν όρισμό του παραμυθιού στόν όποιο εκβάλλει όλο τό έγχείρημα τής μορφολογίας: «Τό μαγικό παραμύθι είναι ένα αφήγημα πού δομείται σύμφωνα μέ τήν τακτή διαδοχή τών λειτουργιών στίς διάφορες μορφές τους, από τίσ όποιες [λειτουργίες] κάποιες μπορεί νά άπουσιάζουν στό ένα αφήγημα, και κάποιες νά επαναλαμβάνονται στό άλλο» (ΜΠ σ. 122).

λούν τά σταθερά, ουσιώδη γνωρίσματα του παραμυθιού, στά όποια προσαρτώνται τά δευτερεύοντα γνωρίσματα a, b, c, d κτλ., τά «συμβεβηκότα» του παραμυθιού, πού είναι «έξ όρισμού αυθαίρετα και μπορεί νά παραλλάσσουν από άφηγητή σέ άφηγητή». Έτσι προκύπτει τό τελικό σχήμα θ + α + β + ψ + ν.

Βλ. J. Bédier, *Les Fabliaux, études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen Age*, E. Bouillon, (1893) 1964⁶, σ. 155.

26. Goethe VII, 2, σ. 200, βλ. R. Breymayer ό.π. σ. 62.

27. 'Ο Ricoeur έπισημαίνει, χωρί σχόλια, ότι ό αριθμός 31 είναι άνάλογος πρὸς τόν αριθμό τών φωνημάτων ενός φωνολογικού συστήματος, R. Ricoeur ό.π. σ. 57 σημ.

28. Α.χ., ΕΝΑ ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ (όρισμός: απομάκρυνση, σύμβολο β). Παραδείγματα: "Ένας από τούς γονείς, ή και οί δύο φεύγουν για δουλειές, για τό δάσος, για τόν πόλεμο κτλ. (β¹). Οί γονείς πεθαίνουν (ένισχυμένη μορφή απομάκρυνσης, β²). Φεύγει ένα νεότερο μέλος τής οικογένειας, πηγαίνει περίπατο, για ψάρεμα, νά μαζέψει φράουλες κτλ. (β³), ΜΠ σ. 36.

Ἡ διαδοχὴ τῶν λειτουργιῶν ἔχει τὴ μορφή ἀπαράβατης χρονολογικῆς σειρᾶς. Ἐντούτοις, στὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ σειραϊκοῦ συνόλου διαμορφώνονται κάποια ὑποσύνολα (ζεύγη ἢ ομάδες λειτουργιῶν), τὰ ὁποῖα παραπέμπουν σὲ ὄρους πλοκῆς. Ἔτσι, οἱ πρῶτες 7 λειτουργίες (β-θ) ἀπαρτίζουν τὸ προκαταρκτικὸ μέρος. Ἡ ὄγδοη (Α ἢ α), πού εἶναι ἡ μόνη ἀνεξάρτητη, ἡ λειτουργία πού «δίνει κίνηση» στὸ παραμῦθι, εἰσάγει τὴν δέσιν τῆς πλοκῆς, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ὡς τὴν ἀναχώρηση τοῦ ἥρωα (↑). Τὸ κοινὸ γνῶρισμα τῆς βλάβης Α καὶ τῆς ἔλλειψης α εἶναι ἀκριβῶς ὅτι ὑποκινοῦν τὴν ἀναζήτηση, ἀποτελοῦν ἄρα τὸν ἄξονα τῆς πλοκῆς (ΜΠ σ. 42). Ὑποσύνολα σχηματίζουν καὶ οἱ ἐπόμενες τριάδες ὡς τὴ λειτουργία Κ (ἐπανόρθωση, ταίρι τῆς βλάβης Α), σημεῖο κορύφωσης τοῦ παραμυθιοῦ. Οἱ λειτουργίες XX ὡς XXVI (ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα ↓ ὡς τὸ κατόρθωμα Ν) παρεμβάλλουν καινούρια ἐμπόδια, γιὰ νὰ καθυστερήσουν τὴν λύσιν, καὶ οἱ τελευταῖες (Q ὡς W⁰) ὀλοκληρώνουν καὶ σφαλίζουν τὴν πλοκὴ.

Σ' ὄλες αὐτές τίς ὑποδιαίρεσεις παρατηροῦμε ὅτι δεσπάζει ἕνα τελεολογικὸ κριτήριον ἀναφορᾶς πρὸς τὴ συνολικὴ πλοκὴ, πού ὑποσκελίζει τὴ δηλωμένη ταξινομικὴ ἀρχή. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀρχικὴ κατάσταση α, ἡ ὁποία, ἂν καὶ «σημαντικὸ μορφολογικὸ στοιχεῖο», δέν λογίζεται στίς λειτουργίες (ΜΠ σ. 36).

Δ) «Ὅλα τὰ μαγικά παραμύθια ἀνήκουν στὸν ἴδιο τύπο ὡς πρὸς τὴ δομὴ τους» (ΜΠ σ. 33). Ἡ κωδικοποίηση τῆς τέταρτης καὶ τελευταίας θέσης εἶναι τὸ σχῆμα, ὁ τύπος ἢ ἡ πρωτομορφὴ τοῦ μαγικοῦ παραμυθιοῦ, βάσει τῆς ὁποίας ὅλα τὰ ἐπιμέρους μαγικά παραμύθια θεωροῦνται παραλλαγές. Ἡ πρωτομορφὴ ἐπιβάλλει τὸν νέο ταξινομικὸ κώδικα, μιὰ καὶ χαρακτηρίζεται ρητὰ «μετρικὴ μονάδα» γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ παραμυθιοῦ: «Ἀπὸ μορφολογικῆ σκοπιά, μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε μαγικὸ παραμῦθι κάθε ἀνάπτυγμα πού ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ βλάβη (Α) ἢ μιὰν ἔλλειψη (α) καί, ἀφοῦ διατρέξει τίς ἐνδιάμεσες λειτουργίες, καταλήγει στὸ γάμο (W) ἢ σὲ ἄλλες λειτουργίες πού χρησιμεύουν ὡς λύση... Αὐτὸ τὸ ἀνάπτυγμα τὸ ὀνομάζουμε ἀκολουθία. Κάθε νέα βλάβη ἢ ζημιὰ, κάθε νέα ἔλλειψη δίνει τὸ σύνθημα γιὰ μιὰ νέα ἀκολουθία» (ΜΠ σ. 112). Αὐτὴ ἡ ἀκολουθία²⁹ προκύπτει στ' ἀλήθεια ἀπὸ τὴν κατάτμηση τοῦ παραμυθιοῦ σὲ λειτουργίες, ἢ μήπως ἐκεῖνη τίς καθορίζει; Μήπως, στὸ βάθος, ἀποτελεῖ τὴν τελεολογικὴ κατευθυντήρια στὸν καταμερισμὸ τῶν λειτουργιῶν, ρυθμίζει τὰ ὑποσύνολα τῆς πλοκῆς, σὲ μιὰ τροχιά παράλληλη πρὸς τὸν τραγικὸ μῦθο;

Καὶ αὐτὸ τὸ ἀφαιρετικὸ σχῆμα τοῦ ἐνός καὶ μοναδικοῦ παραμυθιοῦ, πού διαπερνᾷ ὄλες τίς παραλλαγές του, εἶναι

ἀκόμη παραμῦθι ἀπ' αὐτὰ πού κάποιοι τὰ ἀφηγοῦνται καὶ κάποιοι τὰ ἀπολαμβάνουν ἢ μήπως εἶναι μόνον ἕνα προϊόν τοῦ ἀναλυτικοῦ λόγου; Ὁ Π. Ρικέρ δίνει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση: «Ὁ τεμαχισμὸς σὲ λειτουργίες, ὁ γενικὸς ὀρισμὸς τῶν λειτουργιῶν καὶ ἡ εὐθυγράμμισή τους σ' ἕναν ἐνιαῖο ἄξονα διαδοχῆς εἶναι διεργασίες πού μετατρέπουν τὸ ἀρχικὸ πολιτισμικὸ ἀντικείμενο σὲ ἀντικείμενο ἐπιστημονικόν»³⁰ (δικὴ μου ὑπογράμμιση). Στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ μίτου ἢ καὶ στὸ ἴδιο τυφλὸ σημεῖο, τὸ ἀπόλυτο ὄραμα τοῦ Γκαίτε: «Τὸ πρωτόφυτο [Urpflanze] θὰ εἶναι τὸ ἐκπληκτικότερο πλάσμα στὸν κόσμον. Ἡ φύση ἢ ἴδια θὰ μέ ζηλέφει. Ἀπ' αὐτὸ τὸ μοντέλο καὶ μέ τὸ κλειδί του θὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ δημιουργήσῃ ἀπεριόριστο ἀριθμὸ φυτῶν πού ὅλα τους θὰ ἔχουν λογικὴ συνέπεια — δηλαδή, μολονότι δέν θὰ ὑπάρχουν, θὰ μποροῦσαν νὰ ὑπάρχουν. Δέν θὰ εἶναι καλλιτεχνικὲς ἢ ποιητικὲς σκιές ἢ ψευδαισθήσεις, γιὰ τὴν θὰ συνεχεῖ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀλήθεια καὶ ἀναγκαιότητα. Ὁ ἴδιος νόμος θὰ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ σὲ καθετὶ ζωντανόν»³¹ (ΜΠ σ. 112, ἐπιγραφή στὸ κεφάλαιο 9).

Ἡ γοητεία τῆς παρέκτασης

Πρωτύτερα, στὸ τέλος τῆς πρώτης ἐνότητας, διατύπωσα περίπου τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: Ἡ *Μορφολογία τοῦ παραμυθιοῦ* τοῦ Βλαντίμιρ Πρόπ μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τὴ διαβάσουμε σάν ἕνα, πρῶμο ἔστω, πρότυπο ἀφηγηματολογίας; Ἡ ἀνάλυση πού περιέχει μπορεῖ νὰ νομιμοποιήσῃ ἀφεαυτῆς τὴν ἀντικατάσταση τῆς λέξης «παραμῦθι» στὸν τίτλο, μέ τὸ ὄνομα ὁποιοῦδήποτε «πολιτισμικοῦ σχήματος» ἀπ' αὐτὰ πού ἀπαριθμεῖ ὁ Ἄλαν Ντάντις; Ἡ, στὴ σκληρὴ γλώσσα τῆς τεχνολογίας, μᾶς προσφέρει τίς βάσεις γιὰ νὰ φτιάξουμε: ἕνα πρόγραμμα ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ γιὰ τὴ μορφολογία τοῦ μυθιστορηματοῦ, ἕνα δεύτερο γιὰ τὸν κινηματογράφο, ἕνα τρίτο γιὰ τὴν ἐπικὴ ποίηση κ.ο.κ., δηλαδή ἀπὸ ἕνα πρόγραμμα γιὰ κάθε «ἀφηγηματικὸ μῆνυμα» κατὰ Κλώντ Μπρεμόν³²;

Ἄν τὸ ἐρώτημα ἀπευθύνεται στὸ ρητὸ, διακηρυκτικὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἡ ἀπάντηση εἶναι ξεκάθαρα ἀρνητικὴ. Ὁ συγγραφέας του δέν ἀφήνει τότε κανένα περιθώριον ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου του: ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὰ ρωσικὰ μαγικά παραμύθια, καὶ εἰδικότερα στὴ συγκεκριμένη συλλογὴ τοῦ Ἀφανάσιεφ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ τὸ δείγμα τῶν 100 παραμυθιῶν. Διευκρινίζει μάλιστα ὅτι στὸ σχῆμα του δέν χωροῦν κἄν ἄλλες ομάδες μαγικῶν παραμυθιῶν, ὅπως ἡ συλλογὴ τῶν Γκρίμ καὶ Ἄντερσεν, ἢ τὰ *Kunstmärchen* τῶν Νοβάλις, Γκαίτε κτλ. (ΜΠ σ. 122).

Πολύ ἀργότερα, τὸ 1946, θὰ μιλήσῃ γιὰ ἰδιαιτερότητα τοῦ εἶδους, περισσότερο γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἄμυνα τῆς λαογραφίας στὸν ἐπεκτατισμὸ τῆς φιλολογίας, καὶ δίχως

29. Ὡς «ἀκολουθία» ἀποδίδω τὸν ρωσικὸ ὄρο *код*, ὁ ὁποῖος ὀπωσδήποτε δηλώνει κίνηση. Ἡ γαλλίδα μεταφράστρια ἐπιλέγει ἐπίσης τὸν ὄρο *séquence*, ἐνῶ ὁ Lévi Strauss προτιμᾷ τὸν ὄρο *partie* (μέρος ἢ παρτίδα), βλ. "La structure et la forme" ὁ.π. σ. 149. Στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τὸ *код* ἀναφέρεται ὡς *move* καὶ στὴν ἰταλικὴ ὡς *movimento*. Ἡ Νόρα Σκουτέρη ἔχει προτείνει τὸν θεατρικὸ ὄρο «σκηνή».

30. P. Ricoeur ὁ.π. σ. 62.

31. Goethe IV, 8, σ. 232-233, βλ. Brey Mayer ὁ.π. σ. 60.

32. Cl. Brémont, "Le message narratif" ὁ.π.

βέβαια να υποψιάζεται τον αντίστροφο κίνδυνο. 'Επιδιώξη του παραμένει ή πολιτογράφηση της επιστήμης του. "Έτσι, σέ μία εισήγηση μέ θέμα τήν «'Ιδιαιτερότητα τής προφορικής παράδοσης», τονίζει ότι προφορική παράδοση και λογοτεχνία έχουν διαφορετική μορφολογία και ποιητική, μία διαφορά πού δέν εξηγείται, αλλά πιστοποιείται μέ τή βοήθεια τής λογοτεχνικής ανάλυσης. Τά φολκλорικά έργα δέν μπορεί νά αποδοθούν σέ άτομικό δημιουργό, είναι ά πρόσωπα και προσωρινά σάν τά γλωσσικά φαινόμενα. Κι όπως ή γλώσσα, ή προφορική παράδοση εξέλισσεται σύμφωνα μέ νόμους ανεξάρτητους από τήν ανθρωπίνη βούληση³³. 'Η άποψη αυτή μοιάζει άλλωστε νά άπηχεί τό συλλογισμό τών Γιάκομπσον και Μπογκατύτεφ (στό άρθρο τους «'Η προφορική παράδοση ως ιδιαίτερη μορφή δημιουργίας», δημοσιευμένο τό 1929³⁴) γιά τή σχέση παραλληλίας ανάμεσα στά φολκλорικά έργα και τή «γλώσσα», τή langue του Σωσσύρ. Γλαφυρότερα διατυπώνει ό Πρόπ τίς έπιφυλάξεις του, στό τέλος τής άπολογίας του στόν Λεβί-Στρώς, μ' ένα σκεπτικό πού ίσως μās άφορά άμεσα. Μεταφράζω πρόχειρα: «'Ωστόσο, οί μέθοδοι πού προτείνω στό βιβλίό μου [έννοεί τή *Μορφολογία*]... έχουν τούς περιορισμούς τους. Είναι θεμιτές και άξιοποιήσιμες όπου ή επανάληψη άποτελεί τόν κανόνα, όπως στή γλώσσα και τήν προφορική παράδοση... Λίγη σημασία έχει τό πώς θά κατατάξουμε τή *Θεία Κωμωδία* ή τίς σαιξπηρικές τραγωδίες: ό Δάντης και ό Σαίξπηρ είναι μοναδικοί, και οί θετικές μέθοδοι δέν μπορούν νά εξηγήσουν τήν ιδιοφυία τους. 'Αρχίζοντας, υπογράμμισα τή συγγένεια ανάμεσα στους νόμους τών θετικών επιστημών και τών ανθρωπιστικών. Θά ήθελα νά τελειώσω, τονίζοντας τή *θεμελιακή διαφορά τους*»³⁵.

Παρά τήν πειστικότητα αυτών τών δηλώσεων, άν τό ίδιο έρώτημα τεθεί μέ όρους μεθοδολογικών προϋποθέσεων και στόχων πού διατρέχουν έσωτερικά τό κείμενο τής *Μορφολογίας* — κάτι πού δοκίμασα νά κάνω στή δεύτερη ένότητα αυτής τής εισήγησης — ή κατηγορηματικότητα τής απάντησης μοιάζει νά κλονίζεται. Τό πρόγραμμα τής άσπρηής κατάταξης τών μαγικών παραμυθιών κατά τό πρότυπο του Λινέ ολοκληρώνεται σχεδόν βεβιασμένα, άφήνοντας κάμποσα κενά. 'Αφού δώσει τόν τελικό όρισμό του είδους «μαγικό παραμύθι», ό Πρόπ προτείνει ένα σχέδιο ταξινόμησης βασισμένο στόν άμοιβαίο άποκλεισμό δύο ομάδων λειτουργιών πού σπάνια άπαντούν στήν ίδια άκολουθία: του ζεύγους H-J (*άγώνας-νίκη*) και M-N (*δύσκολη δοκιμασία-κατόρθωμα*). Ξεχωρίζει, έπομένως, 4 είδη άκολουθιών (H-J, M-N, Και οί δύο, Καμιά από τίς δύο), και σπεύδει νά αλλάξει ταξινομική άρχή, άναγνωρίζοντας ότι ή σύνθεση πολλών παραμυθιών από περισσότερες άκολουθίες δέν έννοεί τή συνέχιση τής κατάταξης μέ δομικά κρι-

τήρια. Στο έπόμενο σχέδιο προβλέπει διακρίσεις σύμφωνα μέ τίς παραλλαγές τής βασικής λειτουργίας A (*βλάβη*) ή a (*έλλειψη*), δηλαδή σύμφωνα μέ τά είδη, τά παραδείγματα αυτών τών λειτουργιών, τά όποια ένδεικτικά μόνο έχει παραθέσει στό αντίστοιχο κεφάλαιο³⁶.

"Έτσι τό θετικό αποτέλεσμα τής ανάλυσης, ή *πρωτομορφή*, όπως τήν ονομάσαμε, του μαγικού παραμυθίου άποδεικνύεται λιγότερο δεσμευτική ως προς τήν ίδια τήν ταξινόμηση γιά τήν όποία προορίζόταν, και περισσότερο λειτουργική ως δείγμα γραφής μίας νέας επιστημονικής μεθόδου, τής μορφολογίας. 'Υπό αυτή τήν έννοια, ό Πρόπ προδίδει τόν Λινέ γιά χάρη του Γκαίτε, και καταθέτει ένα μεθοδολογικό «μοντέλο» πού δέν άποκλείει τή γενίκευση. Τό μαγικό παραμύθι, αυτό τό παραμύθι στήν κυριολεξία του, μπορεί τότε νά θεωρηθεί παράδειγμα, πραγμάτωση τής ιδέας *άφήγημα* πού, κατά τήν άποψη του Μπρεμόν, σημαίνει «ένα στρώμα αυτόνομης σημασίας, επενδυμένο μέ μία δομή πού μπορεί νά άπομονωθεί από τό σύνολο του μηνύματος»³⁷.

Τό έρώτημά μας έχει λοιπόν αυτόματα μετατεθεί από τή νομιμότητα μίας γενικευτικής έρμηνείας τής *Μορφολογίας του παραμυθίου* στή νομιμότητα μίας πρωτομορφής ή «μεταδομής» ή και ενός «μετατύπου» του άφηγηματικού μηνύματος γενικά.

Θά άναφερθώ έπιλεκτικά σέ μερικά παραδείγματα γενίκευσης, μετάθεσης ή, καλύτερα άκόμη, παρέκτασης του «μοντέλου» τής *Μορφολογίας* σέ άλλα είδη άφήγησης, και ειδικότερα στή λογοτεχνία, χωρίς νά σταθώ διόλου στά άποτελέσματά της. Τό μόνο πού ένδιαφέρει επί του παρόντος είναι ή ίδια ή διαδικασία τής μετάβασης από ένα άφηγηματικό σχήμα περιορισμένης χρήσης σέ γενικής ισχύος άφηγηματικούς κανόνες. "Όσο, λοιπόν, μπορώ νά κρίνω, αυτή ή μετάβαση προϋποθέτει, σέ άδρές γραμμές, δύο καιρίες έπεμβάσεις στήν πρόταση του Πρόπ, περίπου ίσοδύναμες μέ μεταμόσχευση μυελού ή καρδιάς στό ανθρώπινο σώμα:

'Η πρώτη άφορά τήν *επαναξιολόγηση του ρόλου τών προσώπων και τήν ένταξή τους στή λειτουργική άφηγηματική μονάδα*. "Ας θυμίσουμε μέ τήν ευκαιρία ότι τά πρόσωπα, τά *dramatis personae*, είναι γιά τόν Πρόπ οί κομπάρσοι τών λειτουργιών. Στο δεύτερο δομικό όρισμό τών μαγικών παραμυθιών (πού θεωρείται παράγωγος του πρώτου), ό ρόλος τών προσώπων παροδικά άναβαθμίζεται: *μαγικά είναι τά παραμύθια πού άκολουθούν ένα σχήμα 7 προσώπων* (ΜΠ σ. 122).

Αυτά τά 7 πρόσωπα, στά όποια συνοφίζονται τά ύποκείμενα τών λειτουργιών — κατηγορημάτων, ανταποκρίνονται σέ ισάριθμες *σφαίρες δράσης* (ΜΠ σ. 96-101). 'Ο Πρόπ δέν άξιοποιεί περισσότερο αυτή τή διάκριση δεδομένου ότι πρόκειται γιά μεταβλητά στοιχεία πού, όπως λέει, περισσεύουν σέ μία μελέτη γενικής μορφολογίας.

'Η δεύτερη επέμβαση άφορά τήν *προβολή τής πρότασης*

33. Βλ. *Theory and History of Folklore* ό.π. σ. 5-9.

34. R. Jakobson, P. Bogatyrev "Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens", *Donum Natalicium Schrijnen*, Nimègue-Ουτρέχτη 1929, σ. 900-913 (άνατ. *Questions de Poétique*, Seuil 1973, σ. 59-72).

35. "Struttura e storia..." ό.π. σ. 227.

36. Βλ. και Cl. Lévi-Strauss, "La structure et la forme", ό.π.

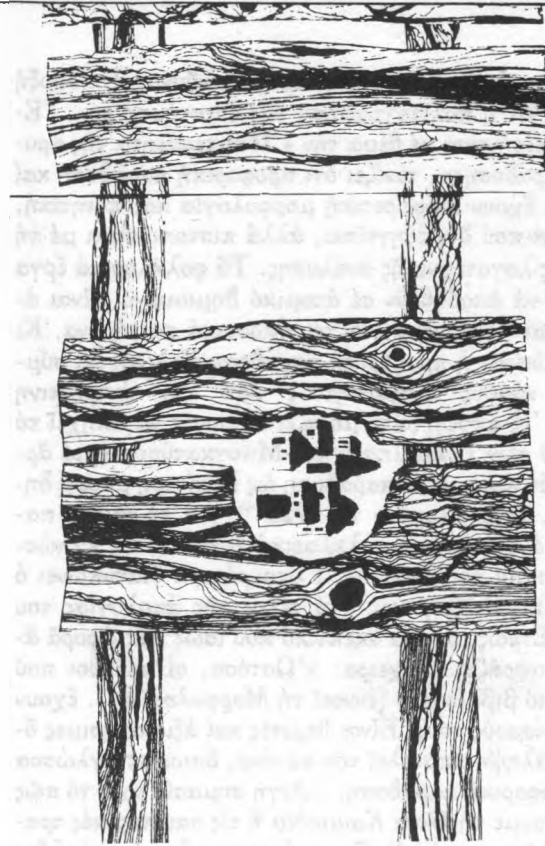
37. Cl. Brémont, "Le message narratif", ό.π. σ. 4.

του Πρόπ στον παραδειγματικό άξονα και προϋποθέτει την επένδυση σημασίας, νοήματος, στην αφηγηματική μονάδα. Τήν προβολή εισηγείται πρώτος ο Λεβί-Στρως στο κριτικό του δοκίμιο, σκηνοθετώντας μία θεαματική επίθεση του στρουκτουραλισμού κατά του φορμαλισμού. Στόχος της επίθεσης θα είναι ή επανασύνδεση μορφής και περιεχομένου υπό τή σκέπη μιας λογικής όργάνωσης, τής δομής.

Η συντακτική ανάλυση τών συστατικών μερών του παραμυθιού, ίσχυρίζεται ο Λεβί-Στρως, καταλήγει με άναγωγές σ' ένα αφηρημένο σχήμα, από τό όποιο δέν μπορεί νά ξαναβρεί τό δρόμο πρós τό πραγματικό παραμύθι. «Πρίν άπ' τό φορμαλισμό, άγνοούσαμε δίχως άλλο τά κοινά στοιχεία τών παραμυθιών. Μετά τό φορμαλισμό στερηθήκαμε κάθε δυνατότητα νά καταλάβουμε τίς διαφορές τους». Διαγράφοντας, δηλαδή, τό περιεχόμενο, ή φορμαλιστική προσέγγιση έξουδετερώνει τό αντικείμενό της. Γιατί σέ καμιά γλώσσα του κόσμου τό λεξιλόγιο δέν προκύπτει από τό συντακτικό. "Άλλωστε, ό ίδιος ό Πρόπ άναγκάζεται νά παραβιάσει τό φορμαλιστικό αξίωμα και νά άνατρέξει στό περιεχόμενο για νά εικονογραφήσει τίς λειτουργίες του³⁸.

Η άναθεωρημένη πρόταση του Λεβί-Στρως θα βασιστεί αντίστοιχα σέ μία παρακινδυνευμένη άναγωγή του παραμυθιού στό μύθο. «Τά παραμύθια είναι μύθοι σέ μικρογραφία, όπου οί ίδιες αντιθέσεις μεταφέρονται σέ μικρότερη κλίμακα»³⁹. Δέν έχουμε τό χρόνο νά σταθοϋμε στή μονομαχία τών δυό γιγάντων για τό μύθο. "Ας προστεθεί όμως, για τίς άνάγκες τής εισήγησης, ότι ό Λεβί-Στρως προχωρεί τήν ανάλυσή του σέ μία συμβολική όνομάτων και πράξεων και συμπτύσσει τίς λειτουργίες σέ ζεύγη αντιθέτων. Φτάνει έτσι, στό τέλος του άρθρου του, νά υποκαταστήσει έξ' όλοκλήρου τό χρονολογικό σχήμα του Πρόπ με μία άχρονη μητρική δομή που παρουσιάζει σταθερή μορφή. Σ' αυτή τήν υποκατάσταση ό Πρόπ αντιδρά βίαια τό 1966, τονίζοντας ότι έτσι καταστρέφεται ή αισθητική διάρθρωση του παραμυθιού, τό όποιο, ως είδος, ύπακούει σέ μία χρονική άναγκαιότητα. «Η λογική διάταξη τών λειτουργιών», διαμαρτύρεται ό Πρόπ, «ζημιώνει τήν έρευνά μας».⁴⁰ Από τήν άλλη άπορρίπτει τήν κατηγορία του φορμαλισμού με τό έπιχείρημα ότι, στή λαογραφική γλώσσα, τά στοιχεία τής πλοκής τά όποια αναλύει δηλώνουν άκριβώς τό περιεχόμενο ενός έργου.

Οί κριτικές παρατηρήσεις του Λεβί-Στρως άνοιξαν τήν όρεξη στους αφηγηματολόγους νά διεκδικήσουν περιεκτικότερες «μητρικές δομές». Ό Κλώντ Μπρεμόν, για παράδειγμα, όραματίζεται ένα γενικό σημειωτικό σύστημα που θα περιλαμβάνει τίς θεωρητικές δυνατότητες κάθε αφηγήματος⁴¹. Σ' αυτό τό πρόγραμμα δέν είναι πιά δυνατόν νά άγνοηθούν οί ρόλοι τών προσώπων. "Ένα συστηματικό εύρετήριο τών κεντρικών αφηγηματικών ρόλων, με ά-

φετηρία τό ζεύγος ενεργών-πάσχων (agent-patient), θα άποτελέσει τόν πρώτο σταθμό μιας λογικής του αφηγήματος έν γένει. "Έτσι ή διαδικασία άποχρονολόγησης και έκλογίκευσης του μοντέλου του Πρόπ προωθείται χάρη σ' έναν νέο όρισμό του ρόλου: ό ρόλος ίσούται με τήν άπόδοση σ' ένα πρόσωπο ή υποκείμενο μιας διαδικασίας ή ενός κατηγορήματος.

Σέ γενικές γραμμές, ό Μπρεμόν διατηρεί τήν έννοια τής λειτουργίας, αλλά καθιερώνει μία αφηγηματική μονάδα μεγαλύτερη από τή λειτουργία και μικρότερη από τήν άκολουθία. Η κύρια ένστασή του στή γραμμική διαδοχή τών λειτουργιών είναι ότι αυτή ή άμετάκλητη χρονολογική σειρά επιβάλλει μία μονόδρομη ανάπτυξη τής πλοκής χωρίς περιθώρια έναλλακτικής έξβασης⁴². Ό Μπρεμόν αντικαθιστά λοιπόν τή διαδοχή με μία στοιχειώδη σειρά τριών όρων που ανταποκρίνονται στους τρεις όρους κάθε άφήγησης:

δυνατική κατάσταση — πραγμάτωση — τελείωση και μετατρέπει αυτόματα τήν τεολογική άναγκαιότητα σέ άπλή λογική άναγκαιότητα. Τό έρώτημα είναι βέβαια κατά πόσο αυτή ή λογική τών αφηγηματικών δυνατοτήτων ύπερβαίνει τήν άπλή λογική τής πράξης, κατά πόσο, δηλαδή, μπορεί άκόμη νά εκφράζει μία συγκεκριμένη αφηγηματική πλοκή.

"Ας ρίξουμε, τέλος, μία βιαστική ματιά στό μοντέλο δράσης του Γκρεϊμάς που χαρακτηρίζεται από τόν κατα-

38. "La structure et la forme", ό.π. σ. 159 κ.έ.

39. Τό ίδιο σ. 156.

40. "Struttura e storia...", ό.π. σ. 217-218.

41. "Le message narratif", ό.π. σ. 19.

42. Α.χ. ή λειτουργία Η (άγώνας) εισάγει μόνο τή λειτουργία J (νίκη) και ουδέποτε τήν έκδοχή ήττα. Τό ίδιο σ. 15 κ.έ.

σχευαστή του παρέκταση της συντακτικής δομής⁴³. Έδω, οι επεμβάσεις που αναφέραμε δίνουν ζωή σ' έναν καινούριο οργανισμό. Η λειτουργία του Πρόπ μετονομάζεται *ἀφηγηματική έκφορα* (énoncé narratif, E.N.) και περιλαμβάνει τις τάξεις των προσώπων που χαρακτηρίζονται με τον όρο *actants*: δρώντες. Οι δρώντες αποτελούν μεταγλωσσική κατηγορία σε σχέση με τα πρόσωπα και όρίζονται στο επίπεδο του είδους. Η νέα πρόταση της αφηγηματικής έκφορας προβλέπει ότι κάθε πράξη δηλώνεται μ' ένα κατηγορήμα (ή λειτουργία, σχέση) στο οποίο προσαρτώνται οι δρώντες [A.E.: Λ(A₁, A₂...)].⁴⁴

Τό κέντρο βάρους μετατοπίζεται λοιπόν από τη λειτουργία στη συνάρτηση λειτουργίας και δρώντος, και ό Γκρεϊμάς μπορεί να χρησιμοποιήσει ως αφετηρία τόν δεύτερο και πρακτικότερο όρισμό του παραμυθιού, τό σχήμα των 7 προσώπων. «Ένας περιορισμένος αριθμός όρων δράσης άρκει για να άποδώσει τήν όργάνωση ενός μικροσύμπαντος», γράφει στη *Sémantique structurale*⁴⁵. «Αν ό δρών είναι ή συνισταμένη μιας δεσμίδας λειτουργιών, τό μοντέλο δράσης προκύπτει από τήν παραδειγματική διάταξη του πίνακα των δρώντων και περιλαμβάνει 6 ρόλους που στηρίζονται σε ανάλογα αντίθετικά ζεύγη κατηγοριών δράσης (ύποκείμενο-άντικείμενο, άποστολέας-άποδέκτης, βοηθός-αντίπαλος).

Αυτές οι σύντομες αναφορές άσφαλώς δέν άποδίδουν στο έλάχιστο τό πολυσύνθετο πρόγραμμα του Γκρεϊμάς που άπό αυτό τό σημείο και πέρα αναπτύσσει ταχύτητα προς άγνωστες κατευθύνσεις. Η συμβολή της *Μορφολογίας*, για τόν Γκρεϊμάς, περιορίζεται στον προκλητικό της ρόλο να έγείρει ύποθέσεις: «αυτό που χαρακτηρίζει έξαρχής τις διεργασίες της αφηγηματικής σημειωτικής είναι ή υπέρβαση από κάθε άποψη της ιδιαιτερότητας του μαγικού παραμυθιού»⁴⁶. Τό μαγικό παραμύθι του Βλαντίμιρ Πρόπ μοιάζει να έχει συγχωνευτεί με τήν άπέραντη αφηγηματι-

κή μάζα. «Όσο για «τό άφήγημα, μονάδα του λόγου, πρέπει να θεωρηθεί *άλγόριθμος*, δηλαδή διαδοχή έκφορών των όποιων οι λειτουργίες-κατηγορήματα παριστάνουν άπό γλωσσική άποψη ένα σύνολο συμπεριφορών που τείνουν προς ένα σκοπό»⁴⁷.

«Αν όφειλα να καταθέσω τό δικό μου επιμύθιο, θά ζητούσα τή συνδρομή ενός σχετικά πρόσφατου νεκρού, του Ίταλο Καλβίνο. Στο διήγημά του «Ό κόμης Μοντεχρήστος» μεταγράφει τήν αίχμαλωσία των δύο ήρώων του Δουμά στο άπροσπέλαστο μεσαιωνικό φρούριο του Ίφ. Σ' αυτό τό φρούριο καταργείται κάθε έννοια προσανατολισμού που θά επέτρεπε τήν άπόδραση: τό χαρακτηριστικό του είναι ότι «έπαναλαμβάνει στο χώρο και τό χρόνο τόν ίδιο πάντα συνδυασμό σχημάτων». Ό άβάς Φαριά σκάβει επί χρόνια τούς τοίχους προς όλες τις κατευθύνσεις, μά οι διαδρομές τυλίγονται πάντα γύρω από τόν έαυτό του σαν ένα κουβάρι μαλλί. Ό Έντμόν Νταντές, αντίθετα, παρατηρώντας τόν άβά να διαπερνά άμέτρητες φορές τό κελί του, έπεξεργάζεται ύποθέσεις για τή δομή της φυλακής. Προσπαθεί να έντοπίσει όχι τις έπιμέρους λανθασμένες έπιλογές του συντρόφου του, αλλά τό βασικό (μεθοδο)λογικό σφάλμα του κύκλου τό όποιο έπιμένει να διαπράττει. Η στάση του είναι αισιόδοξη: Δέχεται ως δεδομένο πώς ύπάρχει ένα τέλειο, άδιέξοδο φρούριο. Κατασκευάζει τόν πιό σύνθετο δυνατό όρισμό του φρουρίου με άφηρημένους λογικομαθηματικούς συλλογισμούς που του ύπαγορεύουν πολυδαίδαλους άλγεβρικούς τύπους. Τό έμπειρικό φρούριο του άβά του χρησιμεύει για έπαλήθευση. Κάθε σφάλμα του Φαριά είναι και ένα σφάλμα λιγότερο για τήν ιδανική φυλακή. Με άλλα λόγια, ή διεργασία του Νταντές είναι κυριολεκτικά άφαιρετική: ή έμπειρία δέν προσθέτει, παρά άφαιρεί από τήν τέλεια κατασκευή του. Και ποιά είναι ή προσδοκία του; «Αν κατορθώσω να κατασκευάσω νοητικά ένα φρούριο δίχως διέξοδο», συλλογίζεται, «αυτό τό φανταστικό φρούριο είτε θά είναι ίδιο με τό πραγματικό —και τότε είναι βέβαιο πώς δέν θά δραπετεύσω ποτέ από δώ μέσα (...)— είτε θά είναι ένα φούριο άπ' όπου ή άπόδραση θά είναι ακόμα πιό άδύνατη — κι αυτό θά είναι τό σημάδι πώς ύπάρχει όδός διαφυγής: άρκει μόνο να όρίσω τό σημείο όπου τό νοητό φρούριο δέν συμπίπτει με τό πραγματικό»⁴⁸.

Μέ δυό λόγια: άς ευχηθούμε μαζί με τόν Νταντές ό αφηγηματικός άλγόριθμος να είναι τελειότερος από τήν πραγματική αφήγηση: έτσι ή λογοτεχνία θά έχει ίσως περισσότερες έλπίδες να άποδράσει.

43. A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, PUF, 1976, σ. 185.

44. Βλ. A.J. Greimas, «Les acquis et les projets», δ.π. σ. 7.

45. *Sémantique structurale*, δ.π. σ. 176.

46. «Les acquis et les projets», δ.π. σ. 10.

47. A.J. Greimas, *Du sens. Essais sémiotiques*, Seuil 1970, σ. 187.

48. It. Calvino, *Temps zéro*, Seuil, 1970.

ΚΕΡΜΑΤΑ

Πώς χρηΰ αναιρείν τας κόρεις

Καί ξαφνικά, χιλιάδες κοριοί εισέβαλαν στην εϵνομούμενη πολιτεία μας. Ποιός ξέρει από τί μεταλλάξεις καθοδηγημένοι, τρέφονται πιά μέ μαγνητοταινίες καί καλώδια. Τή Hema-Cola τή χρησιμοποιούν άπλως σάν χωνευτικό.

Δόθηκε έτσι ή δυνατότητα νά ανανεωθούν σηματολογικά μερικές παρακμασμένες λέξεις καί νά επιβεβαιωθεί γιά πολλοστή φορά ότι τό ραντεβού του ΠΑΣΟΚ ήταν μέ τή Γλωσσολογία.

Μάθαμε λοιπόν ότι υπάρχουν καί ιθαγενείς υπηρέτες στην κατά τά άλλα άταξική κοινωνία μας, πλὴν τών Φίλιπινέζων. «Υπηρέτες του δημοσίου συμφέροντος» — μέ νομό τόν καί πρωθυπουργεύοντα κ. Α.Γ. Παπανδρέου. Λαμπρό παράδειγμα ό γενικός δερβέναγας του ΟΤΕ κ. Θεοφάνης Τόμπρας. Πού διήγειρε τά άνακλαστικά σύσσωμης τής Άριστερας καί ξανάφερε στο προσκήνιο τίς σκιές τών χρονοντουλαπιασμένων υποτίθεται χαφιέδων, ηλεκτρονικών καί μη. Ως άλλη Πειραιική-Πατραϊκή, ό κ. διοικητής δέρνει-φτύνει-βρίζει πρós όλες τίς κατευθύνσεις.

Δέν μπορούμε νά χουμε παράπονο πάντως. Η έξου-

σία μας πάσχει από έντονο άντιεξουσιασμό: τόν μεγαλύτερο τίτλο πού διεκδικούν οι κρατούντες είναι του προέδρου. Κατά τά άλλα, γέμισε ό τόπος «στρατιώτες», «θυρωρούς», «υπηρέτες» καί «άπλους πολίτες». Ως γνωστόν, αυτοί σπανίως παραιτούνται...

Μές στην άναμپουμπούλα, ό τριουπόστατος πλέον Άγα-

μέμων Κουτσόγιωργας προσέθεσε νέες σελίδες στη φρούδική *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ζηλώσας προφανώς τίς επιδόσεις του μεγάλου ψυχιάτρου του γένους, τής *Άθριανής*, πού έλαποστέλνει τούς μισούς Έλληνες στη Λέρο καί τούς άλλους μισούς στον Έβρο.

Πρώτος καί έσχατος πόλος έξουσίας πλέον ή *Άθριανή* (Μαυριανή κατά Ίωάννου), επιτήδειος διαχειριστής τών κατακα(η)μένων φακέλων καί μέγας λασπουργός. Τόν τελευταίο καιρό καθέρωσε στην πρώτη σελίδα της τή «ζώνη έξουσίας»: εκεί προκαταβάλλει τίς έπόμενες κυβερνητικές κινήσεις, συνήθως δίκη έρωτήματος: «Χαραλαμπόπουλε, στό χακί ό Λαζόπουλος» — διατάξτε ό κ. άντιπρόεδρος. «Μένιο, τί θά γίνει μέ τούς τρελογιατρούς;» — ό,τι θέλετε ό Μένιος. «Δώσε 100 έκατομμύρια σ' όποιον φέρει τήν κασέτα τών ύποκλοπών» — 500 ό Τόμπρας.

Ως μόνη λύση αυτοάμυνας προτείνεται ή γενικευμένη παρακολούθηση καί ό πανκόρισμος. Άλλωστε, ή έπίσημη άντιεξουσιαστική ιδιωτική πρωτοβουλία έσπευσε νά προσφέρει όπλα στο λαό: «έπαναστατικές συσκευές γιά ν' ακούτε καί στα 1.000 πόδια μακριά!». Έπιτέλους, ν' αρχίσει νά δουλεύει ό μικρομεσαίος χαφίης πού σκουριάζει μέσα μας. Ωστε νά δίνει πληροφορίες στον συγκάτοικό του τόν μάτσο καί νά πάνε όλα δεξιά.

Τ.Σιμπούρης

Πέναλτι καί τιμωρία

Καημένε Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι. Έγκληματουν εις βάρος σου. Καί δέν υπάρχει πιά καμιά έλπίδα νά τούς τιμωρήσεις αυτοπροσώπως. Βλέπεις πέθανες πρίν «άνακαλυφθούν» οι άθλητικογράφοι. Καί θά 'χες πολλά νά τούς διδάξεις: Πώς νά καταδύονται στον ψυχισμό του σέντερ φόρ όταν χάνει «φανταστική» ευκαιρία σε κενή έστία. Πώς νά άποκρυπτογραφούν τό τίκ του τερματοφύλακα δύο δευτερόλεπτα πρίν τό πέναλτι. Πώς νά εξηγούν τό «γούρι» του άριστερου έξτρέμ ή του δεξιού όπισθοφύλακα — τήν καταβεσμένη κάλτσα, τήν άνάποδη τούμπα, τό σταυρουδάκι, τό «μπαμπά, μήν τρέχεις», τό κόκκινο κορδόνι κ.λπ.

Καημένε Φιοντόρ. Έχασες τήν ευκαιρία τής ζωής σου. Κακώς. Πέθανες πολύ νωρίς. Τό 1881. Πολλά χρόνια πρίν τήν έπανάσταση τών μπολσεβίκων. Έχεις έλπίδες όμως. Μέ τήν καθ' ήμās περεστρόικα άναγνωρίζονται ως σοβιετικοί άκόμα κι όσοι έξεμέτησαν τό ζην τους πρίν τό '17. Άς είναι καλά τά ΝΕΑ. Δέν είδες γνώσεις έμπεριστατωμένες ό άθλητικός τους συντάκτης;

Έγκλημα καί τιμωρία. Χαρακτηριστική είναι ή μεταφορά του αριστοτεργήματος της σοβιετικής λογοτεχνίας στα γήπεδά μας, στις πρώτες αγωνιστικές του πρωταθλήματος.

Όσοι αδιαφόρησαν ή είχαν αμφιβολίες για τήν αξία του **Θωμά Μαύρου**, φαίνεται ότι εγκλημάτησαν. Καί τώρα τιμωρούνται με τήν απόδοση καί τα επιτεύγματα του **Θωμά Μαύρου**.

Δέν θυμάται βέβαια τό όνομά σου, καημένε Φιοντόρ. Σε μπερδεύει μάλλον μέ τόν Τολστόι. Η μέ τόν Πούσκιν. Η ίσως ίσως μέ τόν Μπλαχίν. Σπεύδει όμως, στις 20 Οκτωβρίου του '87, στα έβδομήντα χρόνια τής επανάστασης, νά σου δώσει κομματική ταυτότητα. Καί σ' άνώτερα Φιοντόρ. Καί χαιρετίσματα στο σύντροφο Ζντάνοφ. Καλά τόν κανόνισες τόν μπαγάσα. Έστον καί μετά θάνατον...

Φ.ΕΥ.

INTERNATIONAL ELECTRONICS

Από σήμερα

«ακούτε»

και στα 1.000 πόδια μακριά!!!

Αυτή η καταχώριση απευθύνεται σ' αυτούς που θέλουν να ακούνε και τον παραμικρό ψίθυρο από μία μεγάλη απόσταση, χωρίς τον κίνδυνο του να γίνονται αντίληπτοι. Είναι μία μικρή επαναστατική συσκευή (στο μέγεθος ενός κουτιού σπέρτων), πομπός στα 80-108 MHz, ευκολόχρηστος και άόρατος. Το «αυτί» σας που μπαινεί παντού.

Απευθύνεται στους χονμπίστες της επικοινωνίας και είναι ένα δυνατό εργαλείο στα χέρια ικανών ανθρώπων, γι αυτό πρέπει να χρησιμοποιείται πάντα σε νόμιμα πλαίσια.

Προμηθευτείτε ΤΩΡΑ τήν επαναστατική συσκευή, που μέχρι σήμερα θαυμάζατε μόνο στις ταινίες με θέμα τους κατασκόπους.

Ραδιοφωνικές παρεισφρήσεις

Είναι γνωστή ή συνεισφορά των μέσων μαζικής ενημέρωσης (έφημερίδων, ραδιοσταθμών και τηλεόρασης) στον αγώνα για τον αφελήνισμό της γλώσσας μας. Τό 'φερε έτσι ή βάσκανος μοίρα που ένας κομματικός (κατά προτίμηση) ανασυντάκτης της ΕΤ, π.χ., διαμορφώνει πολύ πιο αποφασιστικά και για μεγαλύτερο χρονικό βάθος το γλωσσικό μας όργανο απ' ό,τι σαράντα βιβλία λογοτεχνίας κι εξήντα διατριβές περί της γλώσσας.

Κατανοητή, λοιπόν, η γλωσσική αγωνία του διευθυντή του «Αθήνα 984» κ. Τζανετάκος που κρέμασε στά γραφεία του ραδιοσταθμού του Δήμου Αθηναίων έναν πίνακα με γλωσσικά απαγορεύεται («διά ροπάλου» μάλιστα). "Όσο κι αν συμφωνεί κανείς με τις περισσότερες συστάσεις, δεν μπορεί να παραβλέψει ότι το πρόβλημα δεν επιλύεται φυσικά με άπανταχούσες (όσο χιουμοριστικές...). Ίδιως επειδή συνήθως οι κανόνες παρουσιάζονται ως αυτονόητοι ή ως παραπροϊόντα αισθητικών ή πολιτικών απόψεων.

Ειδικά για τους δημοσιογράφους, ως και βιβλίο πολυσέλιδο εξέδωσε προσφά-

τως ο κ. Καρζής, για να τους μάθει αν πρέπει να γράφουν «άποστρατιωτικοποίηση» ή «άποστρατικοποίηση» και άλλα τινά. "Όμως πρώτον: "Ο δημοσιογράφος υποτάσσεται στη γλωσσική ορθοπεδική συσκευή του έντύπου όπου εργάζεται. Και επειδή συνήθως εργάζεται σε δύο-τρία, τή μιά θά του κάνουν τό «ώς» «σάν», τήν άλλη τό «προηγούμενα» «προηγούμενως», χωρίς ό ίδιος νά μπορεί νά άμυνηθεί. "Όμως δεύτερον: Τέτοιους άπόλυτους κανόνες (άλλους για κάθε έφημερίδα) έχουν κωδικοποιήσει, στά χέρια τους παρά στό μυαλό τους, οι στοιχειοθέτες. Προσωπικό ύφος δέν νοείται. Και ό χρόνος (και όχι μόνον) άπαγορεύει στους διορθωτές νά επαναφέρουν τις λέξεις στη μορφή του χειρογράφου. Λεπτομέρειες όλα τούτα: βαραίνουν όμως καθοριστικά στις γλωσσικές εξελίξεις και στην οριστική τυποποίηση κάποιων μορφών που παίζονται άκόμη. Ίσως πολύ περισσότερο από δέκα καλογραμμένες επιφυλλίδες ανθρώπων που πονάνε τή γλώσσα.

"Ας μάς επιτρέψει πάντως ό κ. Τζανετάκος νά έπισημάνουμε ότι διά του πίνακός του διαιωνίζει ένα ορθογραφικό λάθος για τή «νομιμοποίηση» του όποιου, μέσα από τήν επαναληπτική χρήση, ενέχονται πρώτιστα όσοι δημοσιογραφούντες χρησιμοποιούν τή λέξη άκόπως και άσκόπως έπειδή κάπου τήν πήρε τό μάτι τους ή τήν άρπαξε τ' αντί τους. Χωρίς δηλαδή νά σκεφτούν ότι χρειάζεται ίσως νά επληθεύσουν τή μορφή και τό νόημά της.

Ρήμα παρεισφρώ, λοιπόν, δέν υπάρχει. Παρεισφρέω είναι τό κακόμοιρο και παρεισέφρησα (μέ ήτα κι όχι μέ ύψιλον, όπως έπιμένουν κατά 125% οι έφημερίδες) ό άόριστός του.

Κι αν φαίνεται πως άσχολούμαστε μέ τή σκιά του όνου τήν περιώνυμη, άς σταθεί δίπλα μας ό προστάτης άγιος των διορθωτών, κι άς υπερασπίσει τήν επαγγελματική μας διαστροφή. "Αφού αυτούς άφορά τό ρήμα, καταπώς γράφει κι ό Ίωάννης Σταματάκος στό λεξικό του:

«Παρεισφρέω: ειδικότερον έπί τυπογραφικών ή λογιστικών σφαλμάτων, διαφεύγω τήν προσοχήν του τυπογράφου ή διορθωτού ή λογιστού και συμβαίνω έξ άβλεψίας ή δημιουργούμαι τήν τελευταίαν στιγμήν και παραμένω χωρίς νά γίνω αντίληπτός από τους άρμοδίους (τυπογράφον, διορθωτήν ή λογιστήν)».

"Εξ άβλεψίας, λοιπόν, παρεισέφρησε τό «παρεισφρώ». Καιρός νά ξεριζωθεί τό «αυτοφρές ραπανάκι». Δέν «περιτενέει άπλώς». Δίνει διευθυντική ισχύ στό λάθος. Και, ως γνωστόν, τή γλώσσα τήν φτιάχνει ή εξουσία. Τώρα περισσότερο παρά ποτέ.

Παντελής Μπουκάλας

Ένα «Τέταρτο» ούζο

«Γι' αυτούς που ξέρουν από ούζο» επιμένει χρόνια πολλά τώρα ή διαφήμιση, στίς άφίσεις και στην τηλεόραση. Παίρνουμε λοιπόν τό έτοιμο καλούπι, πετάμε τό ούζο (ή, καλύτερα, τό πίνουμε) και στη θέση του βάζουμε τό διάβασμα. "Από τήν ευχαρίστηση της ούζοποσίας στην άπόλαυση του κειμένου, που θά 'λεγε κι ό Ρολάν Μπάρτ, αν ήτανε Βαλκάνιος. "Η: ή μελέτη είναι ζάλη.

Προκύπτει έτσι ή διαφήμιση του περιοδικού Τέταρτο, που τώρα, στην τρίτη περιόδο του, διάλεξε τό μήνυμα «Γι' αυτούς που ξέρουν νά διαβάζουν». Καθόλου τυχαία ή επιλογή του διαφημιστικού κλισέ. "Αν ή υποκατάσταση του έμπορεύματος ούζο από τό έμπόρευμα γραπτός λόγος υποδηλώνει τήν ύποταγή της άγοράς των ιδεών στους νόμους του έμπορίου, τό κολάκευμα και ό φανακισμός των άναγνωστών του περιοδικού διά της ταυτίσεώς τους μέ τους «γνώστες» δύσκολα άποκρύπτει τήν ένδιάθετη άριστοκρατική αντίληψη για τά πράγματα. Τό σνομπισμό δηλαδή και τήν ξιπασία.

Φαίνεται όμως πως τό πρόβλημα του άναλφαβητισμού έξακολουθεί νά είναι έντονότατο στά μέρη μας. "Αν πιστέψουμε τά δελτία κυκλοφορίας, μονάχα 10.000-15.000 συμπατριώτες μας ξέρουν νά διαβάζουν. "Αφού τόσο είναι οι γνώστες-άναγνώστες του Τέταρτου.

Μ.Πα.

Ας αποφεύχεται η χρήση των λέξεων: ΚΑΠΟΥ
ΟΠΩΣΔΗΠΟΤΕ, ΕΝΤΑΣΕΙ, ΕΤΟΙ, ΑΠΛΑ, ΑΙΩΝΑ ΤΟΥΜΕ,
ΟΙ ΟΠΟΙΕΣ ΩΣΑΝ ΑΥΤΟΦΥΗ ΡΑΠΑΝΑΚΙΑ ΠΑΡΕΙΣΦΡΟΥΝ
ΕΚΕΙ ΠΟΥ ΠΕΡΙΤΤΕΥΟΥΝ

Προσφών στα εις -ΩΣ λήγοντα επιρρηματα

Τα περισσότερα απ' αυτά θωρακίζουν εις-ΩΣ με στη δημοσίη

Βασίλειος ή οι ανιλάδη προσηγοριώς, ενόχρενως, απλως μ.π. και βελανίς ΟΧΙ ΠΙΘΑΝΑ (από τη δημοσίη)

1

Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Βίος ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, εἰσαγωγή, κείμενο, νεοελληνική ἀπόδοση ἀπό μοναχούς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυρονικήτα, ἔκδοση τῆς Μονῆς 1987.

Ἡ πορνεία ἦταν συνηθισμένο φαινόμενο σέ ὄλη τή διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος. Οἱ πόρνες, ἰδιαίτερα αὐτές πού ἐργάζονταν στά ὀργανωμένα πορνεία, ἦταν κατά κανόνα δούλες, ἂν καί δέν ἦταν ἄγνωστη ἡ ἔκδοση ἐλεύθερων γυναικῶν εἴτε λόγω ἀνάγκης εἴτε ἀπό ἄλλον καταναγκασμό. Οἱ πάπυροι τῆς ρωμαϊκῆς Αἰγύπτου ἀποκαλύπτουν πολλές ἀπό τίς οικονομικές καί δημοσιονομικές ὁψεις τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Στά διόδια τῶν πιό κεντρικῶν ἀρτηριῶν, οἱ κρατικοί ὑπάλληλοι εἰσέπρατταν τόν 1ο μ.Χ. αἰώνα 5 δραχμές ἀπό κάθε διερχόμενο ναυτή, 8 δραχμές ἀπό κάθε τεχνίτη ἀλλά 108 δραχμές ἀπό κάθε πόρνη. Τό ἀσυνήθιστα μεγάλο γιά τέτοια περίπτωση ποσό ἀποτελεῖ ἔνδειξη τῶν ὑψηλῶν κερδῶν πού ἀπέφερε, σέ ὀρισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, ἡ ἔκδοση γυναικῶν. Μιά μητέρα πάλι πού τόν 4ο μ.Χ. αἰώνα εἶχε παραδώσει τήν κόρη της σέ πορνοβοσκό, δέν εἶχε μετά ἀπό τό φόντο τῆς κόρης της καμιά οικονομική ἐξασφάλιση καί ζητοῦσε ἀπό τό δικαστήριον νά τῆς ἐξασφαλιστεῖ στό ἐξῆς ἡ διατροφή ἀπό τό φονιά. Γιά τήν κοινωνία καί τή δικαιοσύνη τό αἶτημα ἦταν εὐλογο.

Ἡ Μαρία ἀπό τήν Αἴγυπτο ὠστόσο, πού τόν 5ο μ.Χ. αἰώνα τό ἔσκασε ἀπό τούς γονεῖς της στά δώδεκά της, γιά νά κατεβεῖ στήν Ἀλεξάνδρεια, διέφθειρε τήν παρθενία της καί κυλίστηκε στό βόρβορο χωρίς νά δέχεται χρήματα ἄκόμα καί ὅταν τῆς προσφέρονταν ὄχι πῶς ἦταν εὐπορη — γιά νά ζήσει ζητιά-

νευε ἢ ἔγνεθε μαλλί— ἀλλά γιά νά τραβάει κοντά της περισσότερους ἄντρες καί νά ἱκανοποιεῖ τήν ἀκόρεστη ἐπιθυμία της γιά ἀκατάσχετο ἔρωτα. Κάποια φορά μάλιστα, ὅταν μιά μεγάλη παρέα προσκυνητῶν ξεκίνησε γιά τά Ἱεροσόλυμα, ἡ Μαρία βλέποντας ἀνάμεσα τους ἀρκετούς νέους, ζωηρούς στά σώματα καί στά κινήματα καί ἄρα κατάλληλους γι' αὐτό πού ζητοῦσε (ὅπως ἡ ἴδια ὁμολογοῦσε χρόνια ἀργότερα), ἀνέβηκε κι αὐτή στό πλοῖο, γιά νά ἀποκτήσει πολλούς ἐραστές. Στό ταξίδι δέν ὑπῆρξε κανένα εἶδος ἀσελγείας, κατονομαζόμενο καί μῆ, στό ὅποιο νά μὴν ἐμύησε τούς ταλαιπώρους πιστούς μέ ἡ χωρίς τή θέλησή τους (σ. 56-60).

Δέν ξέρω ἂν θά ἔπρεπε νά δεχτοῦμε τήν περιγραφή αὐτή κατὰ λέξη ἢ νά τή θεωρήσουμε κάπως ὑπερβολική — τέτοιες ὑπερβολές δέν ἦταν ἄγνωστες σέ ἀγιολογικά κείμενα τῆς ἐποχῆς ὅσο πιό ἀμαρτωλό τό παρελθόν τόσο μεγαλύτερη ἡ ἀξία τῆς μετανοίας καί τῆς συγχώρησης. Δέν ξέρω κἀν ἂν μπορούμε νά θεωρήσουμε τή Μαρία ἱστορικό πρόσωπο· οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἱστοριογραφίας δέν ἀρκοῦνται σέ μιά προφορική παράδοση πού καταγράφηκε δύο αἰῶνες ἀργότερα ἀπό ἕναν ἐπίσκοπο μέ ἔκδηλα διδακτικές προθέσεις. Ἐκεῖνο ὅμως πού θά ἔπρεπε νά ἀναγνωρίσουμε στήν παράδοση ἢ στόν ἐπίσκοπο εἶναι ἡ συνέπεια μέ τήν ὁποία σκιαγραφεῖται ὁ ψυχικός κόσμος τῆς Μαρίας. Γιατί ἂν ἡ συμπεριφορά της στά δεκαεπτά περίπου χρόνια πού ἐξῆσε ὡς δημόσια

πρόκληση τῆς ἀσωτίας στόν κόσμο εἶχε κἀτι τό παθολογικό, ἡ ξαφνική μεταστροφή της μπροστά στό κατώφλι τοῦ ναοῦ στά Ἱεροσόλυμα ὑπῆρξε ἐξίσου παθολογική: ἐνώ ὅλοι ἐμπαιναν χωρίς κανένα ἐμπόδιο, «κάποια θεῖα δύναμη» τῆς ἔφραζε αὐτην τήν εἴσοδο (σ. 62). Ἀκολούθησε μιά ἐπικοινωνία μέ τήν Παρθένο καί μετά, μέχρι τό τέλος τοῦ βίου της, περιπλάνηση στήν ἔρημο χωρίς τροφή, χωρίς ἐπαφή μέ ἄνθρωπο, χωρίς κἀν ἐπαφή μέ θηρία (σ. 76).

Τά πρώτα δεκαεπτά χρόνια τῆς μετάνοιας, ἡ Μαρία δέν βρῆκε τή γαλήνη πού ἐπιζητοῦσε: οἱ λογισμοί της τήν ἐσπρωχναν διαρκῶς στήν πορνεία (σ. 72). Μόλις ὅμως τῆς ἐρχόταν στό νοῦ τέτοιος λογισμός, ἔπεφτε στή γῆ μέ δάκρυα καί δεχόταν τίς ποινές πού νόμιζε ὅτι τῆς ἐπέβαλλε ἡ Παρθένος (σ. 74). Στό τέλος πιά τῆς ζωῆς της ἡ Μαρία, ἔχοντας γιά πενήντα περίπου χρόνια παλέψει γυμνή μέ τόν καύσωνα, τόν παγετό καί τούς πειρασμούς, ὡς ἐξιλέωση γιά τόν «ἀκατάσχετο» ἔρωτα τῶν σαρκικῶν ἀπολαύσεων πού εἶχε κάποτε ἀισθανθεῖ, ἔνωσε ἕναν νέο «ἀκατάσχετο» ἔρωτα γιά θεῖα μετάληψη (σ. 78). Ἡ πρόνοια τῆς ἐκπλήρωσε τή στερνή αὐτή ἐρωτική ἐπιθυμία στέλνοντάς της τήν κατάλληλη ὥρα τόν ἱερομόναχο Ζωσιμᾶ πού ἀναζητοῦσε στήν ἔρημο πρότυπο στόν δικό του ἀγῶνα γιά ἠθική τελείωση.

* * *

Οἱ μελετητές ἔχουν ἀναγνωρίσει τήν ἀξία τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων γιά τήν ἱστορική ἔρευνα τουλάχιστον ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα. Πολλοί βίοι ἁγίων διασώζουν ἄγνωστες ἀπό ἄλλου ἱστορικές πληροφορίες. Πιό πρόσφατα ἔχουν μελετηθεῖ πτυχές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί κυρίως πτυχές τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, πού δέν καταγράφονται σέ ἄλλου εἶδους κείμενα. Ὁ Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας ὠστόσο δέν παρουσιάζει κατ' ἀρχὴν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπό αὐτήν τή σκοπιά. Οἱ ἱστορικές πληροφορίες ἀπουσιάζουν ἢ κοινωνική ζωὴ πού περιγράφεται εἶναι πολύ φτωχή

δρες ιδέες διαφαίνονται είναι γνωστές από άλλες πλουσιότερες πηγές. Ἡ ἀξία τοῦ *Βίου* γιά τούς ιστορικούς εἶναι κάπως διαφορετικοῦ χαρακτήρα.

Οἱ πρῶτες πληροφορίες γιά τή Μαρία δίνονται σέ ἕνα κείμενο τοῦ βου αἰῶνα· ἕναν αἰῶνα ἀργότερα συμπληρώθηκαν ἀπό τόν Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων γιά νά συγκροτήσουν ολοκληρωμένο μῦθο. Στή συνέχεια ἡ ἱστορία τῆς Μαρίας ἔγινε γνωστή σέ πολλές παραλλαγές καί διαβάστηκε μέ πάθος στό Μεσαίωνα ἀλλά καί ἀργότερα. Κάθε ἐποχή, εἶναι ἐβλογο νά υποθέσουμε, βρῆκε στό *Βίο* τίς ἀξίες πού ἀναγνώριζε. Οἱ μοναχοὶ πού ἐπιμελήθηκαν τήν πρόσφατη ἔκδοση, γιά νά ξεκινήσουμε ἀπό αὐτούς, δέν παραλείπουν νά καταστήσουν σαφές τί θεωροῦν αὐτοὶ σημαντικό: «*Ὅσοι νομίζουν ὅτι μποροῦν νά μιλοῦν γιά τό Χριστό*», γράφουν στήν εἰσαγωγή τους, «*καί νά ἐρμηνεύουν τήν Ἁγία Γραφή χωρίς νά δέχονται τήν πίστη τῆς Ἐκκλησίας καί χωρίς νά συμμετέχουν στή Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πού μεταδίδεται μέ τὰ Ἱερά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, αὐτοὶ πλανῶνται καί ἐμπαίζονται ἀπό δαίμονες*» (σ. 17). Ἐκδίδοντας λοιπόν τό *Βίο* μέ τέτοιες σκέψεις, οἱ μοναχοὶ τόν ἀφιερώνουν στούς «*ξενητεμένους ἀδελφούς*», δηλαδή, ὅπως ἐξηγοῦν οἱ ἴδιοι, στούς «*πλανώμενους ἀδελφούς μας πού βρίσκονται μέσα στίς διάφορες αἰρέσεις, καί μέ τή συνεργία τοῦ διαβόλου ἀρνοῦνται τὰ Ἱερά Μυστήρια τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας μας.*» (σ. 19).

Οἱ ἀπόψεις πού διατυπώνονται στήν εἰσαγωγή δέν εἶναι αὐθαίρετες· προκύπτουν σαφῶς ἀπό τό *Βίο*, τουλάχιστον στή μορφή πού μᾶς παραδίδεται. Γιατί ἂν καί τό θέμα του εἶναι ἡ ἁμαρτία καί ἡ μετάνοια μιᾶς λαϊκῆς γυναίκας, ἡ σκοπιά του εἶναι κληρική καί μάλιστα διπλά κληρική: ὁ Σωφρόνιος πού καταγράφει τίς πληροφορίες ἦταν ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων καί ἡ ἐκδοχή στήν ὁποία στηρίχθηκε γιά νά γράψῃ ἦταν τοῦ ἱερομόναχου Ζωσιμά. Τά λόγια πού ἀποδίδονται στή Μαρία τά ἀκουσε ἕνας ἱερέας καί τά κατέγραψε ἕνας ἐπίσκοπος. Μὲ λίγες ἐξαιρέσεις, τέτοιος εἶναι ὁ χαρακτήρας

τῶν περισσότερων βίων ἀσκητῶν καί μοναχῶν. Πρότυπο τῶν συγγραφῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ὁ *Βίος τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου*, πού μᾶλλον ὀρθά ἀποδίδεται στόν μεγάλο ἐπίσκοπο τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιο.

Τό ἀσκητικό κίνημα τοῦ 4ου καί τοῦ 5ου αἰῶνα δέν εἶχε ἀριστερές σχέσεις μέ τήν ἐπίσημη ἐκκλησία τῶν μεγάλων χριστιανικῶν κέντρων. Μεταξύ ἐπισκόπων καί ἀσκητῶν ἐπικρατοῦσε συχνά ἔνταση πού κάποτε κατέληγε σέ ἀνοιχτή ρήξη. Στό βαθμό πού μπορούσαν, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι προσπαθοῦσαν νά ἐλέγξουν καί νά υποτάξουν στήν ἐξουσία τους ὄχι μόνο τίς μοναστικές κοινότητες ἀλλά καί τούς ἐρημίτες. Στίς συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἀσκητές καί ἐρημίτες διαδραμάτιζαν σημαντικό κοινωνικό ρόλο. Μέ τό κύρος καί τήν προσωπική τους ἀκτινοβολία ἀσκοῦσαν μεγάλη ἐπιρροή τόσο στούς πιστούς τῶν γύρω χωριῶν ὅσο καί στίς κοσμικές ἐξουσίες. Σέ ἐποχές κοινωνικῶν κρίσεων, ἀλλά καί σέ ἐποχές λιμῶν ἢ ἄλλων φυσικῶν καταστροφῶν, καλοῦνταν ἀπό τούς ἀπλοῦς πιστούς νά μεσολαβήσουν γιά χάρη τους στίς τοπικές ἀρχές ἢ καί στόν αὐτοκράτορα ἀκόμη. Ἀσκητές καί ἐρημίτες ἀσκοῦσαν κατὰ κανόνα τήν ἐπιρροή τους ἄμεσα, χωρίς τή μεσολάβηση τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ ἐπισκόπου. Δύο θρησκευτικοὶ θεσμοὶ βρέθηκαν ἔτσι νά ἀντιδικοῦν γιά τή θέση πού ὁ καθένας ἔπρεπε νά κατέχει μέσα στήν κοινωνία.

Στό ἀνατολικό τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας, τό ἀσκητικό κίνημα εἶχε ἐπεκταθεῖ ἀπό πολύ νωρίς καί δέν ἦταν εὐκολο νά καμφθεῖ ἀπό ἐκκλησιαστικές πιέσεις. Ἡ διέξοδος πού βρῆκε ὁ Μέγας Ἀθανάσιος στάθηκε σωτήρια γιά τούς ἐκκλησιαστικούς σκοπούς. Ἀντί νά τό πολέμησουν, οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας προσπάθησαν νά ἰδιοποιηθοῦν τό κίνημα τῶν ἐρημιτῶν καί τῶν ἀσκητῶν. Ἀκολουθώντας τόν Ἀθανάσιο, κι ἄλλοι ἐπίσκοποι καί ἱερεῖς ἀρχισαν νά συγγράφουν βίους πού ἐκθειάζαν τούς ἁγίους καί ὁσίους τῶν ἐρήμων. Οἱ γραφίδες τῶν μορφωμένων κληρικῶν ἀνέδειξαν ἀντί νά πολεμήσουν τούς

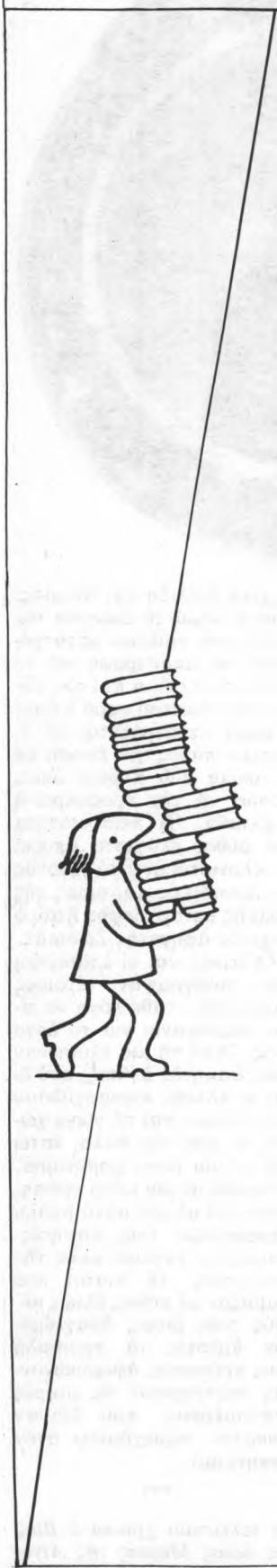
κατὰ κανόνα ἀμόρφωτους ἀσκητές. Μέ μόνη τή διαφορὰ ὅτι καταγράφοντας τά ἀξιοθαύμαστα ἔργα τους δέν παρέλειπαν ποτέ νά τονίσουν τήν ἑθελοντική ὑποταγή τους στό ἱερατεῖο καί τίς ἀξίες του.

Δέν θά μάθουμε βέβαια ποτέ ἂν ὑπῆρξε πράγματι ἡ Μαρία ἢ Αἴγυπτία οὔτε ἂν τά στοιχεῖα τῆς ζωῆς της ὅπως μᾶς παραδίδονται εἶναι αὐθεντικά — ἂν καί ξέρομε βέβαια ὅτι τέτοιες πράξεις δέν ἦταν ἀγνωστες τῆν ἐποχή ἐκείνη. Ὡστόσο ἐκεῖνο πού μπορούμε μέ εὐκολία νά παρατηρήσουμε εἶναι ὅτι ὁλος ὁ *Βίος* κυριαρχεῖται ἀπό ἕνα βασικό μοτίβο: ἡ ἐπικοινωνία μέ τό θεῖο πρέπει νά διαμεσολαβεῖται ἀπό τήν ἐκκλησία. Ἡ Μαρία, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι τῆν ἐποχή ἐκείνη, ἀνακαλύπτει τό Θεό μόνη καί ἀναζητεῖ τή λύτρωση στή ἔρημο, χωρίς συλλογικές προσευχές, χωρίς ἐπαφή μέ ἱερεῖς, χωρίς συμμετοχή στά θεῖα μυστήρια· ἡ ἐπιλογή αὐτή ἦταν συνήθης καί κανεῖς δέν μπορούσε νά προσποιηθεῖ ὅτι τήν ἄγνοεῖ. Στό τέλος τοῦ βίου της ὥστόσο ἡ Μαρία ἐμφανίζεται νά διακατέχεται ἀπό σφοδρή ἐπιθυμία νά μεταλάβει, μιᾶ ἐπιθυμία πού μόνο ἕνας ἱερωμένος μπορεῖ νά ἱκανοποιήσει. Ἔτσι, ἡ ἀποκάλυψη μιᾶς μικρῆς «λεπτομέρειας» ἀνατρέπει γιά δευτέρη φορά τήν

ψυχική ἐξέλιξη τῆς Μαρίας: πρώτη φορά τό ἐρωτικό της πάθος γιά «μῖξεις» μετατρέπεται σέ ἀποστροφή γιά τό ἀνθρώπινο σῶμα καί τόν κόσμο καί δευτέρη φορά ἡ ἀποστροφή μετατρέπεται σέ ἐρωτικό πάθος γιά ἔνωση μέ τό σῶμα τοῦ Κυρίου ὅπως μπορεῖ νά τήν προσφέρει ἡ ἐκκλησία. Ἡ πειστικότητα τοῦ μύθου ἐλάχιστο μπορεῖ νά κλονιστεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι μοναδικός μάρτυρας τῆς τελικῆς μεταστροφῆς ἦταν ὁ ἀρχικός ἀφηγητής Ζωσιμάς.

Οἱ ἱερεῖς καί οἱ ἐπίσκοποι πού συνέγραψαν τέτοιους βίους εἶχαν κάθε λόγο νά εἶναι υπερήφανοι γιά τό ἔργο τους. Ἀπό τή μιᾶ ἐξύψωναν τούς ἀσκητές ἁγίους, πού ἔτσι κι ἄλλῶς κυριαρχοῦσαν στήν ἔρημο καί τά γύρω χωριά, κι ἀπό τήν ἄλλη, ἔστω καί μέ μία μόνο χειρονομία, ἔστω καί μέ μία μόνο φράση, ἔστω καί μέ μία μόνο πράξη παρουσίαζαν τούς ἀσκητές-ἁγίους ὡς ταπεινά μέλη τῆς ἐκκλησίας. Οἱ πιστοὶ πού διάβαζαν μέ πάθος ὄλους αὐτούς τούς βίους, ἀναγνώριζαν ἀμέσως τά προσφιλή τους πρόσωπα, ἀφομοιώνοντας ταυτόχρονα τίς μικρές λεπτομέρειες πού ἔδιναν «σωστό» περιεχόμενο στόν ἀσκητισμό.

Τά τελευταῖα χρόνια ὁ *Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἴγυ-*

πτίας έχει γίνει αντικείμενο και μιάς άλλης ιστορικής προσέγγισης. Όλα τὰ κείμενα πού διαβάστηκαν και αγαπήθηκαν για μεγάλες χρονικές περιόδους, μπορεί να μελετηθούν και ως μαρτυρίες τών κοινωνικών αξιών τών εποχών πού διαβάζονταν. Έτσι, δέν έχουν πιά σημασία μόνο οί λόγοι τής συγγραφής τους αλλά και οί λόγοι τής επίμονης αποδοχής τους. Έχει διαπιστωθεί λοιπόν ότι τό θέμα τής πόρνης, και γενικά τής αμαρτωλής γυναίκας πού μεταστρέφεται στην ἀρετή και τή θεοσέβεια, ήταν ιδιαίτερα προσφιλές σέ όλη τήν περίοδο τής ύστερης (χριστιανικής) αρχαιότητας. Αντίθετα, μετά τόν 9ο περίπου αιώνα όχι μόνο σταματᾶ ἡ παραγωγή παρόμοιων μύθων αλλά ἐντείνεται ἡ ἀμφισβήτηση τής ἀξίας ὄσων ἤδη κυκλοφοροῦσαν. Οί οἰκογενειακές ἀξίες τών μεσαιωνικών χρόνων ἦταν πολύ διαφορετικές ἀπό αὐτές τής ἀρχαιότητας, παγανιστικής και χριστιανικής. Συμπεριφορές

γυναικῶν, πού κάποτε ἦταν κατανοητές, ἄν ὄχι και ἀποδεκτές ἀπό ὀρισμένους κύκλους, ἀρχισαν νά γίνονται ἀδιανόητες, ἀκόμα και στούς μύθους. Μιά ἀγία δέν θά μπορούσε πιά ποτέ νά έχει ἀκόλαστο παρελθόν. Θά εἶχε ἐνδιαφέρον νά ἐξετάσει κανείς ποιές σημερινές οἰκογενειακές ἀντιλήψεις και πρακτικές ἔχουν ἐπιτρέψει και πάλι στίς ἀγίες, πρώην πόρνες, νά κυκλοφοροῦν και νά ἐπαινοῦνται.

Πέρα ἀπό αὐτά και ἄλλα πολλά πού θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανείς, ἡ ἀνάγνωση τοῦ *Βίου τής ὁσίας Μαρίας τής Αἰγυπτίας* ἀποτελεῖ ἀνάγνωση εὐχάριστο και ψυχοφελές· ἡ ἐπιμελημένη ἐκδοση τών μοναχῶν βασίζεται σέ κώδικες τής μονῆς Σταυρονικήτα τοῦ 11ου αἰῶνα και προσφέρεται μέ μιά ἐξαιρετική μετάφραση και μιά θαυμάσια εἰκόνα τής ὁσίας στό ἐξώφυλλο ἀπό ἄλλο κώδικα τής μονῆς.

Δημήτρης Κυρτάτας

στον κῆνον ἐλάχιστο θεωρητικό, ἀκόμη και κριτικό, λόγο, μιά κάποια ἴσως ἀπορία γύρω ἀπό τόν κανόνα τής γραφῆς αὐτῆς, ἀρχισε ὁ οὐρανός νά βρέχει «ἀνθολογημένο μάννα», όχι μόνο *κατεστημένων*, («νομμοποιημένων») προδιαγραφῶν αλλά και *περιθωριακῶν* τοῦ τύπου *Ἰνδιάνικη* ποίηση (τρεις ἀνθολογίες), *ὁμοφυλόφιλη* ποίηση (μία ἀνθολογία), *ἀντεργκράουντ* (μία ἀνθολογία),³ χωρίς βέβαια νά ἀγνοοῦμε και τούς δύο χρονολογικά πρωτοπόρους, Σταύρου (1968) και Τραϊανό (1973), μέ τίς ἐπιλογές τους ἀπό τή *Μαύρη Ποίηση*,⁴ ὡς ἐπίσης και τίς δεκάδες ἄλλων «ὑπερεθνικῶν» ἀνθολογιῶν μέ λήμματα ἀπό τήν ἀμερικανική γραμματεία. Σύνολο δέκα ἀνθολογίες, χωρίς βέβαια νά συμπεριλαμβάνονται και οί ἀνθολογίες τοῦ τύπου «Σύγχρονη Ἀμερικανική Λογοτεχνία» στή σειρά τών ἐκδόσεων *Αἰγόκερως* μέ ἐπιλογές ἀπό τήν ἀμερικανική πεζογραφία κ.λπ.⁵

Δέν λέω, καλός εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός γιά «διεθνείς» γνωριμίες και εὐπρόσδεκτο τό ἀνοιγμα και οί ὅποιες συγκρίσεις αὐτό συνεπάγεται μέ ἄλλες γραφές. Κανείς, φαντάζομαι, δέ θά ἠθελε νά ἐπιστρέψει στή μονοκρατία ἐνός Σεφέρη (βλ. περίπτωση Ἐλιοτ) ἢ ἐνός Καραντώνη πού ὄσο σημαντικοί (και κανείς δέν τό ἀμφισβητεῖ) και νά ἦταν, δέν ἔπαιναν νά μονοπωλοῦν, ἄλλοτε ἠθελήμενα κι ἄλλοτε όχι, τή διακίνηση τών ιδεῶν και τήν καθιέρωση ἢ διαμόρφωση τοῦ κανόνα.

Τό θέμα πού μέ προβληματίζει εἰδικά μέ τίς ξένες ἀνθολογίες ἢ ἐπιλογές πού κατακλύζουν κάθε τόσο τήν ἀγορά μας εἶναι τό ἐξῆς: συνοδεύεται πάντοτε αὐτός ὁ ἐνθουσιασμός ἐμπλουτισμοῦ τοῦ ἐγχώριου κανόνα μέ τήν ἀνάλογη σοβαρότητα και κατάρτιση πού ἀπαιτεῖ τό σύνολο τοῦ ἐγχειρήματος; Ὑπάρχουν οί βάσεις, ἢ βαθιά γνώση τοῦ ὕλικου πού ἀνθολογεῖται, ἢ στενή γνωριμία μέ τόν τόπο παραγωγῆς του και μέ τίς πιθανές ἰδιαιτερότητες διακίνησης και προβολῆς του; Ἡ ἀπλῶς εἶναι ὄλα ἀποτέλεσμα μιάς φευγαλέας γνωριμίας μέ δύο-τρεις ξένες ἀνθολογίες ἀπό τίς ὁποῖες μεταφράζονται τελικά

2

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΛΕΙΞΕΣ ΚΑΙ Ο ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣΗΣ ΤΟΥΣ

τοῦ Σάββα Πατσαλίδη

Ἐφορμή γιά ὅ,τι ἀκολουθεῖ ὑπῆρξε ἡ *Ἀνθολογία Σύγχρονων Ἀμερικανῶν Ποιητῶν* πού μόλις κυκλοφόρησε σέ μετάφραση και ἐπιμέλεια τοῦ κ. Σ. Σκαρτσῆ και πού, ἐάν δέν κάνω λάθος, εἶναι ἡ τρίτη (παρόμοιου τύπου) πού προσγειώνεται στά ράφια τών βιβλιοπωλείων σέ διάστημα ὀκτώ ἐτῶν (ἔχοντας πάντοτε ὡς ἀφετηρία τήν ἀνθολογία τοῦ Τραϊανοῦ τό 1979).¹ Ἐντυπωσιακοί πράγματι ἀριθμοί ἐν ἄναλογιστεῖ κανείς ὅτι τήν

πρῶτη οὐσιαστική ἐπαφή μας μέ τή σύγχρονη ποίηση τῆς, Λευκῆς τουλάχιστον, Ἀμερικῆς τήν εἶχαμε μόλις τό 1974, ὅταν ἡ Τζένη Μαστοράκη μετέφρασε μέρος τοῦ ἔργου τοῦ «μπῆτ» *Ἄλεν Γκίνσμπεργκ* και ἡ Νανά Ἡσαΐα ὀρισμένα ποιήματα ἀπό τήν πρόωρα χαμένη *Σύλβια Πλάθ*.² Δηλαδή ἐντελῶς ξαφνικά, ἐκεῖ πού δέν γνωρίζαμε τίποτα ἀπό τόν Ἐλιοτ, τόν Πάουντ, τόν Πόου και λίγο Οὔιτμαν, ἐκεῖ πού δέν προλάβαμε ν' ἀρθρώσουμε ἔ-

δρισμένα ποιήματα, χωρίς καμιά μέριμνα για το «πόθεν έξουσ» των πραγμάτων;

Και για να το πούμε διαφορετικά: είναι όντως το μεταφρασμένο ύλικό (πού άπώτερο στόχο έχει να μάς μορφώσει ή να μάς ενημερώσει) μιά προβληματισμένη παραγωγή ή άπλως μιά «άντιγραφή» του γούστου και των αντίληψεων ενός άλλου άνθολόγου, ο όποιος σημειωμένη λειτουργήσει μέσα σε άλλες συνθήκες πολιτικοκοινωνικές, κάτω από άλλες προϋποθέσεις και ίσως και πιέσεις (οικονομικές, ιδεολογικές, έμπορικές, προσωπικές, επαγγελματικές κ.λπ.);

Αυτά και πολλά άλλα έρωτήματα εγείρουν άνθολογίες του τύπου του κ. Σκαρτσή με τους 80 και πλέον ποιητές αλλά και άλλες άνθολογίες που δέν είναι του παρόντος να κρίνουμε. Όπως δέν είναι του παρόντος να κρίνω τον μεταφραστικό λόγο του κ. Σκαρτσή ή όποιουδήποτε άλλου άνθολόγου. Αυτό άς το έπιχειρήσει κάποιος άκανότερος από μένα και πιό ύποψιασμένος στην ποιητική άνθολογία: θά περιοριστώ σε όρισμένες καθαρα θεωρητικές σκέψεις για την προβληματική της έννοιας «άνθολογία», με μόνη φιλοδοξία να δείξω πώς αυτό το έπιφανεϊακά «άθωο» σταχυλόγημα κρύβει μέσα του ένα μηχανισμό έξουσίας και ιεράρχησης αξιών έντεχνα περιτυλιγμένο σε χαρτί πολυτελείας πού εύκολα ξεγελά. Όσο δέ για την άναφορα μου στις άμερικανικές άνθολογίες, με κανέναν τρόπο δέν σημαίνει ότι οι άπόψεις πού διατυπώνονται άφορούν μόνον αυτές. Άντιθετα άφορούν όλα τά είδη άνθολόγησης, έγχώριων ή άλλοδοπων προελεύσεων. Άπλως πιστεύω πώς το πρόβλημα είναι πολύ πιό όξυ με τίς ξένες έπιλογές, δεδομένης της άδυναμίας του μέσου άναγνώστη να διασταυρώσει την έγκυρότητα του άνθολογημένου ύλικού. Σε αντίθεση βέβαια με την έλληνική άνθολογία, όπου ή έστω και μερική οικειότητά μας τόσο με τη φυσιογνωμία του έντεχνου λόγου όσο και με το εύρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο δημιουργεί περισσότερες προϋποθέσεις ενός κάποιου διαλόγου.

Κι άφου έχουν δοθεί αυτές οι προκαταρκτικές έπεξηγήσεις, άς περάσουμε στο κυρίως θέμα μας. Διαβάζοντας προσεκτικά τίς εισαγωγές των διαφόρων άνθολογιών παρατηρούμε τό έξής: όλες ύπερασπίζονται, ή καθεμιά με τόν τρόπο της, την *ορθότητα* των έπιλογών τους, εις βάρος βέβαια κάποιων άλλων λύσεων. Όλες προβάλλουν όρισμένα κριτήρια με βάση τά όποια έγινε ή τελική σταχυολόγηση.⁶ Διαβάζουμε λοιπόν λέξεις του τύπου «άντιπροσωπευτικά», «άνθεκτικά», «ένδεικτικά», «δόκιμα», «άξιόλογα», «πλήρη», «αιώνια», «ύπερχρονικά», κ.ο.κ. Και παρόλο πού ο κάθε άνθολόγος καταθέτει τά μέτρα και τά σταθμά ιεράρχησης των ποιημάτων σε καθάρá προσωπικούς τόνους (λ.χ. «πιστεύω ότι...» ή «κατά την άποψη μου...» κ.λπ.), είναι έμφανές ότι σε όλους ισχύει τό ίδιο κριτήριο: ή *έγγενής άξία* του έργου ως ή βασική σταθερά στοιχειοθέτησης του τόμου. Αυτή ύποτιθέται ότι ποδηγετεί τίς άποφάσεις τους και συσπειρώνει τίς έπιλογές τους. Μ' άλλα λόγια, τό άφηγηματικό «εγώ» της εισαγωγής εμφανίζει ένα πλαίσιο ως ο *ύπνρής* πού άναλαμβάνει να ένορχηστρώσει άρμονικά την ποιητική παρτιτούρα με τέτοιο τρόπο πού να προβάλλεται με τί «σταθερότητα και τό σχέδιο μιάς άλγεβρας». ⁷ Βέβαια έδώ δέν έχουμε κανένα δολοφόνο. Άπλως έχουμε έναν έλεγκτή του ποιητικού λόγου πού συσπειρώνει γύρω από τό «εγώ» του όλα τά τεκμήρια των διαδικασιών για να φανεί άφ' ενός ή σφραγίδα των έπιλογών του και άφ' έτέρου ο σεβασμός του σε όρισμένες «έγγενείς» λογοτεχνικές άξίες. Θεμικό.

Πέραν όμως από την κοινή αυτή πρακτική, βλέπουμε πώς μιά άνθολογία, παρότι ύπόσχεται να ύπηρετήσει τίς «έγγενείς» άξίες της τέχνης, έντούτοις διαφέρει, άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο, ά-

πό μιά άλλη πού μπορεί να κινείται στο ίδιο έθνικό και χρονικό πλαίσιο. Έτσι βλέπουμε λ.χ. στην άνθολογία του κ. Τραϊανού σαράντα έπιλεγμένες φωνές για την εκπροσώπηση της μεταπολεμικής άμερικανικής ποίησης. Στην κ. Άγγελάκη-Ρούκ, τέσσερα χρόνια άργότερα, οι φωνές γίνονται είκοσι. Και τέσσερα χρόνια μετά γίνονται 81 από τον κ. Σκαρτσή. Τό ίδιο συμβαίνει και στις άνθολογίες σύγχρονων Έλλήνων ποιητών, όπως λ.χ. των κυρίων Ζήρα και Παναγιώτου. Άλλά και σε όλες σχεδόν τίς άνθολογίες. Οι άριθμοί διαστέλλονται ή συστέλλονται άναλόγως. Και τό ίδιο ισχύει και για τόν άριθμό ποιημάτων με τόν όποιο άντιπροσωπεύεται ο κάθε ποιητής. Σε μιά άνθολογία εμφανίζεται με τρία λ.χ. ποιήματα, σε μιά άλλη με ένα ή κανένα. Κι όλ' αυτά και θεμιτά είναι και πολλές φορές και έπιθυμητά. Άλλωστε ο κάθε άνθολόγος λειτουργεί έρήμην του άλλου.

Τό θέμα όμως και πάλι επανέρχεται: άφου σε κάθε εισαγωγή προβάλλεται ή *έγγενής λογοτεχνική άξία* ως ή μόνη σταθερά, ο φύλακας άγγελος της διαδικασίας της έπιλογής, πώς αιτιολογούνται οι πράγματι σημαντικές διαφοροποιήσεις; Είναι ή δέν είναι ή *λογοτεχνική άξία* άποκλειστικό προνόμιο του *είναι* της καταξιωμένης λογοτεχνίας; Αυτό άκριβώς είναι και τό ζητούμενο πού θά μάς άπασχολήσει στη συνέχεια.

Προσωπικά δέν έχω καμιά αντίρρηση: ή *λογοτεχνική άξία*, ως *όρος*, ως *σκεπτικό*, παραμένει άμετακίνητη μέσα στο χρόνο. Είναι τό στίγμα πού προσδιορίζει μιά γλώσσα, όπως λέει και ο Μπάρτ, «άκριβώς όπως μιά ταμπέλα μάς πληροφορεί για την τιμή ενός προϊόντος». ⁹ Χωρίς αυτή είναι άδύνατη ή κατάκτηση των σημείων. Μόνο πού ύπάρχει μιά σημαντική είδοποιός διαφορά: ή μονιμότητα του όρου δέν συνεπάγεται και μονιμότητα του *νοημάτος* του. Η λογοτεχνική άξία δέν είναι ένα είδος άχρονικού λόγου, μιάς άποκαθαρμένης γλώσσας πού «έμφανίζεται άμεσα σαν καθολική δύναμη των ίδιων των ιστορικών περιστάσεων». ¹⁰ Καμιά λογοτεχνική

άξία δέν επιβάλλει την παρουσία της πέρα και ένάντια στο χρόνο. Κι αυτή, όπως όλα τά φυσικά φαινόμενα, μετατοπίζεται, *άποκεντρώνεται* συνεχώς, άκολουθώντας τη μετατόπιση των κοινωνικών και πολιτικών ρευμάτων και άναζητήσεων. ¹¹ Δέν παράγεται για να φαντάζει από μακριά. Άλλιώτικα πώς να αιτιολογήσουμε λ.χ. την κατάρρευση της άριστοτελικής αντίληψης για την καθαρότητα των ειδών (καθολική άξία την εποχή εκείνη) ή των τριών ένότητων πού με πάθος ύποστήριξαν οι νεοκλασικοί ή άκόμη και τόν άποκλεισμό ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού έργου πού ενώ είχε τη θέση του σε παλαιότερες άνθολογίες ξαφνικά έξαφανίζεται;

Η γενική συμφωνία άνθολόγων και κριτικών για τό ποιός συγγραφέας είναι *μεγάλος* και ποιός *μικρός* δημιουργεί την έντύπωση ότι αυτές είναι κρίσεις *έμφανείς*, *εύλογες*, *αυτονόητες*, *ένα φυσικό δεδομένο*. Τουλάχιστον έτσι μάς τίς παρουσιάζουν οι ποικίλες εισαγωγές και κριτικές πού καταναλώνουμε κατά καιρούς. Και βέβαια τους καταλαβαίνω. Άλλωστε ο κάθε άνθολόγος άσκει μιά έξουσία και όπως όλες οι έξουσίες έτσι κι αυτός μπορεί να αγαπά τίς άυστηρές ιεραρχίες και τους διακανονισμούς αλλά πάντοτε με τό προστατευτικό προσωπεϊο της *νομιμότητας*, του *κοινά άποδεκτού*, του *δοκιμασμένου* κ.λπ. Αυτό πού ύποτιθέται ότι άποκλείεται είναι τό *αύθαιρετο*. Στην ούσία τό καθαρά προσωπικό, τό *εγώ*. Είναι όμως έτσι τά πράγματα; Υπάρχει πράγματι στο λογοτεχνικό σώμα κάτι πού μπορεί να δνομαστεί *δυναμει φυσικό*, *δυναμει άχρονικό*, *δυναμει άξιόλογο*, *δυναμει κλειστό*, για να *άπαλλάξουμε* έτσι και τόν άνθολόγο από τυχόν κατηγορίες περί μεροληψίας, άγνοιας κ.λπ.; Νομίζω πώς όχι. Κι αυτό γιατί πιστεύω πώς όλα παράγονται και συντηρούνται από μιά πολιτιστική δραστηριότητα. ¹² Τί άλλο μπορεί να είναι μιά άνθολογία σαν κι αυτές πού συζητάμε, ή ένα πανεπιστημιακό μάθημα του τύπου «Σύγχρονη Έλληνική Ποίηση», ή «Γενιά του

30», ή «Πεζογράφοι του Μεσοπολέμου», ή «Ποίηση της ήττας», ή μία βιβλιοκρισία, ή μία άρθρογραφία, ή μία συνέντευξη, ή μία τηλεοπτική εκπομπή από εξουσιαστικούς μηχανισμούς οι οποίοι καθιερώνουν ένα συγκεκριμένο άτομο, ένα κανόνα, μία ιεραρχία, ένα πλαίσιο αξιών κ.λπ.; Σκέφτηκε κανείς πόσο εύκολα μπορεί να καθιερωθεί ένα όνομα μέσα από τις σελίδες των *Κυριακάτικων Καιρών* της Νέας Υόρκης; Αναλογίστηκε κανείς ότι ο Σήγκαλ, συγγραφέας της γνωστής σούπας *Ίστορία αγάπης (Love Story)*, μονοπώλησε για πολλά έτη την αγορά του βιβλίου μετά την επιτυχημένη πορεία που είχε η ταινία με τον Ο'Νηλ και τη Μαγκρό;

Βέβαια υπάρχει κι ο αντίλογος: κάποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι οι συνεχείς αναλύσεις ενός έργου, οι συνεχείς παραπομπές και αναφορές σ' αυτό, ή συνεχής παρουσία του στις πανεπιστημιακές αίθουσες διδασκαλίας κ.λπ. είναι ενδεικτές μιας *υπαρκτής* και *ανθεκτικής* αξίας. Όρθος όπωσδήποτε ο συλλογισμός και θά τον δεχόμουν εάν συνοδευόταν και από μία νύξη για τη σχετικότητα του, μία αποδοχή του σκεπτικού που βλέπει την ανθολόγηση, αξιολόγηση ή ταξινόμηση του έντεχνου λόγου ως συνεχή πορεία χωρίς καμιά έγγηση για τη ζωσιμότητά της. Αλλιώςτικα

πρέπει να δεχτούμε την αντίληψη ότι τα γούστα μας, ή εμφυσή μας ή οι προτεραιότητες και προτιμήσεις μας βρίσκονται έγκλειστα σε ελεφάντινους πύργους (όπως πολύ πιθανόν τό 'θελε ή παραδοσιακή ούμανιστική θεωρία). Παράλογη όπωσδήποτε τοποθέτηση αφού είναι γνωστό πώς ότιδήποτε υπάρχει είναι αποτέλεσμα ενός δούνα και λαβειν μ' ένα δυναμικό σύστημα αξιών, τό όποιο καθορίζει σε μία δεδομένη στιγμή τί είναι *μεγάλο*, τί *αιρετικό*, τί *λογοτεχνικό* κ.λπ. Κανένας συγγραφέας δέν μπορεί να προβλέψει την τύχη του έργου του πενήντα χρόνια, ως πούμε, από σήμερα. Γι' αυτό κι όταν ένας ανθολόγος αποφασίζει να περιορίσει την επιλογή του σε δέκα ή είκοσι «αντιπροσωπευτικούς» ποιητές, τό κάνει μέσα σ' ένα πλαίσιο κριτικών πιστεύω, εμφυτευμένων μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο τό όποιο και τόν μιλά και τόν άρθρώνει και τόν κατακτά.¹⁴ Τό άν δημιουργεί την έντύπωση ότι πρώτος αυτός «μιλά» τή γλώσσα του συστήματος (τήν έλέγχει δηλαδή), αυτό είναι λογικό μία και ό κάθε ανθολόγος/κριτικός είναι κι ένα είδος εξουσίας ή, διαφορετικά, μέρος τής εξουσίας και ως τέτοιο όφείλει να προβάλλει τό προσωπείο τής κυριαρχίας, τής «μιάς πίστης» — άλλιώτικα άποκεντρώνει τό άκροατήριο του και δημιουργεί τήν αίρεση πού είναι ή άμφισβήτηση άκριβώς των εξουσιαστικών του πιστεύω. Γι' αυτό λοιπόν συναντάμε αυτό τό «εγώ» τής εισαγωγής. Είναι ένας προστατευτικός χιτώνας για τήν έπιβολή όρισμένων «νομμοποιημένων» αξιών. Είναι ή φωνή του συστήματος πού βγαίνει προς τά έξω.

⁹ Αναφορικά με τό έργο πού ανθολογείται, προσωπικά δέν βλέπω καμιά σταθερότητα στή λογοτεχνική του αξία. Από τή στιγμή πού τό έργο είναι εκθειμένο και ούσιαστικά άνυπεράσπιστο, κανένας δέν μπορεί να έγγηθει ούτε τήν αξία του ούτε τά νοήματά του, μέ ούτε και τή βιωσιμότητά του. Τό τί σημαίνει (ανεξάρτητα από τό τί θέλει ό συγγραφέας του ή ό ανθολόγος του να σημαίνει) δέν κληροδοτείται. Εί-

ναι άπλώς μία καθυστερημένη παραγωγή. Μιά ανακάλυψη με άπρόβλεπτο τελικό σχήμα. Είναι ή μοίρα κάθε έργου να μεταβάλλεται συνεχώς, άνάλογα με τήν έκάστοτε ιστορικοκοινωνική του ένταξη. Όπως λέει κι ό Ουμπέρτο Έκο, «κάθε λήψη ενός έργου τέχνης είναι και μία παράσταση και μία έρμηνεία του έργου, γιατί σε κάθε λήψη τό έργο προσλαμβάνει μία νέα διάσταση για τόν έαυτό του». ¹⁵ Μ' άλλα λόγια, ούδέν μονιμότερο τής άλλαγής: καθημερινά τό έργο παίζει τήν τύχη του στο χρηματιστήριο των αξιών του έκάστοτε συστήματος. Άλλοτε χάνει κι εξαφανίζεται και άλλοτε επανέρχεται άναβωμένο. Πού σημαίνει ότι: σε μία ανθολογία δέν διαβάζουμε τό έργο των συγγραφέων. Άπλώς διαβάζουμε τό *κείμενό* τους, αυτό δηλαδή πού οι ανθολόγοι, μέσα από διάφορες διαδικασίες, επέλεξαν ν' άξιολογήσουν και να συμπεριλάβουν. Και μία και μιλω για *έργο* και *κείμενο*, όφείλω και μία εξήγηση: με *έργο* έννοώ ό,τι κι ό Μπάρτ: ένα αντικείμενο, ένα «τεμάχιο ούσίας» πού βλέπεται «στά βιβλιοπωλεία, στα εύρετήρια, στα προγράμματα εξετάσεων... Τό έργο κρατιέται στα χέρια... (λειτουργεί σάν) ένα γενικό σημείο κι έτσι άναπαριστάνει μία θεσμική κατηγορία του πολιτισμού του Σημείου... είναι συνήθως αντικείμενο κατανάλωσης». Ένα έργο έχει *πατέρα/ιδιοκτήτη*, σε αντίθεση μ' ένα *κείμενο* πού είναι χωρίς *πατρότητα* και «έπιβιβιώνεται μόνο σε μία εργασία, μία παραγωγή». Και από τή στιγμή πού τό *κείμενο* παράγεται συνεχώς σημαίνει ότι και τό νόμά του, ή δράση του ή ή αξία του είναι άναβλητικά, ποτέ παγιωμένα. Τό κείμενο λοιπόν δέν είναι ένα: του ανθολόγου ή του κριτικού. Είναι «*πληθυντικό*». ¹⁷ Προκύπτει από μία έκρηξη, μία διασπορά. Άπεχθάνεται τό *μονισμό*. Τό *κλειστό τέλος*. Τό *θεολογικό νόημα*. Και βέβαια δέν μιλάμε για όποιοδήποτε κείμενο: μιλάμε για τό κείμενο εκείνο πού έχει τή δυνατότητα να προκαλεί *άπόλαυση* στο δέκτη, να ελευθερώνει τήν *έρωτική* του διάθεση, όπως τονίζει ό Μπάρτ.

¹⁰ Έάν ό Καβάφης λ.χ. έπι-

βιώνει και σήμερα, δέν σημαίνει ότι επιβιώνει ως ό «Καβάφης» των άρχων του αιώνα. Σήμερα διαβάζεται ένας άλλος «Καβάφης», όπως πιθανόν να διαβάζεται κι ένας άλλος, διαφορετικός «Καβάφης», τό 2000. Αυτό πού διαβάζουμε σήμερα είναι ένας «καθυστερημένος» Καβάφης. Όταν θά πάψει να προκαλεί αυτή τήν «καθυστερημένη παραγωγή», δηλαδή ν' αλλάζει, να επανεντάσσεται στις και να αναπαράγεται από τις έκάστοτε κοινωνικοπολιτικές και άλλες πραγματικότητες, τότε μοιραία θά περιοριστεί στο *έργο* του, τουτέστιν, σε κάποιο ράφι δημόσιας ή ιδιωτικής βιβλιοθήκης. Θά γίνει, όπως λέει κι ό Μπάρτ, *lisible*, σε αντίθεση με τό *scriptible* πού νοοεί έργα τά όποια «γράφονται» συνεχώς από τούς δέκτες. Θά χάσει τήν *κειμενικότητα* του και θά πάψει πια να ύπάρχει στήν αγορά των σέφης, για να γίνει έτσι ένα μουσειακό μόριο για τούς ιστορικούς και τούς περιέργους.

Κάθε έργο άποδεικνύει τήν άνθεκτικότητά του μέσα από τόν «ερωτικό» πού εκπέμπει, τήν ικανότητα να προκαλεί, όπως λέει και πάλι ό Μπάρτ, μία όργανική δραστηριότητα στο δέκτη. Κι εδω άκριβώς βρίσκεται ή διάκριση ανάμεσα στήν *ανθεκτική* και τήν *παροδική* λογοτεχνία. Όπως βρίσκεται, φαντάζομαι, και ό λόγος των μεταποσειων πού παρουσιάζουν τά συμπεράσματα των κριτικών, ανθολόγων κ.λπ. Μόνο πού πολύ φοβάμαι πώς οι πλειστο των ανθολόγων δέν έχουν επίγηση τής σοβαρότητας του έργου τους. Δέν μπορούν να καταλάβουν ότι, από τή στιγμή πού έχουν μία θέση ισχύος — άφου μέσα από τις επιλογές άναγνώσεις τους καθορίζουν/επιβάλλουν τρόπους έρμηνείας, αξίες, γούστα, ύφος, θεματολογία, λειτουργούν εν όλίγοις σάν γέφυρα ανάμεσα στο *έργο* και τό δέκτη — είναι και ύποχρέωσή τους να αντιμεταπίζουν τήν άποστολή τους όχι με τήν ψυχολογία του εξουσιαστή/ήγεμόνα αλλά με τήν ψυχολογία του άτόμου πού άπεχθάνεται τό *κλείσιμο* του *παιχνιδιού*, πού προβάλλει τή σημασία τής *άπόλαυσης* στις σχέσεις κομπου/δέκτη.

Κάθε κριτική ή ανθολογία που λειτουργεί όπως η αφηγηματική άδριστη στο μυθιστόρημα¹⁷ γιατί θέλει, κρυβόμενη πίσω από ένα «άντικειμενικό προσώπειο», να εδραιώσει ένα «σύστημα ασφαλείας» της λογοτεχνίας, μια εικόνα δμόνοιας (κι όχι εν-νόησης ή δια-νόησης), αρνείται μ' αυτό τον τρόπο την παρουσία της κειμενικότητας. Απομονώνει, περιφρουρεί τη σιωπή, φιμώνει την «άτακτη» ή εκ-κεντρική ανάγνωση. Δικάζει και εκδικάζει, αφορίζει, ταξινομεί. Αρχή και τέλος: η ήγεμονούσα εικόνα του συγγραφέα. Ο ιδιοκτήτης του νοήματος. Ποτέ ο φιλοξενούμενος, ο ηδονοβλεψίας. Όλα μετατίθενται σ' αυτόν, τον άπόντα δημιουργό. Παντού η απαίτηση του συμπεράσματος. Απαίτηση του άναγνώστη, απαίτηση του φοιτητή, καθήκον του συγγραφέα, και του κριτικού/ανθολόγου: δυναστική προσδοκία/σύμβαση-διευθυντήριο, αυτά είναι η έννοια του συμπεράσματος. Τό σχήμα που χωρίζει αυτό που επιτρέπεται κι αυτό που απαγορεύεται, αυτό που συν-κεντρώνει κι αυτό που εκ-κεντρώνει, αυτό που άρχει και αυτό που άρχεται.

Και τί πρέπει να γίνει; Νά πάψουμε ν' ανθολογούμε ή να κρίνουμε ή να διδάσκουμε τους λογοτέχνες από φόβο μήπως τους φιώσουμε; Όχι φυσικά. Άπλως, για να προστρέξω στον Ντερντά, πρέπει να διαλύσουμε την έξουσία της μονοσημίας, την άθωότητα της ιεράρχησης των σημείων.¹⁸ Νά πάμε πέρα από τό καταδικαστικό συμπέρασμα στη Γραφή (écriture), τή (δια)κειμενικότητα. Νά εγκαταλείψουμε την εικόνα του αμετάθετου κέντρου, του σεβάσμιου (ύπο), κειμένου, την προνομιούχο άναφορά, τή δυναστική άφειρία. Άποκέντρωση με στόχο την εκ-κεντρικότητα, τον πολλαπλασιασμό, για να φανεί έτσι τό πολιτιστικό (πολυ)πρόσωπο πίσω από τό αφηγηματικό προσώπειο τής κάθε εποχής (τό «έγώ», άς πούμε, του ανθολόγου ή τό «έγώ» τής έξουσίας).

Παραγωγική λοιπόν άνάγνωση, άγκαλιά με τή μοιραία άπορία, τό άδιέξοδο από τό ό-

ποιο ούτως ή άλλως δέν μπορούμε να άπαλλαχθούμε. Μπορεί να θέλουμε να πάμε πέρα από τή γλώσσα (που μās μιλά πολύ πριν τή μιλήσουμε), όμως είμαστε παγιδευμένοι, όπως ο Κάσπαρ του Χάντκε, σ' ένα έρμηνευτικό διά-λογο με τον περίγυρο: έξ ού και ή άπορ(ε)ία. Μπορεί να άπεχθανόμαστε τά όρια που (έπι)θέτουν οι ιεραρχίες και οι νόμοι. Κι όμως πώς θά ζήσουμε πέραν ή χωρίς αυτά (κάτι όπως οι «βάρβαροι» του Καβάφη); Είναι κι αυτά μία κάποια λύση. Κι οι αντίληψεις και οι διακανονισμοί; Δέν μπορούμε να τά ελέγξουμε ούτ' αυτά άλλα και πρέπει να εκμαιεύσουμε άπ' αυτά κάποιο νόημα. Δέν μπορούμε να τά έρμηνεύσουμε ή να τά ταξινομήσουμε με τή λογοκεντρική έννοια μά ούτε και με τήν κυβερνητική (με τήν έννοια όλοκληρωτικών, τελεσιδικιών υπεράγαγνώσεων). Έτσι μοιραία γινόμαστε ένα κέντρο με άπειρα κέντρα, καταδικασμένα σε μία ad infinitum παρερμηνεία.¹⁹ Κι αυτό είναι καλύτερο από τό ένα κέντρο και τή μία έρμηνεία. Τώρα ποιάς καλλιτέχνης θά έπιβίωσει μέσα στη φαινομενική αυτή «άταξία» του άποδομισμού είναι άπλό: αυτός που θά μās προκαλεί να τον παρερμηνεύσουμε στο διηκεές. Νά μετατοπίσουμε συνεχώς τό κέντρο του. Νά άμφισβητούμε τήν πατρότητα τής καλλιτεχνίας του.²⁰

Έν συντομία λοιπόν, και για να κλείνουμε τό θέμα που γέννησε ή τελευταία αυτή ανθολογία, έχουμε:

1) Ένας κανόνας — μία συμφωνία για τό ποιά λογοτεχνία άξίζει να διασωθεί ή όχι — σχηματοποιείται μέσα από μία ιστορική πορεία. Δέν κληροδοτείται.

2) Η άξία ενός έργου δέν είναι έγγενής ιδιότητα αλλά παράγωγο συγκεκριμένων άτόμων, ιδρυμάτων, πρακτικών κ.λπ. άρρηκτα δεμένων με ποικίλες ιστορικοκοινωνικές καταστάσεις.

3) Αυτό που καταναλώνουμε στην άνάγνωση μιάς ανθολογίας δέν είναι τό έργο (όπως λανθασμένα γράφεται στις εισαγωγές) αλλά τό κείμενο του ανθολόγου ή κάποιου άλλου φορέα που άσκει πάνω μας μία έξουσία.²¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Άλέξης Τραϊανός, *Μεταπολεμική Άμερικανική Ποίηση* (Άθήνα: Α.Σ.Ε., 1979) και Κατερίνα Άγγελάκη-Ρούκ, *Σύγχρονοι Άμερικανοί Ποιητές* (Άθήνα: Ύψιλον, 1983).

2. Βλ. Σύλβια Πλάθ, *Ποιήματα*, μτφρ. Νανά Ήσαϊα (Άθήνα: Μπουκουμάνης, 1974) και Άλλεν Γκίνσπεργκ, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη (Άθήνα, 1974).

3. Βλ. *Η Ποίηση των Ίνδιάνων*, μτφρ. Λεωνίδας Χρηστάκης (Άθήνα: Κάκτος, 1984), *Στά Ίχνη του Πολέμου*, μτφρ. Ε. Βρής (Άθήνα: Όδός Πανός, 1984), *Αυτοί που φέρνουν τον τροχό των όνείρων*, μτφρ. Κ. Άσημακόπουλος και Ντίνα Σιδέρη (Άθήνα: Δωρικός, 1985), *Fuck You: Άντεργκράουντ Ποίηση*, μτφρ. Λ. Χρηστάκης (Άθήνα: Άπόπειρα, 1982) και *Άμερικανική Όμοφυλόφιλη Ποίηση*, μτφρ. Άνδρέας Άγγελάκης (Άθήνα: Όδυσσεάς, 1982).

4. Βλ. *Νέγροι Ποιητές*, μτφρ. Δημήτρης Σταύρου (Άθήνα: Θεμέλιο, 1966) και *Άνθολογία Νέγρων Ποιητών*, μτφρ. Άλέξης Τραϊανός (Άθήνα: Έγνατία, 1973).

5. Βλ. *Σύγχρονη Άμερικανική Λογοτεχνία*, σειρά 4, εισαγωγή, έπιμέλεια Άνδρέα Κανελλίδη (Άθήνα: Αιγόκερως, 1981), όπου συμπεριλαμβάνονται, άνάμεσα σ' άλλους, συγγραφείς όπως ο Ρόθ, ο Άπντάικ, ο Μπώλντουιν, ο Μπρόντιγκαν κ.λπ.).

6. Ένα έξαιρετικό βιβλίο προς τήν κατεύθυνση αυτή είναι τής Jane Tompkins, *Sensational Designs: The Cultural Work of American Fiction 1790-1960* (New York: Oxford U.P., 1985), ιδιαίτερα οι σελίδες 186-201 όπου διαπραγματεύεται με έξοχο τρόπο άκριβδώς τό μηχανισμό και τήν ιδεολογία ανθολόγησης με παραδείγματα από τήν άμερικανική γραμματεία.

7. Ό δρος άνήκει στον Ρολάν Μπάρτ. Βλ. *Ό βαθμός μηδέν τής γραφής*, μτφρ. Κατερίνη Παπαϊακώβου (Άθήνα: Ράππα, 1987), σελ. 34, όπου ο Γάλλος θεωρητικός καταπιάνεται με τό θέμα τής μυθιστορηματικής γραφής, ιδιαίτερα τον «άόριστο» που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς, ένα χρόνο που «προϋποθέτει έναν κόσμο δομημένο, επεξεργασμένο, ξεχωρισμένο, άνηγμένο σε σημασιακές γραμμές... Πίσω από τον άόριστο κρύβεται πάντα ένας δημιουργός, θεός ή αφηγητής». Κάτι δηλαδή όπως τον «άόριστο» του ανθολόγου.

8. *Ό.π.*, σελ. 37. Ό Μπάρτ κάνει αυτή τή διατύπωση σε σχέση με τό έργο τής «Άγκάθα Κρίστι. Άέει δέ μεταξύ άλλων πώς ή Άγκάθα Κρίστι «ήξερε πολύ καλά τι στο συνηθισμένο μυθιστόρημα

τό «έγώ» είναι ο μάρτυρας και τό «αυτός» είναι τό δρών πρόσωπο».

9. *Ό.π.*, σελ. 66.

10. *Ό.π.*, σελ. 54.

11. Βλ. και πάλι τό βιβλίο τής Jane Tompkins, σελ. 190.

12. Έχω μιλήσει εκτενέστερα για τό σημείο αυτό στο άρθρο μου «Ό θάνατος του συγγραφέα και ή διασπορά του νοήματος», *Πολίτης*, τεύχη 76 (Φεβρουάριος 1987) και 77 (Μάρτιος 1987).

13. Για περισσότερα σε σχέση με τή διακίνηση του βιβλίου και τήν όλη ιδεολογία προβολής του βλ. τό άρθρο του Richard Ohmann, «The Shaping of a Canon: U.S. Fiction, 1960-1975», *Critical Inquiry*, 10, 1 (Σεπτέμβριος 1983), 199-223.

Έπίσης πολύ αξιόλογο και ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι τό άρθρο τής Christine Froula, «When Eve Reads Milton: Undoing the Canonical Economy», *Critical Inquiry*, 10, 2 (Δεκέμβριος 1983), 321-347. Και τά δύο άρθρα, όπως και τά υπόλοιπα στο τεύχος (10, 2) διαπραγματεύονται από ποικίλες όπτικές γωνίες τή διαμόρφωση του λογοτεχνικού κανόνα — ποιοί παράγοντες δηλαδή συμβάλλουν στην καθιέρωση και διάδοσή του.

14. Για μία πληρέστερη εικόνα του σκεπτικισμού αυτού βλ. τό άρθρο μου «Ό θάνατος του συγγραφέα», μέρος 2ο (Μάρτιος 1987), σελ. 69-75.

15. Umberto Eco, *The Role of the Reader: Exploration in the Semiotics of Texts* (Bloomington, Ind., 1979), σελ. 49.

16. Οι άναφορές στον Μπάρτ είναι από τό έργο του *Image · Music · Text*, έπιμ.-μτφρ. S. Heath (New York: Hill and Wang, 1977), σελ. 147 και 141-144. Οι μεταφράσεις στο κείμενό μου είναι των Μπ. Κολώνια και Μ. Δημόπουλου. Βλ. Ρολάν Μπάρτ, «Από τό έργο στο κείμενο», *Πολίτης*, 76, 4 (Φεβρουάριος 1987), σελ. 58-64.

17. Ό δρος άνήκει στον Μπάρτ. Βλ. *Ό βαθμός μηδέν τής γραφής*, σελ. 34, 35, 36.

18. Βλ. *Of Grammatology*, μτφρ. G. C. Spivak (Baltimore, Md.: John Hopkins University Press, 1977).

19. Ό δρος «παρερμηνεία» είναι μετάφραση από τό άγγλικό «misreading». Είναι ένας δρος που χρησιμοποιείται με ιδιαίτερη έπιτυχία από τους άποδομιστές του Πανεπιστημίου του Γιέηλ (Πώλντε Μάν, Χίλλις Μίλλερ κ.ά.).

20. Για περισσότερα στο θέμα του άποδομισμού, πέραν από τον Μπάρτ (στα τελευταία του έργα) και τον Ντερντά, βλ. και τό έργο του Φουκό, του Έλληνοαμερικανού Ούίλλιαμ Σπανού, του Μπώβ, του Στάνλεϋ Φίς, του Τζ. Χάρτμαν, του Τζ. Κάλλερ κ.λπ.

21. Βλ. επίσης Richard Ohmann, σελ. 219.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΟΚΙΜΙΑ-ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ

Βεκρής Λευτέρης, *Παιανικά μελετήματα*, έκδ. Συμβολή, Παιανία 1987.

Θεοτοκάς Γιώργος, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, έκδ. 'Εστία 1987.

Τσέλιος Μάκης, *Στίς γειτονιές του Στέλιου*, 1987.

Χειμωνάς Γιώργος, *Η δύσθυμη 'Αναγέννηση*, έκδ. "Υψιλον, 1987.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Γκομέθ-Αρκος 'Αγκουστίν, *Ένα πουλί πού κήκε ζωντανό*, έκδ. 'Ωκεανίδα, 1987.

Camus Albert, *Σημειωματάρια, μετάφρ. Λύδα Παλαντίου*, έκδ. 'Εξάντας 1987.

Duras Marguerite, *Ο άνδρας πού καθόταν στον διάδρομο*, μετάφρ. Δημήτρης Δημητριάδης, έκδ. "Αγρα 1987.

Καλούτσας Τάσος, *Το κελεπούρι και άλλα διηγήματα*, έκδ. Διαγωνίου, Θεσσαλονίκη 1987.

Κορδόση 'Ακακία, *Ποιός, αν φώναζε*, 'Αγροτικές Συνεταιριστικές 'Εκδόσεις, Α.Ε., Θεσσαλονίκη 1987.

Λαζαρίδου Μάρκος, *Ο σταυρός του Νότου*, έκδ. Γιαλλελής 1986.

Παϊζη-Πρόκου Δ., *Λύδρα, τό αστέρι της σιωπής*, εικονογρ. Δημήτρης Γραμματικός, 'Αγροτικές Συνεταιριστικές 'Εκδόσεις Α.Ε. /Χαρταετός-βιβλία για παιδιά, Θεσσαλονίκη 1987.

Schwob Marcel, *Μίμοι*, μετάφρ. Λίλιαν Stead-Δασκαλοπούλου, έκδ. "Αγρα 1987.

Schwob Marcel, *Φανταστικοί βίοι*, μετάφρ. "Εκτωρ Κακναβάτος, έκδ. "Αγρα 1987.

Dead Kennedy, *Η πολιτιστική τρομοκρατία των Dead Kennedy's*, εισαγ. Κώστας 'Αποστολίδης, μετάφρ. Κ. 'Αποστολίδης, Κ. Γεώργιας, έκδ. Κομμούνια 1987.

Λεμπέση Λίτσα, *Τά έπουσιώδη*, έκδ. 'Οδυσσέας 1987.

Τασούλης Θέμης, *Μπάλος για ένα χορευτή και τό άσπρο*, έκδ. Πλέθρον 1986.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Βαληνάκης Γιάννης, *Έξωτερική πολιτική και έθνική άμυνα 1974-1987, ή 'Ελλάδα τό σύστημα 'Ανατολής-Δύσης*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Καρδάσης Βασίλης, *Σύρος, σταυροδρόμι της άνατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Μορφωτικό 'Ιδρυμα 'Εθνικής Τραπέζης, 1987.

ΚΚΕ, *Έπίσημα κείμενα, τόμος 5ος (1940-1945)*, έκδ. Σύγχρονη 'Εποχή 1981.

Κοντής Β., *Η άγγλοαμερικανική πολιτική και τό έλληνικό πρόβλημα: 1945-1949*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Μανούσκακας Γιάννης, *Στά χρόνια της Χούντας*, έκδ. Παρασκήνιο 1987.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

'Αντόρνο Τεοντόρ, *Έπιστημονικές έμπειρίες ενός εύρωπαιού διανοούμενου στην 'Αμερική*, μετάφρ. Βάσω Κιντή, έκδ. "Υψιλον, 1987.

Βαληνάκης Γιάννης, *Εισαγωγή στην πυρηνική στρατηγική*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Banks Olive, *Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, μετάφρ. Τάσος Δαρβέρης, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Γουόκερ Τζόν, *Η τέχνη τήν έποχή των μαζικών μέσων επικοινωνίας*, μετάφρ. Χάρης Πατσός, έκδ. Κομμούνια 1987.

Δαμιανάκος Στάθης, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην άγροτική 'Ελλάδα*, 'Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών 'Ερευνών, 1987.

Ζαχαρέας Αιμίλιος, *Η διακριτική γοητεία της μαρξιστικής οικονομίας*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Kühnl Reinhard, *Μορφές αστικής κυριαρχίας (φιλελευθερισμός-φασισμός)*, μετάφρ. Χρήστος Πατσάλης, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Marx Karl, *Μαθηματικά χειρόγραφα*, μετάφρ. Μανώλης Κωνσταντινίδης-Νίκος Λιλής, έκδ. Γλάρος 1987.

Πιπερόπουλος Γιώργος, *Ναρκομανία — Ένα καυτό πρόβλημα της εποχής μας*, έκδ. Salto, Θεσσαλονίκη 1987.

Πολιτάκης 'Ανδρέας, *Πρώτο θέμα: Η προσέγγιση μέ τόν τουρκικό λαό*, έκδ. Παπαζήση 1987.

Σεραφετινίδου Μελίνα, *Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας — ό ρόλος των μέσων στην άναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, έκδ. Gutenberg 1987.

Φεσσά-Έμμανουήλ 'Ελένη, *Η ιδεολογική κρίση της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής 1827-1940*, 'Αθήνα 1987.

ΔΙΟΡΘΩΣΗ

Ό δαίμων της φωτός σύνθεσης χτύπησε και πάλι, ισχυρά αυτή τη φορά. Τό θύμα ήταν τό δοκίμιο του Νάσου Βαγενά πού δημοσιεύσαμε στό προηγούμενο τεύχος. Ό τίτλος του είναι «Θεωρία ή κριτική;» και όχι «Θεωρία ή Κριτική», όπως αναγράφεται. 'Ακόμη, οι τρεις τελευταίες σελίδες του τυπώθηκαν μέ τις παραγράφους τους όχι στή σωστή ακολουθία, μέ άποτέλεσμα νά είναι άδύνατο νά κατανοήσει κανείς τήν πορεία των συλλογισμών τους. 'Η όρθή ακολουθία έχει ως εξής:

'Επειτα από τή δεύτερη παράγραφο τής σελίδας 71, πού τελειώνει μέ τή φράση «ένος νομίσματος χωρίς άγοραστική άξία κατά τήν κριτική πράξη», ακολουθεί ή παράγραφος τής σελ. 72 πού αρχίζει μέ τή φράση «Θά πρέπει νά τό πούμε: κάθε φορά πού τό αίτημα τής έπιστημονικότητας» και τελειώνει στή σελ. 73 μέ τή φράση «πού μπορεί νά είναι άνυπόστατη και δέν μπορεί νά είναι άπόλυτη».

'Αμέσως έπειτα από τή φράση αυτή τό κείμενο συνεχίζεται μέ τήν παράγραφο τής σελ. 71 πού αρχίζει μέ τή φράση «Δέν μπορούμε νά πάρουμε τή λογοτεχνία στά σοβαρά» και προχωρεί μέ τις δύο έπόμενες της παραγράφους στή σελ. 72 ως τή φράση «άλλά και τις άδυναμίες και τις άρετές τους».

'Από τό σημείο αυτό αρχίζει ή τελευταία παράγραφος του κειμένου (σ. 73): «Γιά νά συνοψίσω:».

Ο Πολίτης

Εἴκοσι ὀκτώ Φεστιβάλ Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου

πού ὀδήγησαν μιά γενιά στά πιά βαθιά χασμουρητά

Ἔχω τήν αἴσθηση πώς γίνεται κάθε χρόνο καί δυσκολότερο νά γράψει κανεῖς γιά τό Φεστιβάλ Κινηματογράφου, παρόλο πού φέτος εἶχαμε πολλά ἐντυπωσιακά καινούργια στοιχεῖα, τόσο στήν ὀργάνωση ὅσο καί στίς συμμετοχές.

Ὁ θεσμός

Τό ἐντυπωσιακό στοιχεῖο τῆς διοργάνωσης ἦταν πώς ἡ ὀργανωτική ἐπιτροπή καί ὁ νέος διευθυντής Θ. Ρεντζῆς θέλησαν νά ἀπλωθεῖ καί νά μεγαλώσει τό φεστιβάλ. Πράγματι, εἶχαμε πολλές παράλληλες ἐκδηλώσεις πού ἡ καθεμιά τους θά μπορούσε νά ἔχει τό ξεχωριστό της ἐνδιαφέρον. Νά ὅμως πού οἱ δημιουργοί, οἱ κριτικοί, οἱ δημοσιογράφοι καί, κυρίως, τό κοινό ἀπεῖχαν σχεδόν συστηματικά ἀπό ὅλες αὐτές τίς ἐκδηλώσεις, ἐπιμένοντας νά δεῖχουν τήν προτίμησή τους στίς προβολές τοῦ ἐπίσημου διαγωνιστικοῦ προγράμματος. Νομίζω πώς ἡ στάση αὐτή τοῦ κοινού δέν εἶναι τυχαία, ἀλλά κρύβει μιά «στάση» καί μιά διπλή προτροπή:

1) Τό Φεστιβάλ νά τολμήσει πραγματικά καί νά ἀνοιχτεῖ στά διεθνή ὕδατα ἢ, γιά τούς πιά μετριόφρονες ἢ φοβισμένους, στά βαλκανικά, ἔστω. Ἐνα Διεθνές Φεστιβάλ θά εἶναι μεγάλο ποιοτικό ἄλλα μέ πολλές συνέπειες, εὐεργετικές πιστεύω. Ἡ κυριότερη: θά ἀναγκαστεῖ ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος νά ἀπεμπλακεῖ ἀπό τόν ἄκρατο ὀφθαλμοσκοπισμό του. Αὐτή ἡ ἐνέργεια, θά ἔχει βέβαια καί ὀρισμένες «παρενέργειες» πού δέν εἶμαι σίγουρος κατά πόσο εἶναι ἔτοιμοι νά τίς δεχτοῦν οἱ Ἕλληνες κινηματογραφιστές. Πολλά βραβεῖα θά «πετάξουν» στήν ἀλλοδαπή μαζί μέ τό χρηματικό τους ἀντίκρισμα. Δέν νομίζω ὅτι θά ῥθει κανεῖς σοβαρός ἄνθρωπος νά διαγωνιστεῖ γιά τήν «ἠθική ἐπιβράβευση» μόνο, ἐνῶ τό χρῆμα θά πέφτει ἀπό ἄλλες ἐπιτροπές καί γιά ἔθνικούς λόγους στό ντόπιο στοιχεῖο στό τέλος τοῦ χρόνου. Ἡ συντεχνιακή συγκρότηση τῆς προκριματικῆς καί τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς θά ἀλλάξει ἄρδην. Οἱ εὐκολες μανιχαϊστικές διχοτομήσεις ὅπως: ποιητικό-νατουραλιστικό, λαϊκό-«κουλτουριακό», στυλιζαρισμένο-ρεαλιστικό καί, κυρίως, φεστιβαλικό-ἐμπορικό,

σιγά σιγά θά ἀμβλυνθοῦν. Γιατί, ὁ Δρόμος τοῦ Γκιουνέι ἢ Ὁ μπαμπάς λείπει σέ ταξίδι γιά δουλειές τοῦ Κουστουρίτσα πού χωρᾶνε, στίς ἐμπορικές ἢ τίς φεστιβαλικές ταινίες; Θά λέγαμε μᾶλλον στίς καλές!

Ἄν λοιπόν ἀνοίξει τά φτερά του τό Φεστιβάλ, ἄς κάνει καί ὄσες παράλληλες, ὄσα forum καί ὄσες «ἀναδρομικές ἀφιερώσεις» θέλει, ἀρκεῖ νά γίνονται μέ τήν ἀντίστοιχη ὑποδομή καί ὀργάνωση.

2) Ἄν δέν μπορεῖ ἢ δέν θέλει αὐτό τό ἀνοιγμα, τότε ἄς παραμείνει ἕνα μικρό, ἐπαρχιακό (συγγνώμη, ἐθνικό) φεστιβάλ, πού θά μπορέσει νά παίξει σωστά τό ρόλο του μόνο ἂν παραδεχτεῖ τό μέγεθος του καί τόν τρόπο παρέμβασής του. Ἐνα τέτοιο «μικρό» Φεστιβάλ θά μπορούσε νά προσπαθήσει νά λύσει πρῶτα τά προβλήματα πού ἤδη ὑπάρχουν.

Τί θά γίνει, π.χ. μέ τίς ταινίες μικροῦ μήκους; Μήπως θά πρέπει νά διδαχτεῖ τό Φεστιβάλ —καί τό κράτος— ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ «ἀντι»-Φεστιβάλ πού κατά γενική ὁμολογία, καί παρά τήν ἔλλειψη ὁποιασδήποτε θετικῆς κρατικῆς παρέμβασης, πέτυχε τό σκοπό του; Τί θά γίνει μέ τή στενή συντεχνιακή συγκρότηση τῶν ἐπιτροπῶν; Μήπως ἡ προκριματική πρέπει νά καταργηθεῖ τελείως καί νά περιέλθει ἡ ἀρμοδιότητα τῆς ἐπιλογῆς στό διευθυντή τοῦ Φεστιβάλ καί δυό-τρεῖς συμβούλους του; Μήπως πρέπει δηλαδή αὐτοί πού προκρίνουν νά μποροῦν νά ἐφαρμόσουν μιά πολιτιστική πολιτική σαφέστερη καί διαρκέστερη;

Τί θά γίνει μέ τήν «ἀπρέπεια» τοῦ ἐξώστη; Εἶναι τόσο ἀπλό τό θέμα ὅσο τό παρουσιάζουν οἱ προτροπικές ἐκκλήσεις τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Σκηνοθετῶν καί οἱ «καταγγελίες» τῶν δημιουργῶν πού θίγονται, ἢ μήπως κρύβεται καί κάποια, ἄναρθρη ἔστω, διαμαρτυρία γιά τό εἶδος καί τήν ποιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου, μέσα στό σκοτάδι τοῦ ἐξώστη;

Τί γίνεται μέ τήν τεράστια καί ἴσως συνθηλιακή παρουσία τοῦ κράτους —μέσω Ἑλληνικοῦ Κέντρου Κινηματογράφου— στό Φεστιβάλ; Βέβαια ὅλα αὐτά τά ζητήματα δέν μπορεῖ νά λυθοῦν ἀπό ἕνα Φεστιβάλ. Ὅμως, ἄς στραφεῖ καί πρὸς αὐτά.

Καί οἱ παράλληλες, τά ἀφιερῶματα, οἱ ἐκθέσεις καί οἱ ἐκδόσεις νά μή γίνονται;

Στή διψασμένη για ζωή και πολιτικό χειμερινή Θεσσαλονίκη, άς επεκταθεί τό Φεστιβάλ με πολλές και όμορφες έκδηλώσεις. Ίσως νά 'ναι κι αυτός ένας τρόπος νά συμφιλωθεί ό θεσμός αυτός με την πόλη του.

Τά έργα

Οί δεκαπέντε ταινίες του διαγωνιστικού και οί έπτά του πληροφοριακού τμήματος αποτελούν ένα ρεκόρ για τά σημερινά δεδομένα. Παρ' όλη όμως αυτήν τήν άνθηση τής παραγωγής, δέν ύπήρξε και αντίστοιχη άνθηση τής κινηματογραφικής δημιουργίας. Για άλλη μιά φορά, ή πλήξη πλανιόταν μέσα στην αίθουσα σχεδόν κάθε μέρα. Τό παρήγορο είναι ότι κάποιος έχει αρχίσει πιά νά έκδηλώνουν τήν αντίδρασή τους σ' αυτόν τόν κακώς έννοούμενο «φεστιβαλικό» κινηματογράφο, ή τουλάχιστον σέ δσους φτιάχνουν περίτεχνα θεωρητικά οικοδομήματα για νά συνδέσουν τήν τέχνη του κινηματογράφου μέ τήν πλήξη μας. Δέν έννοώ βέβαια τόν κραυγάζοντα β' έξώστη ή, τουλάχιστον, όχι μόνο αυτόν. Έννοώ κυρίως τό κοινό πού άπό άρκετά χρόνια και μέ μεγάλη συνέπεια δηλώνει πώς άρνείται νά συμμετάσχει στις φιλμικές σπασσοκεφαλιές ένός κινηματογράφου πού έχει τελείως ξεχάσει τήν άληθινή «ψυχαγωγία». Έννοώ επίσης κάποιους σκηνοθέτες πού, άλλος σιγά σιγά κι άλλος βίαια, δηλώνουν τήν έπιθυμία τους νά «ξεμαρκαριστούν» άπό τήν κυρίαρχη αισθητική (νεφελώδη αλλά ύπαρκτη), και νά άνιχνεύσουν δικούς τους τρόπους, πού έλπίζω νά ξανασυνδέσουν τόν έλληνικό κινηματογράφο μέ τήν κοινωνία.

Άς έπισημάνουμε τρία χαρακτηριστικά γνωρίσματα του «ποιοτικού» ελληνικού κινηματογράφου, πού κατά τή γνώμη μου λειτουργούν άρνητικά στις ταινίες. Είναι παρατηρήσεις πού χρόνια σταλάζουν μέσα μου, και γι' αυτό δέν άναφέρονται μόνο ούτε βέβαια και σέ όλες τίς ταινίες του φετινού φεστιβάλ.

Έπίσης, οί παρατηρήσεις αυτές δέν αποτελούν τόσο έργαλειό για τήν κριτική προσέγγιση των ταινιών όσο μιάν άπόπειρα «άποδελτίωσης» κάποιων μονόμοτερων γνωρισμάτων πού τά συναντάμε τόσο συχνά μπροστά μας και σέ ταινίες τόσο διαφορετικές μεταξύ τους, πού νά μπορούμε πιά νά γενικεύσουμε χωρίς πολλούς κινδύνους άθαιρεσίας.

1) «Διαχρονικότητα». Λίγες ταινίες πηγάζουν άπό τό παρόν...σκέτο. Οί περισσότερες έχουν σχέση μέ τό παρελθόν είτε ιστορικό είναι αυτό είτε προσωπικό. Έπίσης, άρκετές άπό τίς ταινίες πού άσχολούνται μέ ιστορικά θέματα προσπαθούν νά τά «συμπλέξουν» μέ τό σήμερα.

Κοντολογίς, ή έμείς πάμε προς τίς ρίζες ή αυτές έρχονται σ' έμάς. Φέτος, είχαμε και τήν πρώτη —άν δέν άπατώμαι— προβολή στο μέλλον. Άπό τίς 15 ταινίες του φετινού Φεστιβάλ, οί 12 έμπίπτουν σ' αυτήν τήν κατηγορία. Τό «σκόρ» 12-3 είναι συντριπτικό.

2) «Ποιητική άδεία». Αυτή ή κατηγορία θέλει άρκετή ανάπτυξη και κρύβει πολλά έρωτηματικά και πολλές συζητήσεις. Όταν παιχτούν οί ταινίες στους κινηματογράφους, θά επανέλθουμε αναλυτικά. Προς τό παρόν σημειώνω πώς ό ελληνικός κινηματογράφος δείχνει μιά άπέχθεια προς ό,τι ό ίδιος καταχρηστικά έχει βαφτίσει «ρεαλισμό». Έτσι όμως στερείται τή δυνατότητα νά χτίσει γερές δραματουργικές βάσεις στα πρόσωπά του, πού κι αυτά, στερημένα άπό τόν ελάχιστο άλλα άπαραίτητο «ρεαλισμό» τους, περιφέρονται ως μπαλόνια γεμάτα κενό πάνω σέ σχεδίες μέ σαξόφωνα ή μέ

καταρακτώδη βροχή, προς τό άγνωστο. Μ' αυτό τόν τρόπο δυναμιτίζεται κάθε έπιθυμία υπέρβασης του καθημερινού. Γιατί κάθε άπογείωση ξεκινά άπ' τή γή, και κάθε υπέρβαση άπό μιά καλοχτισμένη βάση. Σ' αυτήν τήν κατηγορία κατατάσσονται οί όκτώ άπό τίς δεκαπέντε ταινίες.

3) Άργοί ρυθμοί. Προς άρσιν παρεξηγήσεων, δέν έννοώ τά μεγάλα σέ διάρκεια πλάνα. Έννοώ τόν άδικαιολόγητα άργό έσωτερικό ρυθμό του κάθε πλάνου. Έννοώ ότι ή πιο άπλή καθημερινή λειτουργία —όπως τό νά πεις μιά άπλή καλημέρα ή νά φάς ένα ψάρι— γίνεται τεράστια και άργόσυρτη λειτουργία. Γι' αυτό και πολλές ταινίες έχουν μεγάλη διάρκεια, γιατί ό ρυθμός για τόν όποιο μιλώ δέν διορθώνεται στο μοντάζ. Όσο κι άν θέλουμε νά θεωρητικολογούμε, άκόμη και νά «πολιτικολογούμε» (π.χ. «όχι στον άμερικάνικο κινηματογράφο» κ.λπ.), πίσω άπό τους άργούς ρυθμούς κρύβεται μιά τεράστια δυσπραγία, μιά άδυναμία άφήγησης. Δέν είναι τυχαίο ότι σχεδόν όλες οί ταινίες φέτος, άλλα και τά άλλα χρόνια, πάσχουν σ' αυτό τό σημείο, πού δυστυχώς στον κινηματογράφο είναι ίσως τό νευραλγικότερο.

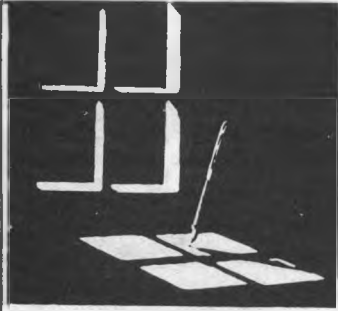
Άρκετές ταινίες φέτος προσπάθησαν νά ξεφύγουν άπ' αυτές τίς κατηγορίες. Οί μόνες πού τό κατάφεραν, μέ μεγαλύτερη ή μικρότερη φυσικά έπιτυχία, ήταν τό *Βίος και Πολιτεία* του Ν. Περάκη και τό *Ένας έρωδιός για τή Γερμανία* του Σ. Τορνέ. Είναι άραγε τυχαίο ότι ή πρώτη, ενώ ήταν ή μόνη πού χειροκροτήθηκε όμόφωνα άπό πλατεία και έξώστη, δέν πήρε ούτε ένα βραβείο, ενώ ή δεύτερη δέν προκρίθηκε καν στο διαγωνιστικό; Άραγε είναι τάχα στραβός ό γιαλός ή έμείς —τόσο πιά!— στραβά άρμενίζουμε;

Υστερόγραφο 1ο. Άπό τίς 15 ταινίες του διαγωνιστικού μέρους, οί 14 ήταν συμπαραγωγές του Ε.Κ.Κ. Άπό τίς 7 του πληροφοριακού, καμία. Η μία ταινία πού εκπροσώπησε τήν «έλεύθερη παραγωγή» στο διαγωνιστικό ήταν άνάξια νά συγκριθεί μέ τίς ύπόλοιπες. Δέν θά συνέβαινε τό ίδιο άν στή θέση της έπιλεγόταν ό *Έρωδιός*.

Υ.Γ. 2ο. Η κραυγή *Δοξόμπος* του έξώστη και ή διάδοσή της μέ τή μορφή άστειού «σήματος» πού ξεπερνάει τή συγκεκριμένη ταινία, είναι μέχρι και χαριτωμένη. Όταν όμως ό πρόεδρος τής Έταιρείας Έλλήνων Σκηνοθετών, ή όποία βγάξει ανακοινώσεις νουθεσίας για τήν κοσμιότητα του έξώστη, αρχίζει τήν τελετή τής άπονομής ρίχνοντας άπό τήν τηλεόραση στο πανελλήνιο τό νέο σύνθημα «Δοξόμπος», τότε τί νά πει κανείς; Μπορντέλο;

Νίκος Πολίτης

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

Πρός τό περιοδικό 'Ο Πολίτης και ιδιαίτερα τό συντάκτη του «Στιγματίου» σημειώματος «'Απεταξάμην τόν Σατ... κ.λπ.» (τεύχος 83, σελ. 30).

'Αγαπητέ φίλε, δέν διαφωνώ καταρχήν μέ τά αναφερόμενα στό σημειώμά σας αυτό. 'Αλλωστε τά περισσότερα είναι σωστά. Θέλω μόνον νά σας κατατοπίσω έν σχέσει μ' αυτό πού γράφετε γιά τό «χριστιανός ορθόδοξος» στην ταυτότητα. 'Ε λοιπόν, είναι εύκολο νά αλλάξει!

'Ο ύποσημειούμενος, 'Ηλίας Α. 'Αθανασόπουλος, όντας αντίθετος μέ τό νηπιοβαπτισμό και θέλοντας νά επανεξετάσει γενικώς τά θρησκευτικά πράγματα, έπέδωσε (τό 1972 ήδη) δήλωση άποστασίας στόν άρχιεπίσκοπο 'Αθηνών. Και τότε μέν δέν πόρεσε νά προχωρήσει τή διαδικασία, μετά τό 1974 όμως εύκόλως (χωρίς δηλαδή αξιολογες αντίρρήσεις) διόρθωσε στό ληξιαρχείο, στά μητρώα του δήμου και στην ταυτότητά του τή θρησκευτική του κατάσταση και είναι, έκτοτε, και έπίσημως άνευ θρησκευάτος.

Βλέπετε, λοιπόν, ότι δέν είναι άδύνατον, ούτε καν δύσκολο.

Τό θέμα τής απαλλαγής από τό μάθημα τών θρησκευτικών είναι, βέβαια, δυσκολότερο αλλά θεωρητικώς όχι άδύνατο.

Καταρχήν άν δέν βαφτίσει κανείς τό παιδί του (πράγμα πού εύκολα γίνεται — είναι μόνον θέμα άρχικώς προσω-

πικής άποφάσεως του πατέρα) είναι άρκετά εύκολο. 'Απλώς ό πατέρας (ώς άσκών τήν πατρική έξουσία παλαιότερα, τή γονική μέριμνα τώρα) θά ζητήσει νά μήν παρακολουθεί τό παιδί θρησκευτική άγωγή άλλοτριαν προς τή θρησκευτική του κατάσταση — δηλαδή τήν άθρησκεία, στην οποία βρίσκεται άφουδέν βαπτίστηκε ποτέ — και θά τό πετύχει — μέσω Συμβουλίου 'Επικρατείας κατ' έφαρμογήν του άρθρου 13 §1 του Συντάγματος.

'Αν όμως τό παιδί είναι βαπτισμένο (οί άμφιβολίες δηλαδή του πατρός είναι έπιγενόμενες), τότε ίσως ή άπαίτηση του πατρός, νά μήν παρακολουθεί θρησκευτικά τό παιδί, μπορεί νά θεωρηθεί έπέμβαση του πατρός στην θρησκευτική συνείδηση του παιδιού, πράγμα πού (καλώς) άπαγορεύεται. 'Η βατή όδός είναι νά μεταπέσει τό παιδί πιά στην κατηγορία «άνευ θρησκευάτος».

'Αλλ' αυτή ή άποβολή του ύπάρχοντος ήδη θρησκευάτος του παιδιού άν μέν γίνει διά δήλωσης του πατρός είναι δυνατόν νά θεωρηθεί ότι υπερβαίνει τά όρια πού του παρέχει ή πατρική έξέταση (γονική μέριμνα πλέον) άν δέ γίνει μιά δήλωση του ίδιου του παιδιού είναι δυνατόν νά άποκρουστεί από τόν προς όν ή δήλωση, λόγω τής ανηλικότητας του παιδιού.

Είναι, όντως, δύσκολο νά απαλλάξεις τό παιδί σου από τά θρησκευτικά.

Γιά νά κλείσω τό γράμμα αυτό σας λέγω ότι ή θρησκευτική έλευθερία στην 'Ελλάδα (άλλά θέλει κότσια! Έ!) έχει προχωρήσει πολύ παρακάτω: ό ύποσημειούμενος πέτυχε πρόσφατα άπόφαση από τό Σ.τ.Ε πού λέγει ότι κάποιος άθρησκος μπορεί νά είναι φοιτητής τής Θεολογικής και ή άπόφαση αυτή — μέ σχετική δυσφορία τών μέων, σχετική πίεση του δέ — εφαρμόστηκε! Δέν είναι, λοιπόν, τά πράγματα τόσο χάλια! Μέ φιλικούς χαιρετισμούς

'Ηλ. Α. 'Αθανασόπουλος

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΟΜΙΚΣ

29.10 - 13.11 '87

ΜΕΤΕΦΕΡΕΙ

ΚΟΜΙΚΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ
ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ
ΑΦΙΣΑ

Ώρες λειτουργίας: Κάθε μέρα
και Κυριακή 10.00-14.00, 18.00-22.00

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ: Εύμαρος, σε συνεργασία
με τη Γ.Γ. Νέας Γενιάς και τη Βαβέλ.

ΜΟΥΣΙΚΗ
ΟΜΙΛΙΕΣ
ΘΕΑΤΡΟ

ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ

ΧΙΩΡΟΣ
ΤΕΧΝΗΣ
ΕΥΜΑΡΟΣ

ΦΩΚΙΔΟΣ 26
ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ 115 26
ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ: 77 76 485

ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ
ΜΠΑΡ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ